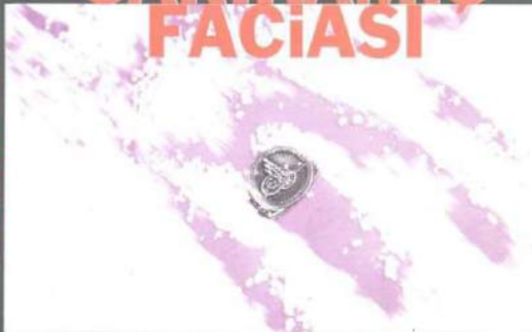
SARIKAMIŞ FACiASI

Hanri BENAZUS

TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM YAYINLARI

TOPLUMSAL
DÖNÜŞÜM
YAYINLARI

Sarıkamış Faciası

Toplumsal Dönüşüm Yayınları	: 322
Araştırma ve İnceleme	: 128
Yazarı	: Hanri Benazus
Genel Yayın Yönetmeni	: Hatice Bahtiyar
Yayın Editörü	: Ali Özoğlu
Görsel Yönetmen	: Ali Kamil Temizel
Hukuk Danışmanı	: Bahir Mazhar Erüreten

ISBN	: 975-9086-30-1
1. Basım	: Kasım 2006
Kapak Tasarım	: Kardak Grafik Departmanı
Dizgi	: Hasan Demir
Düzelti	: Fatih Temel
E-Posta	: toplumsaldonusum@gmail.com
Yazar e-posta	: hanribenazus@yahoo.com
Genel Dağıtım	: KARDAK Cağaloğlu Yokuşu, Ergüç Han Kat:3 No:9 Cağaloğlu/İSTANBUL Tel: (0212) 528 66 89 Belgegeçer: (0212) 519 84 85
Baskı-Cilt	: Sultanahmet Matbaası Tel: (0212) 567 02 21 İstanbul

SARIKAMIŞ FACİASI adlı bu kitapta yer alan fotoğraf, illüstrasyon ve belgelerin görsel kalitesi için; dönemin olağanüstü savaş koşulları ve kaynakların farklı oluşu da düşünüldüğünde, tüm okuyucularımızın bizleri anlayışla karşılayacağını umuyoruz.

SARIKAMIŞ FACİASI

Yazan Derleyen, Arşiv
Hanri BENAZUS

"Gitme ey yolcu, beraber oturup ağlaşalım,
Elemim bir yüreğin payı değil, paylaşalım.
Karşımda vatan namına bir kabristan yatıyor!"

Mehmet Akif

ÖNSÖZ - 1

Bilmem bizler bu faciaya bir sıradan "savaş" mı diyeceğiz. Yoksa büyük bir ordunun, bir askeri gücün doğaya karşı verdikleri bir ölüm kalım savaşı mı diyeceğiz, gerçekten bilmiyorum!...Sarıkamış bozgununun ayrıntılarını bilmeyebiliriz, zira bahsi pek geçmeyen bir faciadır. Bu yüzden gerçeklerin ayrıntılarda yatmış olabileceği düşüncesi ile konuyu incelemeye başladım:

Kars ve Ardahan, **'93 Harbi'** diye bilinen 1876–1877 **Osmanlı-Rus Savaşı**'nda Rusların eline geçmiş ve **Sarıkamış** kasabasına güçlü bir Rus garnizonu yerleştirilmişti. Birinci Dünya Savaşı'na girmemizden hemen sonra, o günlerde devletin en güçlü adamı olan, **'Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili'** unvanını taşıyan Enver Paşa, Anadolu'nun doğusunu Rus işgalinden kurtarıp Kafkaslara uzanabilmek için Sarıkamış'ı hedef alan bir harekât hazırlığına girişti. Enver Paşa'yı bu harekâta yönlendirenlerin başında, onun gibi "Sarayın Damadı" olan bir başka asker, Albay Hafız Hakkı Bey vardı.

Ve çoğumuzun hala bilmediği bir husus: Türkiye'nin o günlerdeki Genelkurmay Başkanı Türk değil, bir Alman generaliydi: **General Bronsart von Schellendorf!**

Çanakkale Savaşı kadar önemli olan **Sarıkamış Harekâtı**, birçok tarihçimizin ve özellikle, **Prof. Dr. Bingür Sönmez**'in senelerdir devam eden çabaları sayesinde gündeme getirilebildi. Bu konudaki çabalar nihayet Türkiye'de bir ilke de öncülük etti: *Şimdiye kadar sadece zaferlerini ve mutlu günlerini hatırlayan Türkiye, geçmişindeki bir bozgun feláketini de ilk defa belleklerine yansıtarak hüzünlü de olsa, o günleri anma noktasına geldi.*

Böylece yıllar sonra da olsa Türk halkı şimdi Sarıkamış'taki **onbinlerce şehidinin ruhunu şad etme fırsatını bulmuş oldu**.

Bir taraftan zifiri karanlık bir ormanın içinde, 1-1,5 metreyi aşan kar ve dondurucu eksi 30-40 dereceyi aşan bir soğuk!... Diğer taraftan delicesine esen bir kar tipisi ve göz gözü görmeyen bir kar fırtınası!... Yine bu arada büyük bir çaresizlik, açlık, ümitsizlik içinde, mutlak akıbetine doğru koşan buzlaşmış heykelcikler halinde nice Mehmetçiğin taşlaşmış bedenleri!...

26 Aralık 1914 gecesi, Allahuekber Dağları'nın Türk tarihinde bir kara sayfa açtığı en korkunç gecedir!... Askerler, silahlarını kullanabilecekleri düşmanı göremedikleri gibi, bir türlü dinmek bilmeyen tipinin, o dondurucu soğuğun altında kimisi bir tümseğin, kimisi bir ağacın gövdesinin kar-

larla kaplı zeminine kıvrılarak; bilerek ya da bilmeyerek ölümlerin en tatlısı olan donarak ölmeye kendilerini terk ederler. Artık bu macera girişiminin sonucunun nereye varacağını bilebilecek tek bir kişi vardır: *Enver Paşa!*

Gerçi kendisi bu harekât sırasında öyle üstü kapalı, sıcak, rahat, kardan, tipiden, soğuktan korunmuş yerlerde değildir. Evet, **Enver Paşa** bu harekâtın tam ortasındaki yerini almaktadır. Yani facianın ta içinde bulunmaktadır.

Ancak **Enver Paşa**, artık uzak ve belirsiz ufuklardaki hayallerle, ümitlerle yaşayan ve gücünü bunlardan alan birisidir. Önünde boylu boyunca uzanan gerçeği görmek ve onu gereğince değerlendirmek yerine, hayallerinin oynadığı oyunun figüranı olmayı yeğler!... Şunu da kabul etmemiz gerekir ki, Osmanlı İmparatorluğu, 1. Dünya Savaşı'nda yalnız kendi gücüne dayalı ve uzun süreli başarılı sonuçlar alabilecek her türlü dinamiklerden de yoksundu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle son yıllarında, **Enver Paşa**'yı hem askeri kişiliği ile hem siyasete koyduğu ağırlığı ile ve hem de uygulamalarındaki katı karar ve tavırları ile değerlendirmek gerekir. **Enver Paşa**'nın etrafında oluşan ve gelişen olayların doğru değerlendirmesini yapmak için en önemli husus, **Enver Paşa**'yı bulunduğu konuma getiren ve bu konumda ona biçilen rolde çok belirleyici olan **İttihat ve Terakki** düşünce tarzı, derinliği, katı ve hoşgörü kabul etmeyen kararlarıdır.

Enver Paşa, bu etkenlerin kendisine kazandırdığı ya da kaybettirdiği gelgitler arasında kendini hep değişik değerlendirmeler içinde bulmuştur. Ancak ister dostu olsun, ister düşmanı; herkesin birleştiği bir nokta vardır ki, o da **Enver Paşa**'nın vatanseverliği, mükemmel ahlaki değerleri taşımasıdır. Bu arada keskin bir zekâya sahip olması, düzgün bir düşünce sistemi içinde yaşamını sürdürmesi gibi yaşından beklenmeyen bir olgunluk içinde görüntü vermesi de dikkat çekicidir...

Ancak **Enver Paşa**'nın bir yerde üstünlük vasfı görüntüsü arz etse de, zaman içinde uygulamalarda gösterdiği inadı, aldığı kararların doğruluğundaki yorum dahi kabul etmeyen katı tavrı; ona, dolayısıyla memlekete ve özellikle canını veren on binlerce Mehmetçiğe çok ağır bedeller ödetmiştir. **Enver Paşa**, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşunu, çıkacak olan büyük savaşta kazanılacak zaferlerde ve başarılarda görmüştü. Kendince böyle bir fırsatın çıktığına inandığı günlerde de, bütün ağırlığını savaştan yana kullanmaktan geri kalmadı. Bu tavırlarında **İttihat ve Terakki**'nin aldığı ve uygulanmaya konmasını ısrarla istediği kararların rolü de çoktur.

Unutmamak gerekir ki, *"Her karakter ve hatta kabiliyet kendini mahvedecek zaaflarını da beraberinde büyütür."* **Enver Paşa**'nın yükselmesinde etkin olan çevreler, bir noktadan sonra **Enver Paşa** için taşınamaz bir yük olmaya başladılar. Bu arada **İttihat ve Terakki** içindeki iktidar mücadelesinin şiddeti ve savaşın getirdiği nemalanmanın zenginleştirdiği gruplar, bu maddi güçlenmenin sözde üstünlüğü ile olaylara ve hatta ta İstanbul'dan Sarıkamış siperlerine uzanan bir baskı organı olmaktan da geri kalmamışlardır.

Aslında **Enver Paşa**'nın bu harekâtta yaptığı planı o günler için uygun ve başarı şansı yüksek bir plan olarak görmek olasıdır. Ancak planın uygulanması sırasında özellikle yapılan zamanlama hatası ve bunu izleyen zincirleme hatalar, üst komuta zincirindeki ilişkilerdeki kopukluk bu **facianın** ortaya çıkmasının en büyük amili olmuştur. Kısacası bu harekâtın öncesinden, askerin yiyecek, giyecek, cephane ve istirahat gereksinimleri iyi tamamlanmaması da çok büyük bir eksiklikti...

Ayrıca sağlık, ekipman, ilaç düzenli ve işler hale getirilmeli; bölgenin yolları az da olsa düzeltilmeli ve kış şartlarında yararlanılacak konuma sokulmalıydı. Eğer tüm bunlar yerinde ve zamanında yapılmış olsaydı, Türk askerinin tükenmek bilmeyen vatan sevgisi, fedakârlığı, kahramanlığı ile tüm olumsuz doğa şartlarına rağmen Rus güçlerini yenmek ve Sarıkamış'ı ele geçirmek imkânı doğabilirdi.

Sarıkamış Faciası, **Enver Paşa**'nın yaşamı süresince aldığı kararların en çok eleştirileni, duygularını ve hırslarını mantığının önünde tutarak son ana kadar hayallerinin peşinde koşturduğu bir savaş olarak tarihteki yerini koruyacaktır.

Özellikle eksi 30-40 dereceyi bulan karlı, buzlu, tipili, sisli olumsuz doğa şartlarında böyle bir harekâta girişmek, ne gibi ön görülere ya da ön yargılara dayalı olursa olsun, sonucu itibarı ile Türk milleti için bir kâbus, bir dram ve en önemlisi bir genç neslin yok olması olarak değerlendirmek gerekir.

Sarıkamış Faciası bir yerde de **Enver Paşa** ile **Hafız Hakkı Paşa**'nın bireysel ülkü ve hırslarının kendi içlerinde ve birbirleri ile çatışmasından, çılgınlık derecesine varan uygulamalarından, gerçekleri görmezlikten gelmelerinden ve özellikle bu tavırlarına dayalı acımasız emirler verip uygulamalara geçmelerinden ortaya çıkmış, tam manası ile bir dramdır.

Çoğu birer intihar girişiminden ileri gidemeyecek **Sarıkamış Çevirme Harekâtı** ve benzerlerinin arka planında, psikolojik olarak; *"Son bir çılgınlıkla ölümle pençeleşen Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtaracak bir mucizeyi aramak'*tan ileri bir arayış yatmaktadır...

Hanri Benazus

ÖNSÖZ - 2

Sarıkamış Harekâtı ve sonucunun ürettiği **facianın** kayıplar bilânçosu üzerinde birçok tartışmalar olmuş ve bu tartışmalar hâlâ da devam etmektedir. Kimine göre 20.000'lerle kısıtlanan kayıplar, kimilerine göre 90.000, kimilerine göre de 100.000 üzerinde kayıpların olduğu görüşleri ileri sürülmektedir. Gerçeği şu ki, aynı savaşa katılan diğer devletlerin yetkilileri cepheye gönderilen değil askerlerinin, katır ve eşeklerinin dahi kaydını **"İsim"**leriyle tutmuşken, ne yazıktır ki bizler **şehitlerimizin** ne tam sayılarını, ne de hepsinin isimlerini biliyoruz...

Bu konuda elimizdeki yegâne kayıtlar **3 ncü Ordu'nun belgeleri arasında bulunan iki tablodur.** Bu tablolardan birincisi, Sarıkamış saldırıları başlamadan önce, yani *22 Aralık 1914* günü saldırıya katılan askerlerin kesin sayısını içermektedir. Diğeri ise, **Sarıkamış Faciası**'nın noktalandığı tarihten sonraki durumu gösteren *18 Ocak 1915* tarihli tablodur. Bu iki tabloyu bir araya getirip, olayın acı sonucunu irdelemek daha doğru olur kanısındayım:

Birliklerin *adları*	22.12.1914 *Asker sayısı*	18 Ocak 1915 *Asker sayısı*	Kayıpların *sayısı*
9 ncu Kolordu	36.784	00.000	36.784
10 ncu Kolordu	48.943	2.200	46.743
11 nci Kolordu	27.019	5.200	21.819
2 nci Süvari Tümeni	5.428	1.500	3.928
Toplam	118.174	8.900	109.274

Yalnız bu kayıtlara dayanarak bir değerlendirme yapacak olursak, **Sarıkamış Harekâtı** sırasındaki kayıplarımız, şehit, tutsak ve kaçaklar olmak üzere 109.274 kişidir. Ancak kayıpların bunun da üstünde olduğunu vurgulayan bir başka belge daha vardır. Bu belgede, 11inci Kolordu'ya *22 Aralık 1914* gününden sonra bir takım takviyelerin yapıldığını belirtmektedir.

11 nci Kolordu, **Sarıkamış Kuşatma Harekâtı**'ne doğrudan doğruya katılmamış, Aras Irmağı kuzeyin-

deki Rus güçlerine aralıksız bir şekilde saldırılar düzenleyerek dikkati kendi üzerine çekmek ve böylece **Sarıkamış** üzerine yürüyen 9 ncu ve 10 ncu Kolorduların karşısına Rusların Aras kesiminden güç kaydırmalarını önleme görevini üstlenmiştir. Nitekim sözü geçen belgede şöyle denilmektedir: *"11 nci Kolordu'nun saldırıları taburları boşalttığından gelen destek askerleri ve subaylarla birlikte altı tabur bu kolorduya gönderilmiştir!..."*

Bu belgede her ne kadar asker sayısı belirtilmemiş olsa da gönderilen takviye gücün altı tabur olduğu belirtilmektedir. Bu duruma göre 11 nci Kolordu, 4–5.000 civarında bir asker takviyesi aldığı ve böylece 3 ncü Ordu'nun asker sayısının 122–123.000 sayısına ulaştığı anlaşılmaktadır.

Yıllar sonra, 1933 yılında, Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı'nca yapılan bir araştırmada ise; *"120.000 kişiye ulaşan 3 ncü Osmanlı Ordusu, birçok evlatlarını kar altına gömerek 12.000 kişi ile hudut gerisine çekilerek tarihe hazin ve acıklı bir safha kaydetti!..."* denilerek, **Sarıkamış Kuşatma Harekâtı**'nın kayıp sayısının *108.000 kişi olduğuna işaret etmektedir.*

Bu arada Ruslar, esir aldıklarının 7.000 dolayında olduğunu bildirdikleri dikkate alınır ve kaçakların, cephede kalan yaralıların da gerek yaralarının ağırlığından, gerekse çoğunun donmaları sebebiyle cephe gerisine ulaşamadıkları bilinmektedir. Böylece **Sarıkamış Kuşatma Harekâtı**'nın kesin şehit bilânçosunun **101–107.000** arasında olduğunu kabul etmek gerekir. Bu şehitlerin en azından % 90'ının donarak öldüğü de bilinmektedir. Bu da, donarak ölenlerin sayısının **90–96.000** olduğu sonucunu vermektedir.

Bu rakamları bir yerde teyit eden bir belge de **Rus 2 nci Türkistan Kolordusu Kurmay Başkanı Albay Maslofski**'nin anılarında rastlanmaktadır:

"Türk Ordusu'nun kayıpları dehşet verecek düzeyi bulmuştu!... Yalnızca Sarıkamış çevresinde gömülen Türklerin sayısı 18.000 e ulaşmıştır!... 3üncü Türk Ordusu'ndan, bu harekatta 90.000 kişi ölmüştür!..."

Sarıkamış Faciası'nı sağ olarak atlatıp geriye dönme şansını yakalayan **12.000** askerin çoğu yanlarında bir de tifüs mikrobunu getirmişlerdir. O sıralarda hastalığa bulaşmamış olanlar dahi, sonradan bu hastalığın pençesine düşmüşlerdir. Geri dönen bu askerlerimizin ne kadarının bu ve buna benzer salgın hastalıklardan öldüğüne dair elimizde hiçbir bilgi ve belge de yoktur.

Fakat salgının ne kadar korkunç olduğunu ortaya koyan bir başka ibretlik belge vardır ki, bu belgede görülenler, bir başka **Sarıkamış Faciası**'nın acıklı tablosunu sergilemektedir. İnsanın tüylerini diken diken eden bu belge Erzurum ve Hasankale Askeri Hastaneleri'nde tifüsten ölen askeri doktorların adları, Tıp Fakültesi'nden çıkış tarihlerini ve rütbelerini gösteren dört sayfalık bir listedir.

Tifüsü askerleri kurtaracağım derken hemen hemen tüm doktorlar ve tıp elemanları bu salgın hastalığa yakalanmış, bunların küçük bir bölümü hastalığı atlatabilmiş, buna karşılık; *132 doktor, 25 eczacı, 1 dişçi, yardımcı doktor olarak görevlendirilen Tıp Fakültesi son sınıfından 7 öğrenci tifüs salgınından ölmüşlerdir.* Bu görev şehitlerimizin dağılımı ise şöyleydi: *1 Yarbay, 23 Binbaşı, 24 Önyüzbaşı, 87 Yüzbaşı, 22 Üsteğmen, 1 Teğmen, 7 öğrenci.* Dikkati çeken bir husus da orduda görevli bu kişilerden *21'inin Rum, 15'inin Ermeni ve 1'inin Yahudi* kökenli olmasıydı.

Tifüsü atlatan tıp elemanlarını bünyece çok zayıf düşmüş, moralleri sıfıra inmiş durumdaydı. Temiz, savaş ortamından uzak, güneşli, açık havalı yerlerde dinlenmeleri gerekiyordu. Bu amaçla **Sağlık Müfettişi Dr. Süleyman Numan Paşa** bu kişileri İstanbul'a göndermeyi ve yerlerine yeni doktorlar getirmeyi planlamıştı. Bu plana Erzurum ve Hasankale Askeri Hastaneleri'nde görevli tüm askeri doktorlar karşı çıktılar. Aldıkları karar şöyleydi:

"Erzurum ve Hasankale'ye gelen her doktorun tifüse yakalanması kaçınılmazdır!... Ülkenin büyük özverilerle yetiştirdiği doktorları ölümün kucağına atmak doğru değildir!... Tifüs geçirerek bağışıklık kazanan bizler için artık tehlike kalmamıştır!... Bizler burada kalmaya razıyız!..."

Hanri Benazus

ÖNSÖZ - 3

Bu kitabı yazmaya karar verip, araştırmalara girişince **Sarıkamış Faciası**'nı tek başına incelememin, araştırmamın yeterli olamayacağı ve eğer bu kısıtlılık içinde kalacak olursam koskoca Osmanlı İmparatorluğu'nun bir iki maceraperestin akılsızca uygulamaları ile haritadan silindiği gibi bir hükme de varmış olacaktım.

Öncelikle **Sarıkamış Faciası**'nı tarihimizdeki gerçek yerine oturtmaya, gerçek yüzünü ortaya çıkarmaya eldeki bilgi ve belgelerin yetersiz olacağı kanaatine vardım. Bu sebeple *22 Aralık 1914* tarihinden öncelerine, hem de epey öncelerine gidip, bu koskoca imparatorluğun nasıl olup da bu açmazlara sürüklendiğini, bunun altında yatan sebepleri bulmak, görmek ve yorumlamak gerektiği kararına vardım. Bundan dolayıdır ki, kitabın başlangıç tarihini neredeyse 100 yıl evveline aldım ve o yılların kazanına kepçemi daldırmakla işe başladım.

Yine bu kitabı yazmaya başladığımda gerekli bilgi ve belgelere ulaşmanın bu kadar zor olacağını da tahmin etmemiştim. Her ne kadar 1 nci Dünya Savaşı ile ilgili birçok kitap, bilgi ve belgeye ulaşmak çok kolay olsa da, **Sarıkamış Faciası** hakkında yeterli bilgiye, belgeye ve hele hele o günlere ait fotoğraflara ulaşmak neredeyse imkânsız bir şey oldu.

Bunda, özellikle **Enver Paşa**'nın **Sarıkamış Faciası** ile ilgili her türlü haber ve yayına koyduğu sansür çok büyük etken olmuştur. O kadar ki, o günlerin Alman Basını'nda bile, kendilerine yakın ve müttefik gördükleri, belki incitmek istememeleri, belki de kendilerine bağlılığını örselememek için olsun, pek dişe dokunur bilgi, belge ve fotoğrafa rastlamak mümkün olmamıştır.

Hâlbuki çok iyi bilmekteyiz ki, Türk ordusunun çeşitli birliklerine ve hatta doğrudan doğruya ordusuna komutanlık yapmış olan birçok Alman subayı, cephelere giderlerken yanlarında fotoğraf makinelerini götürmekten geri kalmamışlar ve savaşın değişik safhalarını deklanşörleri ile ölümsüzleştirmişlerdir.

Bunun en güzel örneğini, Çanakkale'de, Süveyş'te, Suriye'de, Sina'da, Irak'ta, Yemen'de ve Galiçya'da görmemiz mümkündür. Eğer bugün elimizde birkaç silik, görüntüsü bozuk fotoğraf bulunmaktaysa, bunların kaynağının Almanlar olduğunu kabul etmek durumundayız.

Sarıkamış Faciası'nı oluşturan süreçte, Genel Kargâh'ın bu harekât ile ilgili yayınladığı tüm tebliğler hep zaferlerden, başarılardan ve Rusların yenilgisinden bahsetmekteydi. Ancak harekâtın sonucunun belirlendiği **3 Ocak 1915** tarihinden sonra Ge-

nel Karargâh'ın büyük bir suskunluk içine girdiğini ibretle görüyoruz. Bu ani ve manalı suskunluk her ne kadar işlerin iyi gitmediğinin bir habercisi olduğunu anlatıyor olsa da, her nedense sonradan bu suskunluğun ve yarattığı sonuçların üzerine gitmek gibi bir istek ya da kararlılığı hiç kimsede görmemekteyiz.

Ama; *okullarımızda okutulan tarih derslerinde, Sarıkamış'ta neler yaşandığını hiçbir zaman öğrenemedik, öğretmediler, öğretmiyorlar da.*

Her şey bir tarafa, **Sarıkamış Faciası**'ndan hemen sonra İstanbul'a dönen *Enver Paşa'nın Ermeni Patriği'ne, Ermeni askerlerin büyük fedakârlıklar, kahramanlıklar gösterdiğini* yazan teşekkür belgesi ortadayken, **Sarıkamış Faciası**'nın sebebi olarak Ermenileri de göstermenin ne anlama geldiğini **Enver Paşa** düşünce düzeyi ile yeniden sorgulamak gerekir.

Sarıkamış Faciası'nın özellikle askeri boyutu ile ilgili gerçekçi bilgiler ve belgeleri Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı'nın 1930'lu yıllarda yapmış olduğu araştırmalardan öğrenmek imkânı olabilmiştir. Ancak Genelkurmay arşivlerinde dahi, o günlere ait faciayı bütün boyutları ile belgeleyen fotoğraflara rastlamak en azından benim açımdan mümkün olmamıştır.

Bu sebepledir ki, bu kitap daha çok o günleri ve yakın tarihi yaşamış Türk ve karşı taraf birçok kumandan, asker ve kişilerin görüşlerine, anılarına, kısıtlı da olsa o günlerin yayınlarına ve son günlerdeki eserlere eğilmek suretiyle yazılabilmiştir.

Hanri Benazus

II. Mahmut

Sarıkamış Faciası'nın altında yatan gerçekleri görmek, anlamak ve yorumlamak için **facianın** oluşundan en az 100 yıl gerisine gidip Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme ve çöküş devrelerine kısaca bir göz atmak gerekir.

Gerçekten **1800'lü** yılların başlarında Osmanlı İmparatorluğu bir gerileme devresi içine gözlemlenmektedir.

* *28 Temmuz 1808* **II.** Mahmut'un tahta çıkış tarihidir. İşte bu devrede Osmanlı toprakları ve özellikle başkenti olan İstanbul'da bir takım kargaşalar görülmeye başlanmıştır. Aslında ıslahatçı olarak bilinen II. Mahmut devresindeki olaylar şöyledir:

* *15 Kasım 1808* de Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa, yeniçerilerin ayaklanması sonucu öldürülmüştür. Yeniçeriler saraya doğru yürümeye kalkınca, isyan ancak istekleri kabul edilerek bastırılmıştır.

* *1811* yılında Osmanlı-Rus Savaşı yeniden başladı. Aslında 1806 yılında başlayan ve 1807 yılında kesintiye uğrayan Osmanlı-Rus Savaşı, 1811 yılında yeniden hareketlenmişti. Rusların ilerlemesini durdurmak ancak Şumnu'da mümkün oldu.

* *28 Mayıs 1812 tarihinde Ruslarla, Bükreş Anlaşması imzalandı.*

Bu anlaşma ile:

1- Dinyester ve Prut Irmakları arasındaki Besarabya toprakları Ruslara terk edildi!...

2- Saraybosna, Osmanlı İmparatorluğu'na geri verildi!...

3- Sırplara yeni haklar tanındı!...

4- Prut Irmağı, iki

II. Mahmut

Navarin Deniz Savaşı'nda Çengeloğlu Tahir Paşa'nın düşman gemisi ile çatışması

ülke arasında sınır kabul edildi!...

* *1812* yılında Vahhabilerin ayaklanması yaşandı 1818 yılında bu ayaklanma bastırıldı ve Medine Vahhabilerin elinden geri alındı.

* *1817* yılında yeni haklar verilmiş olmasına rağmen yeni bir Sırp ayaklanması yaşandı ve Miloş, Sırp Prensi olarak tanındı.

* *12 Şubat 1821* de Yunan isyanı başladı. Mora'da başlayan ayaklanma Rusların da kışkırtması ile ça-bucak yayıldı. Yunanistan **13 Ocak 1822** de bağımsızlık ilan etti.

* *15 Kasım 1821* de Osmanlı-İran (Kaçar) Savaşı başladı. Osmanlıların, Balkanlardaki durumunu göz önünde tutan İran güçleri Doğu Anadolu'ya saldırdılar. Ancak sonradan barışı istemek durumunda kaldılar.

* *1 Nisan 1824* tarihinde İbrahim Paşa, Mora Valisi yapıldı. İbrahim Paşa'nın burada gösterdiği başarı üzerine İngiliz ve Fransız donanmaları Mora Kıyılarına gelip, Mora'nın derhal boşaltılmasını ve Yunanistan'ın bağımsızlığının tanınmasını istediler.Ancak olumlu cevap alamayınca da *Navarin'de Osmanlı ve Mısır donanmasını yaktılar.*

* *15 Haziran 1826* tarihindeki başkaldırılarından sonra Yeniçeri Ocağı yeniden baş kaldırıldı ve Eşkinci Ocağı – Asakir-i Mansure-i Muhammediye adı altında yeni bir ordu kuruldu.

* **13 Haziran 1828** Sarıkamış'ın Ruslarla ilk tanışması bu tarihe rastlar.

Navarin Deniz Savaşı

Yunan Kralı Costantin-I

O günlerde Erzurum, üzerine yürüyen Rus ordusunun işgaline uğrar. Gerçi bu harekât sonunda Rus askerleri Erzurum'u ele geçiremez ve yapılan ikili anlaşmalar sonucunda Sarıkamış'tan ve hatta Kars'tan çekilmek durumunda kalırlar. İşte o günden sonra Doğu Cephesinde Rus - Sarıkamış ikilemelerini hep görürüz. Ruslar bu girişimlerinden sonra devamlı bir şekilde doğu illerimize karşı büyük bir ilgi duymaya devam eder. Özellikle Kars, Sarıkamış, Erzurum her zaman için Rusların genişleme hedefleri içindeki yerini alır.

Bu konuda o dönemin **Rus Çarı 1 nci Nikola**'nın sözleri gerçekten çok manalıdır. Şöyle demektedir:

"Osmanlı İmparatorluğu'nun işleri çok karışık bir halde. Bu memleket, kendi kendine parçalanma sürecine girmiştir!... Yıkılışı tam bir felaket olacaktır!... Rusya ile İngiltere'nin bu konuda tam ve eksiksiz bir anlaşmaya varmaları ve birbirlerine haber vermeden kesin bir atılım içine girmemeleri önemlidir. Bakınız kollarımız arasında "Ağır Hasta Bir Adam" var!... "Hasta Adam"ın yaşamasını hepimiz istiyoruz!... Onun ölmemesini sizin kadar ben de isterim!...

Ancak, kollarımızın arasında birdenbire ölebilir!... Bu yüzden her olasılığı bugünden sağlamanın, bir karışıklığa ve kesin bir Avrupa savaşına sürüklenmekten daha iyi olabileceğini söyleyebilirim!...

Eğer İngiltere bu süreçte İstanbul'a yerleşmeyi düşünüyorsa, buna asla izin vermeyeceğimi açıkça söylemeliyim!...

Böyle bir durum beni ister istemez İstanbul'u işgal etmek zorunda bırakabilir..."

* **1830** tarihinden itibaren Almanlar Osmanlı ülkesine karşı yakın bir ilgi duymaya başlamıştır bile. Özellikle Büyük Friedrich, Osmanlı İmparatorluğu ile yakından ilgilenmekte ve bir askeri anlaşma yapma girişiminde bulunmaktadır.

* **1830** tarihinde Türkiye'de bir genç subay olarak görev yapan ve sonradan **Alman Genelkurmay Başkanı olan Helmuth von Moltke**, o yıllardan beri hem askeri ve hem de siyasi bir kişi olarak Osmanlı İmparatorluğunu gözlemlemeye başlamıştır.

* **15 Ağustos 1829** tarihinde Yunan devleti kuruldu.

* **24 Nisan 1830** da Yunanistan'ın bağımsızlığı tanındı.

* *5 Temmuz 1830* tarihinde Fransa, Cezayir'i işgal etti. Osmanlı Yönetimi bu işgali yalnız protesto etmekle yetindi.

* **29 Ağustos 1830** da

Çar Nikola – 1

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa

Sırbistan'a özerklik verildi.

* **10 Aralık 1830** tarihinde Sisam Adasına özerklik verildi.

* **1832** yılında Mısır Valiliği görevinden alınmaya kalkılınca Mehmet Ali Paşa isyan etti. Oğlu İbrahim Paşa, harekete geçerek önce Suriye'yi ve ardından Adana'yı ele geçirdi. Aslında Mısır'a zorla Vali olan Mehmet Ali Paşa, kısa zamanda güçlü bir ordu ve donanma kurdu.

II. Mahmut bir aralık Mehmet Ali Paşa'dan yardım talebinde bulununca, Mehmet Ali Paşa bu yardıma karşılık Mora Valiliği'ne oğlu İbrahim Paşa'nın getirilmesini istemiş ve bu isteği kabul edilmişti.

Ancak Mora, Yunanistan'a geçince bu sefer oğluna Suriye Valiliği'ni talep etti. Bu valilik verilmeyince ordusunu Suriye üzerinden Osmanlı ordusuna karşı harekete geçirdi.

* **21 Aralık 1832** tarihinde Konya'da Osmanlı ordusunu yendi. Ruslardan, İngilizlerden ve Fransızlardan yardım isteyen II. Mahmut imzaladığı Kütahya Anlaşması ile bu isyan sona erdi. Ancak antlaşma karşılığı Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya Suriye Valiliği ilaveten verildi ve ayrıca oğlu İbrahim Paşa'ya Adana Valiliği verildi.

* **24 Haziran 1839** tarihinde Osmanlı ordusu, İbrahim Paşa'nın ordusuna Nizip'te büyük bir yenilgiye uğradı.

* **30 Haziran 1839** tarihinde II. Mahmut 54 yaşında hayata veda etti.

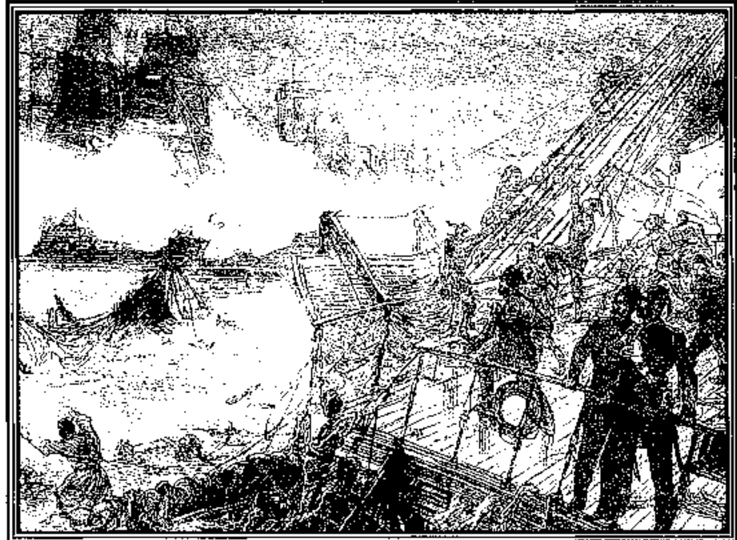
* **1 Temmuz 1839** tarihinde Sultan Abdülmecit tahta çıkar.

* **3 Temmuz 1839** tarihinde Kaptan-ı Derya Giritli Ahmet Paşa, Osmanlı donanmasını Mısır'a kaçırdı ve Mehmet Ali Paşa'ya teslim etti.

* **3 Temmuz 1839** tarihinde İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya, verdikleri ortak bir nota ile Mısır sorununun kendilerine sorulmadan çözülmemesini istediler. Osmanlı yönetimi de bu notayı kabul ederek,onların görüşleri alınmadan harekete geçilmeyeceği güvencesi verdi.

* **3 Kasım 1839** tarihinde Mustafa Reşit Paşa tarafından Tanzimat Fermanı ilan edildi.

Ferman, Mustafa Reşit Paşa tarafından İstanbul

Sinop'da baskına uğrayan ve yakılan Osmanlı Donanması

جريدهٔ حوادث

حوادث داخليه

Tanzimat Fermanı

Gülhane Parkı'nda başta Padişah Abdülmecit olmak üzere, ileri elçiler ve büyük bir halk topluluğu huzurunda okundu.

* **15 Temmuz 1840** tarihinde Mısır sorunu ile ilgili İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya devletleriyle Londra Anlaşması imzalandı!...

* **3 Kasım 1840** tarihinde Akka Kalesi alınıp Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'deki hükümranlığına son verildi.

* **25 Mayıs 1841** tarihinde Mısır Valiliği, veraset yoluyla Mehmet Ali Paşa'ya ve çocuklarına verildi.

* **13 Temmuz 1841** tarihinde Londra'da Boğazlar Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya göre;

1- Boğazlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında kalacak!...

2- Boğazlar, bütün savaş gemilerine kapalı olacak!...

* **18 Temmuz 1846** tarihinde Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa İstanbul'a geldi.

* **28 Eylül 1846** tarihinde Hariciye Nazırlığı'na Koca Mustafa Reşit Paşa getirildi.

* **1 Mayıs 1849** tarihinden Ruslarla, Balta Limanı Antlaşması yapıldı ve Osmanlı güçleri Eflak ve Boğdan'dan çekildi.

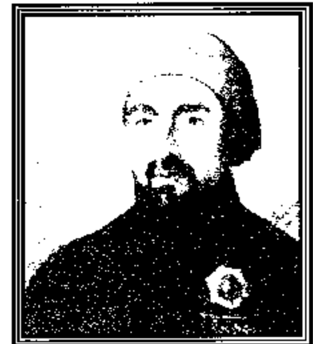
* **28 Şubat 1853** tarihinde Rus Bahriye Nazırı Prens Mençikof, olağanüstü elçi olarak İstanbul'a geldi.

* **21 Mayıs 1853** tarihinde Rusya Hariciye Nazırı Kont de Nesselrode, Osmanlı İmparatorluğu'na nota verdi.

* **13 Temmuz 1853** tarihinde Prut Nehri'ni geçen Rus ordusu, Eflak ve Boğdan'a girdi.

* **26 Eylül 1853** tarihinde Rusya ile ilişkilerin bozulması üzerine toplanan olağanüstü Meclis, savaş kararı aldı.

* **4 Ekim 1853** tarihinde Rusya'ya savaş ilan edil-

Mustafa Reşit Paşa

Türk Yunan Savaşı

di.

* **23 Ekim 1853** tarihinde Osmanlı-Rus Savaşı başladı.

* **2 Kasım 1853** tarihinde İngiliz ve Fransız donanmaları İstanbul'a geldi.

* **5 Kasım 1853** tarihinde Ruslara karşı Oteniça Zaferi kazanıldı.

* **11 Kasım 1853** tarihinde Osmanlı askerleri Oteniça'dan çekildi.

* **26 Kasım 1853** tarihinde Osmanlı ordusu, Ahıska'da yenilgiye uğradı.

* **30 Kasım 1853** tarihinde Patrona Osman Paşa yönetimindeki Osmanlı donanması, fırtına sebebiyle sığındığı Sinop'ta Rus donanmasının baskınına uğradı ve Osmanlı savaş gemileri yandı, 2.700 asker şehit oldu, Donanma Komutanı Patrona Osman Paşa, Ruslara tutsak düştü.

* **1 Aralık 1853** tarihinde Osmanlı ordusu, Kars civarında Rus ordusuna yenik düştü.

* **5 Ocak 1854** tarihinde Osmanlı Genelkurmay Başkanı Ahmet Paşa komutasındaki 10.000 kişilik Osmanlı ordusu, Çatana'da yapılan savaşta Rus birliklerini yendi.

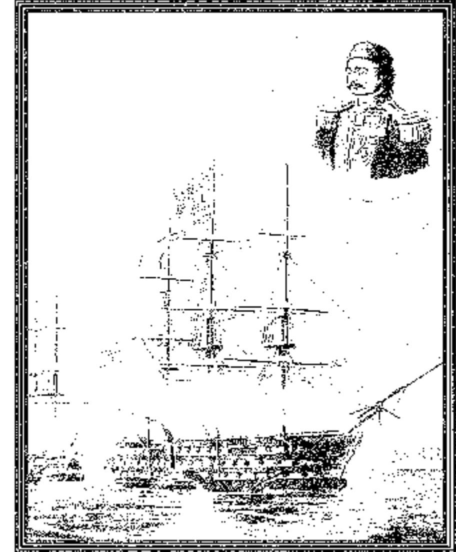
* **9 Mart 1854** tarihinde Osmanlı-Yunan siyasi ilişkileri kesildi.

* **12 Mart 1854** tarihinde Ruslara karşı Osmanlı-İngiliz-Fransız ittifakı kuruldu.

* **23 Mart 1854** tarihinde Ruslar Dobruca'yı işgal etti.

* **27 Mart 1854** tarihinde Fransa ve İngiltere, Rusya'ya savaş açtı.

* **1 Nisan 1854** tarihinde Yunan isyancılarına

Sivastopol Bombardımanına katılan Mahmudiye Gemimiz ve Ateş Mehmet Paşa

İntihar Eden Çar Nikola-I

karşı Narda zaferi kazanıldı.

* **22 Nisan 1854** tarihinde İngiliz ve Fransız donanmaları Odessa'yı bombaladı.

* **15 Mayıs 1854** tarihinde Rus ordusu Silistre'yi kuşattı.

* **13 Haziran 1854** Silistre'de Rus Başkomutanı Prens Gorçakof yaralandı ve düşman Silistre'de yenilgiye uğratıldı.

* **25 Haziran 1854** tarihinde Silistre, Rus kuşatmasından tümüyle kurtuldu.

* **21 Temmuz 1854** tarihinde Kırım seferine karar verildi.

* **6 Ağustos 1854** tarihinde Türk ordusu Bükreş'e girdi.

* **13 Eylül 1854** tarihinde Türk ve müttefikleri Kırım'a çıktı.

* **25 Eylül 1854** tarihinde Müttefikler Sivastopol'ü kuşattılar.

* **3 Şubat 1855** tarihinde Osmanlı-İngiliz Askeri Sözleşmesi imzalandı.

* **2 Mart 1855** tarihinde Rus Çarı I. Nikola intihar etti.

* **28 Mayıs 1855** tarihinde Ruslar, Karadeniz kıyısındaki kaleleri tahrip ederek geri çekilmeye başladılar.

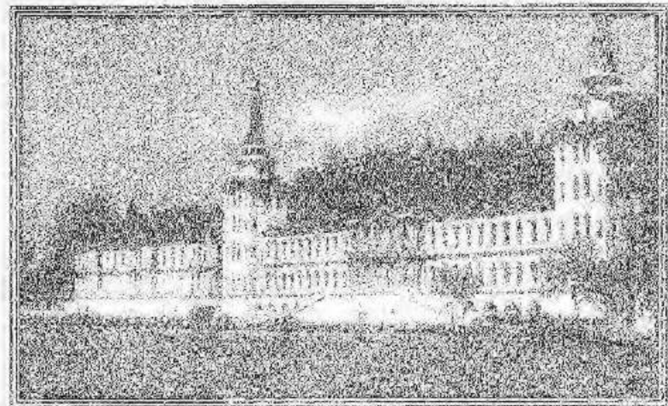
* **28 Haziran 1855** tarihinde Osmanlı İmparatorluğu, ilk kez, Kırım Savaşı masraflarını karşılamak üzere Londra'da imzalanan anlaşma ile yüzde 4 faizle beş milyon İngiliz Lirası borç aldı. Alınan borca karşılık, Mısır'ın yıllık vergisi ile İzmir ve Suriye Gümrükleri'nin geliri karşılık rehin edildi.

Sultan Abdülmecit

* **8 Eylül 1855** tarihinde Rus ordusunun direnişi kırıldı.

* **9 Eylül 1855** tarihinde müttefikler Sivastopol'e girdi.

* **29 Eylül 1855** tarihinde Kars'ı kuşatan Rus ordusu bozguna uğradı.

Kuleli-İstanbul, Cengelköy

Genelkurmay Başkanı
Helmut Von Moltke

* **28 Kasım 1855** tarihinde Kars kalesi *açlık yüzünden* Ruslara teslim oldu.

* **30 Mart 1856** tarihinde Kırım Savaşı'na son veren Paris Antlaşması imza edildi. Bu antlaşmaya göre:

1- Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa devletler hukukundan yararlanacak ve toprak bütünlüğü Avrupa devletlerinin garantisi altında olacak!...

2- Karadeniz tarafsız hale getirilecek, sadece ticaret gemilerine açık tutulacak!...

3- Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya Karadeniz'de savaş gemisi bulunduramayacak ve tersane kuramayacaklar!...

4- İki taraf savaşta ele geçirdikleri yerleri geri verecek!...

5- Tuna'da ticaret serbest olacak!...

6- Eflak ve Boğdan, özerk bir yönetime sahip olacak!...

* **15 Nisan 1856** tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü Avrupa devletlerinin garantisi altına alındı.

* **13 Temmuz 1858** tarihinde Cidde'de karışıklıklar başladı.

* **8 Kasım 1858** tarihinde Osmanlı-Karadağ sınır protokolü imzalandı.

* **14 Eylül 1859** tarihinde Sultan Abdülmecit'i ortadan kaldırmaya yönelik darbe girişiminde bulunuldu (Kuleli Vakası). Şeriata dayalı bir yönetim kurmaya yönelik bu darbe girişiminde bulunanlar, Tanzimat Fermanı ile getirilen yeniliklere ve özellikle azınlıklara tanınan haklara karşı çıkmışlardır. Bu insanlar **"Fedailer Cemiyeti"** adı altında bir cemiyet kurmuşlardı. Olayı önceden haber alan Hükümet, toplantı yaptıkları Tophane'deki Kılıç Ali Paşa Camii'ni basarak elebaşlarını yakaladı.

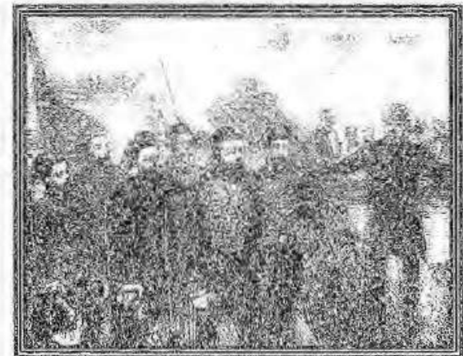
* **25 Eylül 1859** tarihinde Eflak ve Boğdan'ın bir voyvoda tarafından yönetilmesine karar verildi.

* **27 Mayıs 1860** tarihinde Lübnan'da olaylar çıktı. İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'da üstünlük elde etme çabaları sebebiyle çıkan bu olaylar sert önlemler alınarak bastırıldı ise de Fransa yine de 6.000 kişilik bir gücü Lübnan'a çıkardı.

* **5 Eylül 1860** tarihinde Avrupa'dan Suriye'ye asker gönderilmesine ilişkin Paris Antlaşması imzalandı.

* **9 Haziran 1861** tarihinde imtiyazlı bir Sancak haline getirilen Lübnan için Beyoğlu Protokolü imzalandı.

* **25 Haziran 1861** tarihinde Sultan Abdülmecit öldü.

Mithat Paşa'nın sürgüne gönderilmesi

"AŞIRI HARCAMA VE EĞLENCENİN GETİRDİKLERİ!..."

Sultan Abdülmecit

* **25 Haziran 1861** tarihi aynı zamanda Sultan Abdülaziz'in tahta çıkış tarihidir.

* **15 Haziran 1862** *tarihinde Sırplar, Belgrad Kalesi'ne saldırdılar.*

* **23 Ağustos 1862** *tarihinde Ömer Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Rieka'da Karadağ ordusunu yenilgiye uğrattı.*

* **31 Ağustos 1862** *tarihinde İşkodra Barışı yapıldı.*

Bu antlaşmaya göre:

1.- Karadağ, içişlerinde serbest olacak!...

2.- Prens Muko, bir daha dönmemek üzere Karadağ'dan ayrılacak!

3.- Karadağ sadece ticaret için Bar Limanı'ndan yararlanacak!...

4.- Karadağ'a silah sokulmayacak!...

5.- Hersek'e giden İşkodra yolu Osmanlıların kontrolü altında olacak!...

6.- Karadağ'a Osmanlı pasaportu ile girilecek!...

* **8 Mart 1865** *tarihinde* **İstanbul Barışı** *imzalandı.*

Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, Fransa, Rusya ve Yunanistan arasındaki bu anlaşmaya göre: İngiltere'nin himayesinde bulunan Korfu, Kefalonya, Zenta, Ayamavra, İtaka, Çerigo ve Pakso Adaları Yunanistan'a verilecek!...

* **2 Eylül 1866** *tarihinde Girit isyanı çıktı. Asiler geçici bir hükümet kurarak, Girit'in Yunanistan'a katıldığını ilan ettiler.*

* **24 Mart 1867** *tarihinde "Genç Osmanlılar (Jön Türkler) Cemiyeti" Paris'te çalışmalarına başladı.*

* **10 Nisan 1867** *tarihinde Belgrat ve diğer kaleler Sırbistan'a bırakıldı.*

* **2 Şubat 1870** *tarihinde Mithat Paşa sınır dışı edildi.*

* **11 Nisan 1870** *tarihinde Bulgar Kilisesi'nin bağımsızlığı Osmanlı yönetimince onaylandı.*

* **1870-1871** yıllarında Fransızlar, Almanlar tarafından uğradığı ağır ye-

Sultan Abdülaziz'in el yazısının da yer aldığı Mecelle'nin ilk sayfası

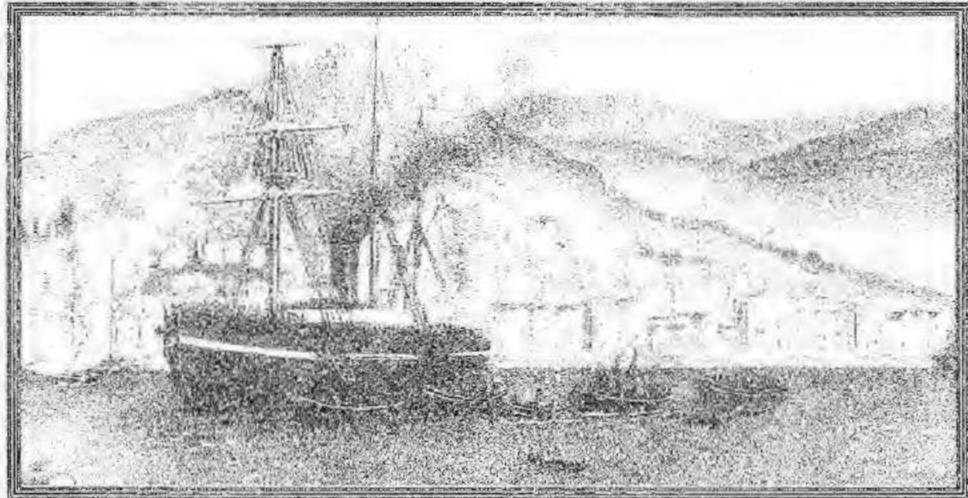
Sultan Abdülaziz tahttan indirildikten sonra Topkapı Sarayı'na götürülürken

nilginin intikamını ve o günlerde kaybettiği Alcase-Lorraine'i geri almak isteği ile Ruslarla anlaşma gereğini duymuşlardır. Diğer taraftan İngiltere, donanmasını her geçen gün daha güçlendiren ve güçlü bir orduya sahip olan Almanya'yı haklamak için düşman bildiği Ruslarla birleşip, Fransızların safına geçmeyi uygun bulmuştu.

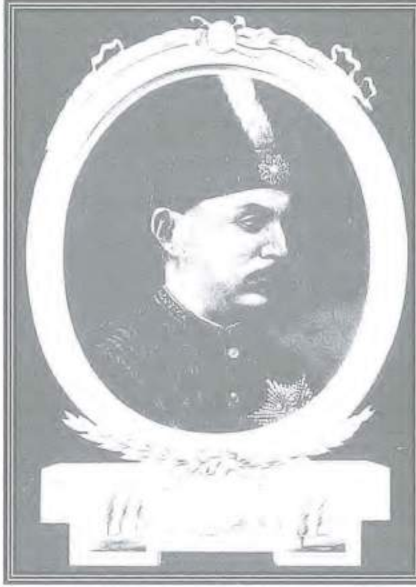
* **13 Mart 1871** *tarihinde Karadeniz'in tarafsızlığına son veren Londra Antlaşması Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya, Prusya arasında imzalandı.*

* **28 Eylül 1872** *tarihinde Mısır Hıdivi'ne dış borçlanma yapabilme fermanı imzalandı*

* **1873-1874** yıllarına gelindiğinde düşmanlarının deyimi ile **"Hasta Adam"**, hem siyasal ve hem de ekonomik bir bunalım içinde kendini bulur. Hele hele o yıllarda Anadolu'da yaşanan büyük kuraklık ve ardından gelen tarımsal ve hayvansal yıkım, bu bölge halkının büyük bir sefalet içine düşmesi ile noktalanır. Bu sıkıntılı dönemi dış borçlanmalar yolu ile aşmaya çalışan Osmanlı Yönetimi dış devletlerden ancak **"Nasihat"** alınca bu sefer yeni yeni vergiler koyarak sıkıntıyı aşma girişiminde bulunur. Doğaldır ki bu yeni vergiler zaten yoksulluk ve sefalet içinde bulunan halkı daha büyük bir sıkıntı ve yokluk içine sürükler.

Selanik, 1876

Sultan V. Murat

Her ne kadar Osmanlı ülkesinin Balkanlardaki uzantılarında böyle bir kuraklık ve yokluk sıkıntısı yaşanmamış görünse de, yeni konulan vergiler bu sefer buralardaki Balkan Eyaletleri'nde tepkilere ve zaman içinde ayaklanmalara dönüşür.

Bu ayaklanmalara karşı alınan, güce dayalı önlemler hemen Avrupalıların "**Katliam yapılıyor!**" vaveylaları ile gazetelerin başlıklarına taşınmakta gecikmiyor. İşte buna küçük bir örnek teşkil eden ve bir yerde artık Osmanlıyı ortadan kaldırma kampanyasına dönüşen **Londra'nın Daily News Gazetesi'nin** öncülüğündeki haberlerden bir bölümü:

"Hastayı biz mi öldürelim, yoksa bırakalım da eceliyle mi ölsün?"

"Türkler Avrupa'da bir fazlalıktırlar!..."

"Pılılarını pırtılarını toplayıp, geldikleri Asya'ya dönsünler!... Bu herkesin özlemidir!..."

"Büyük bir Avrupa savaşı çıkarmadan Osmanlıyı parçalamak, herkesin orta sorunu!...""Asya'da her geçen gün İslam fanatizmi yükseliyor!... Bu ortak düşmana karşı İngiltere ile Rusya; uygarlık görevleri gereği, bir işbirliği içine girmelidirler!..." "Borçlarını ödeyemeyen, ölüm döşeğindeki Hasta Adamı Avrupa neden ayakta tutmaya çalışıyor, anlayamıyoruz!..." "Türkler, bütün Hıristiyanları kitle halinde öldürmeye çalışıyor!..."

* **13 Nisan 1875** tarihinde Hersek'te isyan çıkar.

* **2 Mayıs 1876** tarihinde Bulgar isyanı çıktı.

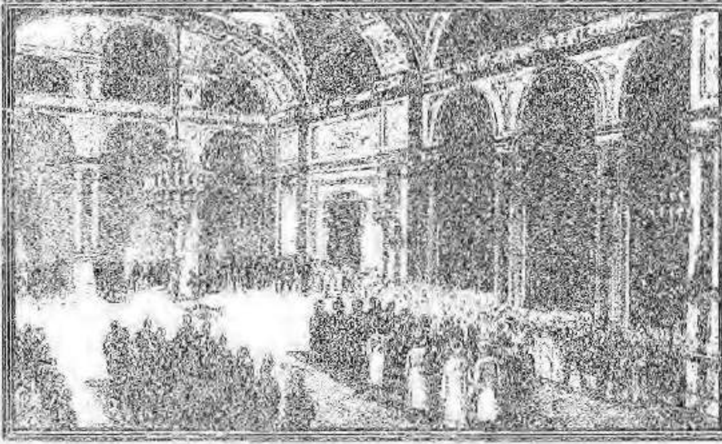
* **6 Mayıs 1876** tarihinde Selanik'te Fransa ve Almanya Konsolosları öldürüldü.

* **10 Mayıs 1876** tarihinde İstanbul'daki öğrenciler hükümete karşı gösteri yaptılar.

* **13 Mayıs 1876** *tarihinde Rusya, Avusturya ve Almanya; Osmanlı yönetimine verilmek üzere bir memorandum hazırladılar.*

Mithat Paşa

Sultan Abdülaziz, üç gün süren öğrenci olayları sonunda Mütercim Rüştü Paşa'yı sadrazam yaptı. O hükümette görev yapan Mithat Paşa, Serasker Hüseyin Avni

Dolmabahçe Sarayı Müzayede Salonu'nda Kanun-i Esası (Anayasa)'nın ilanı

Paşa, Şeyhülislam Hayrullah Efendi ve Sadrazam Rüştü Paşa, öğrenci olaylarının devamı yüzünden ve devletin içinde bulunduğu özellikle mali durumu değerlendirip, Sultan Abdülaziz'i tahtan indirmeye karar verdiler. Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin hazırladığı fetvada; **"Sultan Abdülaziz'in siyasetten anlamadığı ve devletin malını israf ettiği!..."** ileri sürülüyordu.

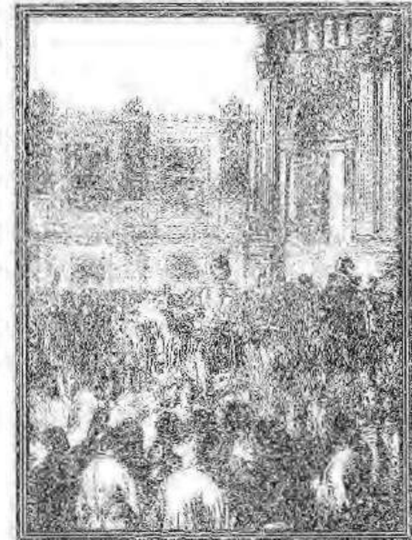
29-30 Mayıs 1876 gecesi Dolmabahçe Sarayı, karadan asker, denizden donanma tarafından kuşatıldı ve **30 Mayıs 1876** günü Sultan Abdülaziz tahtan indirildi. Sultan Abdülaziz, önce Topkapı Sarayı'na, sonra da Feriye Sarayı'na götürüldü.

* **1876** yılı Osmanlı yönetimi için bir dönüm noktası halindedir. Sultan Abdülaziz'in bir darbe ile tahttan indirilmesi ve ardından bilinmeyen bir şekilde hemen ölmüş ya da öldürülmüş olmasının ardından 30Mayıs1876 tarihinde Sultan V. Murat büyük ümitlerle tahta oturtulur.

* **6 Haziran 1876** tarihinde Sultan V. Murat'ta bazı psikolojik dengesizlikler görülmeye başlanır.

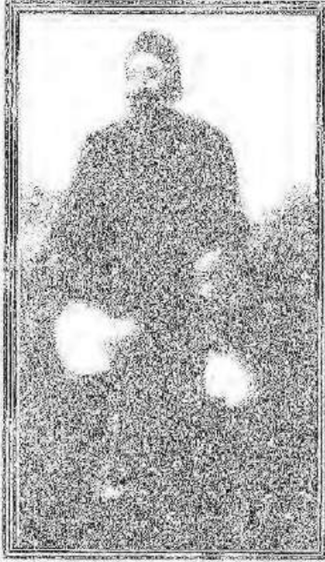
* **31 Ağustos 1876** tarihinde birkaç ay süren ve aklı dengesinin bozukluğu iddiası ile Sultan V. Murat'ın tahtan indirilmesi ve o günlerdeki **"Meşrutiyet"** kurma çabaları, her geçen gün yeni yeni sorunları ortaya çıkarmaktan başka pek bir işe yaramamıştı.

Ancak, tahttan indirilen Sultan V. Murat, Çırağan Sarayı'na kapatılır. Bir süre sonra ruh sağlığı düzelir. Günlerini şarkılar besteleyerek geçirir. Bu arada Rusya ile bir savaşa girmek artık kaçınılmazdı. Balkanlar içindeki tüm eyaletlerde, özellikle Rusların teşvikleri ile isyanlar, ayaklanmalar, huzursuzluklar, kan, acı, ateş, başını almış gidiyordu.

V. Murat Dolmabahçe Sarayı'ndan çıkarken

"SULTAN ABDÜLHAMİD'İN İKTİDAR SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ!..."

Mithat Paşa

* **31 Ağustos 1876** tarihinde tahta Sultan II. Abdülhamit çıkar.

* **23 Aralık 1876** tarihinde Sultan II. Abdülhamit yönetimi, kendine bir çeki düzen vermeyi ve Avrupa ile açılan arasını kapatma gayreti ile ve özellikle

"**Genç Osmanlılara** verdiği sözü tutarak "**Meşrutiyet**"i ilan eder.

Bu olayların gelişmesi şöyle olmuştu. Sultan II. Abdülhamit ilk iş olarak sadrazamlığa Mithat Paşa'yı getirir. Mithat Paşa da oluşturduğu bir kurul ile Belçika ve Prusya anayasalarını örnek alarak ilk Türk Anayasası olan "**Kanun-i Esasi**"yi hazırlar. O gün, yani **23 Aralık 1876** tarihinde "**Tersane Konferansı**" için İstanbul'da bulunan tüm yabancı devletlerin bulunduğu ortamda"**Türk Anayasası**" ilan edilir. O sırada konferansa başkanlık eden Hariciye Nazırı Saffet Paşa ilanı şöyle yapar: *"İşittiğiniz top sesleri, Kanun-i Esasi'nin (Anayasa) ilan edildiğini bildiriyor!... Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti, Meşruti bir hükümet olmuştur!..."*

İşte ilk **Türk Anayasası'nın önemli maddeleri:**

** Padişahlık makamına, Osmanlı Ailesi'nin en yaşlı erkek evladı seçilir!...*

** Padişah, kutsal ve sorumsuzdur!...*

** Bakanlar Kurulu, padişah tarafından atanır ve görevden alınır!...*

** Bakanlar Kurulu'nun önemli kararlar alabilmesi için padişahın izninin alınması gerekir!...*

** Padişah, yeniden seçim yapmak kaydıyla meclisi feshedebilir!...*

** Her 50.000 erkek için bir temsilci seçilir!...*

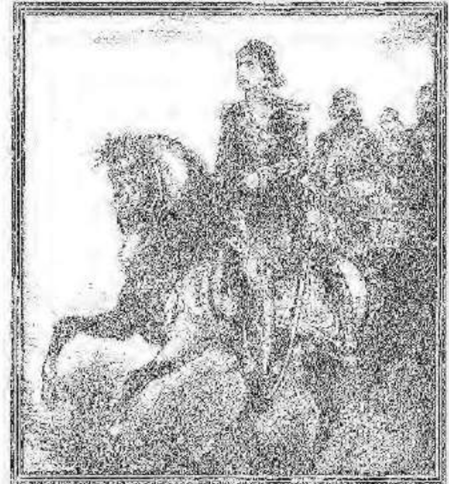
** Seçim gizli olarak yapılır!...*

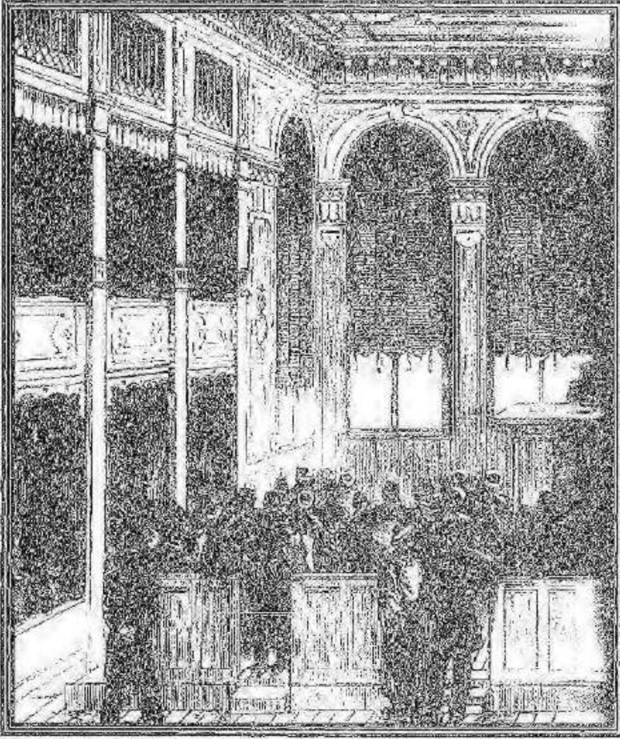
** Milletvekilleri dört yıl için seçilir!...*

** Milletvekilleri, seçildikleri bölgenin değil bütün milletin vekilidirler!...*

** Ayan Meclisi üyeleri, padişah tarafından seçilir!...*

Bu anayasa, bir takım beklentileri de beraberinde getirmişti. Şöyle ki:

Sultan II. Abdülhamit

Meclis-i Mebusan'ın ilk toplantısı Dolmabahçe Sarayı

** Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan azınlıklara, kendilerini temsil hakkı verilerek kendi haklarını koruma imkanı sağlanıyordu!...*

** Avrupa devletlerinin, azınlık hakları bahanesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine karışmaları önlenecekti!...*

** Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan çeşitli topluluklar arasındaki ayrılıkların kalkması sonucu bir "Osmanlı Milleti" oluşacaktı!...*

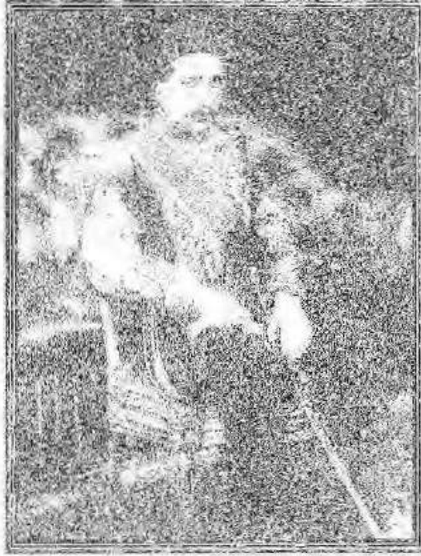
Ancak tüm bu girişimler köklü bir değişim habercisi olmaktan çok uzaktı. Hâlâ büyük bir ekonomik kriz sürmekte iç ve dış sorunlar devasa boyutlara ulaşmaktaydı. İşte o günlerde ünlü Mithat Paşa'nın kaleminden yansıyan tablo:

"Askerlerin aylıkları 15-20, memurların aylığı 8-10 ay gecikme ile ödenebiliyordu!...

Askerler beden ölçülerine göre elbise bulamadıklarından, kışın kar yağarken bile beyaz donla nöbet yerlerinde donmakta ve çok kere aç ve çıplak kalmakta olduklarından, içlerinde gizli gizli dilencilik yapanlar hırsızlık yapanlar, yol kesenler bulunuyordu!...

Orduda ve savaşta bulunan subayların İstanbul'daki ailelerine gönderdikleri beşer onar kuruşluk parayı alabilmek için, Maliye Hazinesi avlusunda her gün binlerce kadın, çocuk ve fukara toplanarak, bağırıp çağrışıyorlardı!...Maliye Nazırı'nın yüzüne karşı ağızlarına gelen küfürleri söylerlerdi!... Kalabalık içinde kollar kırılır, gözler çıkar ve kimi kadınlar çocuklarını düşürürlerdi!...Maliye Nazırı, sürekli kontrol altında bulundurulan odasının gizli merdivenlerinden kaçıp gidebilirdi!..."

Bu sıkıntılı ortamda Galata bankerlerinden her nasılsa, büyük ödünler ve faizler ödenerek 9 milyon altın borç alınır ve bu paranın büyük bir kısmı ile perişan haldeki ordu güçlendirilmeye çalışılır. Bu kısmi rahatlama kimi yöneticilerce; *"Rusya'ya derhal savaş ilan edilmeli!... Ruslara ağır bir darbe indirmeden, Osmanlı Devleti'nin rahat bir nefes alamayacağı!..."* dile getirilmesi belki de ikinci bir çıkmaza girildiğinin ilk işaretleriydi. Hele hele o günlerdeki gazete manşetlerine taşınan; *"Ya hepi-*

Sultan Abdülhamit

miz ölürüz, ya da elbirliği ile ilanının ardından çıktığı Cuma Selamlığı'nda *yaşamımızı korur, savunur ve namusumuzla yaşarız!...*" cümleleri olsa olsa halka bilinç altından bir savaşın kaçınılmazlığını aşılamak gayretinden başka bir şey değildi.

* **5 Şubat 1877** tarihinde Sultan II. Abdülhamit, Sadrazam Mithat Paşa'yı görevden alır ve kendisini sınır dışı eder.

* **19 Mart 1877** tarihinde yapılan seçimin ardından ilk **"Meclis-i Mebusan"** (Milletvekilleri Meclisi) Dolmabahçe Sarayı'nın Muayede Salonu'nda açılıp ilk toplantısını yapar.

* **24 Nisan 1877** tarihinde Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etti. Rus orduları, Balkanlar ve Kafkasya üzerinden saldırıya geçtiler. Ruslar, Romanya ile bir ittifak yaparak 350.000 kişilik bir güçle Tuna üzerinden ilerlemeye başladılar.

Doğu Anadolu'da bir Rus savaşı artık kaçınılmaz hale gelmektedir.

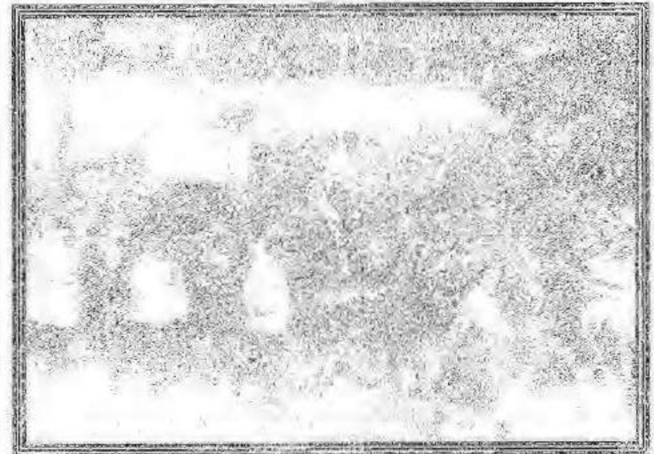
Bu savaşı önlemek için kimi aktiselim sahiplerinin ve hatta daha bir yıllık padişah Abdülhamit'in gücü yetmemektedir. Artık savaş istemeyenlerin "vatan haini" olarak görüldüğü bir dönem başlamıştır.

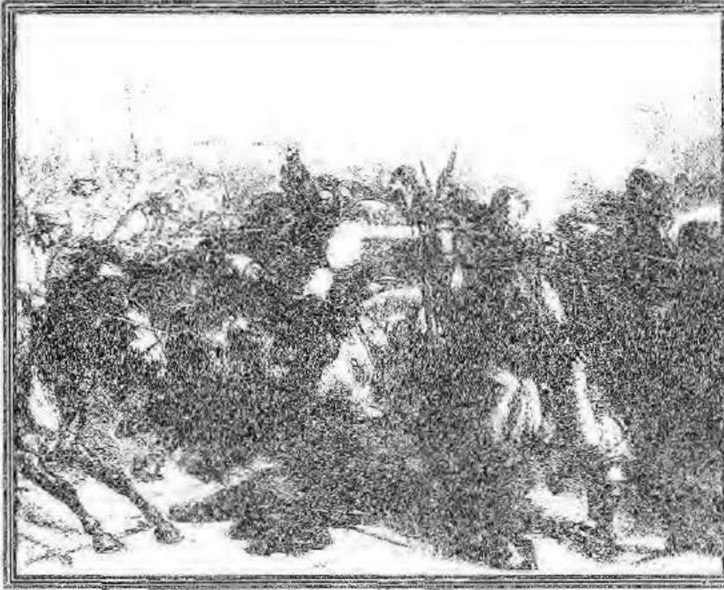
* **21 Haziran 1877** tarihinde Gazi Ahmet Muhtar Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Erzurum'un doğusundaki Delibaba'da yapılan savaşta Rus ordusunu yenilgiye uğrattı.

* **4 Temmuz 1877** tarihinde Doğu Anadolu'nun Ağrı, Karakilise mevkiinde Osmanlı ordusu karşısında büyük kayıplar veren Rus ordusu geri çekildi.

* **18 Temmuz 1877** tarihinde Gazi Osman Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu, Plevne'yi ele geçirir. Rus ordusunun yaptığı saldırılar bozgunla sonuçlanır.

* **30 Temmuz 1877** tarihinde Gazi Osman Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Plevne'ye ikinci defa saldıran Rusları tekrar bozguna uğratır.

Padişah Abdülhamit'in Meşrutiyet'in ilanının ardından çıktığı Cuma Selamlığı'nda

Plevne Savaşı

* **21 Ağustos 1877** tarihinde Plevne'ye yardıma giden Süleyman Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Rusların savunduğu Şıpka Geçidi'ni aşamadı. Artık Rusya ile hem Doğu Anadolu'da, hem de Balkanlar'da iki cephede savaş başlamıştır. Tarih sayfalarına **"93 Harbi"** olarak anılan **"1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı"** dünyanın bugüne kadar gördüğü en büyük ve en acımasız savaşlarından biri olarak başlamıştır bile. Daha 37 yaşında bulunan Ahmet Muhtar Paşa, İstanbul'dan Erzurum'a tekrar gönderilir. Genç paşa, Erzurum'a gelir gelmez gerçeklerle yüz yüze gelmiştir. Yokluk ordunun her kademesinde diz boyu görülmektedir. Buna karşılık Rus ordusu zinde, donanımlı ve güçlüdür.

* **9 Kasım 1877** *tarihinde Rus ordusu, Erzurum üzerine tekrar saldırıya geçer. Erzurum halkı, düşmana teslim olmamak için varını yoğunu ortaya koyar. Erzurum halkı ellerine ne geçtiyse, ne bulabildiyse; kılıçlarla, tüfeklerle, bıçaklarla, kamalarla, satırlarla, baltalarla, sopalarla Rus güçlerine karşı koyar. İşte bu karmaşa içinde İstanbul'da Ahmet Muhtar Paşa'ya "Gazi" unvanı verilir. Ahmet Muhtar Paşa, Erzurum'a geldiğinde Türk ordusunun bu cephesinde 57 bin askeri ve 96 topu bulunmaktaydı. Askerin hem giyim, hem kuşam ve hem de gıda eksikliği çok açıktı. Tek beklenti Doğu Anadolu halkına idi. Son yılların ağır koşulları altında sefalet içinde yaşayan halk yine tüm varını yoğunu ordusu için harcamaya hazırdı. Elindeki iki ekmeğin birini ve hatta zaman zaman ikisini ordusu için verirken, çifte, kadınını, çoluğunu çocuğunu sürerek elindeki tek öküzünü, atını, arabasını da büyük bir sorumluluk anlayışıyla Ahmet Muhtar Paşa'ya teslim etmekten çekinmiyordu. Buna karşın o*

Gazi Osman Paşa

Osmanlı Ordusu'nun Şıpka Geçidi'ni geçme çabası

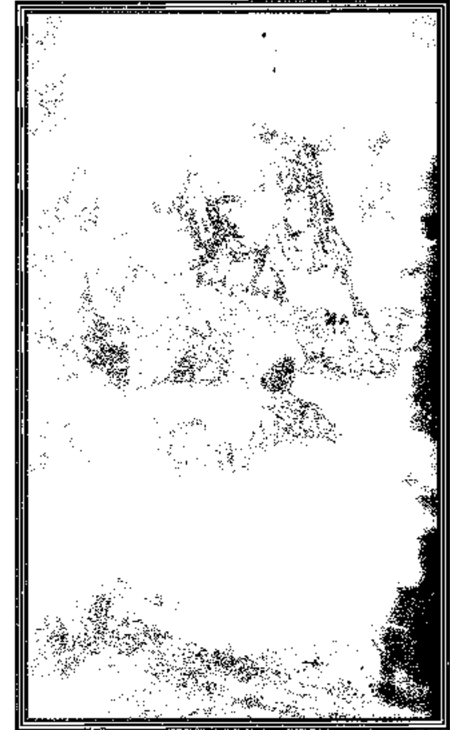
çetin doğa koşullu Doğu Anadolu şartlarında ne doğru dürüst bir yol, ne de bu dağ yollarına, patikalara uyumlu bir ulaşım aracı vardı. İster istemez her şey insan gücüne dayanıyordu. Ordu tam manası ile yıpranmıştı. Gıda, giyim, cephane ambarları neredeyse boştu. Askerin ne çadırı, ne cephanesi vardı. Bunları sağlayacak ne bir demiryolu, ne bir kara yolu ve hatta ne bir güvenilir harita mevcuttu. Her geçen gün yaklaşan kış şartları sebebiyle ortam daha da tehlikeli duruma giriyordu. İşte Doğu Ordusu Komutanı Gazi Muhtar Paşa'nın, Milli Savunma Bakanlığı Yüce Makamı'na (Makam-ı Celil-i Seraskeri) Erzurum'un savunulması ile ilgili İstanbul'dan gelen emre karşılık gönderdiği 25 Kasım 1877 tarihli telgraf:

'**25 Kasım 1877** *tarihli ve şifreli nasihat verici telgrafınızı aldım!... Hamdolsun, Allah ve peygamberi en iyi tanıyanlardan olduğum ve devletin yararı uğruna canımı hiçbir tehlikeden esirgemediğim için dünyada korkacak ve çekinecek hiçbir şeyim yoktur!... Abdurrahman Gazi Yaylası, Kan Yaylası, Palandöken ve çevresinin savunulması, bugünkü günde elde yüz tabur bulunmasına bağlıdır!... Şimdi bu güç elde bulunsa bile, zaten Erzurum'da durmak sakıncalıdır!...*

Yani dağlarda, ovalarda, kısacası kaleye kapanmayıp açık arazide bulunmak gerekir!..."

İstanbul'a gelince; o günlerin gazetecisi **Rupert Furneux**'un kaleminden bazı satırlar:

"Çar, Osmanlı İmparatorluğu'na Kutsal Savaş ilan etti ve Rus orduları onuncu defa İstanbul'a doğru yola çıktılar!...Kasabaların eski sokaklarında top arabalarının, at nallarının ve asker postallarının çıkardığı sesler yankılanıyor!... Gece çöktükçe, yakılan köylerden yükselen alevler gökyüzünü aydınlatıyor ve yığın yığın halk, içinde eşyaları yüklü öküz arabaları ve koyun sürüleriyle, yolları boğarcasına

Plevne Savaşı

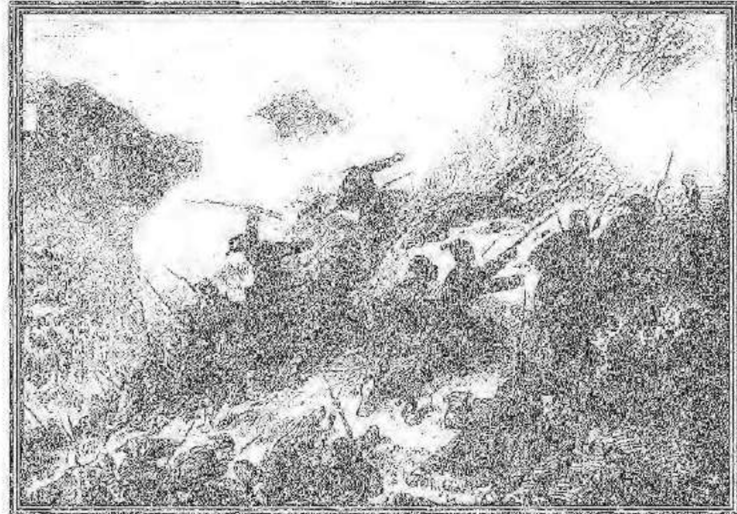
Plevne Savaşı'ndan bir başka görüntü

tıkayarak savaş felaketinden uzaklaşmaya çalışıyor!...Hıristiyan ve İslam Dünyası son büyük mücadelesine başlıyordu!... Çar'ın bizzat yönettiği güçlü Rus ordusu, yüzyıllar boyu göz diktikleri İstanbul'a ve Boğazlara zaferle gireceklerinden emindi!... Hilal ve Haçın çarpıştığı *bu kutsal savaşta en küçük acımaya yer yoktu!"*

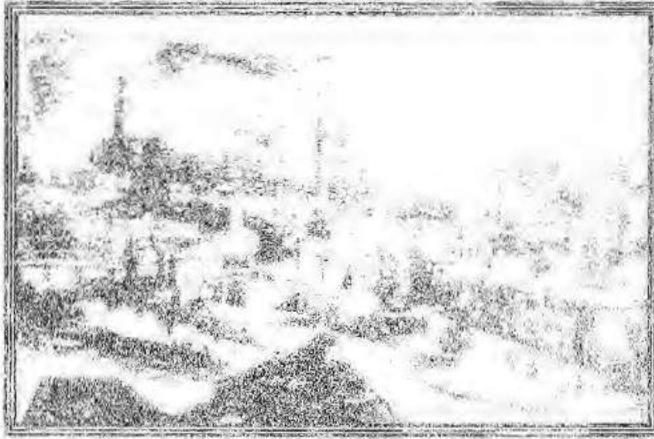
Erzurum'da Rus ordusu, 125 bin asker ve 189 topa sahipti. Ayrıca moral ve donanım bakımından bizim askerlerden çok daha iyiydi. İkmal yolları açık, her türlü silah, cephane, yiyecek ve giyecek takviyesi anında yapılmaktaydı. Kısacası bizde ne yoksa Ruslarda hepsi fazlasıyla vardı. Balkanlar'da isyan halinde bulunan Bulgarlardan, Sırplardan, Doğu Anadolu'da ise özellikle Ermenilerden büyük destek görüyorlardı.

Savaş başlamıştır. Ahmet Muhtar Paşa'nın tek umudu beklenen ve bilinen ağır kış şartlarıdır. Ona göre bu kış şartları altında Ruslar saldırılarını durduracaklardır. Bahara kadar da nasıl olsa siyasi durum değişecek ve belki de İstanbul destekli bir iyileştirme mümkün olacaktı. Ancak dağlarda iki metre kalınlığında kar varken dahi Ruslar saldırılarını durdurmadı. Ellerindeki gelişmiş araçları ile karlar altındaki dağlarda yollar açtı, toplarını, yiyecek, giyecek ve cephane arabalarını aşırdı. Kışın, insanın nefesinin adeta donduğu, ağzındaki tükürüğünün yere bir buz parçası gibi düştüğü böyle bir ortamda Türk ordusu için durum her geçen gün daha da kötüleşmektedir.

Kars, Ardahan elden çıkar. Başlarda zayıf da olsa bir direnme çabası içinde olan ordu, Erzurum önlerine kadar çekilmek zorunda kalır. Ruslar artık doğunun kalesi olan Erzurum'a göz diker. Tüm

Şıpka Geçidi'ni geçme uğraşısı

Kars, 1877

Erzurum halkı, Ahmet Muhtar Paşa'nın ve Türk ordusunun etrafında çoluk çocuk demeden, kadın, kız demeden, genç, yaşlı demeden adeta kenetlenirler. Buna daha henüz 20 yaşında olan iki çocuklu **Çeperli Nene Hatun** dâhil tüm Erzurum kadınlarıdır. Bir bölümü ellerinde çamaşır sepetleri ile savaşan askerlere cephane, ekmek, peynir, zeytin ve testilerle su taşıyarak, diğer bir bölümü de yaralılara hemşirelik yaparak, yaralarını sararak ve moral aşılayarak görev alırlar. Durum gerçekten çok acı tablolar sergiliyordu. İşte buna kanıt olacak o zamanlar Türk ordusunda gönüllü doktorluk yapan **İngiliz Charles S. Ryan**'ın anılarından yansıyanlar:

"Ruslar, Erzurum'u tam bir kuşatma altına aldılar. Kimsenin şehirden dışarı çıkmasına izin vermiyorlardı!...Tifüs, kangren, zatürree, korkunç ve öldürücü soğuk askerleri yok ediyordu!... Ocak ayının ilk günlerinde ölümler insanı dehşete uğratacak kadar çoğalmıştı!... Ölmemiş olan askerler ise, gıdasızlıktan, hastalıktan o kadar zayıf düşmüşlerdi ki, sert ve donmuş toprağa mezar kazamaz haldeydiler!...

Ölüler kızaklarla şehrin ana caddesinden ancak bir mil kadar uzağa götürülüyor, sonra da atılıyorlardı!..."

Bu elim durumu bir de bizden birinin, **Mehmet Arif**'in kaleminden dinleyelim:

"Erzurum'daki askerimizin durumu tifüs sebebiyle çok elim bir hal aldı. Ölümler o kadar çoğaldı ki, hastanelerde ölü yıkama ve kefenleme ile görevli imamlar, sabahtan akşama kadar çalışıyorlarsa da cenazeler odun kütükleri gibi birbirlerinin üzerine yığılarak sıra bekliyorlardı. Bir aralık kefenlik bez tedariki için bir hayli zahmet çekildi. Hatta bazı cenazeler, üzerlerindeki don ve gömleklerle gömüldü. Para, para, para!... Savaş para ile oluyor, başka şeyle ya da lafla değil!... Bu savaşta biz, Rusya Devleti'nin büyüklüğüne, askeri üstünlüğüne yenilmedik. Yenilgimiz kendi noksanlıklarımızadır!..."

Ardahan, 1877

Rus güçlerinin eline geçen Edirne

Doğaldır ki bu kadar kötü donanım eksiklikleri, hastalık, kötü doğa şartlarının hüküm sürdüğü bir ortamda üstün düşman güçlerine karşı daha fazla direnmek mümkün olmadı ve Erzurum da düşman eline geçti. Bu yenilginin ana sebebi mali yetersizlik, giyim, doyum ve cephane noksanlığı, deneyimli subay eksikliği, komutanlar arasındaki anlaşmazlıklar, geçimsizlikler, hazırlıksız bir ordu, birlikler arasındaki iletişim kopuklukları, hastalıklar ve benzerleri olmuşlardır. Hezimet yalnız Doğu Cephesi ile sınırlı kalmamış, aynı hezimet Balkanlar'da da süregelmiştir. Bu konuda **Rus Çarınca Petersburg'dan İngiliz Kralı'na, Fransa Cumhurbaşkanı'na ve Avusturya-Macaristan İmparatoru'na** çekilen telgraf aslında çok şeyi dile getirmektedir. İşte o telgraftan bazı satırlar:

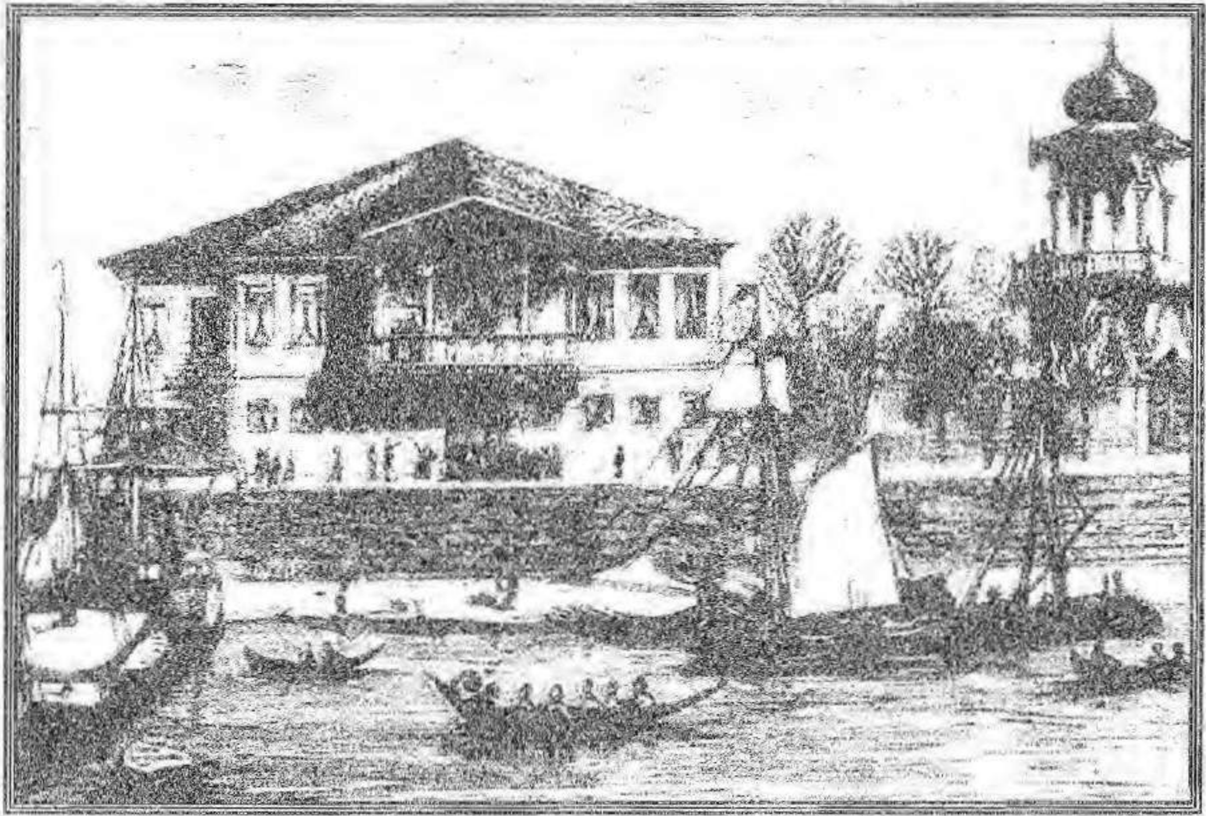
"İmparatorluk ordularımızın Tuna Nehri'ni ve Balkan Dağları'nı aştıklarını bildirmekten şeref duymaktayım!... Asırlardan beri Avrupa ve medeniyetimizi rahatsız eden, Balkan ve Makedonya halklarını ezmekte bulunan Türk hakimiyetine son vermenin bize nasip olmasını İsa'nın bir lütfu olarak görmekteyim!... Türklerin Konstantinopol (İstanbul) varoşlarına kadar sürülmesinden sonra, daha önceki kutsal ittifakımız gereğince gerçekleştirilecek sınır düzeltmeleri üzerindeki mutabakatımızı tekraren teyit ederim!.... Kars cephesi ve Kuzey Ermenistan'da yerli halkın ordularımızı dindaşları ve kurtarıcıları olarak karşılayışlarındaki heyecan burada hak sahibi olanların tarihsel haklarının tarafımızdan ve sahipliliğim altında nihayet oluşması, bu bölge meselesinin artık çözülmüş olduğunun delilidir!..."

* **10 Aralık 1877** *tarihinde Gazi Osman Paşa vuruldu ve Ruslara teslim oldu. Aslında Gazi Osman Paşa, dışardan beklediği yardım gelmeyince Rus kuşatmasını yarmaya karar verdi. 1 nci ve 2 nci kuşatma çemberini aşan Gazi Osman Paşa, 3 üncü çemberi aşmaya çalışırken vurulmuştu. Ancak düşmanları olmasına rağmen Rus Çarı II. Alexandr ve Romanya Kralı I. Carol, Gazi Osman Paşa'yı kutlayıp kılıcını geri verdiler.*

* **13 Şubat 1878** Bu arada Rusların öne sürdüğü barış şartlarını görüşmeyi, Meclis-i Mebusan ve Ayan Meclisi sorumluluk yüklenmemek gayesi ile kabul etmeyince Sultan II. Abdülhamit meclisi süresiz tatil etti. Yıllardır ve hatta asırlardır devamlı bir şekilde Osmanlı'yı

Çar Nikola, 2

Ayastefanos Antlaşması'nın yapıldığı bina. Yeşilköy, İstanbul

tehdit eden Rusların yaklaşık bir yıl süren bu savaş sonunda İstanbul'un yan mahallesi olan (Ayastefanos) Yeşilköy'e gelmiş olması, Ruslara, Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkabileceği, isterse İstanbul'u hemen ele geçirebileceğinin sinyallerini veriyordu.

* **3 Mart 1878** tarihinde Ruslarla Ayastefanos Antlaşması imza edildi. Bu antlaşmanın

önemli maddeleri şunlardı:

* *Sırbistan, Karadağ ve Romanya'ya bağımsızlık verilecek!...*

* *Tuna'dan Ege'ye kadar uzanan topraklarda Bulgaristan Krallığı kurulacak!...*

* *Osmanlı memur ve askerleri Bulgaristan'dan tümüyle çekilecek!...*

* *Batum, Kars, Ardahan ve Doğu Beyazıt, Rusya'ya bırakılacak!...*

* *Bosna Hersek'e özerklik verilecek!...*

* *Doğu Anadolu'da Ermenilerin oturdukları yerlerde ıslahat yapılacak!...*

* *Rusya'ya savaş tazminatı ödenecek!...*

Ayastefanos Anlaşmasının imzası. 3 Mart, 1878

Rusların İstanbul kapılarına dayanmış olması, Avrupa'yı ve özellikle İngiltere'yi tedirgin etmişti. Londra'da tam manası ile bir şok yaşanmaktaydı. Bu şokun altındaki sebep hiçbir zaman **"Osmanlıları çok sevmeleri ve onları koruma güdüleri"** değildi. Tek korkuları Avrupa'daki güç dengelerinin Rusya lehine değişmekte olduğuydu. Zaten Osmanlı yönetimi de İngiltere ve Fransa'dan; Ruslardan kurtulmak adına yardım talebinde bulunur. Çünkü koskoca Osmanlı İmparatorluğu **"Yok edilme tehlikesi"** ile karşı karşıyadır.

Bugünleri isterseniz **gazeteci Rupert Furneaux**'un kaleminden dinleyelim:

"İstanbul dışında her şey kaybedilmişti!... Ama Rusların ne şekilde olursa olsun durdurulması gerekiyordu!... 400 yıldan beri Boğaziçi'nin üzerinde Ay Yıldız algılanmaktaydı!... Osmanlılar, bu bayrağı iki defa Viyana kapılarına kadar götürmüşlerdi!... Ayasofya'da 1453 ten beri Kuran sesi vardı!... Bundan böyle İncil mi yankılanacaktı bu kubbenin altında? Savaş kaybedilmişti!... Padişah, şimdi bütün gücünü Rusları İstanbul'a sokmamak için harcıyordu!... Ruslarla mütareke yapılmasını temin için Kraliçe Viktorya'dan aracı olmasını istedi!..."

Bulgaristan Mülki İdare Başkanı Prens Çerkaski, Rusya Harbiye Nazırı

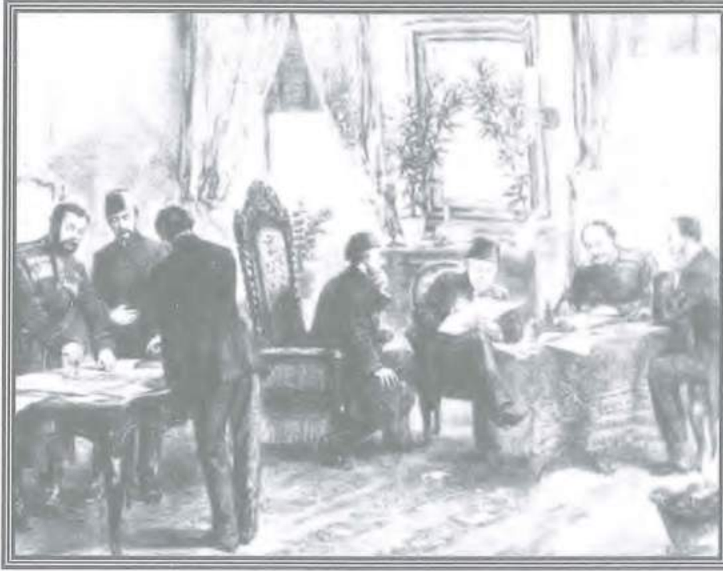
Milyütin'e şöyle demektedir:

"Bu, bir ırkı yok etme savaşıdır!..."

İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Layard

1 Ağustos 1878 tarihli raporunda:

"Kazakların ve onlara katılan Hıristiyan Bulgarların, Müslüman köylerini yakıp yıktıkları, köy sakinlerini sürdükleri ve çok kere kılıçtan geçirdikleri su

Ayastefanos Antlaşmasının imzası. 3 Mart, 1878

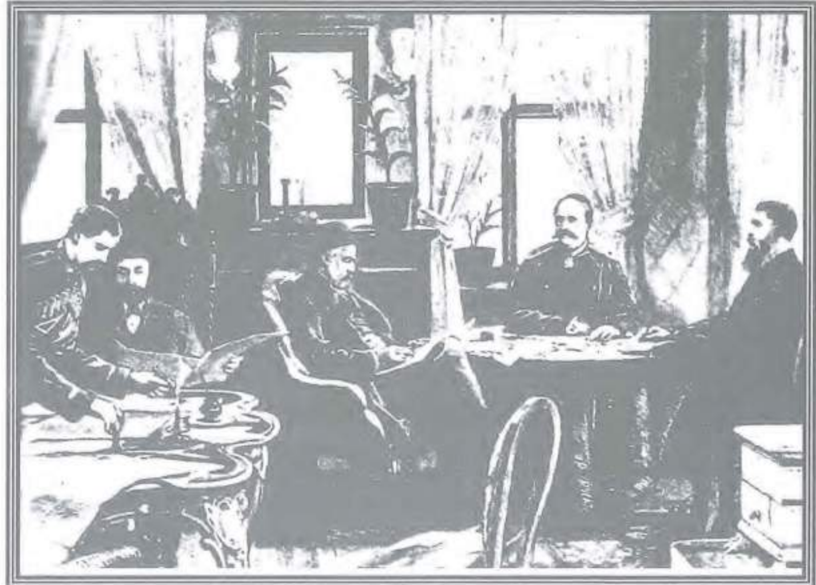
götürmez!... Bu gerçeğin delilleri gün gibi ortada!... Korkarım ki, Bulgaristan'ı Ruslaştırmanın ve bu eyaleti tamamen Rusya'ya bağımlı kılmanın tek yolunun tüm Müslüman ahaliyi yok etmek ya da ülkeden sürmekte gören etkin kimseler mevcut!..."

Aynı günlerde isterseniz bir de **Uluslararası Rodop Komisyonu'nda bulunan Fransız delegesinin** raporuna şöyle bir göz atalım. Şöyle denmekte:

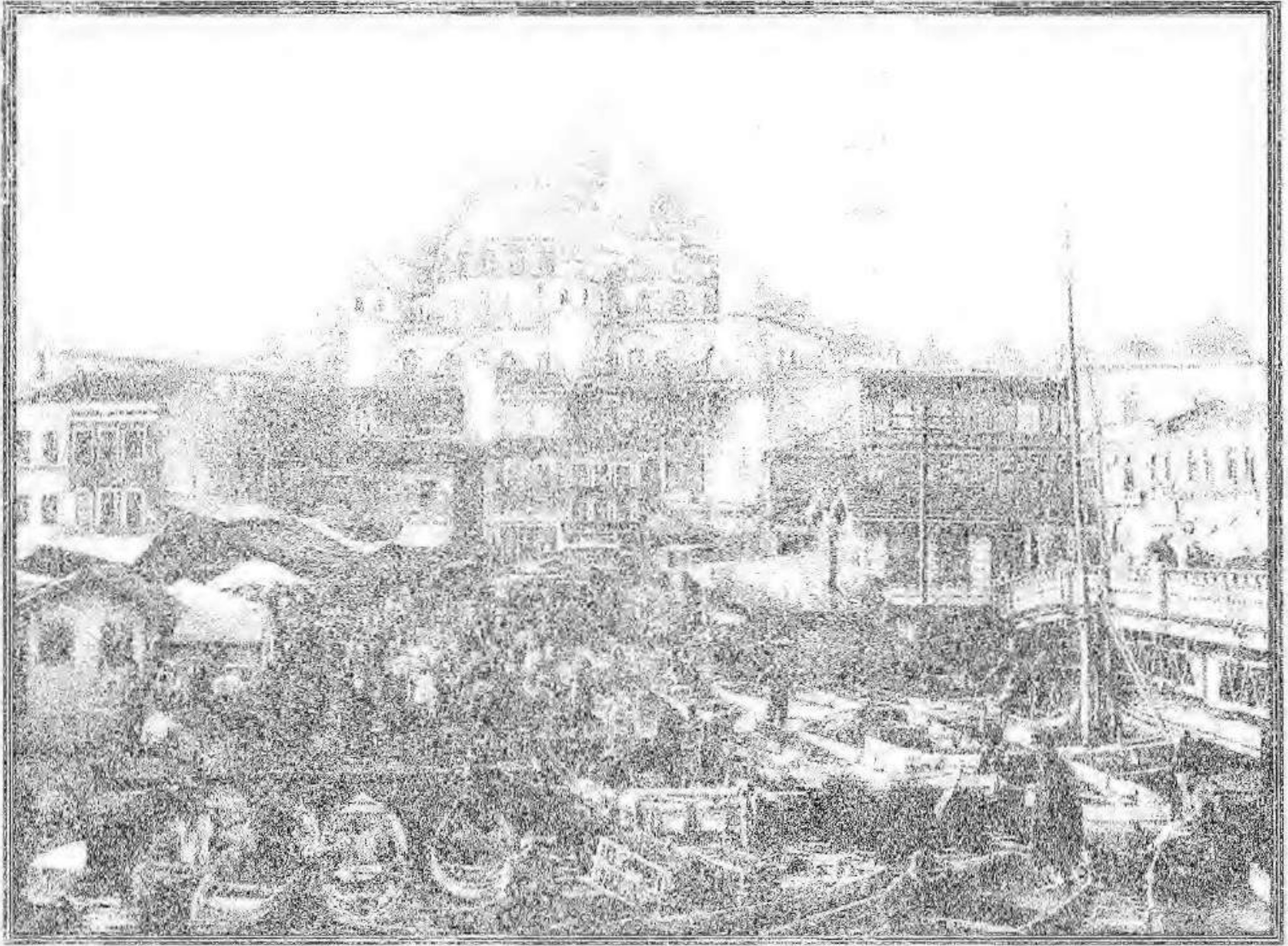
"Hıristiyanların kurtuluşu adına Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nu cezalandırmakla görevlendirildi!... Bir cinayetin öcünü almak için, yine bir caninin kullanıldığı; kurbanın ise onun önüne atıldığını, yaptığımız araştırmalar anıtlamaktadır!... Gerçekte **"Doğunun Fethi"** *tasarıları uğruna her şeyi hazırlayan ve hedeflerine ulaşmak için her vasıtaya kullanmaktan çekinmeyen Rusya değil midir? Bunca delil karşısında bu vasıtanın* **"Bir Irkın İmha Edilmesi"** *olduğundan şüphe edilir mi?"*

Büyük devletlerin temsilcileri "**Doğu**"daki barış şartlarını görüşmek üzere Berlin'de bir araya gelirler. Maksadın birincisi, Rusları bu zaferden dolayı durdurmak ve Osmanlı Devleti'ne yeni yeni şartlar ileri sürmekti. Bu toplantıda **İngiltere Dışişleri Bakanı Salisbury**'nin durumu özetleyen görüşleri:

"Büyük devletlerin temsilcileri Berlin'e, görevleri-

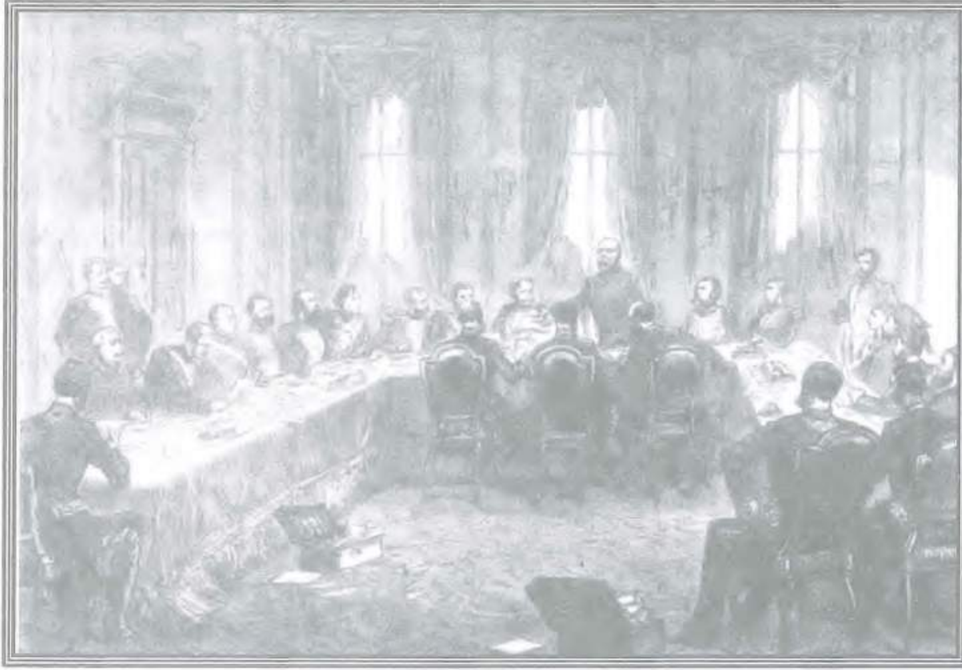
Ayastefanos Antlaşmasının imza töreninden bir başka görüntü. Yeşilköy, 3 Mart 1878

İstanbul - Eminönü, Yeni Cami, 1878

nin savaşın sonuçlarını tamamıyla yok etmek ve Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden ayağa dikmek değil, sadece bu devlete, bekçiliğini sürdürmek zorunda olduğu stratejik, siyasal ve idari çıkarları etkili bir biçimde korunmasına imkan verecek nispi bir bağımsızlığı sağlamak olduğuna inandıkları için gelmişlerdi!..."

Artık Osmanlı İmparatorluğu, gerek siyasal ve gerekse ekonomik bağımsızlığından tamamen kopmuştur. Yine, Osmanlı İmparatorluğu; büyük devletlerin, onu bir an evvel **"paylaşmak"** için peşinde koşturduğu, dünyanın **"sıradan bir ülkesi"** olarak eski siyaset sahnesindeki yerini terk etmek durumunda kalmıştır. **1878 Berlin Kongresi'nde**

Berlin Antlaşması

turya-Macaristan gibi geleneksel düşman güçler, bir an önce Osmanlı İmparatorluğunun yağmasına yönelik politikalarını geliştirmeye başlamışlardır bile. Aslında Ayastefanos ve Berlin Antlaşması'nın sonuçları ne Rusları, ne Bulgarları ve ne de Sırpları tatmin etmekten uzaktı. Hiçbiri anlaşmanın şartlarından memnun değillerdi. Umdukları kazançlarının birçoğunu barış masasında kaybetmişlerdi. Hele Osmanlı Devleti'nin durumu yürekler acısıydı. Trakya'dan kolu koparılmış, Doğudaki İstanbul kanadı kırılmıştı. Hele hele antlaşma gereği Rusya'ya ödenmesinde mutabakata varılan 1 milyar 410 milyon ruble tutarındaki savaş tazminatı da ödenemeyince; Batum, Kars, Ardahan ve bir de Sarıkamış, Ruslara terk edilmiştir.

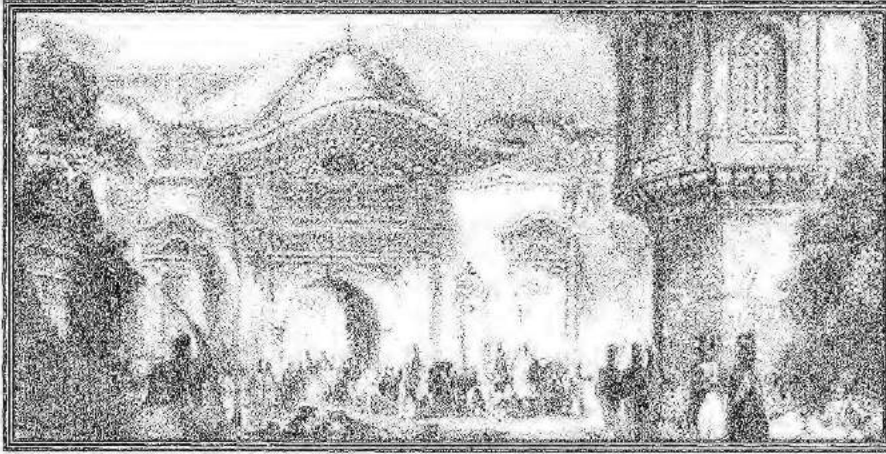
Avrupalı devletlerin önerdikleri şartlarda ve dayatmalarla böyle bir anlaşma durumunda kalan Osmanlı devleti 9 ay 7 gün süren bu savaş, yani "93 Harbi" ile topraklarının 1/3'ünü ve nüfusunun % 20'sini yitirmiş ve tüm Balkanlar'daki Osmanlı hâkimiyetine son veren bir bilânço ile kapanmıştır. Trakya'daki bazı toprakların ve Erzurum'un kurtarılması uğruna büyük bir büyük tazminat yükü altına girilmek zorunluluğunda kalınır. Bunların karşılığı olarak Avusturya-Macaristan'ın; Bosna Hersek'i, İngiltere'nin de Kıbrıs'ı, bir kurtarma bedeli olarak işgal etmelerine ses çıkarılamaz. Bu arada Bulgarlar da yarı bağımsız bir statüye kavuşuyorlardı. Bu arada, Rusya, İngiltere, Fransa ve Avus-

* **12 Mayıs 1881** *tarihinde Almanya ve İngiltere'nin desteğini alan Fransa, Tunus'u işgal etti. İngiltere Fransa'nın, Kıbrıs'ın kendileri tarafından işgalini kabul etmesi karşılığı bu olaya ses çıkarmadı. Osmanlı İmparatorluğu'nun tek yapabildiği bir protesto notası vermekten ileri geçmedi.*

* **27 Haziran 1881** *tarihinde Mithat Paşa'nın yar-*

ğularak öldürüldüler.

*"**20 Aralık 1881** yılında çıkarılan "Muharrem Kararnamesi" ile Osmanlı maliyesinin iflası adeta kurumlaştı. Zaten bu kararnamenin çıkarılma sebebi, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlarının uzun vadeli bir ödeme programına bağlamasıydı. Osmanlı İmparatorluğu bu sürece girdiği andan itibaren Avrupa sermayesi tarafından tam bir baskı altına alınmış bir ülke konumuna düşmüştü.*

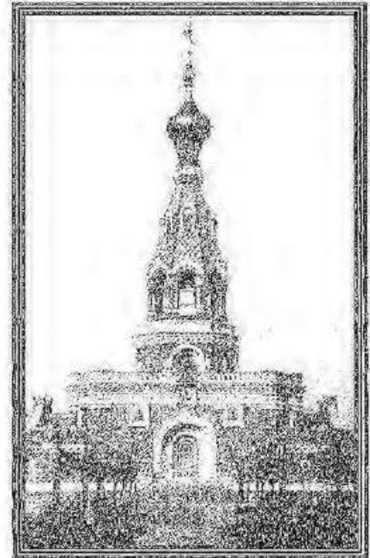
Bab-ı Ali, 1878 Yılı

gılanmasına başlandı. Aslında Sultan II. Abdülhamit kendi durumunu kurtarmak ve güçlendirmek için Mithat Paşa'yı Sultan Abdülaziz'in ölümünden sorumlu tutmuştu. Mahkemesi, sarayın bahçesinde kurulan bir çadırda görüldü. Başta Mithat Paşa, Mütercim Rüştü Paşa ve Damat Celalettin Paşa idama mahkûm edildiler. Ancak Avrupa'dan gelen baskılar sonucu idam cezaları ömür boyu hapse dönüştürülüp 28 Temmuz 1881 tarihinde Taif'e gönderildiler ve sonradan zindanda bo-

Arnavutlar ve Yunan çetecileri el ele

Aslında **"Borçlar Yönetimi"** demek olan **Düyun-ı Umumiye** (Commision des Dettes Publiques Ottomanes) böylece kurulmuş oldu. Bu kurum ile Osmanlı İmparatorluğu'nun belirli gelirlerine alacaklı, özellikle Avrupalı olan yabancı devletlerce el konuldu. Bu arada ülkedeki belirli alt yapısal yatırımlar tümüyle yabancı kontrolünde gerçekleşmekteydi. Ekonomik hayat da yine tü-

1877–78 Savaşında ölen Rus askerleri anısına anıt. Yeşilköy

Sultan Abdülhamit Karikatürü. Reform yapılması için İngilizlerin Baskısı. 1879

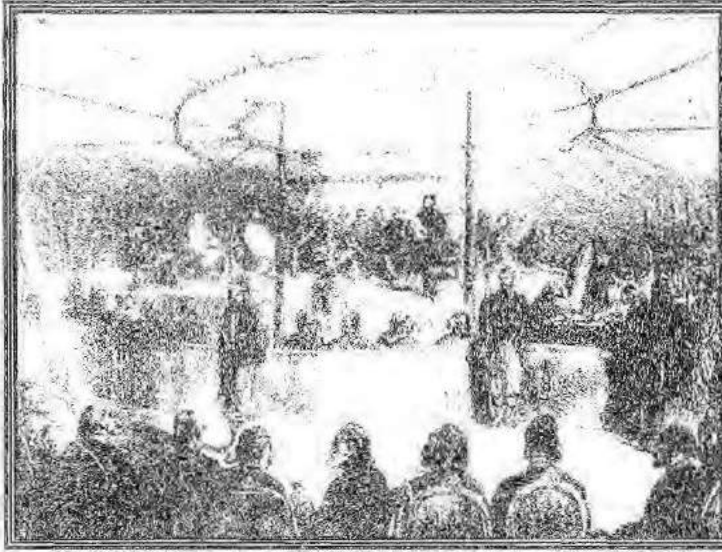
müyle onların kontrolüne girmişti. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşamsal gelir kaynaklarından olan birkaçı; **Aşar Vergileri, Gümrük Resimleri, Tütün ve Tuz Tekeli, Pul ve İspirto Vergisi, İstanbul'un Balıkhane Harcı, İpek Vergisi** toplama yetkileri tümüyle **Düyun-ı Umumiye** teşkilatına terk edilmiş oldu. İşin en dikkati çeken tarafı da **Düyun-ı Umumiye Teşkilatı'nda** neredeyse tüm Avrupa güçlerinin kendilerine yer bulmalarıdır. Örneğin **İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya - Macaristan ve Osmanlı Bankası temsilcileri** bu organizasyonun aktörleri idi.

* **11 Temmuz 1882** tarihinde İngiliz donanması, İskenderiye'yi bombaladı.

Sultan Abdülhamit Karikatürü Reform yapılması için Avrupalıların Baskısı,1879

* **15 Eylül 1882** tarihinde İngilizler, Mısır'ı işgal etti. İngiltere, doğudaki sömürgelerine ulaşma nokta-

Osmanlı Mahkemesi – 1879

Mithat Paşa'nın yargılandığı Yıldız Mahkemesi

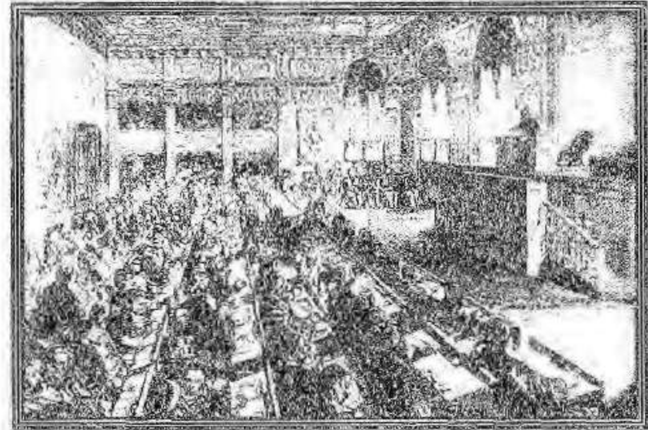
sı olarak hep Mısır'ı görmekteydi. 1869 yılında Süveyş Kanalının açılması ile Mısır'ın hem ekonomik, hem de siyasi önemi artmıştı. Her ne kadar Mısır'da bazı karışıklıklar çıkmış olsa da sonucunda İngiltere, Mısır'ı kendisine bağlamayı bildi. Tabii bizim kollarımız bağlı kaldı.

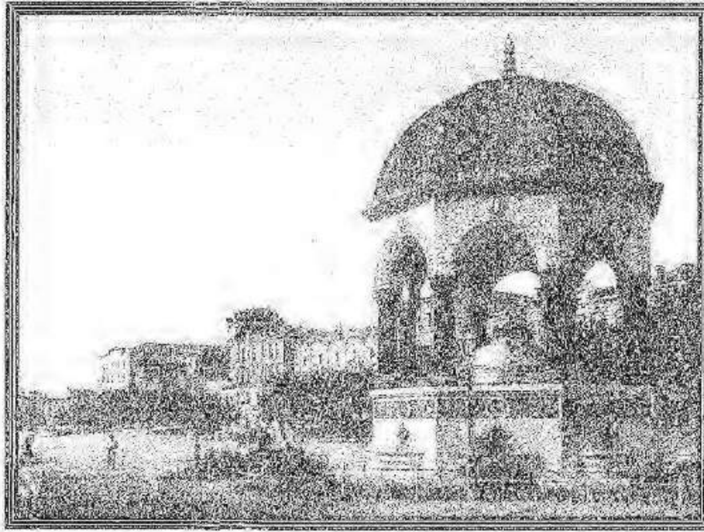
• **1882** yılından itibaren Almanlar, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'na ordunun eğitimi için subay göndermeğe başlamışlardır. İlk gelenlerden birisi Albay Colmar von der Goltz adlı bir Alman subayıdır. Gelir gelmez de hemen generalliğe yükseltilerek sonradan tanındığı ismiyle **"Golç Paşa"** olarak göreve başlar.

Onun ardından da daha kolay yükselme imkânları arayan birçok Alman subayı adeta İstanbul'a doluşmuşlardır. Ama ne yazıktır ki, tüm bu subaylar orduya eğitim vermekten çok Osmanlı İmparatorluğu'nun ve onun yönetiminin sırlarını, politikalarını Almanya'ya aktarmayı kendilerine görev bilmişlerdir. Yalnız **Goltz Paşa** gerçekten özellikle genç subayların eğitimi üzerinde titizlikle durmuş, ancak bu arada onların birer Alman hayranı olarak yetişmeleri için ayrı bir gayret içinde olmuştur.

Berlin Kongresi'nden sonra çok ağır bir darbe yiyen ve tarihi bir çöküş içine düşen Osmanlı İmparatorluğu'nun yöneticileri, büyük devletlerarasında Almanya'ya biraz daha fazla yakınlık duymasının sebebi, diğer Avrupa büyük devletlerinin dış politikalarında izledikleri ilkelerin ve yöneldikleri etki alanlarının Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşam ortamına son verecek bir biçimde şekillenmiş olmasıdır.

Berlin Kongresi sonuçlandığında, Osmanlı İmparatorluğu gerçekten erimiş bir durumdaydı. Ama

Abdülhamit tarafından kapatılan Meclis-i Mebusan

İstanbul'da yapılan Alman Çeşmesi

bu durumdan Rusya'nın da kazançlı çıktığı pek söylenemezdi. Çünkü İngiltere ve Almanya belirli ve geleneksel politikaları gereğince Rusya'yı frenlemeyi gerekli görmüşlerdi. Bu arada Osmanlı Sultanı ve yöneticileri kendileri için yararlı olacağına inandıkları Alman desteğini aramaktaydılar. Berlin'de Sultan adına Prens Bismarck ile görüşen Ali Nizami Bey, Prens Bismarck'tan *"Osmanlı İmparatorluğu'nun ordu ve sivil yönetimini ıslah edecek uzmanlar"* ister ve aynı zamanda *"Osmanlı Sultanı'nın Alman ittifak ve desteğini son derecede arzu ettiğini"* de bildirir.Prens Bismarck ise; *"İlke olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun bekasına şiddetle taraftar olduklarını, ancak iki devlet arasında Avusturya'nın bulunduğunu ve bu nedenle önce Avusturya ile Osmanlı Devleti'nin iyi bir anlaşma yapması gerektiği"*ni söylemiştir.

Ardından Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya ile zoraki bir dostluk içine girdi. Böylece Almanya, tam bir Osmanlı yanlısı görüntüsü sergileyerek, imparatorluğun kaynaklarını sözde bir barışçı tavır içinde yararlanmayı amaçlayan bir politika gütmeye başlar. Artık Osmanlı yönetimi Almanya'nın kendi topraklarında günden güne artan bir nüfus sahibi olmasını kabullenme durumunda kalmıştır. Diğer taraftan Osmanlı maliyesinin iflasını izleyen günlerden sonra memleketin tüm zenginlikleri tekelci imtiyazlar halinde yabancı devletlere ve onların kurumlarına verilmesi süreci hız kazanmıştır.

1883 yılında **"Tütün"** tekel halinde **"Régie de Tabac de l'Empire Ottoman"** adını taşıyan bir Fransız kuruluşuna, **1896** yılında **Ereğli Kömürleri** bir başka Fransız kuruluşuna, **1887** yılında **Boraks Madenleri İngilizlere, 1892** yılında **Balya, Karaaydın Linyitleri yabancı sermayeli bir Osmanlı Şirketi-**

Goltz Paşa'nın Almanya'ya gönderdiği 18.10.1889 tarihli rapor

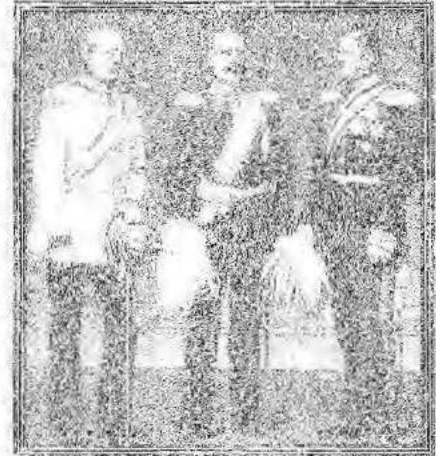

Von Der Goltz – (Golç Paşa)

ne, 1893 yılında aynı vasıflara sahip **Kasandra Şirketi'ne Manganez Madenleri** imtiyazı verildi. Diğer taraftan İngilizler **1890** yılından itibaren gerçekten Osmanlı Devleti'ni çoktan gözden çıkarmıştır. İngiliz Bahriyesi İstihbaratı, **1896** yılında; **"İngilizler, Mısır ve Kahire'yi elde tutsun yeter. İskenderiye'deki Deniz Üssü, Hindistan'ı elde utmanızı sağlar"** demekteydi. O kadar ki İngiliz Bakan Lord Salisbury; **"Boğazların bile Rusya'ya bırakılmasında pek sakınca görmediğini"** beyan etmekteydi.

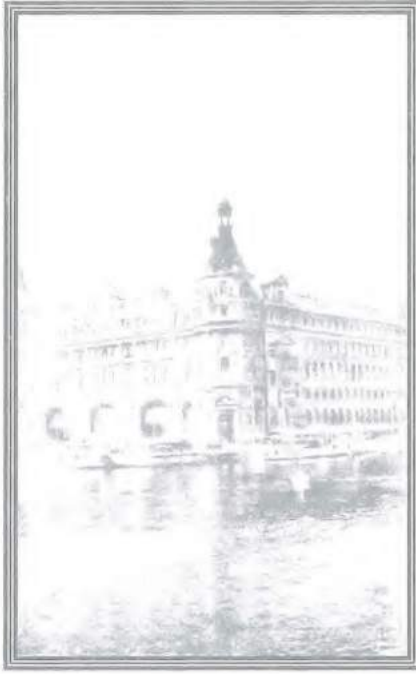
Osmanlı İmparatorluğu yönetimi, kendisini fiziki olarak parçalamak kararlığında bulunan İngiltere, Fransa ve Rusya karşısında bir paniğe kapılarak Almanya'ya kapılarını sonuna kadar açmıştır. Zaten Almanya 1890 tarihinden itibaren kendisini **"Dünyanın gelecekteki efendisi!..."** olarak görmeye başlamıştır.

26 Ağustos 1890 tarihinde Alman İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan ticaret antlaşması, eskiden var olan antlaşmaya nazaran Almanya lehine birçok yeni imtiyazlar içermekte geri kalmadı. Bu antlaşma ile Almanya'nın tüccarları Osmanlı yurdunda; **"En ziyade müsaadeye mazhar devletin tüccarı..."** olmuşlardır. Tüm umutlarını Almanya'ya ve Kayzer Wilhelm'e bağlayan sadece Sultan Abdülhamit ve Osmanlı yönetimi değildi. Ülkenin özellikle aydın cephesi de Almanya'yı bir kurtarıcı olarak görüyordu. Cenevre'deki Osmanlı **İttihat ve Terakki** Cemiyeti Heyeti, Alman İmparator II. Wilhelm'e başvurarak Sultan V. Murat'ı, despot hükümdarın elinden kurtarmasını ve tahta dönmesini temin için destek olmasını istemişlerdir. Almanya böylece Osmanlı İmparatorluğu'na nüfuz edebilecek iki alanı buldu. Bunlar orduda ve sivil yönetimdeki ıslahat ve demiryollarının yapımı idi. Gerçi II. Abdülhamit döneminde Osmanlı ordusunun reform sorunları ön planda ele alınmakla beraber, yönetim örgütünde de reforma girişilmesi kaçınılmazdı.

1897 yılında Paris'te Coğrafya Derneği salonunda Tarihçi Albert Vandal verdiği konferansta aydın bir kitleye şöyle hitap etmiştir;

Prens Bismark - Run - General Motke

"Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılagelmiş tüm ıslahat (yenileşme) hareketle-

Haydarpaşa Garı, Almanlarca yapılıp teslim edilişi

ri sahtedir ve oyalayıcı şeylerdir!... Bizim için artık hiçbir şüpheye yer yok!... Kanıt ortada!... Osmanlılar, kendilerini ıslahattan acizdirler!... Onları zorla ıslah etmemiz gerekiyor!..."

* **30 Eylül 1895** tarihinde İstanbul'da Ermeniler olay çıkardı.

* **26 Ağustos 1896** tarihinde İstanbul'da Ermeniler, Osmanlı Bankasına saldırdılar.

* **18 Nisan 1897** tarihinde Yunanistan'a savaş ilan edildi.

* **19 Nisan 1897** tarihinde Milona Geçidi'nde, Yunan ordusu yenilgiye uğratıldı.

* **8 Mayıs 1897** *tarihinde Prens Konstantin kumandasındaki Yunan ordusu, Çatalca'da yenilgiye uğradı.*

* **16 Mayıs 1897** *tarihinde Gazi Ethem Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu, Dömeke'de Yunan ordusunu perişan etti.*

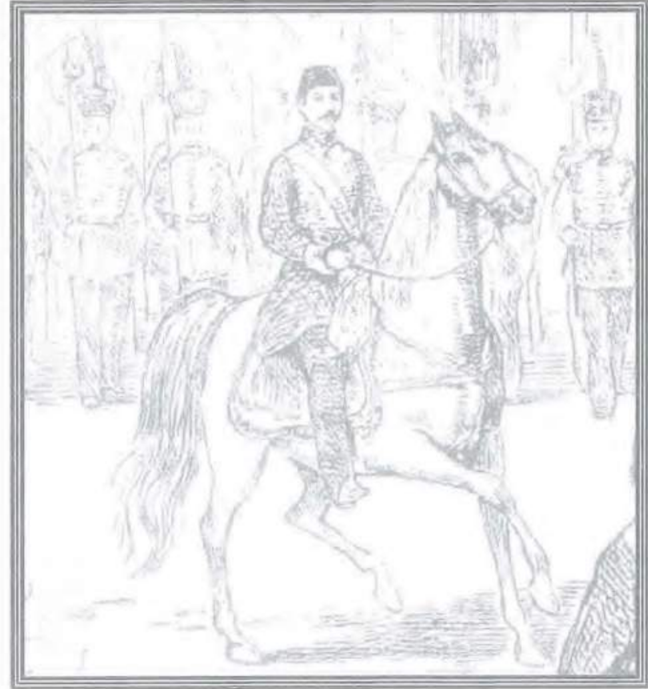
* **18 Eylül 1897** tarihinde Avrupa devletlerinin araya girmesiyle Yunanistan ile İstanbul Antlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya göre:

1. Teselya Bölgesi Yunanistan'a bırakılacak!...

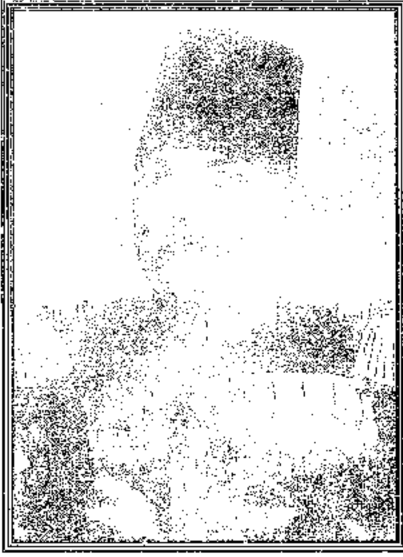
2. Yunanlılar savaş tazminatı ödeyecek!...

3. Yunanistan, sınırdaki çetecilik faaliyetlerine son verecek!...

1898 yılı Ekim'inde Alman İmparatoru II. Wilhelm ailesi ile birlikte ikinci defa İstanbul'a gelmiştir. Bu gezi gerek bir gövde gösterisi olarak, gerekse sağladığı sonuçlar bakımından Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman etkisinin artmasında tarihi bir dönüm noktası olmuştur. Bu ziyaret diplomatik bir gösteri halini almasından çok, kontrolden çıkmış bir dostluk gösterisi haline aldı. Tüm İstanbul ba-

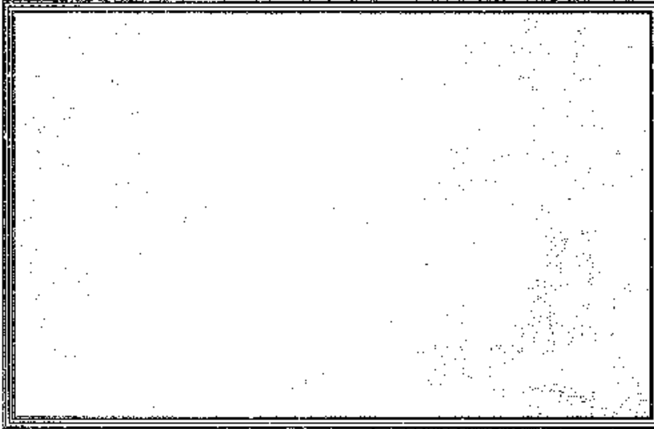
Abdülhamit, Eyüp Sultan Camii'nde

Gazi Ethem Paşa

sını bu ziyarete ve doğuracağı sonuçlarını başlık yapan haberlerle donatılmış bir şekilde çıkıyordu.

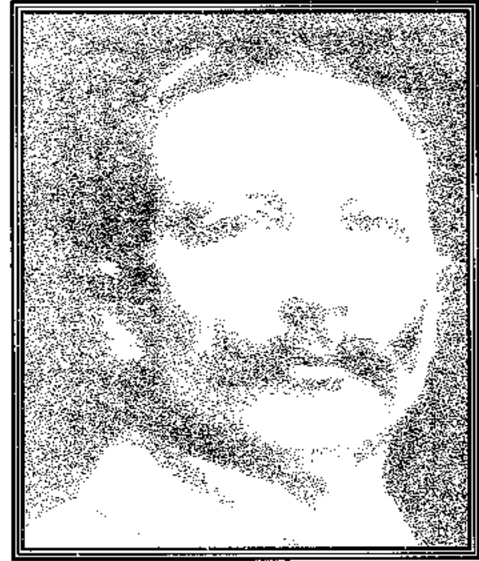
İstanbul basınının o günkü liderlerinden biri olan **İkdam Gazetesi'nin 18 Ekim 1898** (2 Cemaziyelahir 1316) **nüshasında** attığı başlık ısmarlama bir saygı ifadesinden çok safça bir inanç göze çarpıyordu. İşte o başlık:

"Osmanlıların cesaret, mertlik ve yüksek nitelikleri Almanlarda da vardır!... Bu iki millet birbirinin adeta aynası olarak yaratılmıştır!... Osmanlılar Alman ismini saygı ve muhabbetle anarlar!..."

Von Der Goltz Paşa, Harbiye binasında subaylarımızla

İstanbul'a Osmanlı Ordusunun ıslahı görevi ile gelen Von der Goltz Paşa, 16 Ekim 1889 tarihinde Alman Genelkurmay Başkanı Waldersee'ye yazdığı raporda, Türk ordusunun içinde bulunduğu açmazlarının yanında Osmanlı yönetimin politik çıkmazları ve Osmanlı Avrupasındaki durumu açıkça anlatılmakta ve yapılması gerekenler sıralanmaktadır. II. Abdülhamit'in özellikle gümrüklerde, maliyede ve poliste yapacağı düzenlemeler için gerekli uzmanların Almanya'dan sağlanmasına karar vermişti. Çünkü mali iflas yanında, asayişin sağlanması, adli reformların yapılması kaçınılmaz hale gelmişti. Ancak en önemlisi, Abdülhamit'in

"Siyasi Polis Örgütü'nü de ıslah etmeyi" gündeme almasıydı. Bu konuda da Almanya'dan danışman ve uzman sağlamak için harekete geçmiştir.

Kayzer Wilhelm II

Staja gönderilen genç subaylar

* **27 Kasım 1899** da Bağdat Demiryolu'nun imtiyazı Alman Deutsche Bank'a verildi.

* **5 Nisan 1900** tarihinde Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa öldü.

* **5 Kasım 1901** tarihinde Fransız Donanması, Midilli Adası'na asker çıkardı.

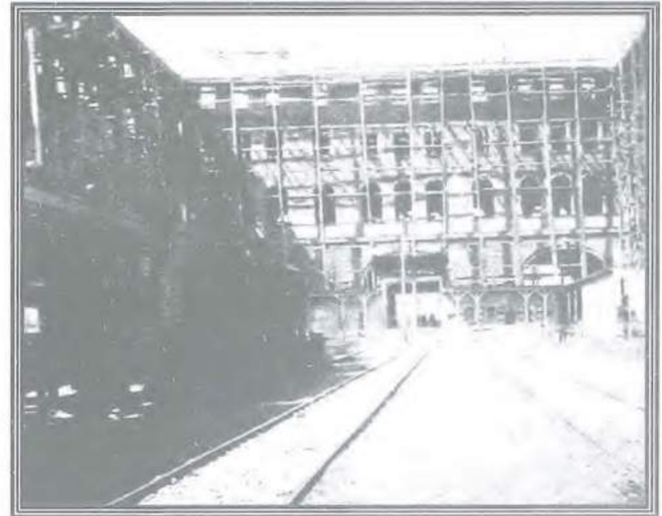
* **21 Ocak 1902** tarihinde aslında Alman Şirketi *"Anadolu Demiryolu Kumpanyası"* ile Bağdat Demiryolu sözleşmesi imzalandı. Anlaşmanın şartları şöyleydi:

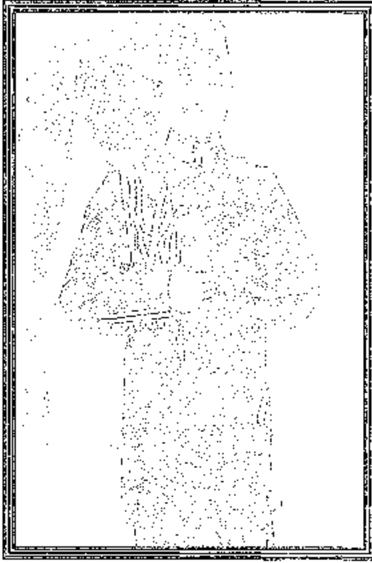
1. Antlaşma 99 yıl için geçerli olacak!...

2. Anadolu Demiryolu Kumpanyası, yapılacak demiryolunun iki yanındaki 20'şer kilometrelik alan üzerinde bulunan tüm madenleri işletecek, ormanlardan yararlanabilecek ve arkeolojik kazılar yapabilecek!...

3. Anadolu Demiryolu Kumpanyası, Bağdat, Basra ve Basra Körfezi'nde limanlar kurup, işletebilecek!...

Padişah Abdülhamit, hep okullu ve genç subayların yetişmesine önayak olmuştur. Gördüğü kadarı ile yalnız alaylı subaylarla savaş sahnelerinde başarı sağlamak mümkün değildi. Yıllardan beri avuç avuç altınla beslediği yabancı askeri uzmanlar sayesinde tüm kurmay başkanlıklarını bu subaylarla donatmıştı. Bu arada, 1902 yılında patlak veren ilk isyanın ardından bu genç subayları Rumeli Alayları'na göndererek ordunun gençleşmesine önayak olmuştu. Bu genç subaylar arasında zaman içinde öne çıkan isimler arasında; *Mustafa Kemal, Fethi, İsmet, Enver, Canbulat, Emin Ali, Kazım, Nazmi, Ömer Naci, Yakup Cemil, Mustafa Necip, Siirtli Mahmut, Atıf Bey* ve

Haydarpaşa Garı inşaat safhası

Mustafa Kemal,1905

daha nicelerini sayabiliriz. **Mustafa Kemal** o günlerde artık kurmay yüzbaşıdır.

* **2 Ağustos 1903** tarihinde Makedonya ihtilali başladı.

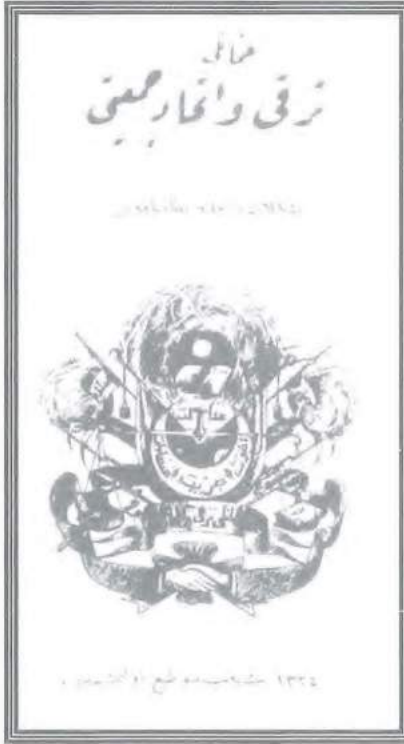
* **21 Temmuz 1905** tarihinde Sultan II. Abdülhamit'e suikast düzenlendi

* **26 Kasım 1905** tarihinde Makedonya'nın mali ıslahatı bahanesiyle Almanya hariç Avrupa devletleri, Midilli ve Limni Gümrük ve Posta-Telgraf dairelerini işgal ettiler.

Birçok Osmanlı aydını ve özellikle genç subaylar bu gidişattan asla memnun değillerdi. İlk iş olarak Paris'teki Jön Türklerin lideri Ahmet Rıza Bey'le temasa geçerler. Ancak, bu cemiyetin, Sultan Abdülhamit'i tahtan indirmek düşüncesinde olduğu anlaşılınca, Sultan Abdülhamit'in emri ile üyelerin büyük bir kısmı tutuklanır ve tutuklanmaktan kurtulanlar da Paris'e gitme kararı alırlar. Artık resmen kendilerini, padişahın baskıcı rejimine karşı tavır koyan ve bu uğurda çalışmalar yapmaktan geri kalmayan ve tarihe "**Jön Türkler Harekâtı**" olarak geçen bir oluşumun içinde bulurlar. Bu Harekât bir yerde Avrupa devletlerinin teşviki ile de büyük bir hareketlilik oluşturur. Paris'te "**Meşovvet**", Cenevre'de "**Mizan**", Kahire'de "**Kanun-i Esasi**" ve "**Hak**" gazetelerini yayınlayarak Sultan Abdülhamit ve yönetimine karşı bayrak açtılar. Ancak **1902** yılında yaptıkları kongrede Jön Türkler ikiye bölündüler. Eski başkanları Ahmet Rıza Bey'in çevresinde toplananlar ise, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**"ni kurdular. İşte bu cemiyet daha sonra yani 1906 yılında Selanik'te kurulan "**Osmanlı Hürriyet Cemiyeti**" ile birleşip ardından da Osmanlı İmparatorluğu'na bir döneme damgasını vuracak olan "**Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti**" adıyla tarih sahnesindeki yerini almış oldu. Aradan yıllar geçer **5 Mart 1907** günü **Alman Die Welt Gazetesi**'nde yayınlanan bir haritada Osmanlı pastasının nasıl paylaşılacağının detayları sütunlara yansır. Yapılan bu plana göre:

"İngiltere; Cidde ve Hüveyde Limanları'nı ele geçirecek ve böylece Kızıldeniz'i bir İngiliz gölü hali-

Selanik, 1902

İttihat ve Terakki'nin logosu

ne getirecektir!... İtalya; Trablusgarp ve Arnavutluk'a el koymak kararlılığındadır!.

Fransa ise; Beyrut ve Şam'a yerleşmeyi programlamaktadır!... Avusturya Macaristan; Belgrat ve Selanik'e göz dikmiştir.

Nihayet 9 Haziran 1908 günü gelir Rus Çarı Nikola ile İngiliz Kralı VII. Edward, Baltık Denizi kıyısındaki Estonya'nın **Reval** Limanı'nda iki gün süren bir buluşma gerçekleştirirler.

10 Haziran 1908 günü yayınladıkları bildiride **"Osmanlı İmparatorluğu'nun Taksim Kararı!..."** yayınlanıyordu. Gerçekleri büyük bir diplomatik dil altında saklamalarına rağmen, sonuç açıktı. Osmanlı Devleti'ne, gerileme devresinden sonra konulan **"Hasta Adam!..."** teşhisi, şimdi **"Son Nefes!..."**e dönüşmüştü. Osmanlı yönetimi derhal bir protesto metni hazırlar ve Rusya hariç olmak üzere büyük devletlere verilir. Bu protesto notasında:

"Makedonya işlerine karışmaktan kesinlikle vazgeçilmesi ve gayelerinin bu bölgede huzur ve güvenliğin temini ise, saray ve yönetim nezdinde ciddi ve gerçekçi girişimlerde bulunması, ve hedef olarak alınan Meşrutiyet'in kan dökülmeden ilanına yardımcı olunması!..." maddeleri

dikkat çekiciydi.

İttihat Terakki Lideri Talat Bey, Reval Antlaşması için:

"Gerçekleri millete anlatmak için başka çaremiz yoktu!... Reval ölüm fermanını sabahlara kadar teksir ederek, daha çok İtalyan – Avusturya – Alman Sefaret ve Konsoloslukları'nın devlet kontrolünden uzak postanelerine ulaştırıyor, yerel teşkilatımız onları oradan alıyor ve gizli gizli dağıtıyor-

Paris'te anlaşamayan Jön Türkler Oturanlar soldan sağa; Mustafa Fazıl, Paşazade, Prens Mehmet Ali Paşa, Ahmet Rıza Bey, Ayaktakiler, soldan sağa; Recep Bey ve Ali Fuat Bey

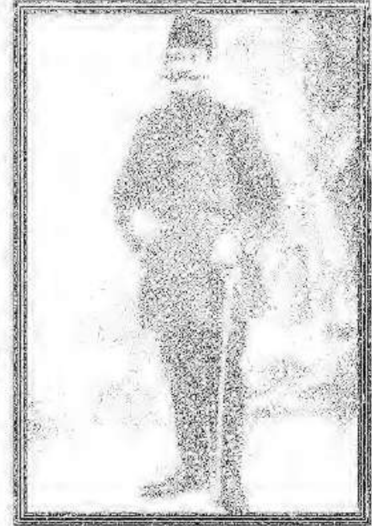

Talat Paşa

duk!... Milletimizin vatanperver heyecanını o kara günlerde daha iyi anlıyorduk!... Saltanat ve Hilafet Makamı'na derin bağlılığına rağmen, vatanın elden gitme durumunda olduğunu açıkça ortaya koyan olaylar karşısında, önüne kurtuluş olma iddia ve umuduyla çıkarılmış yola gitmeye karar verdik!... Kararımız şöyleydi: **"Osmanlı ordusu olarak açıkça mukavemete başlayacaktık!... Milletin hakları için dağa çıkılacaktı!... Bunun doğruluğu ve geçerliliği için de Serez Müftüsü'nden bir fetva aldık!...** *Ardından Temmuz 1908 tarihinde Resneli Kolağası Niyazi Bey* **"Resne Milli Taburu"** *adını alacak olan 200 kişiyle dağa çıkıyordu!... Kolağası Eyüp Sabri Bey yine* **"Uhri Milli Taburu"** *adını alacak 200 kişiyle ve daha sonra Enver Bey* **"Manastır Milli Taburu"** *adını alacak 200 kişiyle dağa çıkmışlardır!... Ardından elimizde bulunan Makedonya'nın bütün telgraf istasyonları vatana ve dünyaya durum bildirildi!..."*

Yabancı ajanslar ve Selanik'te yayınlanan Rum-Bulgar Gazeteleri; *"Osmanlı ordusu, padişaha isyan etti!..."* şeklinde haberi duyuruyorlardı. İttihat Terakki yönetimi ilk iş olarak Selanik'te bulunan yabancı devlet konsolosları aracılığı ile tüm dünyaya: *Harekâtın asla bir isyan olmadığını, ancak 32 yıldır uygulanmayan anayasanın yürürlüğe girmesini, meclisin toplanmasını ve Meşrutiyet yönetiminin vatanın kaderine hakim olmasını!..."* istediklerini beyan ederler.

Bu arada İstanbul yönetimi, kendilerince padişaha karşı bir isyan olan bu Harekâti bastırmak için Şemsi Paşa'yı görevlendirir. Ancak yine **İttihat ve Terakki** yönetiminin talimatı ile Şemsi Paşa öldürülür. Ardından İstanbul'dan gelen haber Sadrazam Avonyalı Ferid Paşa'nın azledilmiş olduğu ve yerine Said Paşa'nın atandığı şeklindedir. Bu olaylar da gösteriyordu ki, İstanbul durumu artık kavramaktadır. Hemen ardından da İttihat Terakki yönetimi, padişaha; *"Zaman kazanmanın hiçbir şeyi düzeltmeyeceği, aksine telafisi imkânsız felaketler getireceği*'ni bildiren bir yazı gönderirler.

Resneli Niyazi

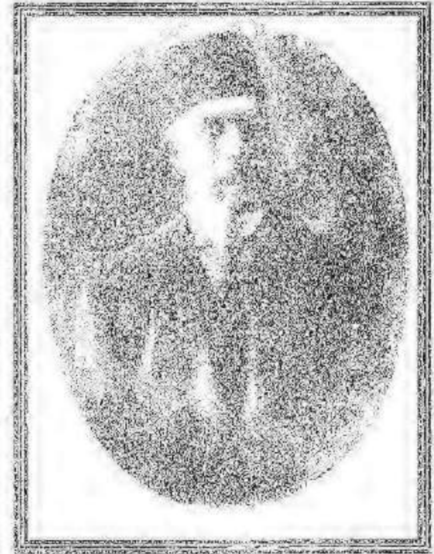
Tüm bunlar olurken çok dikkat çekici bir girişim olur. **Selanik**'teki Alman Başkonsolosu, önceden

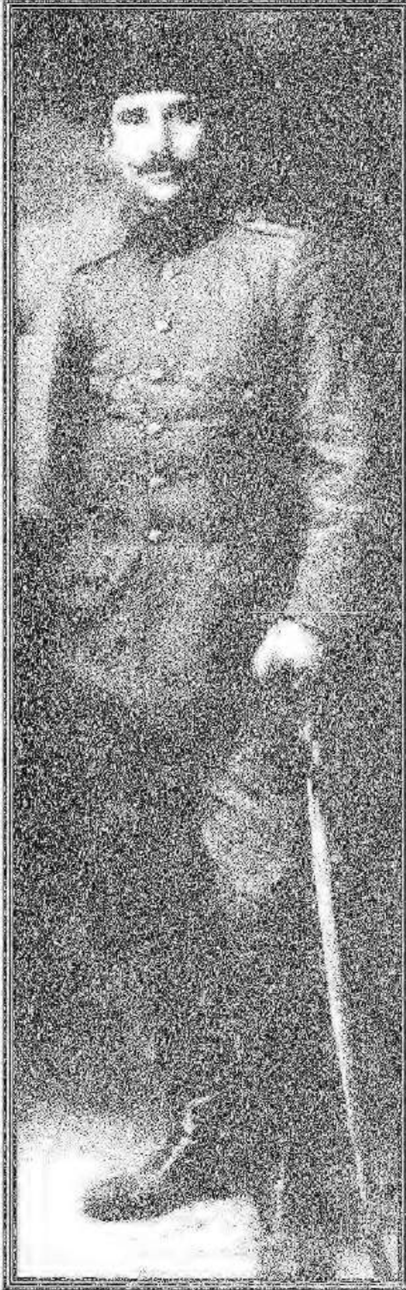

Sadrazam Avonyalı Ferid Paşa

tanıdığı İttihat Terakki'den **Manyasizade Refik Bey'e** şu beyanda bulunur: *"Olaylar, İttihat ve Terakki'yi Selanik'te çalışmaz hale getirdiği takdirde, Alman Hükümeti'nin cemiyetin varlığını ve geçerliliğini tanımaya hazır olduğunu!..."* Bu beyan bile daha o günlerde Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun yarınlarına nasıl yatırım yaptığının en güzel örneğidir. O günlerde çoğunluğu 3 ncü Ordu mensubu genç subayların görüşlerine bakılacak olunursa **"Osmanlı İmparatorluğu"** uçurumun kenarındadır. Ancak rejimin o günlerdeki sert ve muhbirliğe dayanan yönetimi karşısında pek sesini çıkaramamaktadırlar. 3 ncü Ordu, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçekten en seçkin ordusuydu. Merkezi Selanik'te bulunmaktaydı. Özellikle Rumeli'de gün geçtikçe artan çeteciliği durdurmak ve devletin hassas hudutlarını savunmak, asayişi sağlamakla görevlendirilmişti. Bu 3 ncü Ordu'nun genç subaylarının çoğu çok iyi Fransızca bilmekte, gizli de olsa yabancı gazete ve dergileri okumakta, Avrupa'daki her türlü fikir hareketlerinden haberdar bulunmaktaydılar. Şikâyetleri ancak birkaç ayda bir ödenen maaşlar ve amirleri durumunda bulunan komutanların kimi cahil, yaşlı, beceriksiz olan bu kişilerin emrinde istedikleri gibi görev yapamamış olmalarıdır. Bu genç subaylar bir taraftan görevleri gereği Bulgar çeteleri peşinde koşturmakta, Rumeli'deki demiryollarını korumaya çalışmaktadır. Ancak birbirlerine olan duygusal yakınlıkları yanında kimi siyasal görüşlerini paylaşma, kimi zaman aksaklıkların sorumlusu gördükleri Padişah Abdülhamit'e karşı dayanışma içinde olmaları, onları birbirlerine daha da yaklaştırıyordu.

İşte o günlerin **Üsteğmeni İsmet** (İnönü)den birkaç satır:

"1907'de Edirne'de yeni bir hayat başladı!.. İttihat ve Terakki Cemiyeti, vatanın tehlikede olduğunu ve anayasanın yeniden yürürlüğe konulmasıyla devlet yönetiminin düzelmesinden başka bir çare kalmadığını vatanseverlere bildiriyordu!... Bu durum padişah yönetiminin doğru yola getirilmesi, milletvekillerinin toplanması ve meclisin açılması ile sağlanabilecekti!... Her derdin devasının anayasa olduğu inancı herkeste yerleşmişti!.. Binbaşı Enver Bey, oradaki çalışmalarından dolayı herkesin saygısını kazanmıştı!... Ben ise daha

Manyasizade Refik

İsmet (İnönü)

çok Ali Fethi (Okyar)ile beraberdim!... Zaman zaman Mustafa Kemal (Atatürk) ile de görüşüyorduk!..."

1908 yılına gelindiğinde memnuniyetsizlik yurt çapında çok büyük boyutlara ulaşmıştı. Yalnız Anadolu ve Makedonya'da değil, imparatorluğun en ücra köşelerinde bile isyanlar çıkıyor, ayaklanmalar görülüyordu. Aslında durum:

"Ayaklanmalar, isyanlar, gösterilen her ne kadar mahalli bir tertipmiş gibi görünüyor olsa da, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iyi örgütlenmiş haberleşme ağı sayesinde diğer bölgelerle bir işbirliği içinde yapılmakta!...

Yerine getirilmesi istenen ilk istekler şöyleydi: İstanbul'daki yüksek un ve ekmek fiyatları üzerindeki adil olmayan vergilendirilmenin kaldırılması!...Baskı yönetiminden beslenen, rüşvet alan tüm memurların azledilmesi!..."gibi bir çok isteklerin her yerde aynı cümlelerle dile getirilmesi iyi bir organizasyon olarak görülmektedir. İşte o günlerin Kurmay Yüzbaşısı Halil (Kut) şöyle demekte:

"İstanbul'un acizliği ise ortada, gün gibi aşikâr!... Sarayın sersemce yönetimi, başımıza her gün yeni bir bela açıyor!... Radikal bir hareketle bizler devlet yönetimine bir şekil vermezsek, bu keşmekeş yıllarca sürer. İşin sonu yok!... Devlet gümbür gümbür gidiyor!...Biz vatana elimizi uzatmazsak, kim kurtarır? Saray nüfusunun yıkılması, gücün milletin kudreti elinde toplanması, okul sıralarından beri kafamıza yerleşmiştir!..."

İster sivil olsun, ister subay; neredeyse bütün "**Jön**

K. Binbaşı Enver Bey

Bulgar Çeteciler

Türkler" memleketin hemen hemen her yerinde yapılan yaygın ayaklanma hareketleriyle de güç ve cesaret kazanmışlardı. Artık silahlı direniş yoluyla, gerekirse kan dahi dökerek yeni bir düzen kurmaya hazır hale geldiklerinden emin bulunmaktaydılar. Abdülhamit yönetimine indirilen öldürücü darbe de merkezi Selanik'te bulunan 3ncü Ordu'dan gelir:

"Rumeli'de eşkiya, çete kovalamakla memleketin kurtarılamayacağına inanan" *"Genç Subaylar" artık fitili ateşlemişlerdir. Bu bayrağı taşıyan genç subaylardan biri de o günlerde herkesin saygısını kazanmış olan* ***Kurmay Binbaşı Enver Bey'dir!...*** *Artık herkes Hürriyet Kahramanı Enver Bey'den bahsetmektedir. Gazeteler onu yazmakta, İttihat ve Terakki de meydanlarda onu konuşturmaktadır. Enver Bey, Padişah Abdülhamit'i hedef alan konuşmalar yapmaktan kaçınmamaktadır. Şöyle demektedir:*

"İstanbul'daki yönetimi biliyorsunuz!... Binlerce insan hiçbir iş yapmadan binlerce lira alıyorlar!... Hafiyelere, saray kölelerine binlerce lira veriyorlar!... On yaşındaki çocuklara albaylık rütbeleri veriliyor!... Halbuki sizin haliniz nicedir!... Bu başına buyruk yönetimi kaldıralım!... Padişah, Hazreti Peygamberimizden daha akıllı değil ya!... Peygamberimiz, danışmadan iş yapmayın demedi mi? O, danışmadan, tartışmadan hiçbir şey yapmazdı!...

Halbuki padişah, 30 yıl önce toplanan Meclis-i Mebusanı (Millet Meclisi) dağıttı, kapattı!... Şimdi biz yine bu meclisin toplanmasını, açılmasını istedik!... Padişah her istediğini kendi keyfine göre yapmasın!... Böyle olursa adalet olur!... Adalet olan yerde din olur!..."

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile yapılan kutlamalar

Sultan Abdülhamit

Saraya göre bu isyan o kadar çabuk gelişmiştir ki, **"Jön Türkler"** adıyla anılan devrimci subaylar dağa çıkarlarken kendilerine karşı gördükleri bir kaç paşayı tutuklamış, bir kaçını da öldürmüşlerdir. *"Şu anda ellerinde silah Meşrutiyet'in ilanı için "Besa" yemini yapmış yüz binlerce hürriyet mücahidi"* namına 180 imzalı telgrafa 21 Temmuz 1908 Salı gecesi **Sadrazam Said Paşa'dan** şöyle bir cevap gelir:

"Mesele Heyet-i Vükela'da (Bakanlar Kurulunda) müzakere edilmektedir!... Teenni ve basiret tavsiye olunur!... Kararımızı bekleyiniz!..." Yıllardır her türlü isteğe ve özellikle devrimlere direnen Padişah Abdülhamit, 23 Temmuz 1908 gecesi resmen pes ettiğini; ***"Yarın Meşrutiyet yönetimine geçilecektir"*** beyanı ile ortaya koymuştur. Sultan Abdülhamit bu kararın alınmasından sonra bile; *"Bu çocuklar ne yaptıklarını bilmiyorlar, perişan olacaklar!..."* demekten de geri kalmamıştır. Aslında dışsal görüntü olarak bir devrim yapıldığı görüntüsü altında her şey eski tas eski hamamdır.

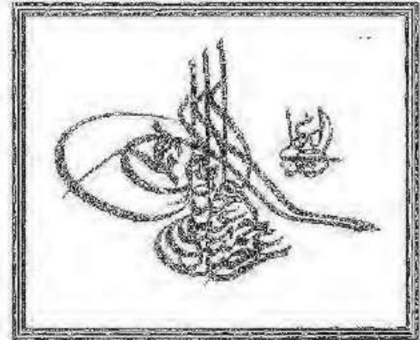
İşte o günleri çok güzel anlatan bir kaç anı: **Jön Türk subaylarından Üsteğmen Selahattin** şöyle demekte:

"Ben Edirne Harbiyesi'nin dördüncü sınıfındaydım!.. Aniden paydos zili ve ardından da toplan borusu çaldı!... Okulun bahçesinde toplanan öğrenci sayısı 500 kişiyi bulmuştu!... Bir kurmay yüzbaşı, bir topçu yüzbaşı ve bir teğmen ortaya çıktılar!... Okulun tüm subayları onların arkasındaydılar!...

Topçu Yüzbaşısı İhsan Bey şöyle bir konuşma yapmıştı:

- Ordu baş kaldırmıştır!... Padişahtan özgürlüğünü almıştır!... Artık memlekette herkes özgürdür!... Bundan sonra hiçbir fenalık olmayacaktır!.. Hepimizin özgürlüklerimiz için ölmemiz gerekebilecektir!... İşte yanımızdaki Teğmen Atıf Efendi, Abdülhamit'in en güvendiği Şemsi Paşa'yı öldürdü ve bizi özgürlüğümüze kavuşturdu!...

Hepiniz bu Atıf'a benzeyiniz ve hep bir ağızdan "Yaşasın Teğmen Atıf" diye bağırınız!... Ardından, Kurmay Kolağası İsmet bey ve Kurmay Kolağası Kazım Karabekir de okula gelip bizlere özgürlük ve baskı rejimini anlattılar!... Üç gün üç gece çılgınca devrimi kutladık!... Bize özgürlüğü Enver

Sultan Abdülhamit'in imzası

Şemsi Paşa'yı vuran Teğmen Atıf (Kamcıl)

Bey'le Niyazi Bey'in kazandırdığını söylüyorlardı ve bir ağızdan bağırıyorduk: "Yaşasın Enver Bey!... Yaşasın Niyazi Bey!..."

Tüm dünya gazeteleri **"Türkiye'de Devrim"** başlıklarını atmaktadır. Devrimi oluşturan **İttihat ve Terakki** Cemiyeti'nin üyeleri genç subayların neredeyse hepsi tam bir **"Alman Hayranı"** olarak yetişmişlerdir. Bunun en güzel örneğini **Alman Kaizer Wilhelm**'in aşağıdaki sözlerinden anlamak mümkündür:

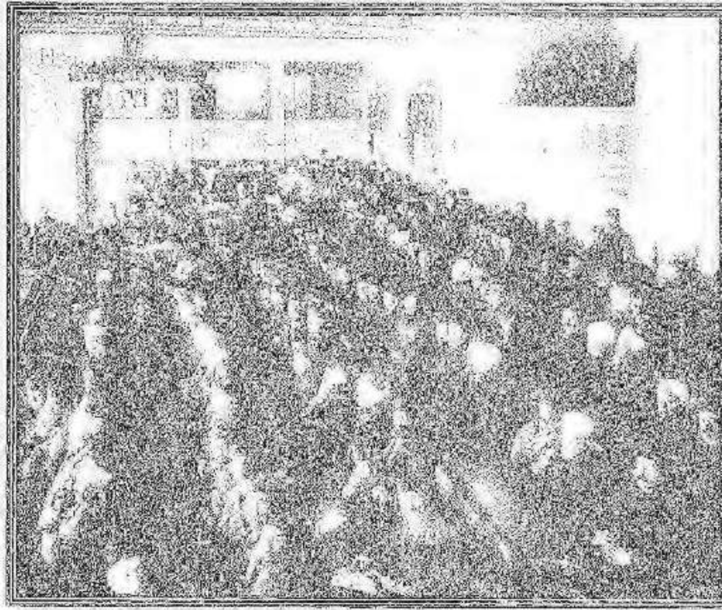
"Bu devrim Paris ve Londra'da yaşayan Jön Türkler'in işi değildir!... Bu yalnızca Alman subayları tarafından yetiştirilen Türk subaylarınca yapılmıştır ve tam anlamı ile bir askeri devrimdir!... Güç ve iktidar bu subayların elindedir!... Bunlar Alman olan her şeye tüm olarak eğilim duymaktadır!..."

Dünya basınına göre Enver Bey **"Saray yönetimine çelme takanlardan"**dır. Adı artık sadece Binbaşı Enver Bey değildir. Kendisi "Hürriyet Kahramanı Binbaşı Enver Bey"dir ve ülkenin en popüler subayıdır. Resimleri kartpostallara basılmakta, onun resmi ile süslü fincanlarda kahve içilmekte, onun adına şarkılar, türküler söylenmektedir. Hele hele yeni doğan bebeklerin çoğuna **"Enver"** adının verilmesi belki de bir kaç yıl sonra olacaklar karşısında pişmanlıkların gündeme gelmesi için yeterli olacaktı.

"Hürriyet Kahramanı Binbaşı Enver Bey"'in şöhreti Osmanlı sınırlarını çoktan aşmıştır. Çektiği telgraflarla **"Meşrutiyet'in İlanını"** tüm Avrupa basınına duyuran yine kendisidir. Özellikle **İngiliz The Times Gazetesi** tarafından *kendisi ile yapılan detaylı bir röportajın yayınlanması kendisinin bir "Uluslararası Şöhret" kademesine yükselmesi için yeterli olmuştur. Enver Bey, "İttihat ve Terakki Cemiyeti"nin Jön Türk askeri kanadının liderlerinden olmuş çıkmıştır. Gayeleri "Hasta adam zannedilen, ama çoktan ölmüş bulunan bir imparatorluğu diriltmek" olan bu cemiyet bir yönü ile düşüncelerini ortaya koymuş bulunuyorlardı.*

Enver Bey, sahip olduğu rütbe ve görev alanı ile hiçbir şekilde bağdaşmayacak kadar büyük bir güce sahip olmuştur. Artık sıradan bir komutan değil o günlerde ona yakıştırılan lakabı ile **"Seyf-ül İslam"** yani **"İslam'ın Kılıcı"**dır. Yine aynı **Enver Bey**; o günlerde özünden yansıyan görüntüsü ile; resme, bilardo oyununa, köpeklere tutkun. Bunun yanında da vatanına, milletine sev-

Şeyhülislam Cemaleddin Efendi

Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılışı

dalı gözünü budaktan esirgemeyen bir devrimcidir. 27 yaşındadır ve bekârdır.

25 Temmuz 1908 günü İstanbul'un dört bir tarafı, belli başlı caddeleri, sokakları bayraklarla donatılmış bir durumdadır. İstanbul adeta büyük bir coşku içinde yerinde duramamaktadır. Bu arada Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, Sultan Abdülhamit'e **"Meşrutiyet Yemini"** ettirir. O günlerin belli başlı gazetelerine bir göz atacak olursak, dikkatimizi çeken başlıklar şunlardır:

"İstanbul'un her yanında bayrak, mızıka, davul ve zurnalı gösteri alayları dolaşmaktadır!..""İstanbul'un her yanındaki sokak konuşmacıları boğazlarını yırtarcasına özgürlük nutukları atmaktadır!...""O muazzez (saygın) gün gelmiştir!...""Herkes bayram yapmakta!...""Halk özgürlük sarhoşu olmuştur!..."

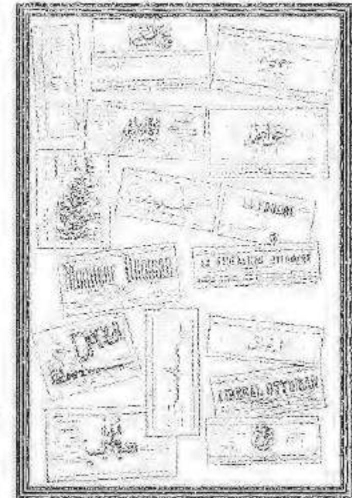
"Eşitlik gelmiştir, adalet gelmiştir. Artık bütün anlaşmazlıklar sona ermiştir!..."

"Artık, insanlar hiçbir ırk, din, dil, mezhep farkı gözetilmeksizin eşit olacaklardır!...""Artık, herkes kardeş kardeş geçinmek olanağına kavuşacaktır!...""Eski barış günleri geri gelecektir!..."

"Osmanlı ülkesinde tüm Müslümanlar ve Hıristiyanlar bir ve beraber olacaklardır!..."

*"Yalova'daki Arnavut ile Necd'deki (Arabistan'daki) Vahabi, Selanik'teki Yahudi ile Hicaz'daki Bedevi, Konya'daki Türk ile Suriye'deki Kürt, Adalar'daki Rum ile, Van'daki Ermeni; sadece **"Osmanlı yüce adı"** altında köklü bir şekilde birleşeceklerdir!..."*

Bu arada İstanbul'da aralarında Rum, Ermeni ve Yahudilerin de bulunduğu 50-60 bin kişilik bir topluluk bandolar eşliğinde caddelerde dolaşmakta ve **"Hürriyet!... Müsavat!... Adalet!... Uhuvvet!..."** (Özgürlük!... Eşitlik!... Adalet!... Kardeşlik!...) sloganları atmakta, gösteriler yapmaktadır.

Avrupa'da Jön Türkler tarafından Türkçe ve Fransızca gazete ve dergilerin bir bölümü

O günlerin **Londra'daki Times Gazetesi'nin** haberi dikkat çekicidir ve şöyle demektedir:

II. Meşrutiyet'in kutlamaları İstanbul

"Üsküp, Manastır ve Selanik'te Müslümanlarla Hıristiyanlar hep birlikte halkın sevincine katılmaktalar. Cemaatlerin Kudüs şehrindeki kutlamalarında ise, şeyhlerden, rahiplerden ve Rabbilerden oluşan topluluk eski rejimi yeren konuşmalar yapmakta! Kudüs'teki bu gösterilerde; Müslümanlar, Hıristiyanlar, Yahudiler, Türkler ve Ermeniler kardeşçe bir araya gelerek bir kortej oluşturmuşlardır!... Ellerinde de özgürlük amblemleri taşıyan bayraklar vardı!... Yahudiler ise kapağı yaldızlı nakışlarla işlenmiş bir Tevrat'ı ellerinde taşıyorlardı!..."

Bu coşkulu kutlamalar karşısında Osmanlı yönetimi, 1909 yılında bir yasa çıkararak **"23 Temmuz Hürriyet Bayramı"** adı altında resmi bayram ilan etti. *(Bu bayram 1935 yılına kadar her yıl düzenli bir şekilde kutlanmıştır)*

3 Ağustos 1909 *günü Selanik'ten gelen ve Talat, Cemal, Hakkı ve Cavid Beylerden oluşan heyet önce Sadrazam Said Paşa'yı ve ardından da sivil kanattan Talat Bey ve asker kanadından Cemal Bey, Padişah Abdulhamit'i Yıldız Sarayı'nda ziyaret ettiler. Bu ziyarette en önemli husus, Padişah Abdülhamit'in söylediği şu sözlerdir:*

"Milletin bütün fertleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyeleridir!... Ben de başkanlarıyım!... Artık birlikte çalışalım, vatanımızı ihya edelim, düşmanlarımızı halimize güldürmeyelim!..."

Aslında halkın büyük bir çoğunluğu, bu kutlamaların ne anlama geldiğini pek bilmiyordu. Neyin değiştiğini, neyin değişeceğini, bunlardan kendi payına ne gibi avantajlar sağlanacağını bilmiyordu. Her tarafta bir kargaşadır sürüyordu. Kimileri ellerinde padişahın, sadrazamın fotoğrafları ile onlar lehine sloganlar atarken, bir başka bölümü sadrazamı, kabine üyeleri yuhalıyorlar, arabalarına çürük limonlar,

Hürriyet Kahramanı Enver Bey

Cemal Paşa

bozuk yumurtalar atıyorlardı. Diğer bir bölümü ise tam manası ile sarhoş bir durumda etrafa naralar atıyor, etrafındaki insanlara sataşıyor, kavgalar çıkarıyor, tacizler yapıyorlardır!...Toplumun her kademesi bu **"Sözde Bayram"** kutlamalarından kendi paylarına çıkarlar elde etme peşinde koşturuyordu. Öyle ki;

"Kimi özellikle yüksek okul öğrencileri imtihansız sınıf geçme hakkı isteminde bulunuyor!..."

"Bu kutlamaların her isteyenin istediğini yapma hakkını elde etmesi olarak görülüyor!...

"Özgürlük adı altında memleketin her yanında özellikle İstanbul'da bir anarşidir, bir kargaşadır hüküm sürmekte!..."

"İstenmeyen, beğenilmeyen, işini hemen yapmayan kimi devlet memurları dövülmekte, kimileri eşeklere bindirilerek sokaklarda dolaştırılmakta!..."

"Bakkallarda dahi her türlü tabanca, silah ve fişek satılmakta, her isteyen istediği silahı alıp gösterilere katılmakta!..."

Doğaldır ki tüm bunlar olurken **İttihat ve Terakki** Cemiyeti'nin liderleri etkinliklerini memleketin her bir tarafına yaymak için hızlı ve kararlı bir şekilde harekete geçtiler. İlk yaptıkları işleri şöyle sıralayabiliriz:

"Padişah Abdülhamit'in etrafında oluşan saray ekibini dağıtmak, onlara bağlı yardımcı ve çıkarcı gurubu azletmek!..."

"Gizli Polis Teşkilatı'nın görevine son vermek ve kapatılması!..."

"Padişah Abdülhamit ve yönetimince cezalandırılan tüm siyasi hükümlü ve sürgüne "Genel Af" çıkarılması!..."

"Yapılan devrimin hedef ve amaçlarını anlatmak üzere yurdun dört bir yanına temsilciler gönderilmesi!..."

"Kudüs'te memurları denetlemek ve yeni rejime olan sadakatinden şüphe edilenleri görevden almak amacıyla bir şube kurulması!..."

"Beyrut'ta mevcut İttihat ve Terakki Cemiyeti grubu idareyi ele aldı. Belediye Başkanı istifaya zorlandı. Polis Müdürü ve Jandarma Komutanı tutuklandı ve gözetim altında Selanik'e sevk edildiler!..."

"Halep'te atanmış 21 subaydan bir grup oluşturuldu!..." "Mekke'de, subaylardan oluşan bir grup şehrin imamını kışladaki askeri törenlere katılmaya, anayasaya bağlılık yemini etmeye ve halka zarar

Sadrazam Said Paşa

İttihatçıların parolası haline gelen"Hürriyet, Müsavat, Adalet" haykırışları

veren uygulamalardan vazgeçme sözü vermeye mecbur kıldı!..."

*"Şam'da gençlerin aşırı gösterileri ve etrafa saldıkları korkuyu en aza indirmek üzere acele bir şekilde **İttihat ve Terakki** Cemiyeti'nin bir şubesi açıldı!..."*

"O günlerde askeri bürokraside dahi bir başıbozukluk gözleniyordu!... O günlerin en etkin askeri rütbeleri teğmen ve yüzbaşı olmuştu!... Bilinen diğer yüksek rütbeler ancak bu rütbelerden sonra dikkate alınabiliyordu!..."

Küçük rütbeli subaylardan heyetlerce, diğer yüksek rütbelilere ve hatta paşalara "Meşrutiyet'e Sadakat" yeminleri yaptırılıyordu!..."

"Kimi küçük rütbeli subaylar, garnizon içinde sarhoş, yaka bağır açık, şapkaları yana yatmış vaziyette dolaşıyor ve bu duruma hiçbir üstü karşı koyamıyordu!..."

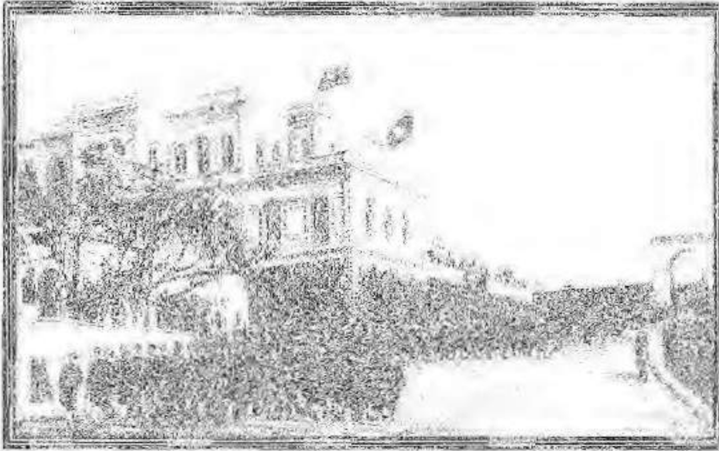
Böylelikle, önceden Makedonya'da ve Anadolu'nun birçok şehrinde şubeler açmış bulunan **İttihat ve Terakki Cemiyeti,** imparatorluğun her yanında bir örgütsel ağ kurarak memleketin yönetiminde rol almış ve denetimlerini yapar duruma girmiştir.

O günlerin bir türlü durulmayan başıbozukluğu, disiplinsizliği ve otorite boşluğunu o zamanın **Jön Türk subaylarından** olan **Teğmen Selim Sırrı (Tarcan)**'ın anlatımına kulak verelim:

*"Filozof Rıza Tevfik ile işbirliği yaptık!.. Kendi kendimizi İstanbul Komiseri tayin ederek tam 17 gün "Makam-ı Saltanat ve Hilafet"i idaremiz altına aldık!... Ertesi sabah Selimiye Kışlası'na gittik!... Harem İskelesi'nde paşalar, yüksek rütbeli subaylar tarafından **bando mızıka** ile karşılandık!... Aynı merasimle hepsine yemin ettirdim!... Sonradan gittiğimiz Kumandan Paşa'nın odasında çay içerken Bahriye Nazırı Hasan Paşa'nın damadı Ziya Nuri Paşa nefes nefese içeri girdi!... **"Müsaade buyurulursa bendeniz de yemin etmeye geldim. Meşrutiyetin en sadık bendesiyim"** dedi!...*

Celal (Bayar)–(Galip Hoca)–İttihat Terakki Fırkası Bursa ve İzmir Kâtibi

Yıldız Sarayı'nın önünde selamlık öncesi hazırlığı İstanbul, 1914. 2. Abdülhamit

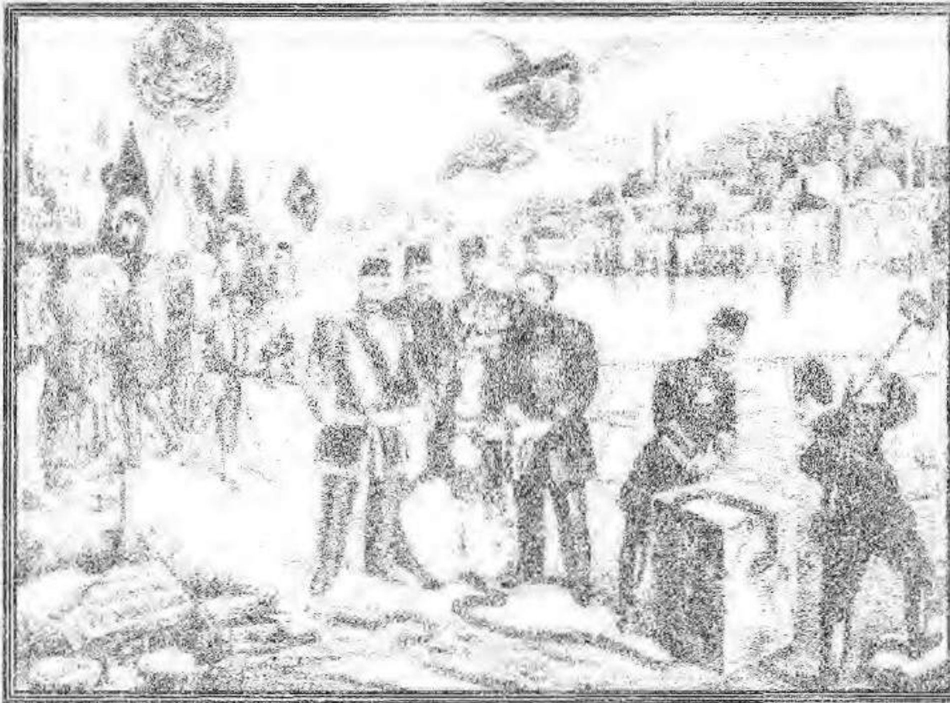
Gerçi meşrutiyetin ilanından sonraki birkaç gün içinde yurdun muhtelif yerlerinde askeri hiyerarşinin bozulmasından kaynaklanan küçük çaplı ayaklanmalar, isyanlar görülmektedir. Bu isyanları çoğu da üst rütbedeki subayların kontrolündeki askerlerle, alt rütbedeki subayların kontrolündeki askerler arasında olmaktadır. Bu konuda o zamanın **Jön Türk subaylarından** olan **Üsteğmen İsmet** (İnönü)'nün sözleri dikkat çekicidir. Şöyle diyor:

"Ordunun durumu o günlerde çok şikayet olunacak hale gelmişti!... Kışlalarda görevler eksik yapılıyor, diğer taraftan herkes bir yerde devletin bütün işleri için nutuklar atıyordu!... 3ncü Ordu'nun küçük askeri heyetleri 12 nci Ordu'nun bulunduğu Edirne'ye gelmişler, aşırı derecede ihtilal edebiyatı yayını yapıyorlardı!... Bu küçük rütbeli askeri heyetler, büyük merasimlerle karşılanıyordu!. Bu arada ordular arasında kardeşlik duyguları canlandırılmaya çalışılıyor ve saray çevresine her türlü dersin verileceği vurgulanıyordu.

Edirne halkı bu kadar tahrike tahammül edecek halde değildi!... Aynı şekilde bu durumların İzmir'de de, Anadolu'da da fazla geldiği duyuluyordu!.. Edirne'de ilk olumsuz tepki asker arasında görüldü!... Nereden kaynaklandığı bir türlü anlaşılamayan bir ağızdan söylenen sözlerle, askerler İstanbul'a gidip padişahı görmek istediklerini söylüyorlardı!... Birliklerine hakim olan subaylar, askerleri kontrolleri altında tutabilmek için görevlerine koştular! . Hepsi de iki gün, iki gece *askerler arasında* koşuşturuyorlar, onlara öğütler *veriyorlardı!.. Sonradan anlaşıldı ki, Çarıklı lakabında bir piyade kolağası, padişah sadakatiyle askerlerin aklını başından almış ve düpedüz devrim düşmanı bir harekete sebep olmuştu!..*"

Teğmen Selim Sırrı (Tarcan)

Anayasanın kabulü üzerine zincirleri koparmayı ve toplumun kucaklaşmasını temsil eden resim

Ancak İttihatçılar her şeye rağmen iktidara gelmeyi değil, iktidarı o günkü hükümete bırakarak **"Anayasayı korumakla görevli bir denetleyici komite ve dışarıdan müdahalelerde bulunabilecek bir güç"** olarak kalmayı tercih ederler.

Bu konuda **Gazeteci A.L. Macfie**'in anlatımı dikkat çekicidir. Şöyle demektedir:

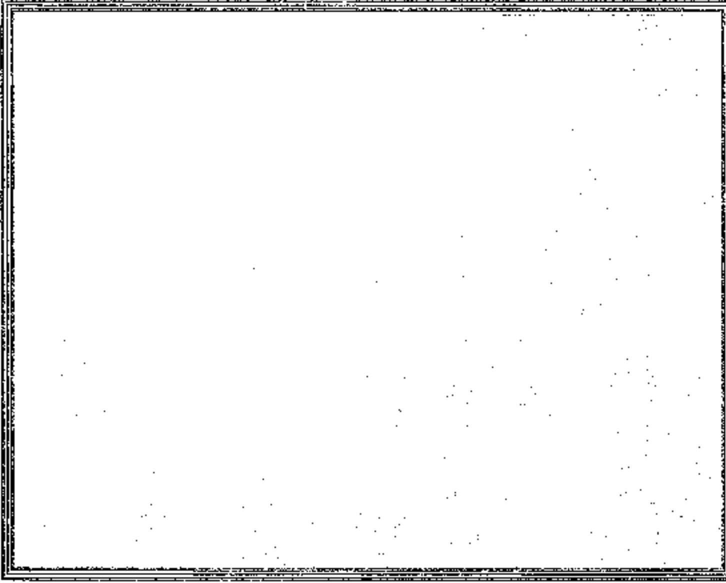
"İttihatçı liderler, örgütlerinin etkisini ve hakimiyetini geliştirme konusundaki ustalıklarını Jön Türk devriminin hemen ardından açıkça ortaya *koymuş oldular.*

Bu arada tüm karışıklıklar karşısında İttihatçıların düzeni sağlama gayretleri de sürmektedir. İttihatçıların **"Kendi düşündükleri rejimi oluşturmak üzere hükümet değişikliği meselesini görüşmek"** konusunda başlattıkları girişime daha fazla direnemeyeceğini gören o günün yönetimi, nihayet İttihatçı liderlerle görüşmeyi kabul etmek zorunda kalırlar. Ortaya konulan şartlar o günün yönetimi için gerçekten ağırdır. İttihatçıların istedikleri bir hükümet değişikliğinden öte bir mana ifade etmektedir. Kendileri iktidara gelebilecek güçte görmekteler ve yine kendilerine göre **"padişahın otoritesi"** artık ortadan kalkmıştır.

Ancak bu dönemde hükümete doğrudan hakim olmaya çalışmamış olmaları bir aykırı düşüncedir!... Çok genç ve deneyimsiz olduklarını düşünerek doğrudan hükümet etmeyi uy-

Binbaşı Hafız Hakkı

Meşrutiyet için Beyoğlu'nda yapılan kutlamalar

gun bulmuyorlardı!... İktidara açıkça el koymanın sonucunda düzenin bozulacağı endişesiyle hükümeti en azından bir süreliğine Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel yöneticileri olan ve çoğu paşa unvanına sahip üst düzey subay ve sivillere bırakmaya ve kendileri dolaylı müdahalede bulunmaya karar verdiler!...

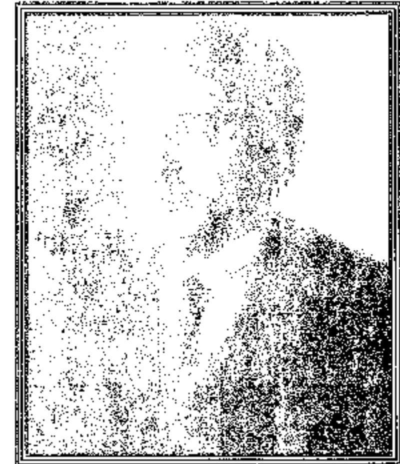
İttihatçılar, yaptıkları ayaklanma sırasında yurdun dört bir yanındaki örgütlerden destek almış görünseler de, bu örgütlerle bir organik bağ içinde bulunmuyorlardı.

Esasen İttihatçılar; *"Devleti yönetmek üzere yetiştirilmiş bir seçkin zümre"* değillerdi. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte her nasılsa hepsi de İttihatçı kesilen birçok insanın bir araya gelmesinin sonuçları yaşanmaktaydı. Dolayısıyla aralarında kesin bir siyasal birliktelik de yoktu. Bu konuda o dönemin subaylarından **Kurmay Binbaşı Şerif** (İlden)'in anlattıkları olanların kanıtı gibidir. Şöyle diyor: *"Zaten Meşrutiyet bile bilgi ve anlayışı sınırlı, fakat hiç olmazsa, kalbinde zulme karşı isyan kanı kaynayan deneyimsiz gençlerin yardımlarıyla elde edilmişti!... Enver ve Hafız Hakkı da bu gençler arasında bulunuyorlardı!..."*

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen örgütçülerinden; *Posta Kâtibi Talat Bey 34 yaşında, Kurmay Binbaşı Enver Bey 27 yaşında, Kurmay Binbaşı Hafız Hakkı Bey 29 yaşında, Kurmay Binbaşı Cemal Bey 36 yaşında, Mehmet Cavit Bey 33 yaşındadır.*

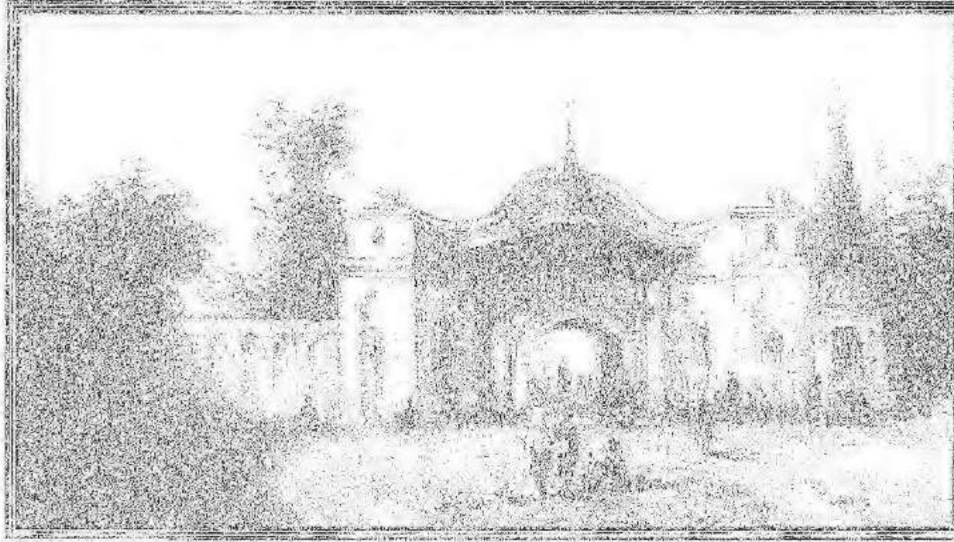
Geri kalan ve çoğu binbaşı, yüzbaşı ya da daha küçük rütbeli subay ve bürokrat Jön Türkler'in yaşları 20'li yaşların sonunda ya da otuzlu yılların başlarında bulunuyordu.

İşte bizden bir gazetecinin, **Hüseyin Cahit** (Yalçın)'ın kaleminden o günlerin bir panoraması:

Talat Bey

"Rütbesiz; nişansız, şan ve şöhretsiz bir gencin sadrazamlığa çıkması, bu memleketin havsalası

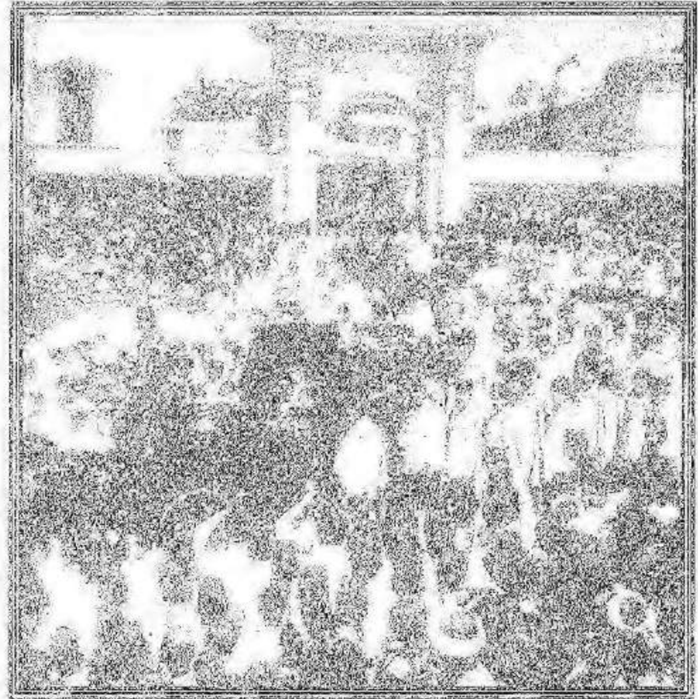

Bab-ı Ali – 1908

hareketin içinde bulunanlar arasında, kimi beklediklerini bulamadıkları, kimi daha etkin bir rol üstlenemedikleri, kimi üst kademelerdekilerle ihtilafa düşmelerinden dolayı bir huzursuzluk ortamı oluşmaya başlar. Doğaldır ki "**karşıt görüş gruplaşmaları**" da başlamış olur.

Bu arada önceden sindirilmiş olan siyasi faaliyet-

(akli) almazdı. Hükümetin başına çıkmayı onların zihinleri almadığı gibi, memleketin de hazmedebilmesi imkansızdı!... 1908 Temmuz ayında, İttihat ve Terakki Cemiyeti, bir posta başkatibi olan Talat Efendi'yi sadrazam ilan edemezdi!... Eğer böyle bir şey olsaydı, memlekette muhakkak anarşi çıkardı!...İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları da bunu fark etmişler ve yüksek makamlara geçmeye kalkışmamışlardır!..."

Bu arada **İttihat ve Terakki** Cemiyeti, kendi arasında bir Temsilci Heyeti kurar. **Binbaşı Hafız Hakkı Bey, Kurmay Binbaşı Enver Bey ve Talat Bey'in** de içinde bulunduğu yedi kişiden oluşan bu heyet, **3 Ağustos 1908** hükümet ile ilk temasını kurar ve kendince etkinliğini kanıtlama peşine düşer. Her ihtilalde olduğu gibi bu

2. Abdülhamid, Cuma Selamlığı töreninde

Fransız Karikatürü, Franz Jozef, Bosna Hersek'i kaparken, Prens Ferdinand, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan ediyor ve Abdülhamit çaresizlik içinde Paris, 1908

ler, kapatılmış gazeteler yeniden boy boy ortaya çıkmağa başladı. Bu arada birçok siyasi parti kuruldu. Bunların içinde en önemlisi Prens Sabahattin Bey'in kurduğu **"Osmanlı Ahrar Fırkası"** oldu.

Seçimlerde Binbaşı Enver Bey, Manastır'da seçim propagandalarına girer. Binbaşı Hafız Hakkı Bey de Selanik'te **İttihat ve Terakki** Cemiyeti'nin kongresini hazırlar.

Görüldüğü gibi gerek Binbaşı Enver Bey ve gerekse Binbaşı Hafız Hakkı Bey siyasetin tam içine girmişlerdir. Artık tüm siyasetçiler de ordunun siyasetteki rolünü kabullenmiş görünüyorlardı.

Bu arada yapılan seçimlerin sonucuna göre **17 Aralık 1908** tarihinde açılan meclise; *147 Türk, 60 Arap, 27 Arnavut, 26 Rum, 14 Ermeni, 10 Slav, 4 Yahudi olmak üzere 288 Milletvekili* seçimleri kazanarak katılırlar. İşte o günlerin havasına bizlere yansıtan değişik görüş ve anlatımlar:

Yazar Mc. Cullagh:

"İçlerinde en büyük düş kırıklığına uğrayanlar askerlerdi!... Her şeyden önce anayasa konusunda hiçbir fikirleri yoktu!... Anayasayı bir büyü sandılar; Osmanlı'yı eskisi gibi güçlü bir ulusa dönüştürüverecek, askerlerin maaşını düzgün ödenmesini sağlayacak, bol yiyecek, bol içecek, bol giyecek ve belki de birer eş, iyi bir emekli maaşının verilmesini sağlayacak bir büyü!... Tıpkı "Bin bir Gece Masalları"ndaki gibi bir gizemli büyü!..."

Şevket Süreyya (Aydemir):

"1908 deki rejim değişikliği gerçi bir ihtilal patlaması ile oldu!... Ama ortada ne bir lider, ne de bir kadro olmadığı için, yeni bu ihtilalci güç yönetime el koya-

Mevlanazade Rifat

Osmanlı İmparatorluğu'nu mali kontrol altına alınması dolayısıyla İngiliz Punch Dergisi'nde yayınlanan Sultan Abdülhamit karikatürü

madı ve devlet otoritesi boşlukta kaldı!.. İşte 23 Temmuz'dan sonra memleket böyle bir otorite buhranının içine düştü!.. Türkiye bir idaresizlik, bir başıbozukluk içine sürüklendi!.. İhtilalci gücün yönetime el koyamaması, onu karşı yeni bir ihtilal patlamasına gebe bırakıyordu!.. Sokaklar, kahveler, medreseler, tekkeler, camiler, kışlalar, okullar, kiliseler ve sanki yerden biter gibi türeyen çeşitli kulüpler, dernekler, hatta ordu, hep kendi havalarına göre kaynıyorlardı!...

Yahya Kemal (Beyatlı):

"İttihat ve Terakki kadar bin türlü yaradılış, bin türlü emeli bir araya toplamış bir siyasi cemiyet görmek imkansızdır!... İttihatçıların içinde en dinsiz masonlar yanında, en koyu İslam ittihatçıları, en geniş insaniyetçi ve medeniyetçiler yanında en dar kafalı milliyetçiler bulunduğu gibi, en seciyeli tanınmış adamlarla, seciyesizlikleri herkesçe bilinen adamlar, maddi çıkarlardan uzak temiz vatanseverlerle, en büyük vurguncular yan yana görünüyorlardı!.."

General Fahri (Belen):

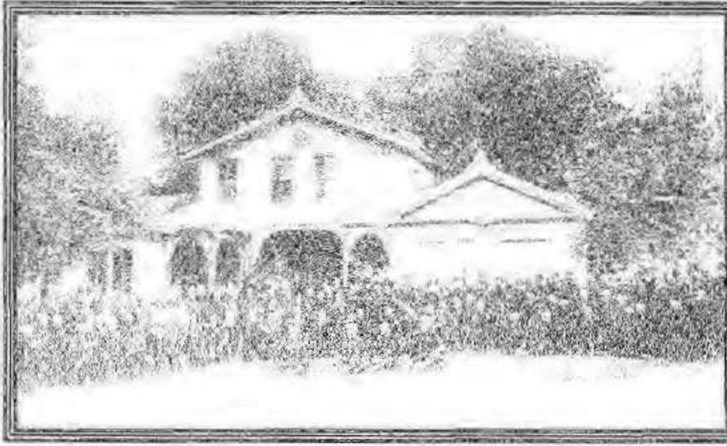
"Devrimi iyi niyetlerinden şüphe etmediğimiz bir avuç insanla, siyasetle uğraşması doğru olmayan ordu yapmıştı!... Devrimciler deneyimsiz, deneyimli devlet adamları ise tutucuydular!... Halk kitlesi ise, Meşrutiyet'in ne demek olduğunu bilmiyordu!... Milletin ruhundan ve kalbinden doğmayan ve çeşitli unsurlardan kurulu Meşrutiyet rejimi, dağılma ve parçalanma yolunda olan hasta devlete şifa getirmedi!.."

Sultan Abdülhamit:

"Avrupa'da, Mısır'da çeşitli namlar altında çıkan gazeteler ve buralarda gezinen gizli cemiyetin adamları, memlekete ciddi bir zarar veremediler!... Fakat Mason Locaları, bütün takiplerimize rağmen İttihat ve Terakki'ye bağlı subayları harekete geçirince, bu avare insanlar birer bayrak haline geldiler!... İşte Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hikayesi budur!... Bana diyeceksiniz ki, "Bütün bunları biliyordun da niçin engel olmadın? Niçin devletin yıkılmasına göz yumdun? Haşa!... Göz yummak şöyle dursun, her an tetikte yaşadım!... Fakat önleyemedim de!.. Çünkü yalnızdım!.. Onların arkasında bütün düşman dünyası

Emin Arslan Bey

31 Mart gerici ayaklanması

vardı!... Karakterim ve şartlarım başka türlü olmama elverişli değildi!... Dostlarım beni yumuşak başlı olmakla, düşmanlarım ise gaddar ve zalim olmakla suçladılar!... Her iki taraf da yanılıyordu!... Ben ne bir Yavuz Selim Han idim, ne de Yavuz Selim Han'ın ülkesi benim buyruğumdaydı!... Birkaç kelle koparıvermek laf olarak kolaydır!... Her kopardığın kelle, insanın önüne bir uçurum açar!... Ben doğuştan merhametli bir insanım!... Fakat devletin merhametle yönetilemeyeceğini de iyi bilirim!... Ne yaptıysam, yapabildiğimdir!...

Yavuz Selim Han da benim zamanımda padişah olsaydı, o da benim gibi yapardı!... Gereken her şeyi yaptım, yararlı her şeyin peşinde koştum, halkı ezdirmemeye çalıştım!... Boş yere kan dökülmesine her yerde karşısına çıktım!... Memleketim Jön Türkler'e gösterdiğim şefkatin değil, Jön Türkler'in bağışlanmaz gafletlerinin kurbanı oldu!... İşte o kadar!..."

Gazeteci Mevlanazade Rıfat:

"Bilinir ki, Sultan Abdülhamit gibi bir zorbanın zulmüne dayanma gücü kalmayan millet bunu yıkabilecek durumu oluşturunca, 3 ncü Ordu'dan bir askeri heyet ayaklandı!... Kan dökmeden emellerine ulaşınca da, kazanılan başarının gurur ve sarhoşluğuyla o da milletin hukuku ile oynamaya başladı!Ve sonunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin zorbalığı ortaya çıktı.Bundan dolayı devrimden önceki devre; "Sultan Hamit İstibdadı", ikinci devrine de; "İttihat ve Terakki Zorbalığı" diyeceğiz!...

Evet!... Devrim yapılmıştır. Fakat bir türlü iç düzen **kurulamamıştır.** Kısacası zaten *"Dağılma ve parçalanma yolunda olan Hasta Devlet'e"* de bir türlü şifa yolu bulunamamıştır. Yeni kurulan rejim ilk bunalımlı günlerini **1908** yılının Ekim ayında yaşamaya başlar. O gün ve onu izleyen günler peş peşe:

"Bulgaristan, tam bağımsızlığını ilan eder!..."

"Avusturya, Bosna-Hersek'in kendi imparatorluğuna katıldığını açıklar!..."

"Girit, Yunanistan ile birleşme kararını aldığını duyurur!..."

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması, dağılması kaldığı yerden aynen devam etmektedir.

Nazım Paşa

31 Mart Ayaklanması'nın ardından
Taksim Kışlası'nın önünde çekilmiş bir fotoğraf

Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa Devletleri ve Rusya'nın ağzını sulandıran bir ziyafet sofrası gibidir. Fırsatını bulan imparatorluktan bir parça koparmakta ve Osmanlı yönetimi olayı bir **"Protesto Notası"** vermekle geçiştirmek durumunda kalmaktaydı. Bu arada **Hürriyet Kahramanı Binbaşı Enver Bey,** olan biteni büyük bir şaşkınlık içinde izlemektedir. O günlerin durumunu anlatan **Jön Türk subaylarından Üsteğmen Rahmi** (Apak) şöyle demektedir:

"Devrimin zorlukları içinde kıvranan Osmanlı İmparatorluğu, bu olup bittilere karşı bir türlü harekete geçemedi!... Yalnız halk, Avusturya-Macaristan'a karşı dargınlığını ve kızgınlığını göstermek için, ekonomik boykot ilan etti!..Türk'ün başına giydiği fes, Avusturya fabrikalarında yapılıyordu. Herkes fes giymemeğe yemin etti!... Fesler atıldı!... Fakat yerine giyecek başka bir şey olmadığından ve Müslüman Türkler başları açık gezemediklerinden, kimisi kalpak, kimisi Arnavut keçe külahı giydi!... Bu gösteri ancak 1-2 ay sürebildi!... Sonunda kırmızı fesler tekrar başlara geçirildi!..."

Yine **1908** yılının Ekim ayında bazı askerlerin Taşkışla ayaklanmaları yeni bir bunalım getirmiştir. Bu durum karşısında İttihatçılar, Sultan Abdülhamit'e karşı kendi güvenliklerini güvence altına almak için Selanik'teki 3ncü Ordu'dan İstanbul'a 3 **"Avcı Taburu"** getirtip Taşkışla'ya yerleştirmişlerdir. Bu taburların komutan ve subaylarının çoğu **İttihat ve Terakki** Cemiyeti'nin mensuplarıdır. 3 ncü Ordu Komutanı **Mahmut Şevket Paşa**, bu taburları İstanbul'a yolcu ederken;

"İstanbul'daki göreviniz çok önemlidir!... Siz sadece asker değil, aynı zamanda özgürlüğün de koruyucususunuz!...

Demekte ve gerçekten bu üç tabur, üç isyancı çavuşu öldürerek isyanı bastırmaya muvaffak olurlar. Sadrazamlık yapan Kamil Paşa, taburların görevlerini tamamladığı düşüncesi ile geri gönderilmesini isteyince, ortalık karışır ve bu işi başaramaz. Yönetim ile İttihatçılar arasındaki gerilim her geçen gün tırmanmaktadır. İttihatçılar, mecliste elinde bulundur-

Mizan Gazetesi Yazarı
Murad Bey

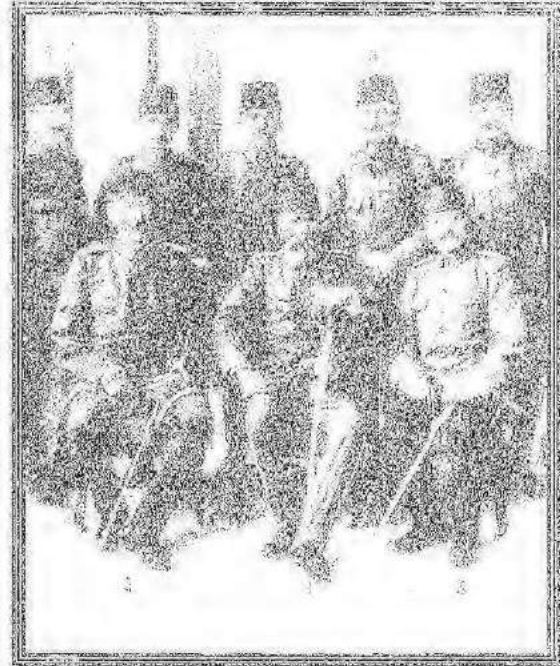

Prens Sabahattin

dukları çoğunlukla güvenoyu talebinde bulunan Kamil Paşa Kabinesi'ni düşürürler. İşte o gerilimli günlerle ilgili başlıklar.

Yazar Francis Mc. Cullagh:

*"**İttihat ve Terakki**, Kamil Paşa'yı düşürmeye karar vermişti... Meclis heyecan içindeydi... Bekleme salonlarında pek çok Jön Türk subayı görünmesine ve milletvekillerinin çoğunu köşeye sıkıştırıp "Yasama Meclisi'ne baskı yapmak" gibi bir şey söz konusu olmadı!... Sonra da, genç bir subay olan Binbaşı Hami Efendi, balkondan; Askerlerin sayesinde ulusun bir anayasası vardır!... Ordu bu anayasaya el sürdürmeyecektir!... Biri ona dokunmaya kalkışırsa, kılıcımız keskin mi, süngümüz sivri mi görecektir!... Hepimiz and içtik!... Anayasanın korunması uğruna kanımızı dökmeye ve son damlasına kadar akıtmaya hazırız!...Diye bağırınca, meclisin dört bir yanından yükselen onay mırıltılarını duymak da kulağa garip geliyordu!..."* Sultan Abdülhamit o günleri şöyle anlatmakta:

"Ordu Komutanı Nazım Paşa, öncelikle taburları göndermeye teşebbüs etti!... Fakat o gün toplanan Millet Meclisi, Kamil Paşa Kabinesi'ni düşürmeye karar verince, girişimi öylece kaldı!...Bu celsenin nasıl yapıldığı malumdur. Başta Enver Bey olduğu halde bir sürü subay ve or resmi ve sivil elbise ile Millet Meclisi'nin içini tutmuşturl... Bir zırhlıyı da meclisin hizasına getirmişlerdir!..."

Hareket Ordusu Kumandanları bir arada. 1 Mahmut Şevket Paşa, 2 Hüseyin Hüsnü Paşa, 3 Enver Bey, 4 Niyazi Bey, 5 Ali Rıza Paşa

Öldürülen Süvari Subayı Selahattin Bey

Öldürülen Süvari Subayı İpsari Efendi

İttihatçılarla muhalefet arasında her geçen gün daha da tırmanan çatışma basına da sızmıştır. Muhalefetin başını çeken gazetecilerden Hasan Fehmi'nin bir suikast sonucu öldürülmesi ve bu arada İttihatçılara karşı **"Din"** kozunun oynanmaya başlanması ile bir yende **İttihatçılar-Muhalefet-Dinsel Öğeler** bir üçlü halinde olayları tırmandırıça geçirmişlerdir. Artık kimin kimi, neden ve nasıl desteklediği, kimin neye, neden ve nasıl karşı çıktığının tam bilinmediği puslu bir ortamda, pusuda yatan bir takım tahrikçilerin de rol alması ile 31 Mart'a gelinir. İşte o günlerin kalemlerinden yansıyan perişan halimiz:

Hüseyin Cahit

Şevket Süreyya (Aydemir):

"Din, İman, Şeriat sloganları gene ters yollarda işletilmeye başlandı!... Kışlalara din adamı, imam, hatip, şeyh sıfatı altında bir takım tahrikçiler musallat oldular!.."

Yazarlardan A.I. Macfie:

"Ekim 1908 de Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhakı sebebiyle İstanbul'da yapılan bir gösteride öncelikle anayasanın yok sayılması, şeriatın beklemeksizin yeniden yürürlüğe konması, meyhanelerin ve tiyatroların kapatılması ve cihat ilanı için çağrılar yapıldı!.. Çeşitli partiler siyasi hasımlarını hainlikle suçlamaya, gösteriler düzenlemeye ve hatta zaman zaman suikastlar tertiplemeye başladılar!... Nihayet 13 Nisan'da (31 Mart'ta) İstanbul'da büyük bir isyan ya da diğer adı ile bir karşı devrim hareketi başladı. Bu isyan ister istemez İttihat Terakki'yi tamamen ortadan kalkması gibi bir durumla karşı karşıya bıraktı!..."

Aslında İstanbul halkı **23 Temmuz 1908** devriminden **13 Nisan 1909 (31 Mart 1325)** tarihine kadar geçen süreçte ortaya çıkan karmaşalar, yaşanan olaylar, ayaklanmalar, suikastlar, suçlamalar karşısında adeta şaşkına dönmüş-

Öldürülmek için aranan Meclis Başkanı Ahmet Rıza

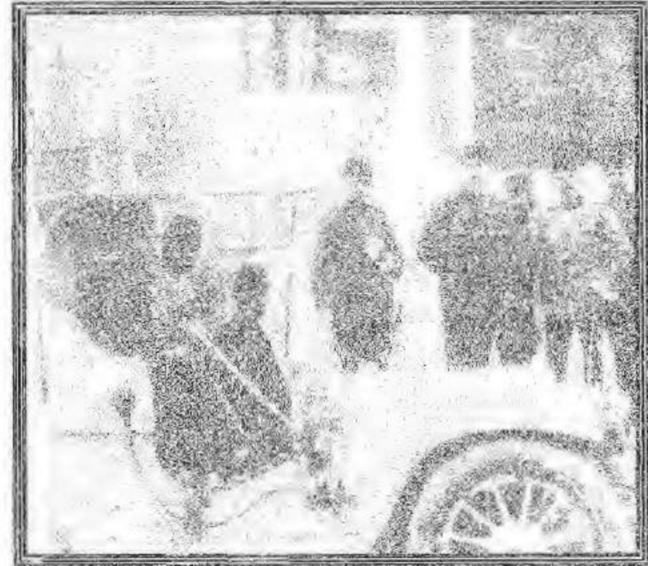
Mustafa Kemal ve Harekât Ordusu mensupları Edirne, İstanbul yolunda yemek molasında, 1909

Meclis-i Mebusan'ın kapısını tutarak ***"Şeriat İsteriz!..."*** diye bağırmaya başlamışlardı. Bu kışkırtmalar sonunda diğer askerler de isyancılara katıldılar. İsyan büyüdü. İsyancılar özellikle genç subayları ve bazı gazetecileri öldürdüler. Bu arada **İttihat ve Terakki**'nin ileri gelenlerinden Tanin Gazetesi Başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın)'a benzettikleri Lazkiye Milletvekili Emin Aslan Bey'i ve Adliye Nazırı Nazım Paşa'yı öldürüp, Bahriye Nazırı Rıza Paşa'yı yaraladılar. O günlerin şeriatçı **Volkan Gazetesi'nin Başyazarı Derviş Vahdeti**'nin kışkırtmalarıyla sarıklı, cübbeli hocaların önderliğinde başlayan ayaklanma kısa bir süre içinde tüm İstanbul'a yayılmıştır. Bu taşkınlığın içinde olanlar **"Arnavut Hamdi Yaşar**

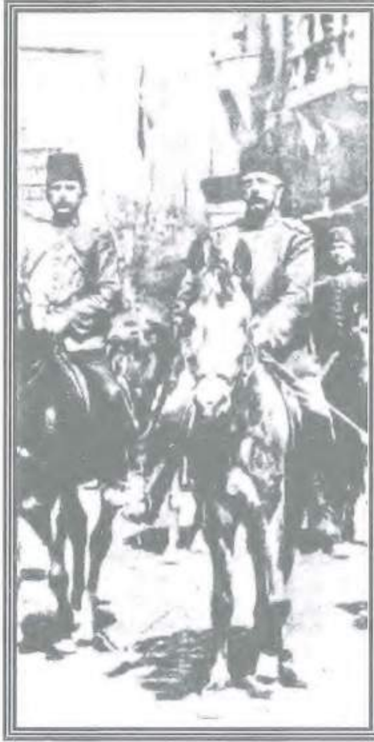
tü. İşte 31 Mart Vakası dediğimiz trajedi, böyle bir ortamda, sözde özgürlük giysilerini kuşanmış görüntüsü içinde, aslında siyasi ihtiraslar ve ranılar peşinde koşan bir takım çıkarcıların aldatmacaları sonunda ortaya çıkmıştı!...

31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) sabaha doğru İstanbul büyük bir hareketlilik içinde uyanır. Saat daha 02-03 tür. Her taraftan boru sesleri gelmekte ve zaman içinde bir uğultu sokakları sarmaktadır. Başlarda bu hareketliliğin altında Jön Türkler'e bağlı taburların yaptıkları eğitime ve onların bu eğitimden çıkardıkları gürültülere bağlanır. Ancak durum az sonra açığa çıkacaktır.

"**Ahrar Fırkası**" ve "**İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti**" Avcı Taburları arasında gizliden gizliye propaganda yapıp kendilerine yandaşlar oluşturmuşlardı. O sabah Avcı Taburları'ndan bazı bölükler

Harekât Ordusu'nun Kurmay Heyeti'nin Selanik'ten hareketi

Harekât Ordusu İstanbul'da

Çavuş" adıyla bilinen erbaşın (Onbaşı-Çavuş) emri ile harekete geçen askerlerdir. Daha en başında bazı subayları tutuklayan bu askerler aynı zamanda çavuş rütbesindeki Bölük Emini Mehmet, Kamacı ustası Arif gibi kişilerin önderliğinde sokaklara dağılmışlardır. Bu grup az sonra Ayasofya Meydanı'nda toplanarak; **"Şeriat İsteriz"**, **"Yaşasın Meşrutiyet"**, **"Yaşasın Millet"** gibi bir takım birbirleri ile tutarsız sloganlar atarak ve ardından da önceleri havaya, ardından Meclis-i Mebusan binasına ateş etmeye başlayarak etrafa korku salmağa başlamışlardır.

İşte o günlerin kalemlerinden **Gazeteci Mevlanazade Rıfat**'tan yansıyan 31 Mart Vakası anlatımı:

"Sabah gazeteye gitmek üzere yola çıkmıştım!... Aksaray Caddesi'nden ağır ağır yaya olarak geçmekteyken karşıma iki dost çıktı!... Yola devam etmenin tehlikeli olduğunu, askerin ***"Şeriat isteği"*** *ile ayaklandığını söylediler!... Bu haber üzerine derhal Asaf Paşa'nın evine gittim!... Paşa, ayaklanma ile ilgili şu haberi verdi:*

Avcı Taburları isyan etmiş!... Şeriat istiyorlar!... Bütün asker bunlara katılıyor!... İttihat'ın ileri gelenlerini idam etmek için arıyorlar!... Kamil Paşa'nın tekrar sadrazamlığa getirilmesini istiyorlarmış!... Duyumlara göre ayaklanmayı Ahrar Partisi yönetiyormuş!... İttihad-ı Muhammed-i Cemiyeti de berabermiş!...Paşanın evinden çıktım!... Bir kazaya uğramadan Sirkeci'ye ulaştık!... İsyan eden askerlerin arasından geçerek Bab-ı Ali karşısında bulunan Ahrar Partisi Merkezine geldik!... Bu arada Ahmet Fazıl Bey'le beraber bulunduğumuz odanın kapısı hafifçe vuruldu!... İçeri tanımadığım bir adam girdi ve Fazlı Bey:

- Ahrar Partisi Lideri Prens Sabahattin Hazretleri, Mevlanazade'yi de alıp evine

gelmemizi emrettiler!... deyince, Fazlı Bey'le birlikte Ahrar Partisi'nden çıkıp, Kuruçeşme'de bulunan Prens Sabahattin Bey'in sahildeki büyük yalısına vardık ve huzuruna çıktık!... Prens bizi nezaketle karşıladı ve süslü iskemlelere oturmamıza izin verdi!... Kendisi ayakta, elleri ceplerinde, o geniş ve muhteşem salonda garip bir edayla yürürken, ağırbaşlı ve kendinden emin bir ifade ile

Ziya Gökalp

Harekât Ordusu, İstanbul Sokaklarında. İstanbul, 24 Nisan 1909

şu sözleri söyledi:

- İşte biz durur durur da siyaset meydanına böyle atılırız!..

Mirim, durumu nasıl buldunuz? Prens Sabahattin Bey'i samimiyetle tebrik ettim!... Ardından da dedim ki:

- Evet, bütün ordunun ele geçirilmiş olduğu görülüyor!..

Harekette düzenlilik olduğu açık!.. Başarınızı tebrik ederim!...

Prens Sabahattin Hazretleri bize şu emri verdiler:

*- İstanbul'a ulaşınca vakit kaybetmeksizin Serbesti Gazetesi ile Ahrar Partisi önüne: **"Yaşasın Şeriat"**, **"Yaşasın Asker"**, **"Yaşasın Meşrutiyet"** yazılarını içeren birer büyük pankart asın!..*

31 Mart Vakası kendi içinde bir takım çelişkiler de yaşıyordu. Örneğin bu ayaklamanın elebaşısı olan Hamdi Çavuş, zamanında Jön Türklerin ileri gelenlerinden Niyazi Bey'le birlikte anayasanın ilanı için dağa çıkan ve **"Meşrutiyet yanlısı"** olarak bilinenlerden olmasıdır. Tarih sayfalarında; **"Şeriatçılar ile Asker"**, **"Mollalarla Gericiler"** ve "Şeriatçıların Ayaklanması" gibi isimlendirilen bu ayaklanma kimi İstanbul gazetelerinde ve özellikle İngiliz, Rum ve diğer Avrupa basınında hep memnuniyet verici haberler olarak yansımıştır. Bizim gazetelerdeki isyancılar lehine yazılan kimi örneklere gelince, işte size bazı başlıklar:

Yeni Gazete:

"İnanız bugün, yiğit askerlerimizin vatanseverlikleri sayesinde, ülkeye özgür ve her türlü gizli etkiden bağımsız bir hükümet kazandırılmıştır!..."

Rumların şenliklerle yaşadıkları Büyükada'dan bir görünüm. İstanbul, 1909

Harekât Ordusu'nun topçuları İstanbul sokaklarında. 24 Nisan 1909

Sonunda beklediğimiz sesler gelmekte gecikmedi!... Ama umduğumuz gibi bir Hıristiyan'dan değil de, bir Müslüman askerden!... Harekât Ordusu'nun Öncü Birliği'nin başı General Hüseyin Hüsnü'den!..."

Rum Gazetesi Neologos:

"Ordu vatanseverlik konusunda büyük ödülü hak etmiştir ve 31 Mart, en az 23 Temmuz kadar şanlı bir gündür!... Dünkü olaylarda ordunun biricik ilham kaynağı, vatanına karşı beslediği derin sevgi olmuştur!..."

Rum Prodos Gazetesi:

"Ordu geleneklerine bağlı olduğunu ve erdemlerle donatılmış olduğunu, hayranlık ve aynı zamanda da saygı ve güven uyandıracak bir şekilde, kendini bir kez daha kanıtlamıştır!..."

Serbesti Gazetesi:

"Bu İttihatçı alçaklar, kutsal ordumuzu iğrenç çıkarlarına alet etmeye kalkışmışlardı!... Ama yurtseverler ve ordunun coşkun çocukları dün onlara hak ettikleri dersi verdiler!..."

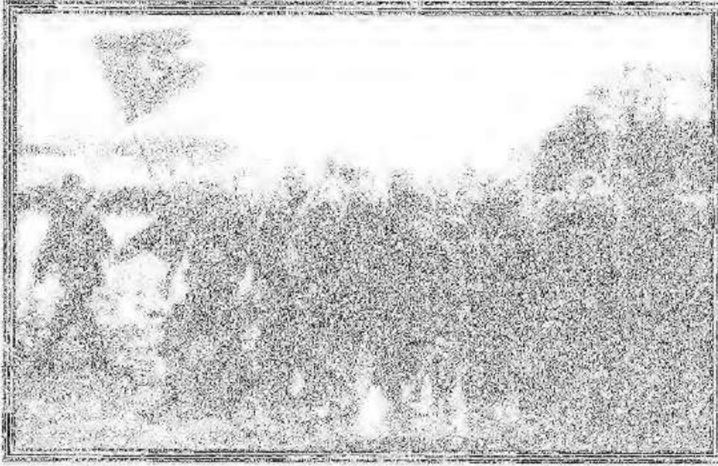
Mizan Gazetesi:

"Yiğitliği dillere destan olan Osmanlı askerleri, dün tarihe şimdiye kadar eşi görülmedik bir erdem gösterisinde bulundular!... Okurlarımızla birlikte bu yiğit insanları coşkuyla kucaklıyoruz ve Osmanlı ordusuna saygılarımızı sunuyoruz!..."

İşte bir de yabancılardan bir örnek. **Yazar Francis Mc Cullagh** şöyle demekte:

"Ben ve İstanbul'daki bazı dostlarımdan birkaç kişi, birkaç gün daha bekledik!... Birileri çıkar da, bu cinayetlere uygun düşecek şekilde bir kaç söz eder diye!...

Harekât Ordusu'nun idam ettiği ayaklanmacılar İstanbul, 30 Nisan 1909

Hareket Ordusu Bakırköy'de, 24 Nisan 1909

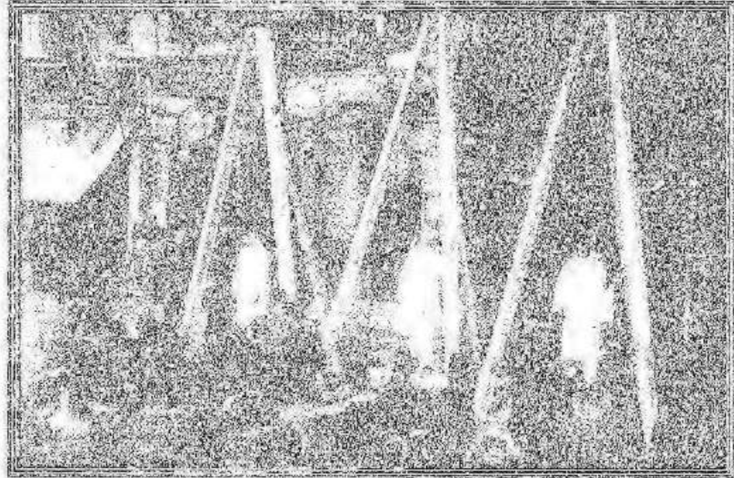
The Times Gazetesi: *"Ben size dememiş miydim?"*

Adalet Nazırı Nazım Paşa'nın ve Hüseyin Cahit zannedilerek bir milletvekilinin isyancılar tarafından süngülenerek öldürülmesi ve İstanbul içinde gittikçe büyüyen isyana rağmen, İstanbul Hükümeti bu isyan karşısında yine İstanbul'daki 1nci Ordusu'nun olaylara müdahale etmesine izin vermemiştir.

İşte o günlerin feci görüntülerini anlatan **Sultan Abdülhamit'in Başkâtibi Ali Cevat Bey'in** sözleri:

"Padişah Hazretleri, beni askere nasihat etmek ve eğer derhal kışlalarına çekilirlerse, ortaya çıkan elim olaylardan sorumlu tutulmayacakları iradesini okumak üzere işgal ve çevrili durumdaki Meclis-i Mebusan (Milletvekilleri Meclisi) önündeki toplu haldeki isyancılara gönderildiğimde, ancak üzerinde sırmalı kıyafetleriyle sürücüler ve saltanat armaları olduğu için geçişine izin verilen arabalarımızdan sokaklarda yatan genç subayların cesetlerini görünce, cidden hassas kalp sahibi olan ben hüngür hüngür ağlamaya başladım!.. Arabayı durdurdular!... Cesetlerin yanına geldiklerinde havaya birkaç el silah atılarak "Geri!... Yaklaşma!..." sesleri duyuldu!... Kendilerine yaklaşanlar arasında iki de sarıklı görünce, kıymetli bir din bilgini olan Dersim vekili Hoca Halis Efendi, onlara şöyle hitap etti:

"Bu zulüm, şeriatın hangi kitabında yazılı? Şeriata göre zulme rıza göstermek zulüm, günaha rıza göstermek de günahın ta kendisidir!... İslamiyet'te dini ne olursa olsun hiçbir ceset açıkta kalamaz!... Söyleyin bakalım!... Sizler kimsiniz? Hangi medrese mensubusunuz? Hangi din görevindensiniz?"

31 Mart olaylarında sokak ortasında idam edilenler

Elmalılı Küçük Hamdi Ef.
Abdülhamit'in Hâl Fetvası

Bu arada ertesi gün yani **1 Nisan 1909** Perşembe günü, **İttihad-ı Muhammed-i Cemiyeti adına Derviş Vahdeti, Volkan Gazetesi** aracılığı ile şöyle sesleniyordu:

"Bugün Meşrutiyeti kaldırmak ve Meclis-i Mebusan (Milletvekilleri Meclisi) adı altındaki karışık topluluğu kapatmak kudretli elinizdedir! Karar veriniz, uygulansın!"

İstanbul'dan çekilen telgraflarla Makedonya ve Selanik'te de duyulmuştur. **İttihat ve Terakki** Cemiyeti'nin Selanik'teki 3 ncü Ordu üzerindeki etkinliği halen tartışılmazdır. Aradan kısa bir süre geçince Selanik'ten İstanbul'a ve saraya çekilen telgraflarla isyan şiddetle kınanır. Bu kınamalarda özellikle; **"Anayasayı ve Meşrutiyet Hükümeti'ni yıkmaya kalkanlardan bunların hesabının sorulacağı"** sözlerine yer verilmesi kutuplaşmanın başladığının işaretidir. Gerçekten Selanik'teki 3 ncü Ordu, **"Bu hesabın nasıl sorulacağı"**'nın planını yaparak İstanbul üzerine yürümeye karar verir. Selanik'te Hüseyin Hüsnü Paşa komutasındaki tümen ile gönüllü birliklerinden oluşan gruba, Edirne'den bir tümen ve yine gönüllülerden oluşan birlikler trenlerle İstanbul'a yola çıkarlar. Hüsnü Paşa'nın karargâhında Harekât Şubesi Kurmay Başkanlığı görevinde **Yüzbaşı Mustafa Kemal** (Atatürk) bulunmakta ve **"Harekât Ordusu"** şeklinde adlandırılan bu orduda **Kurmay Yüzbaşı İsmet** (İnönü), **Kazım Karabekir, Cemal Bey** gibi **İttihat ve Terakki** Cemiyeti mensubu genç subaylar da bulunmaktadır.

Harekât Ordusu, Yeşilköy'e vardığında, ordunun komutanlığını 3 ncü Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa üstlenir. O sıralarda yurt dışında ataşe olarak görev almış bulunan **Enver Bey, Hafız Hakkı Bey, Fethi Bey** de İstanbul'a girmek üzere olan orduya son anda yetişirler. İsterseniz o günleri Edirne'de bir öğrenci olarak bulunan **Şevket Süreyya** (Aydemir)'e kulak verelim. Kendisi diyor ki:

*"Padişahın kışkırttığını söyledikleri bir asker ayaklanması çıktığı haberi Edirne'de bomba gibi patladı!... Edirne'de mahalleler şimdi gene boşalıyordu!... Fakat bu sefer İstanbul üzerine!... Ağabeylerim ikisi de **"Gönüllü Taburları"** ile hareket ettiler!... Edirne'de **"Gönüllü Taburları"** hare-*

Sultan Mehmet Reşat

İttihat ve Terakki'nin liderlerinden Cemal Paşa

ket ederken ihtiyarlar, çocuklar, hatta kadınlar bile bu orduya katılmak istiyorlardı. Gidenlerin de bayraklarında:

***"Ya Hürriyet, Ya Ölüm"** yazılıydı!...*

Padişah Abdülhamit ise olaylara bir başka pencereden bakıyordu: İşte bu bakışın belirgin bir örneği:

"Gazeteler, cemiyetler, kulüpler körükleye körükleye 31 Mart yangını çıkarttılar!... 31 Mart patırtısını Mizan Gazetesi Yazarı Murat Bey'in kendisi karıştırdı!. 3 ncü Ordu'dan gelen subaylarla, sonradan cemiyete katılanları, asker-sivil herkesi tahrik eden tutumu ile dünyayı kendi başına yıktı!... Olayın sorumluluğu paylaşmamak için ben hiç karışmadım!... Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, yürekten isteseydi, ayaklanmayı iki saat içinde bastırırdı!... Çünkü adamların tahriklerine rağmen ilk hareket 3-5 askerden çıkmış!... Bunları kandıran Hamdi Çavuş adlı bir Arnavut, onu bulan ve para veren de Devrik Sadrazam Kamil Paşa'nın oğlu Sait Paşa'ymış!... Çok üzüldüm!... İstanbul'da düzen baştan aşağı bozuldu!... Askerler bazı subay ve sivilleri öldürüyorlar!... Hükümetin kolluk güçleri zayıf!... Meşrutiyet'in ilanından bu yana dokuz aylık çılgınlıklar, saltanat ve hilafetin nüfusunu olağanüstü sarsmıştır!... Böyle olmasaydı, zaten devletsizlik ve karışıklık sürmez, belki de bu olaylar olmazdı!... 31 Mart günlerinde düşmanlarım olan İttihat ve Terakki mensupları, saklanacak, kaçacak şehirler ve evler aradılar!... Demek ki, o böbürlendikleri yiğitlikleri de yalanmış!... Hiç kimseye hesap vermek zorunda olmadığım bu süreçte, yeminle temin ederim ki, ben bir fenalık olmaması için elimden geldiği kadar çalıştım!..."

Enver Bey, Yeşilköy'de Harekât Ordusu'na yetişir yetişmez hemen ordunun kurmay başkanlığını üstlenir ve ordu ile birlikte İstanbul'a girer. Osmanlı ordusu, yıllardır görülmemiş bir şekilde kendi içinde karşı karşıya kalmış ve bir **"Kardeş Kavgası"** İstanbul sokaklarında kol gezmiştir. Makineli tüfeklerin ve hatta topların kullanıldığı çatışmaların sonunda ayaklanma nihayet kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Kimi sokak çatışmalarında Enver Bey'in elinde tabancası ile ön planlarda görülmesi belki de kendisi için yeni bir yükselişin, belki de memleketin yarınlarına bir kara yazgı şeklinde sergilenmekteydi. Sokaklarda adeta bir mürteci avı başlamış ve acele bir şekilde kurulan bir **"Divan-ı Harp"**te **Derviş Vahdeti ve 56**

Enver Bey'in kendi el yazısı ile 31 Mart olaylarından sonra yayınladığı bildiri

Mustafa Kemal ve arkadaşları. 1909

isyan lideri ölüme mahkum edilerek hemen idam edildiler.

13 Nisan 1909 (31 Mart 1325) günü, gün ağarırken başlayan ve tarihe **31 Mart Vakası** olarak geçen bu başkaldırı, isyancı askerlerin teslim olması ve geride yüzlerce insanın ölümü ile 14 gün içinde sona erer. Bir de o günlerin kalemlerinden biri bakalım bu başkaldırı ve ardındaki gelişmelere bakarak neler yazmış

Gazeteci, Stephan Lauzan:

"Harekât Ordusu, İstanbul'a geldiği zaman bazı insanları idam etti!... Karaköy Kapısı'nın başına üç, Ayasofya'nın kapısına beş, Harbiye Nezareti'nin yanına yedi darağacı kurulmuştu!... İstanbul tepelerine doğru çıkıldıkça, idam edilenlerin sayısı artıyordu!... Sayıları Marmara sahillerinden itibaren bulundukları yüksekle orantılıydı!... Manzarayı izlemek üzere Karaköy Meydanı'na bir kalabalık toplanmıştı!... Köprü parayla geçildiği için, belediye iyice kar etti!... Belediyenin o günkü kârı 3-4 misli arttı!..."

Bu olaylarda yer alan **İttihat ve Terakki** muhalifi siyasetçiler selameti yurt dışına kaçmakta bulurlar. Kaçamayanlar, suçlu bulunanlar arasındaki elebaşları hemen idam edilirler. Kimi tarihçilerin **"Padişah yanlısı bir şeriatçı karşı devrim"** olarak tanımladığı bu vahşet dolu

Mustafa Kemal. Kurmay Yüzbaşı. 1909

Sultan II. Abdülhamit

başkaldırı, bu ayaklanmaya etki koymakla suçlanan Padişah Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ile sonuçlanır. Bu konuda **27 Nisan 1909** Salı günü Ayan Meclisi toplanır. Bu toplantıda Gazi Ahmed Muhtar Paşa, söz alarak şöyle der:

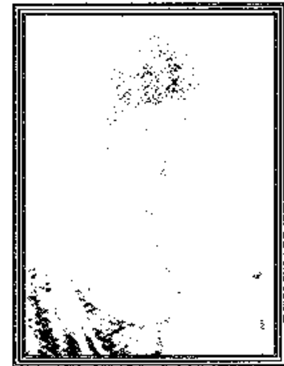
"Paşalar!... Beyler!... Efendiler!... Büyük Allah bugün meclisimize büyük bir görev verdi!... Memleketin selameti, vereceğiniz karar bağlıdır!... Meselenin kapsamı hepimizce bilinmektedir!.. Bu kadar sene mutlak hükmedici olarak padişahlık yapmış kişi, bugün sizin kararınızın önündedir!... Osmanlı tarihi meydandadır!... Saltanat değişikliği zaman zaman ölümler sonucu olmuştur!... Bugün milletin şanına yakışan "O"nun hayatını muhafaza ederek saltanat değişikliği yapmaktır!"

Bu konuşmanın ardından Elmalılı Hamdi Efendi'den alınan fetva ellerinde olmak üzere Fetva Emini Hacı Nuri Efendi'ye gidilir ve onun; *"Bari bırakınız kendi kendini, azletsin!... İlk defa bu şıkkı reye koyunuz!..."* demesinin ve öldürülmeyeceği güvencesi verilmesinin ardından fetva imzalanır. Bunun ardından Padişah Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra İstanbul'da kalması bir takım sorunları getireceği düşüncesi ile Selanik'te Alatini Köşkü'nde zorunlu ikamete tabi tutulması kararı verilir.

* **27 Nisan 1909** *tarihinde yapılan toplantı sonrasında Sultan Abdülhamit tahtan indirilir ve yerine kardeşi Mehmet Reşat getirilir. Böylece saltanat makamına daha pasif ve daha mülayim olarak görülen 65 yaşındaki Reşat getirilmiş olur. Bu haberi alan Sultan Reşat'ın ağzından şu sözler dökülür:* "Allah utandırmasın!..."

İttihat ve Terakki üyesi olan Ali Fethi (Okyar), o günleri şu cümlelerle anlatmakta:

*"Sultan Abdülhamit'in tahtan indirilmesi doğal şartlar içinde olmamıştı!... Yeşilköy'de mebuslar (Milletvekilleri) ve Ayan Meclisi'nin birleşimi ile toplanan "**Meclis-i Milli**"ye başkanlık yapan Said Paşa, ya kendi kendisini tahttan çekilme, bunu reddettiği takdirde tahtan indirme kararlarından, önce birincisini reye koyması gerekirken, bunu yapmamış ve doğrudan ikincisini okumuştu!... Halbuki Said Paşa, Sultan Abdülhamit'e yedi defa sadrazamlık yapmış bir adamdı!..."*

Ali Fethi (Okyar)

Düşüncelerine göre yeni padişah daha mülayim tavrı ile kendi görüşleri paralelinde gerekli kararlar verebilecek bir kişiydi. Mehmet Reşad'ın padişahlığı için **Dâhiliye** (İçiş-

Savaştan önce Rus Çarı Nikola II, kilise ileri gelenleri ve subaylarla bir dini törende

leri) **Nazırı** (Bakanı) **Talat Paşa;** *"Hakanlık tahtı yerine, tarikat şeyhliği seccadesine daha yakışan-kendi dünyasının saf adamı!... Ancak Sultan Reşad baba adam!... Olsa olsa hep eli öpülür, hayır duası alınır!..."* demesi yanında, yakın arkadaşı **Ziya** (Gökalp)'in verdiği; *"İnanınız koskoca bir kitap cildi içinde Sultan Reşad bu kadar güzel anlatılamaz!.."* şeklindeki cevap gerçekten çok manalıdır.

Harekât Ordusu subaylarından Kurmay Yüzbaşı İsmet (İnönü), o günleri bakın nasıl anlatmakta:

"Osmanlı tarihinin büyük irtica hareketlerinden biri olan 31 Mart faciası sonrasında, iyi donanmış İstanbul'un ve Anadolu'nun güzel evlatlarından oluşmuş, hevesli ve seyretmeğe doyulamaz şekilde ve kalitede 1 nci Ordu ile, Selanik ve Edirne'nin iyi Türk askerlerinden oluşan Harekât Ordusu çarpışmış ve en çok zarar İstanbul'daki isyancılara olmuştur. Hepsi neredeyse harap edilmiştir!..."

O güne kadar hep küçük rütbeli genç subayların üye olduğu **İttihat ve Terakki** cemiyetine yavaş yavaş daha üst rütbeli subaylar ve komutanlar katılmaya başlamış ve ordu kendini tümüyle siyasetin içinde bulmuştur. Örnek olarak uzun yıllar İstanbul'da sürecek olan **"Sıkıyönetimin ilk komutanlığını üstlenen 3 ncü Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa"** şöyle demektedir:

"Bizler çaresiz milleti yalnız başına bırakmamak için 3 ncü Ordu subayları olarak hareket etmekte haklıyız. Çünkü böyle olması gerekmektedir. Ancak, bizler ve ordu, cemiyet adına hareket etmemektedir. Tek amacımız kanun ve nizamın devamını sağlamaktır. Benim siyasete aklım ermez!..."

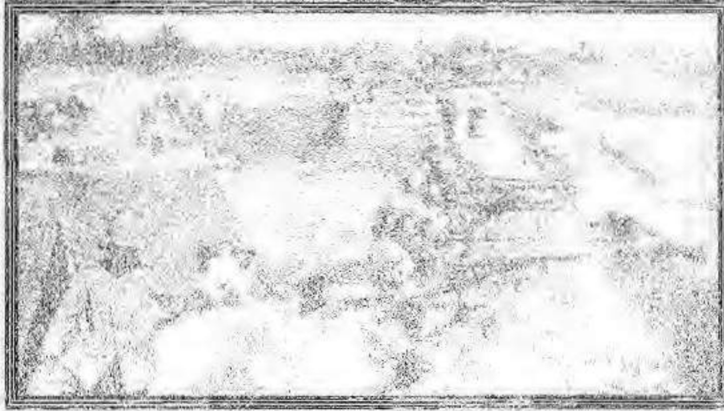
Demesine rağmen, kısa bir süre sonra meclis kürsüsündeki konuşmasında şöyle der:

"Ben İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programını destekliyorum!.. Devlet sırlarının padişaha verilmesi yasaklanmalıdır!..."

Aynı **Mahmut Şevket Paşa; İttihat ve Terakki** cemiyeti üyesi küçük rütbeli subayların etkinliğinden ve olayla-

Çar Nikola II ve Ailesi

İtalyan askerleri Trablusgarp kıyı siperlerinde

ra bakışlarından şikâyetçidir. Şöyle demektedir:

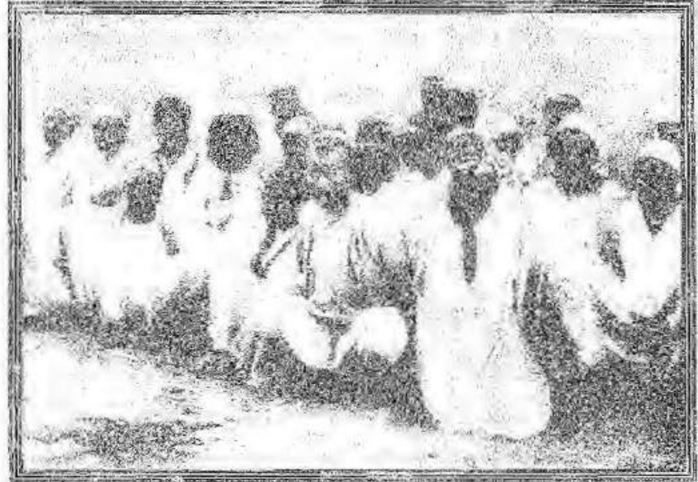
"Bir ordu için en büyük felâket, genç subayların askeri görevlerinin dışında, ordunun ya da memleketin düzenlenmesine karışmasıdır!... Devlet işlerine etkide bulunmak gibi amaçlarla cemiyetler kurmalarıdır!... 31 Mart isyanını bastırmak için Harekât Ordusu'nun İstanbul'a gelişinden sonra ordu, İttihat ve Terakki'ye mensup bir çok genç subayın keyfine bağlı kaldı!...

Siyasetle uğraşmak, çekişmelere girmek, düzen ve bağlılığı bozacak hallere girişmek, subaylar arasında en değerli davranış şeklini aldı... Küçük rütbedekiler büyüklere düşman oldu!... Büyükler ise birbirlerini çekememe içine girdiler!... Makamlardaki işler, genç kurmaylar ve yaverlerine kaldı!...

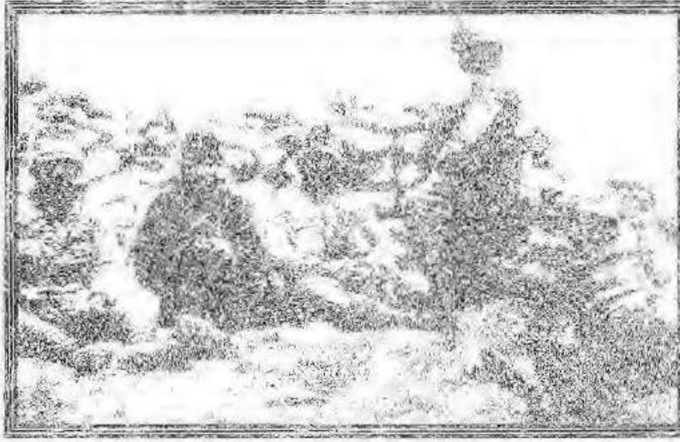
31 Mart Ayaklanması'nın bastırılmasından sonra o günlerde adı **"Hürriyet Kahramanı"** olarak anılan Enver Bey, millete kendi el yazısı ile şöyle bir beyanda bulunur:

"Vatandaşlar!... Zalim eski yönetimin son kurbanlarının, boynu bükük kalan yetimlerin, ağlayan kimsesiz anaların, kardeşlerin imdadına koşalım!... İşte bugün onlara göstereceğimiz sevimli yüzler, belki acıları biraz unutturur, onları yaşatır, vatan da bir anda acıklı bir şekilde kaybettiği binlerce güçlü kollardan yoksunluğunu telafi eder!...Böylece, Allah'ın rızasını kazanmış, yaralı vatanımızı hoşnut etmiş, kardeşlik, Osmanlılık ne demek, herkese anlatmış oluruz!... Vatan Kardeşleri!... Bu cinayet bize ders ve ibret olsun!... Artık birbirimize canla, başla sarılalım!... El birliği ile çalışalım!... Çalışalım da, bir daha böyle acı günler görmeyelim!..."

Mecliste anayasada yapılan değişiklikle, padişah; hükümdar olarak kalmakta, ancak devlete hükmedememektedir. Görevi, hükümet ya da meclis tarafından alınan kararları, çıkarılan kanunları onaylamaktan ibarettir. Bu yıllarda, Mustafa Ke-

Trablusgarp'ta idam edilmek üzere bekleyen yerli halk

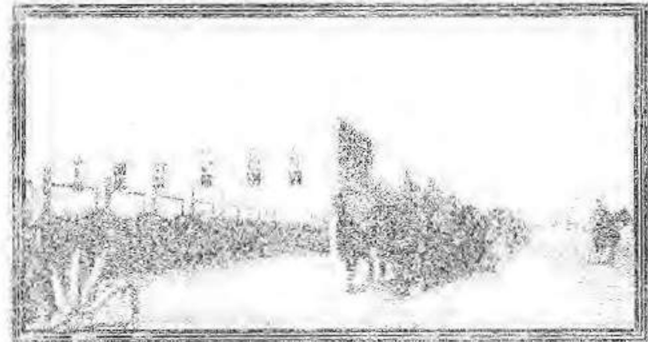
Mustafa Kemal (İkinci) – Enver Bey (Ayakta) ve arkadaşları Derne, 20 Ekim 1911

mal hala **İttihat ve Terakki** Cemiyeti'nin mensubu, Merkez Heyeti üyesidir. Çevresinde dostları, sevenleri, arkadaşları eksik değildir. Mustafa Kemal'in bu yakın çevresi, başkaldırı sonrasında sivrilen Binbaşı Enver Bey ile Binbaşı Hafız Hakkı'yı rahatsız etmektedir.

Zaman içinde Mustafa Kemal'den kurtulma planları yaparlar. Çünkü Mustafa Kemal, ordunun siyasete karışmasına sıcak bakmamakta ve bu düşüncede olan diğer kimi subaylarla birlikte bu düşüncelerini savunmaktadır. Bu görüşlere karşı çıkanlar Binbaşı Enver Bey'in yönlendirmesi ile gün gelir Mustafa Kemal'in yolu kesilir, uyarırlar ve kendine çeki düzen vermesi gerektiğini vurgularlar. Ancak Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal, bu görüşlerini yine de **İttihat ve Terakki** Cemiyeti'nin Ekim 1909 da Selanik'te yaptığı ve kendisinin de **"Bingazi delegesi"** olarak katıldığı gizli celsede dile getirmekten ve bu konuda öneriler sunmaktan geri kalmaz. Bu konuda **Mustafa Kemal**'in söyledikleri gerçekten dikkat çekicidir. Kendisi şöyle demektedir:

"Askerler, İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde kaldıkça, ne partimiz ne de ordumuz olacaktır!... Subaylarını çoğu cemiyet üyesi olan 3ncü Ordu, tam anlamıyla modern bir ordu sayılamaz!... Orduya dayanan cemiyet de millet bünyesinde kök salamamaktadır!... Bunun için cemiyette kalmak isteyen ordu mensuplarını bir an evvel istifa suretiyle ordudan çıkartalım ve bundan sonra subayların ve ordu mensuplarının, herhangi bir siyasi cemiyete girmelerine mani olmak için kanun hükümleri koyalım!..."

Gerçekten **Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal**'in bu görüşlerinin ne kadar doğru olduğunu zaman içinde görülecektir. Sadece vatan aşkı ile, sadece heyecanlı söylevlerle nerelere varılacağı ve ordu içinde başlayan siyaset bulaşmasının 3 ncü Ordu'yu ne kadar etkileyeceği kısa bir süre sonra görüntü vermeye başlayacak ve üstelik Osmanlı İmparatorluğunu kökünden sarsacak etkinlikler oluşturmaktan geri kalmayacaktır.

Trablus'taki İtalyan Topçu Birliği, 26 Ekim 1911

M. Kemal Derne,1911

Bu arada Selanik'e gönderilen Abdülhamit'in yanında bulunan **İttihat ve Terakki Üyesi Ali Fethi** (Okyar) şunları anlatır.

"Bana kesin itimadı olduğuna inanıyorum!... Bir değişik sonuç elde etmek için hiçbir özel gayrette bulunmadı!... Yalnız Yıldız Sarayı'nda bıraktığı bireysel eşyalarından bir kısmı ile, saat tamiri ve marangoz işlerine ait alet edevatın İstanbul'dan getirilmesini istemişti!... Daha üçüncü günden itibaren benimle memleket meseleleri görüşmeye başladı!... İttihat ve Terakki'deki hizmetlerimi ve mevkiimi biliyordu!... Vatan ve özellikle dünya konuları üzerindeki görüşlerimi zaman zaman hayretle dinliyor ve bundan memnun olduğunu söylüyordu!... Dün bana, ordunun durumu, özellikle silah ve teçhizat üzerindeki imkanlarını sordu!...

*Sabah huzuruna kabul edildiğimde, oturmamı söyledi!... Kendisine hâlâ taç ve tahta sahip Hakan muamelesi yapmağa dikkat ettiğim için, bu talebini üç defa tekrarladıktan sonra oturdum!... Önündeki sedef masadan, üzerinde arması olan el yazılı bir kağıdı uzattı!... Her zamanki tabiri ile; **"Okur ve görüşünü beyan eder misiniz beyefendi oğlum?"** dediler!... Bir sureti bu zarfın içindeki temliknameden anlaşılacağı gibi Sultan Hamit, bütün servetini 1nci ve 3ncü Ordulara bırakıyordu!... Okuduktan sonra inancımın tamamen olumlu olduğunu, bu hareketiyle kendi eseri olan ordulara ilgi ve sevgisinin devam ettiğinin kanıtı olacağı cevabını verdim!... Zannediyorum, özellikle **"Sizin Eseriniz!..."**deyiminden memnun oldu!.."*

Bugünlere gelişte geçilen darboğazlar ve içine girilen açmazlar şöyle özetleniyordu:

"Bundan önceki padişahlarımız zamanında bir çok zaferler, fetihler yapılmıştır!... Ama görülen odur ki, bu padişahlarımızın dahi belirli bir hedefleri ve siyasetleri yokmuş!... Evet!... Fetihler, fetihleri kovalamış, yayıldıkça yayılmışız!... Ordu ve donanma gücünü yitirmeye başlayınca gerileme devrine girilmiş!... Nasıl bir zaferle kıtalar kazanılmışsa, bir bozgunla da kıtalar vermişiz!... Gittiğimiz yerlerde yüzyıllarca kalmışız, ama Türkleştirememişiz!... Kendimize bağlayamamışız!... Görülüyor ki, derlenip toparlanmamız için üzerimize çullanıyorlar!... Gafil avlandık!... Hem de

Kazım Karabekir

Mustafa Kemal mahalli kıyafetlerle Tobruk . Derne 1911

hepsi varlıklarını bizim merhametimize, adaletimize ve insancılığımıza borçlu oldukları halde!... Başka büyük devletler de tarih sahnesinden gelip geçmiş ama arkalarında Osmanlı Sultanlığı gibi karışık bir miras bırakmamışlardır!... Hiçbirinin ömrü bizimki gibi uzun, güçlü ve ihtişamlı olmamış!..."

Diğer taraftan **İttihat ve Terakki** Cemiyeti, 31 Mart olayları ile kaybettiği eski etkinliğini tekrar kazanmaya başlamıştır. Bu arada Binbaşı Enver Bey, Berlin'deki ataşelik görevine dönmüştür. Bu süreç aslında hem kendisi için, hem de Osmanlı İmparatorluğu için **"sonun başlangıcı"** olarak nitelendirilecek "**Enver Bey'in Almanya hayranlığına ve tutkunluğuna**" dönüşecek ve birçok yeni açmazlara doğru yol almasına çanak tutacaktır. Almanya da ellerindeki "**Enver kozu**"nu İngilizlere ve diğer Avrupalılara karşı 1 nci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında çok iyi kullanmasını da bilmiştir ve kendisine tıpkı bir **"Osmanlı Prensi"** gibi ayrıcalıklı tanımlamalarda bulunmuştur.

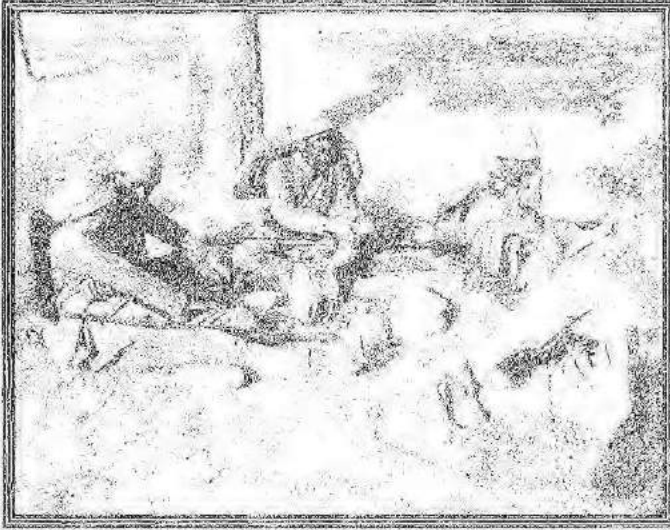
* **1 Nisan 1910** tarihinde Arnavutluk'ta isyan çıkar. Arnavutlar uzun süredir ayaklanmak için fırsat kolluyorlardı. Avusturya, Sırbistan, Yunanistan ve *Karadağ'ın kışkırtmaları bu isyan için yeterliydi.*

Bu isyanı bastırmak için Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, 82 nci Piyade Taburu Arnavutluk'a gelir. Halkın elindeki silahlar toplanır.

Bu isyan sebebiyle Enver Bey, İstanbul'a döner. Bu arada saraya yakın çevresinden yararlanarak Padişah Reşat'ın yeğeni olan Naciye Sultan ile nişanlanır. Naciye Sultan, o günlerde daha 15 yaşındadır ve işin ilginç yönü Binbaşı Enver Bey, nişanlısını yüzünü daha hiç görmemiştir. Buna rağmen kendisine ateşli aşk mektupları yazması, bir yerde esas gayesinin Naciye Sultan'a duyduğu duyguların değil, saraya bir an önce kapak atma isteğinin bir görüntüsüdür. Bunun en güzel örneği yine **Binbaşı Enver Bey'in Berlin'den 7 Ağustos 1911** tarihinde yazdığı mektuptaki satırlardır. Şöyle diyor:

"Bilmem her vakit yükselmeye, büyüklüğe, kendini kimseye sezdirmeden büyük görmeye alışmış olan gönlüm, size karşı o kadar küçülmek istiyor ki!... Bu duruma bendeniz bile şaşırıyorum. Fakat bu tahayyül tatlı bir his ile bendenize her şeyi

Mustafa Kemal–Fuat (Bulca) Derne. Trablusgarp, 1911

Trablusgarp'ta Mehmetçik dinlenirken. 28 Eylül 1911

anlatıyor, sebebini izah ediyor. O da, sizi görmeden, bilmeden sevmemdir!..."

Bu arada dış güçlerin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki iştahları hiç dinmemektedir. Rusların, Boğazlar hayali sürmektedir. Avrupalı Devletler ise kimisi fiilen, kimileri düşünce bazında da olsa Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparacakları toprakların hesabını yapmışlardır bile. Bu hesapların biraz dışında kalan İtalya ise bu pastadan kendisine ancak Afrika'da kalan Trablusgarp'a, göz koymuş ve bunu kolay bir lokma olarak görmüştür. Bu arada Rusya, Boğazlar üzerindeki düşüncelerine destek karşılığı İtalya'nın Trablusgarp isteğine yeşil ışık yakmıştır. İtalya, büyük devlet statüsüne geçmek ve bu sıfatı korumak için ısrarla Afrika'da bir ya da bir kaç sömürge elde etmesi gereğine inanmıştır. Bu konuda acele hareket etmesi gereğine de inanmıştır. Çünkü gecikmesi halinde İngiltere'nin, Fransa'nın ve Almanya'nın engeller çıkarabileceğinden korkmaktadır. Bu konuda **Çar IInci Nikola**'nın **Fransa Büyükelçisi M. Paleologue**'ye söyledikleri gerçek düşüncelerini açığa çıkarmış olmaları bakımından dikkat çekicidir. Çar şöyle demektedir:

"**11 Eylül 1911** *Türkler mi dediniz? Yani Moğolları... Yani Anadolu'nun fuzuli işgalcilerî... Bakınız Elçi Efendi!.. Avrupa'nın bütün siyasi tarihi boyunca yapacağı en güzel şey, Türkleri Avrupa'dan ve Anadolu'dan atmak olacaktır!... Biz, doğudan, siz batıdan yükleneceksiniz ve bu kıskaç, tarihin en kudretli, en kutsal ittifakını meyda-*

Mustafa Kemal ve Arkadaşları. Trablusgarp, 1911

Derne'de yerel askerlerin resmi geçidi. 9 Ocak 1912

na getirecektir!... Yıllardır Rus politikasının temeli budur!... Sizinki size!... Bizimki bize!..".

İtalya'nın Trablusgarp planları aslında İngiltere politikasına da uygun düşmektedir. Ancak zamanlamanın doğru ve eksiksiz yapılmasını şart olarak görür.

İngiltere Başbakanı Lord Salisbury'nin sözleri her şeyi açıkça anlatmaktadır:

"İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmesi, Akdeniz'in bir Fransız gölü haline gelmemesi açısından Avrupa'nın çıkarlarına çok uygundur!... İtalyan hükümeti, Trablusgarp'ı elde edecektir. Ancak geyik kurşun menziline girdikten sonra ateş edilmelidir ki, kaçıp kurtulamasın!..."

O günlerde, Osmanlı Devleti, Meşrutiyeti yerleştirme çabası içindedir. Karışıklık, dağınıklık halen devam etmektedir. Hele hele Osmanlı yönetimi ve Osmanlı ordusu uzaktaki toprakları koruyabilmek düşüncesinde ve gücünde değildir. Hele hele donanması yıllardır kullanılmamakta, gemiler bakımsız ve silahsızdır. Trablusgarp'ta son vali ve kumandanı olan Müşir İbrahim Paşa, özellikle eski yönetimin adamı olduğu için azledilmiş ve yerine yeni vali ve kumandan tayin edilmediğinden koskoca ülke başsız bırakılmıştı.

* **23 Eylül 1911** tarihinde bunu fırsat bilen İtalyan hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu'na **Trablus Vilayeti ile Bingazi Sancağı'nın kendisine terk edilmesini** isteyen bir nota verir. Bu nota Sadrazam Hakkı Paşa'ya getirilmiş, ancak sadrazam briç oyunuyla meşgul olduğundan uzun bir süre açmamıştır.

* **29 Eylül 1911** tarihinde notaya zamanında cevap verilmediği içindir ki İtalya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir.

* **1 Ekim 1911** tarihinde Trablusgarp sahillerine gelen İtalyan Donanması, iki gün sonra Trablusgarp şehrini bombalamaya başlamıştır.

Resimli Kitap,
1.12.1911 Trablusgarp Savaşı

Sadrazam Hakkı Paşa, bu görevinden önce İtalya'da Roma Büyükelçiliği

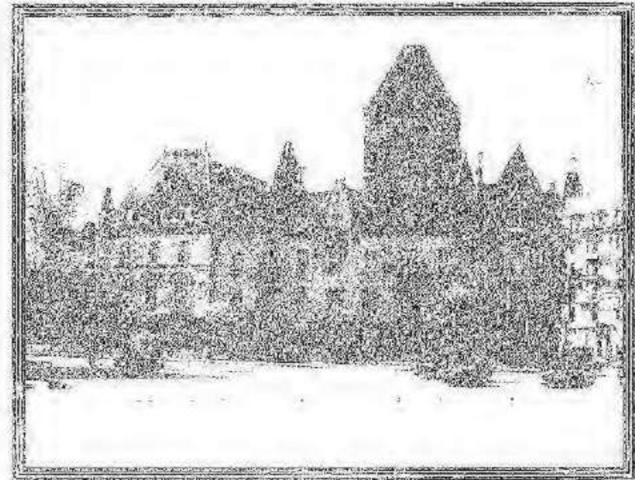

Mehmetçiğin sırtında yaralı İtalyan askeri,
Resimli Kitap Dergisi.11 Mayıs 1912

yaptığından, İtalya'nın bu hareketinden dolayı **"Eskiden benim durumuma düşen sadrazamların kafasını padişah binek taşında kestirirdi!..."** diyerek derhal istifasını verdi.Günün subaylarından **Teğmen Selahaddin**'in bu konuda kaleminden dökülenler:

"1911 sonbaharında gazeteler, İtalyanların, Trablusgarp vilayetimize asker çıkartarak bize savaş ilan ettiklerini yazdılar!... Bütün memleket ayaklandı!... İtalyanlara ve mallarına boykot kararı alındı!... Hürriyet kahramanı Enver Bey'in Trablus'a giderek İtalyanlarla savaşa başladığını yine gazetelerden okuduk!.. Haber alıyorduk ki, bir çok subay kıyafet değiştirerek Suriye, Mısır ya da Fransa yoluyla Trablus'a gidiyor ve yerli Araplardan bir ordu oluşturarak çarpışıyorlardı!... Bu gidenler arasında Kolağası Halil Bey ve Mustafa Kemal Bey de vardı."

O günlere bakacak olursak tüm Osmanlı topraklarında dış güçler kol gezmekte ve pastadan daha güzel bir parça koparma uğraşısı içine girmişlerdir. Şöyle ki, *Arnavutluk'ta isyan!... Bağdat'ta isyan!... Yemen'de isyan!... Trablus'ta savaş!...* Bu arada Erzurum ve Van illerinde Ermeniler ayaklanıyor, yurdun dört yanında eşkıyalık kol geziyor, çeteler kendi istedikleri gibi halkı haraca kesiyorlardı. Bunlar yetmezmiş gibi; Edirne, Serez, Selanik, Kosova ve Üsküp'te Bulgarlar her tarafı ateş içinde bırakıyorlardı. Kısacası Osmanlı İmparatorluğu tam bir çöküntü ve göçüş içinde ne yapacağını bilmez bir halde idi. Trablusgarp Savaşı, İt-

Uşi Antlaşması'nın imzalandığı otel

tihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarına, halkın vatanseverlik duygularına seslenmek, saldırıya geçmek ve dönemin yönetimine karşı zayıflayan otoritelerini tekrar kurma fırsatı vermişti.

Trablusgarp'ın uzaklığı ve her türlü ulaşımın kapalı olmasına rağmen, günün Osmanlı yönetimi de oluşan muhalefet ve yapılan baskılar sonucunda Trablusgarp'ın işgal edilmesine ilgisiz kalamaz hale gelmiştir.

Mustafa Kemal (Atatürk) Bey, Fethi (Okyar) Bey gibi genç subaylar, Libya halkını örgütlemek ve böylece İtalyan işgaline son vermek için Türkiye'den gizlice ayrılırlar. Bu genç subaylar arasında bulunanlardan biri de Sultan Reşad'ın yeğeni olan Naciye Sultan'la nişanlanarak imparatorluk ailesine katılan yeni **Damat Enver Bey'dir.** Bu gelişmeler karşısında Trablusgarp Savaşı ile ilgili olarak kendisini başarısız bulan İbrahim Hakkı Paşa istifa eder ve yerine 8 nci defa Said Paşa tayin edilir. Bu olaylar olurken **Fransız L'ILLUSTRATION Dergisi'nin 24 Ekim 1911 günkü sayısında Said Paşa'nın fotoğrafının altında ibretlik şu satırlara Rastlanmaktadır:**

"74 yaşında olan bu kıdemli sadrazam, Sultan Abdülhamit zamanında 7 defa sadrazamlık makamına getirilmiş ve kendisine bu kadar güvenmiş padişahın tahtından indirilmesine karar veren toplantıya başkanlık etmişti!... Jön Türkler de kendisini 8'inci defa Büyük Sadrazamlık koltuğuna davete zorunlu kılan olayların, Trablusgarp'ın İtalya tarafından işgali yanında, yüksek sesle konuşulamayacak diğer sebeplerin de olduğu kulis fısıltıları arasındadır!..."

Özellikle **Damat Enver Bey'in** durumunu anlatan o günlerin **Kurmay Binbaşısı Kazım Karabekir**'e kulak verelim. Şöyle diyor:

"Enver Bey'in damat olarak padişah ailesine girmesi de siyasi hayatında kayda değer bir olaydır!... İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girerken birlikte verdiğimiz söze rağmen, Damad-ı Hazreti Şehsiyari (Padişah Damadı) *olmaktan çekinmeyişi, onun hanedanla kurduğu bağı, geleceğe ait emelleri için basamak yapmak istediğini kuvvetle tahmin ettirebilir!. Yoksa onu icabında emellerine göre kullanmak için bu damatlık ilişkisinden yararlanmayı düşünen yabancılar mı vardı? Bilemiyorum!..."*

Sultanahmet Meydanı'nda savaş taraftarı miting, 1912

Yaralımız ve Kızılay

Trablusgarp'ta, oraya giden tüm subaylar gerçekten çok büyük çaba harcadılar. Tobruk'ta, Derne'de, Bingazi'de inanılmaz bir direniş gerçekleştirirler ve büyük bir fedakârlık örneklikleri gösterirler. İtalyanların bir yıl kadar süren çıkartmaları sırasında özellikle üçü de 31 yaşlarında olan Kurmay Binbaşı Enver Bey, Kurmay Binbaşı Fethi (Okyar) ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal (Atatürk) başta olmak üzere tüm genç ve ateşli subaylar, ellerinde bir avuç eğitimsiz, bedevi çöl adamı ile ve her türlü imkânsızlığa rağmen mücadelelerini sonuna kadar sürdürürler. Özellikle Binbaşı Enver Bey'in taşıdığı **"Padişah'ın Damadı"** yani **"Müslümanların Halifesi'nin Damadı"** sıfatı ile Trablusgarp halkı üzerinde büyük etki yapmış ve bu arada başarılı direnişi sebebiyle de hemen bir askeri lider havasına bürünmüştür. İtalyanlar, aslında Trablusgarp'ta yenilmemişler ama o devasa Trablusgarp çöllerinde hiç ummadıkları, hiç beklemedikleri bir direnişle karşılaşmışlardı. İşgale başladıklarında 30 bin olan asker sayılarını kısa sürede 100 bine çıkarmalarına rağmen bu direnişi bir türlü kıramamışlardır.

İtalyanlar, Trablusgarp çöllerinde bir sonuç elde edemeyince, yerli halkı örgütleyerek kendilerine karşı bir direniş cephesi oluşturan Osmanlıları sıkıştırmak için donanmalarıyla Ege'den geçerek İstanbul'u tehdit altına almaya kalkarlar. Ayrıca İtalyanlar, krallarının kayınpederi olan Karadağ Kralı aracılığı ile Balkanlarda büyük bir karışıklık çıkarmaya kalkarlar. Gerçekten Trablusgarp Savaşı, Balkan Devletleri için aradıkları en güzel fırsattı. Gerçi Balkan devletleri, uzun süredir Osmanlı devletinin zayıf anını beklemekteydiler. Tek

Savaştan kaçan Türk köylüleri. 1912

I. Balkan Savaşı'nda geri çekilen boynu bükük askerlerimiz. Çatalca, 1912

düşünceleri Osmanlı'nın Avrupa topraklarının aralarında nasıl paylaşılacağı idi. Bu konuda aralarında pek bir mutabakat da sağlayamıyorlar ve bir yerde de Türklerden korkmaktaydılar.

Ancak Rusya'nın verdiği destek ve çıkacak bir ihtilafta Rus çarının hakemliğini tarafların kabul etmesi, bu topraklar üzerindeki Osmanlı hâkimiyetine nokta koyar hale geldi.

Bu arada İstanbul'da ise Meşrutiyet'in ilanından beri bir türlü durulmak bilmeyen siyasi ortamdaki gerginlik, hemen hemen tüm muhalefet partilerinin katılımıyla tam bir çatışma ortamına girer. İç siyasi çekişmeler bütün hızıyla sürerken, İtalya'nın Trablusgarp'a saldırmasıyla hız kazanan Osmanlı topraklarının parçalanma süreci, bu defa da Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ eliyle Balkanlar'ın dört bir yanına sıçramıştır.

Bu durum öyle bir tırmanma gösterir ki, tüm Balkan devletleri, Osmanlı yönetimine verdikleri bir ültimatom ile kısa bir süre sonra başlayacak olan **"Balkan Harbi"** niyetlerini açığa çıkarmış olmaktadırlar. Aslında Osmanlı İmparatorluğu, böyle olası bir savaşa hem siyasi, hem ekonomik ve hem de askeri bakımdan oldukça eksikli ve hazırlıksızdır. Ancak siyaset yine işin kolayına kaçmış ve halkı bir savaş havariliğine soyundurmuştur.

Hemen hemen yurdun büyük bir bölümünde **"Savaş taraftarı mitingler"** yapılmaya başlamıştır bile... Bu konuda özellikle yüksek tahsil gençleri, iş başında hükümete baskılar yaparak **"Bir an ev-**

Balkan Savaşı'nda koleradan ölen askerler ve çevresindeki köpekler

Balkan Savaşı bozgunu. 8 Ekim 1912

"İtalya da kim oluyormuş? Çanakkale'deki kayıklara adam bindirsek İtalyan donanmasını havaya uçururuz!..." *gibi sözlerle etraflarını avutmakta!...Haddiniz varsa,* ***"Olmaz"*** *deyin!... Hemen size vurdukları damga;* ***"Hain, Korkak ve Cahil!..."***

Osmanlı yönetimi, gerçekten çok zor bir durumdadır. Her geçen gün daha da kaynayan Balkanlar için büyük bir hazırlığa gereksinim vardır. Hemen işin kolayına kaçılır. Hükümet, savaş halini hemen sona erdirmek için 17 Ekim 1912 günü İtalyanların ba-

İngiliz, Rus, Fransız, Alman, İtalyan, Avusturya ataşemiliterleri Bulgar ilerleyişini görüşürlerken Çatalca, 1912

vel savaşa girilmesi" yönünde telkinlerde bulunmaktadır. İşin en ilginç yanı bu ve buna benzer mitinglerin **İttihat ve Terakki** Cemiyeti'nin yönlendirmeleri ile yapılmış olmasıdır. Özellikle bütün bu mitinglerde **İttihat ve Terakki** Cemiyeti'nin lideri olan Talat Paşa'nın coşturucu konuşmalar yapması, gençler üzerindeki savaş tahriklerini en yüksek kademeye çıkarmaktadır. Bu sırada neredeyse tüm medyanın bu gibi görüşleri destekler yayınları üzerine artık üniversite gençliği de "**Zilletle yaşamaktansa, mertçe ölmek evladır. O halde; Yaşasın Savaş**" sloganları ile büyük bir baskı oluşturmaktadır.

İşte o günlerin havasını anlatan **Teğmen Selahaddin'in** kaleminden dökülen sözler:

"Koca İtalyan donanması gelmiş Boğazları kapatmış!... Trablusgarp elden gitmiş!... İzmir'den Antalya'ya kadar Oniki Ada ellerinde!... Bizimkiler;

Balkan Savaşı için gönüllü kaydı. İstanbul, 1912

rış önerilerini kabul eder.

* **15 Ekim 1912** tarihinde Uşi Antlaşması imzalanır. Lozan'ın bir mahallesi olan Uşi'de imzalanan bu anlaşma ile:

1. Osmanlı Devleti, Kuzey Afrika'nın tümünden çekilecektir.

2. Ege sahillerini çepeçevre saran Oniki Ada da İtalyanlara verilecektir..

Fakat hemen ertesi gün başlayan **Balkan Savaşı**, '93 Savaşı'nı bile aratmayacak ölçüde büyük bir trajedi olarak Osmanlı devletinin karşısına dikilecektir.

Trablusgarp Eyaleti'nin, Oniki Ada'nın İtalyanlara terk edilmesi ve Osmanlı devletinin iç bünyesindeki karışıklıklar, Osmanlı toprakları ve özellikle Boğazlar üzerinde tarihsel bir hırs içinde olan Rusya için en uygun ortamın oluştuğunun işaretidir. Ruslar, ilk iş olarak Balkan devletlerinin birbirleri ile bir işbirliği ortamı içine girmelerini teşvik eder. Bu sayede Bulgarlar, Sırplar, Yunanlılar ve Karadağlılar; Osmanlıya karşı bir **"Balkan İttifakı"** oluştururlar. Bu **"Balkan İttifakı"** dış görüntüsü itibarıyla bir **"Savunma ittifakı"**dır. Ama gerçek gayesi Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarını ele geçirmek, koparmak, kendi aralarında paylaşmak ve en önemlisi Osmanlı Devleti'ni Avrupa'dan dışlamaktır.

Aç bırakılarak öldürülen asker ve sivil tutsaklar. Edirne, Sarayiçi

"BÜYÜK DRAM – BALKAN SAVAŞI!..."

I. Balkan Savaşı'nda geri çekilen boynu bükük askerlerimiz. Çatalca, 1912

Balkan Savaşı, yıllardır oynanan siyaset oyununun orduyu ne hallere düşürdüğünü gösterecek bir savaş olarak tarihimize geçecektir. Siyasete tümüyle bulaşmış olan ordunun daha savaşın ilk günlerinde kendilerinden çok daha zayıf Bulgar orduları karşısında dağılması ve süratle geri çekilmeleri tüm bunların en belirgin kanıtıdır.

Osmanlı yönetimi, orduyu savaşa hazır hale getirme sıkıntısı içindedir. Askere giydirilecek yeterli elbise, araç, gereç, silah, mühimmat hatta yiyecek dahi yoktur.

Mevcutlar dahi birbirlerinden habersiz yerlerde, depolarda bulunmakta ve bir iletişim kopukluğu içinde sefalet ortamı sürmektedir.

Özellikle bazı **seferberlik birliklerinin** köylerinden, kasabalarından geldikleri sivil ve perişan kılıklarla ve özellikle ellerinde hiçbir silah dahi bulunmazken cepheye gittiklerini görmek savaşın sonucunu tahmin etmek için müneccim olmaya gerek olmadığının deliliydi. Ordu, savaşın başlamasından sadece birkaç gün sonra, bir avuç aç, cephanesiz ve perişan bir topluluktan ibarettir.

Ciddi bir düşman saldırısı olmamasına rağmen bocalayan, adına her nedense **"Ordu denen acayip kalabalık"** şimdi, durdurulması imkânsız bir şekilde dağılmıştır.

Binbir zorlukla Anadolu'nun dört bir yanından getirilen sözde tümenler, alaylar, taburlar şimdi düşmana ellerindeki son cephanelerini, toplarını, yiyeceklerini terk ederek kaçmaktadırlar. Düşmanlar ise bu kazanılan kolay zaferin sarhoşluğu ile Trakya'daki tüm Türk köylerini yakarlar, yıkarlar ve Türk halkını sürerler. Durum öy-

Savaşa katılmak için ailesiyle vedalaşan asker

Balkan Savaşı'nda koleradan hastalanan askerler kağnı arabasında

le acıklı bir hale gelmiştir ki, Osmanlı Avrupa'sındaki ister asker, ister sivil olsun tüm Türk halkı, İstanbul'a doğru koşar adım kaçmakta ve Trakya'yı adeta boşaltmaktadır. İşin kötü tarafı Bulgar ordusunun yapamadığı kadar vahşeti bu sefer Bulgar Komitacıları ve çeteleri yapar ve yollarda aç, sefil Türk göçmen kafilelerine saldırarak çoğunu öldürürler ve ellerindekini gasp ederler. Sanki bunların görevi yöreyi Türklerden arındırmaktır. O dönemin kimi yetkililerinden yansıyan satırlar:

Yazar Parvus Efendi:

"Ben şahsen, Osmanlı askerinin seferberlik zamanındaki sefaletinden dehşete düşmüşümdür.Gözümün önünden geçen binlerce insan içinde,elbisesi sağlam olanına rastlayamadım!... Zavallıların tümü yırtık, pırtık ve binbir yamalı elbiseler içindeydi ve son derece de güçsüzdüler. Askerler, bir kemik ve bir yamalı bohça sergisi gibiydiler!..."

Doğu Ordusu Komutanı Abdullah Paşa:

"Ordumuzun hali perişandır!..Değil düşmanın hepsini yenmek, sadece Bulgaristan'a karşı bile savaşı başaracak bir orduya sahip değiliz!...

Düşmanı Çatalca'da durdurabilirsek, bunu bile büyük bir başarı sayacağım!..."

Kolordu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa:

Elindeki tüfeği kullanmaktan aciz askerlerden kurulmuş bu taburların yönetilmesi gerçekten çok zordu!... Öyle tabur komutanları görüldü ki, Taburuna bir görev verildiği zaman, hemen ağlayacak gibi acınacak bir tavır içine girer, kendilerini bu işten bağışlatabilmek için anlatılamayacak derecede zavallı ve acınacak haller takınırlardı!...

Askerler portatif kazma ve küreklerle donatılmış olduğu halde, onları kullanma, kendisini gizleyebilecek bir siper ya da silahını dayayacak bir yer yapmaktan aciz ve habersizdi!...Öyle askerler görülmüştür ki, dipçikleri alınlarına ya da karınlarına dayayarak ateş ediyorlardı!... Ardından askeri tarihte hiçbir sebebi olmaksızın başlamış öyle bir kaçış misalini bulamazsınız!... Ne yazıktır ki, Bulgarlar savaşmadan büyük bir zafer kazanıyorlar!..."

Balkan Savaşı'nda çekilen askerlerimiz. Lüleburgaz

Dönemin öğrencilerinden **Şevket Süreyya** (Aydemir):

"Anlaşılamayan, sırrı çözülemeyen bir sıra olaylar hızla birbirini kovalamaya başladılar!... Girit, Tuna Eyaletleri, Bosna Hersek geri alınamadıktan başka, kimse daha ne olduğunu anlamaya vakit bulamadan Osmanlı Afrika'sı ile Ege Adaları elden çıktı!... İtalya, Adalara oturdu!.. İsyanlar her tarafta öylesine yayıldı, öylesine genişledi ki, Yemen, Havran, Arnavutluk, Dersim, hükümetin elinde mi, yoksa değil mi, bir türlü belli değildi!...

Dağlarda, kırlarda yollar yine kesildi!... Hatta bu sefer Anadolu'da bile eşkıyanın üzerine taburlar, alaylar sevk etme gereği ortaya çıktı!... Ardından bir gün, Balkan Savaşı patlayıp da imparatorluk orduları, o zamana kadar öylesine hakir görülen Balkan orduları önünde bütün Osmanlı Avrupasını bırakınca, artık her şey belli oldu!... Bu yıkılış artık, sadece bir devletin mağlubiyeti değildi!... Dayanağı olmayan bir hayalin de sona erişiydi!... Bir ruhun bir zihniyetin tümüyle çöküşüydü!... Bir masal, bir imparatorluk masalı sona eriyordu!... Meğer bizim saltanat sandığımız şey, sadece bir gaflet uykusuymuş!..."

Pierre Loti

Dönemin etkin kalemlerinden **Pierre Loti**'nin bu konudaki söylediği ibretlik sözler:

"Öyle anlaşılıyor ki ilerilik, medeniyet; Hıristiyanlık için yeni silahlarla ve son süratle adam öldürmek demektir!...On beş günden daha kısa bir sürede,

Sevk için bekletilen Türk tutsaklar. Kırklareli, 1912

II. Balkan Savaşı'nda karşı saldırıya geçen Osmanlı topçusu. Çatalca, 1913

bütün bir memleket kızıl kanlara boyandı!... Günümüze kadar gelen buluşların en şeytancası olan şarapneller, ellerinden geldiğince direnen bu insanların binlercesini orak gibi biçiyordu!...

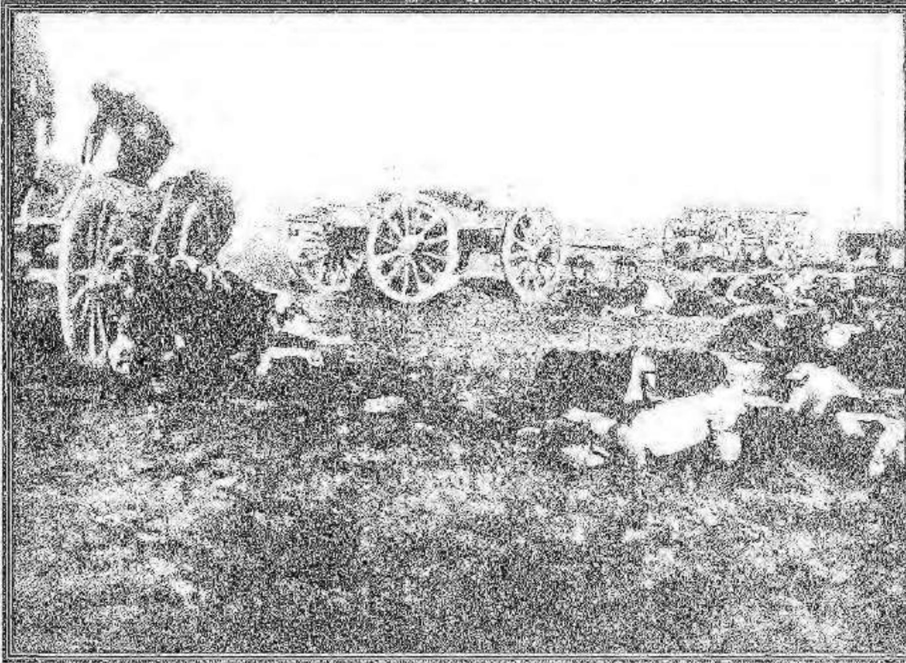
Bulgarlar, geceleri projektörlerle, ömürlerinde böyle bir şey görmemiş olan Anadolu askerlerinin gözlerini kamaştırarak onları şaşırttıkları da bilinen şeylerdendi!... Bunların yanı sıra, yine Bulgarlar, teslim olmak istemeyen Edirne'yi sulara boğmak için bir nehrin yatağını değiştirmediler mi?

Hıristiyan Kilisesi'nde ise bu gibi cinayetler takdis olunuyor!... Hiç olmazsa Hazreti İsa'nın adı bu gibi işlere karıştırılmasın!... Aslında O'nun söylediği sözlerle, bu yapılanlar arasında büyük bir tezat vardır!... Sözün kısası; Türkler katlediliyorlar!... Yaralıların vücutları alçakça kesiliyor, karılarına tecavüz ediliyor, mahalleleri yakılıp yağma ediliyor!...

Kim tarafından? Makedonya'da on yıldan beri öldürme sanatını yürüten vahşi asker çeteleri tarafından!... Bu cinayetler hangi prensip uğruna işleniyor? Sözde medeniyet, özgürlük ve adalet uğruna!... Ağzı bu yüce kelimelerle dolu olan bütün Avrupa, hep birlikte, tüm kötülüklerin sahiplerini sevinçle alkışlıyor!... Ne acı şey!... Ne utanılacak

II. Balkan Savaşı'nda büyük başarılar gösteren Kürt kökenli süvariler.1913

II. Balkan Savaşı sırasında koleradan ölenler toplu mezarlara gömülmek için arabalarla taşınıp bir arada yığılırken. 1913

ve ordunun bütün sınıflarındaki düzensizlik!...

Yeryüzünde hiçbir asker bu kadar acıklı yokluğa katlanamazdı!... Aynı durum ve şartlarda başka askerlerin hiç çekinmeden başvuracağı yağma ve kavgadan, Türk askeri çoğu zaman, asil bir feragatle sakındılar!..."

Balkan Savaşı'nda ordu yönetiminin ön saflarında bulunan Binbaşı Hafız Hakkı Bey, sonucu tek kelime ile özetliyordu: *"Bozgun!..."*

Bu durumu **Kurmay Binbaşı Hafız Hakkı Bey'in** aşağıda

*bir durum!... Kral Ferdinand; **"Haç adına savaşıyoruz"** diye haykırıyor. Acaba söylediği hangi haçtır? Bu yapılanlar Bulgar haçından başkası adına yapılmış olamaz!... O haç adına Türkiye'nin Avrupa'daki bütün şehir ve köyleri ateşe ve kana boğulmuştur!...Türkler kahramanca yenildiler!... Onlar sadece dört düşman devletin ordularıyla çarpışmadılar!... Onların daha zorlu düşmanları vardı; **açlık, kıtlık***

Edirne civarındaki Bulgar devriyeleri. 1913

Kurmay Yarbay Enver Bey

sözlerinden daha etkin bir şekilde anlamak mümkündür.

"Bir dolu ruh, Fatih Camii minarelerinden bana "Ey bedbaht ordunun subayı!... Hâlâ nasıl yaşıyorsun?" diyor. Ordunun bozgunlukları omuzlarımı çökertiyor!... Yüzümü yerlere kapatıyor!... Kan ağlayan kalbim, kardeşini kaybetmiş bir insan şefkati ile titriyor!... Artık benim için şafaklar kan, davul sesi inilti, musiki feryattır!... Artık benim için hayatın yegane emeli, ordunun namusuna sürülen kara lekeyi silmek ve inleyen esir kardeşlerimin bir gün imdadına yetişmektir!... Bu kadar elemlerden, bu kadar kara günlerden sonra beni yaşatan, bu üniformayla milletin karşısına çıkmak cüretini veren, içimi yakan intikam ateşidir!..."

Yeniden sadrazam olan hep İngiliz dostu olarak bilinen Kâmil Paşa, **Sir Edward Grey**'e şahsi bir mektup yazarak, İngiltere'nin Rusya'yı ikna ederek, *"Tek gayesi Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmak olan bu savaşı"* durdurmasını ister. Osmanlı Sadrazamı Kâmil Paşa, bir ateşkes anlaşması peşindedir. Bunu sağlamak gayesiyle bir sefer de Almanlara baş vurur. Ama Alman İmparator Wilhelm çok farklı şeyler söylemekte:

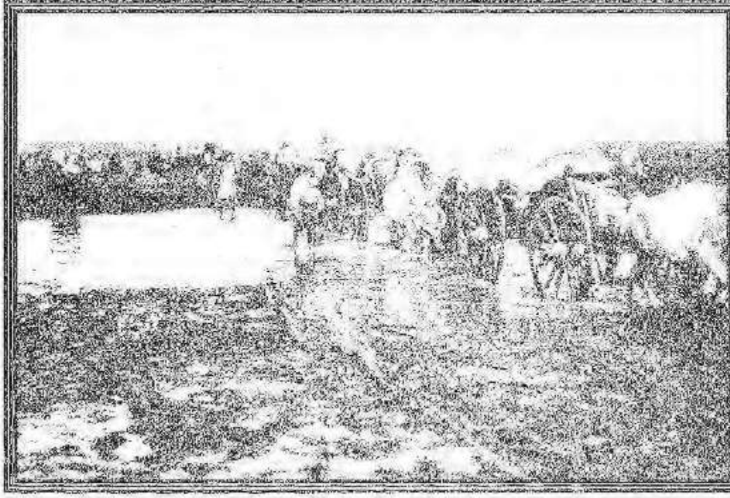
"Kâmil Paşa istediği gibi can verebilir!... Bulgar Kralı Ferdinand İstanbul'a girmeli ve Ayasofya'daki hilali indirerek yerine haçı asmalı ve Bizans tacını giymelidir!..."

16 Kasım 1912 gecesi, İstanbul'un uçurumun dibine düşmekte olduğu gecedir. Belki de son gecesidir. Yarın sabah Bulgarlar, Çatalca'dan saldırıya geçecek, İstanbul bir ölüm kalım savaşına girecektir. Zaten dünyanın bütün haber ajansları; **"İstanbul'un her an düşebileceğini"** geçmektedir. Bu karanlık gecede elde kalan tek şey "dua etmektir".

Rus Novo Vreme Gazetesi, Bulgarların Çatalca'ya gelişlerinin ardında şunları yazmaktaydı: *"Slav evlatlarımız Bizans'ı Türklerden kurtarıyor!... Constantinopl olan İstanbul, artık ÇAROGRAD (Çarın Beldesi) olacaktır!..."*

Gerçekten tüm İstanbullular **17 Kasım 1912** Pa-

Bab-ı Ali Baskını. 23 Ocak 1913

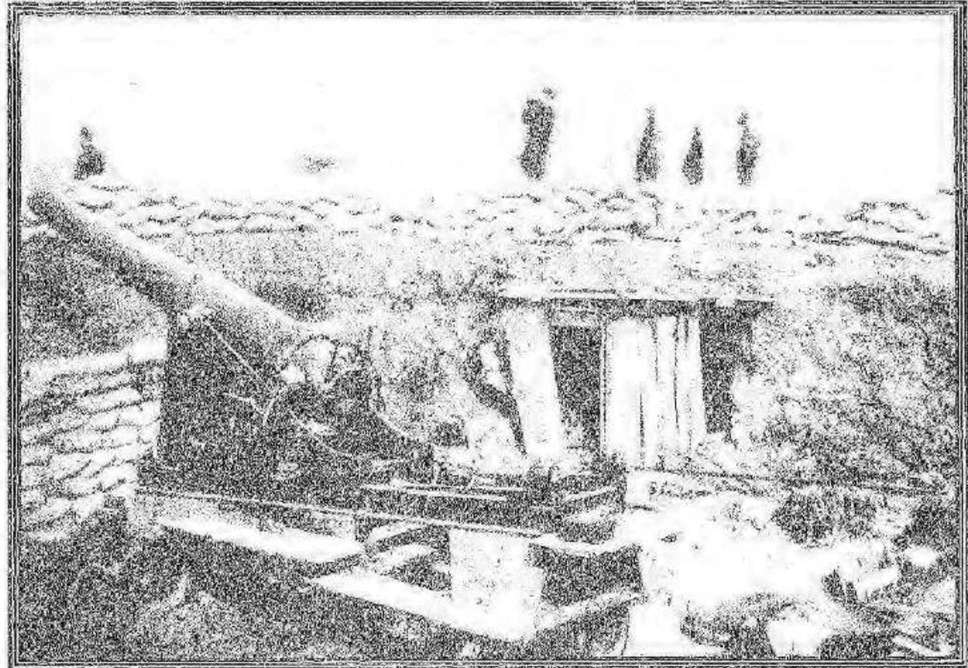
Balkan Savaşı'nda, savaş bölgesinden kaçan halk

karşısında hemen dağılıveren askerler, Çatalca'da tahmin edilemeyecek bir şekilde direnmektedirler. Sanki hepsi birden düşmana karşı sözleşmişlerdir: ***"İstanbul'u size vermeyeceğiz!..."***

Tüm bunlar olurken tutsak düşer korkusu ile **sabık Sultan Abdülhamit'in Selanik'ten İstanbul'a nakli** bahis konusu olmaktadır. Ancak kendisine yapılan başvurularda verdiği cevap gerçekten çok anlamlıdır:

"Bu kadar felâket, bu kadar kısa zamana nasıl sığabilir? Sırpı, Yunanı, Bulgarı, Karadağlıyı yan yana getiren olayları değerlendir-

zar günü top sesleri ile uyanırlar. Cephede patlayan toplar İstanbul sokaklarında yankılanmaktadır. Ayakta kalan askerler yağan korkunç yağmura, çakan şimşeklere rağmen insanüstü bir direniş göstermektedir. Savaş akşama kadar Bulgar askerlerinin intihar saldırıları ve bizim askerlerimizin korkunç direnişleri arasında geçer. Akşam vakti bilânço her iki taraf için 20 binden fazladır. İşte bugün değişen tek bir şey vardır. O da savaşın başından beri en küçük zorluklar

II. Balkan Savaşı'nda Ayazbaba Tabyası'nda bir topumuz – 1913

Edirne'yi sırtlarından üç Bulgar askeri 1913

mek gerekir!... Sorumlu arayacak günde değiliz!... Vah benim yüce devletim!...

Hayır!... Hiçbir yere gitmem!... Merak etmeyin, düşmana tutsak da olmam!... Sizlerden tek ricam, bana bir silah veriniz!... Askerin başına geçeyim!... Aralarına katılayım!...

Savaşarak, şehit olayım!..."

Türk ordusu, 24 günde 200 kilometre ilerleyip İstanbul kapılarına dayanan Bulgarları Kasım aynın sonlarında Çatalca hattında durdurmayı başarır. Hatta kendine olan güveni yerine gelmeğe başlayan Türk ordusu toparlanarak karşı saldırıya da geçer.

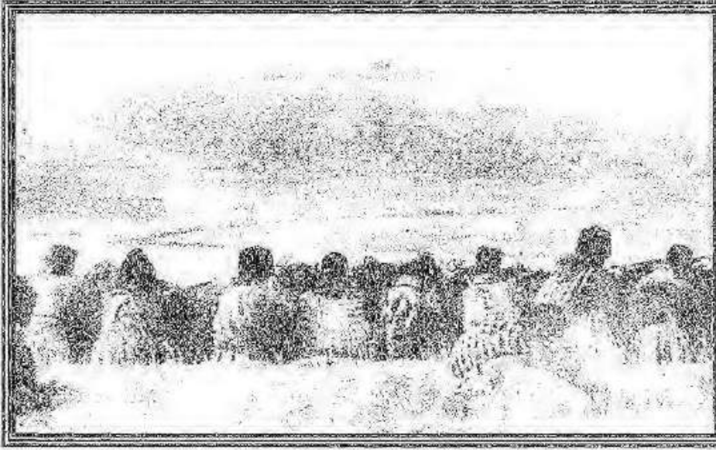
Oldukça geniş bir cephede savaşmak durumunda kalan Bulgar ordusu da kötü duruma düşmeye başlarlar. Ayrıca bugünlerde, Türk ordusunun başında bir de **"Kolera hastalığı belası"** vardır.

Asker bu hastalıkta da kırılmaktadır. Ancak bu hastalık kısa bir süre içinde Bulgar ordusuna da sıçramıştır. Artık Bulgarlar için yapılacak bir şey kalmaz. Ateşkes teklifini kabul ederler.

Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin adeta kalesi olan Selanik, Yunanlıların eline geçer. Kâmil Paşa, evvelden beri bir türlü yıldızları barışmadığı İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları için önlemler almağa başlar. Kimi İttihatçılar hapsedilir, kimileri de bir yolunu bulup kaçarlar. Böylece İttihat ve Terakkicileri bastıran ve susturmasını beceren Sadrazam Kâmil Paşa, görüşmelerin en geç bir hafta içinde başlaması kaydı ile ateşkes anlaşmasını da imzalar. Artık savaş yerini konferans masasına terk etmiştir. Savaşa devam edilip, edil-

II. Balkan Savaşı'nda ölen Bulgar askerleri. 1913

Edirne önünde son direnişteki askerlerimiz. 1913

meyeceği konusu daha çok Edirne'nin hangi taraf verileceği üzerinde düğümleniyordu.

Ocak 1913'te yapılan toplantıda Avrupa devletleri; *"Edirne'nin Bulgarlara bırakılması gerektiğini, eğer bu tavsiye dinlenmezse savaşın yeniden başlayacağını ve Osmanlı Devleti'nin oldukça güç durumda kalacağını"* dair bir notayı Sadrazam Kâmil Paşa'ya verirler. Ancak İttihatçılar'a göre, Selanik şehrinin kaybından sonra düşmana karşı en fazla direnen şehir olan Edirne'den vazgeçmek asla kabul edilemez bir durumdur. Sadrazam Kâmil Paşa, zaten öteden beri büyük bir İttihatçı düşmanıdır. Ancak İttihatçı subayların savaşa devam etme ısrarları boşa çıkar. İşte bu günlerdeki ve **10–12–14 Ocak 1913 tarihli Kurmay Yarbay Enver Bey'in** dedikleri:

"Bugün gerçekten altüst oldum. Şerefsiz de olsa yaşamak isteyen bir sürü insanın, memleketi, onu yutacak olan yıkıntıya doğru götürdüklerini gördüm!..."

"Yok, ben ya akıntıya karşı yüzmek istiyorum ya da uçurumdan aşağı yuvarlanmak!... Hükümet düşecek!..."

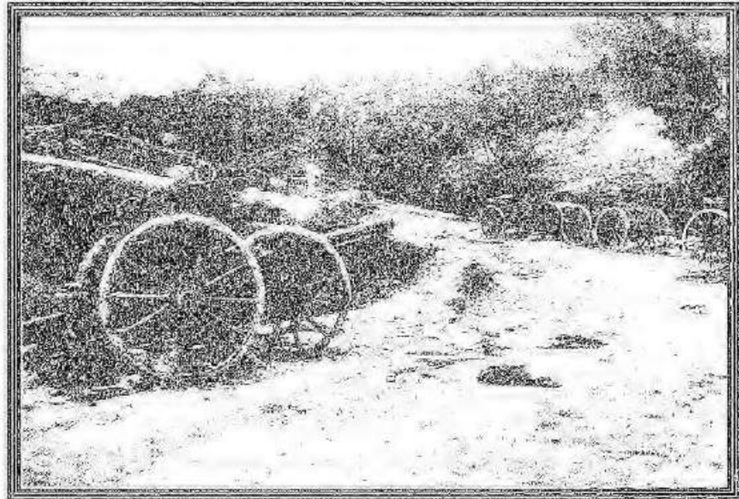
"Memleketin durumu belirsiz!... Herkes benden çok ümitli!..."

"Bu paşaların ne kadar kabiliyetsiz ve enerjisiz olduklarını görüyorum!..."

"Çürümüş insanlar topluluğu hala iktidardalar!..."

"Eğer Hükümet, Edirne'yi hiçbir çaba göstermeden bırakırsa, orduyu terk edeceğim ve açıktan açığa savaş çağrısında bulunacağım!..."

"Vatanı kurtarmak ya da şerefimle ölmek için her şeyi alt üst edeceğim!..."

Balkan Savaşı'nda cephede terk ettiğimiz toplarımız. 1912

Bulgar askerleri Selimiye Camiinde Edirne, 1913

"Daha iyisini kurmak için yıkacağım!..."

Osmanlı hazinesi tam takırdır. Ekonomi neredeyse durmuş. Siyasi çekişmeler gene doruk noktasına ulaşmıştır. İstanbul için için kaynamaktadır. İttihatçılara göre böyle bir hükümetin Trakya'yı kurtarması mümkün değildir.

Böyle bir görüşe sahip bulunan **İttihat ve Terakki** Cemiyeti'nin lideri durumundaki Talat Bey, durumu müzakere etmek üzere yakın arkadaşlarıyla **İstanbul'da** gizli bir toplantı düzenler. Bu toplantıya **Yarbay Enver Bey, Binbaşı Hakkı Hafız Bey, Prens Sait Halim Bey, Binbaşı Fethi Bey, Ziya Gökalp** gibi etkin isimler katılır.

Bu toplantıda gündemin ana maddesi; **"Hükümetin devrilmesi"**dir. Özellikle kendi kontrolleri altında kurulacak yeni bir hükümetle savaşa devam ederek, başta Edirne'nin kurtarılması olmak üzere tüm gerekenleri yapma düşüncesindedirler. Özellikle bu konuda en büyük kararlılık sergileyen yine **Kurmay Yarbay Enver Bey'dir.**

Yağışlı ve soğuk bir kış sabahı **Yarbay Enver Bey,** yanındaki kalabalık bir grupla hükümetin toplantısını basmak üzere yola çıkar. O günün havasında **Yarbay Enver Bey'in** satırlara dökülen sözleri:

"Bugün ne olacağını bilmiyorum!... Kendi önlemlerimi almaktan başka yapacak bir şeyim yok!... Yani hükümeti düşürmek ve düşüncelerimi yeni hükümete kabul ettirmek!... Her şey şimdiden hazır!... Eğer bu, memleketi kurtaracaksa mutlu olurum!... Ölürsem görevimi yapmış kabul ederim kendimi!... Allah'a dua ediyorum ki, eğer projem memleketime mutluluk getirmezse, beni öldürmesi için dua ediyorum!... Ata binmem için beni bekliyorlar!..."

Bulgarların öldürdüğü Türk askerleri.1913

Bulgarların öldürdüğü Türk Esirler Edirne, 1913

Olan olmuş ve Enver Bey'in beraberindeki bir avuç "**İttihatçı Fedai**" ile yaptığı ve tarihe "**Bab-ı âli Baskını**" adı ile geçen baskın, Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın, *Teşkilat-ı Mahsusa*'nın Yakup Cemil isimli bir fedai tarafından öldürülmesi ve Sadrazam Kâmil Paşa'nın *"Millet artık sizi istemiyor"* gerekçesi ile istifa ettirilmesiyle son bulmuştur.

Enver Bey'le beraber dokuz kişi olan baskıncılar, kabinenin toplantı halinde bulunduğu bir anda içeri girmişlerdir. Bu kişiler *"Teşkilat-ı Mahsusa"nın fedaileriydiler. Bu baskınla ilgili İngiliz Sefareti Baş Tercümanı ve aynı zamanda İstihbarat Dairesi Şefi olan Fritz Morris, İngiltere'ye gönderdiği raporunda şöyle demektedir:*

"Savaş içinde olan bir memlekette, hükümetin dokuz kişi tarafından, bu kadar az kan dökülerek düşürülmesi, hareketi yapanların milletleri tarafından tercih edildiklerini gösteriyor!... İttihatçılar, vaat ettiklerini yerine getiremezlerse, bu onların itibar ve prestijlerinin sonu olacaktır!... Çünkü, esasında artık ilk günlerin coşkun sevgisine sahip değiller!..."

Baskın sonrasında Kâmil Paşa'ya silah dayayarak zorla imzalattırılan istifa mektubunu saraya götüren Enver Bey, Padişah Mehmet Reşat'ın şu suali ile karşı karşıya kalır:

- Beyefendi oğlum!... Sadrazamlığa kimi layık görüyorsunuz?

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu yolla ele geçirdiği iktidarın **sadrazamlığına Mahmut Şevket Paşa** layık görülür ve kabine kurulur. Kabineye, İçişleri Bakanı olarak cemiyetin lideri **Talat Paşa** ve Meclis Başkanlığı'na da yine İttihatçılardan Halil Bey atanır. Ama değişen pek bir şey olmamıştır. Ne Edirne'yi savunma durumunda olan birliğin tahammülü kalmıştır, ne de bin bir hayal

Şükrü Paşa

Enver Paşa

kurdukları hükümetin bu konuda yeni bir girişimi olmuştur. Gerek Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın, gerekse yeni Başkomutan Vekili İzzet Paşa'nın **"Askeri ve siyasi durumun savaş için uygun olmadığı"** görüşünü savunmaları ve İttihatçıların bu konuda ısrarları olursa istifa edeceklerini belirtmeleri ikinci bir hayal kırıklığını da beraberinde getirmiştir.

İşte **27–28 Ocak 1913 tarihini taşıyan Kurmay Yarbay Enver Bey'in** kaleme aldıkları:

"Burada herkes canımı sıkıyor!...

Etrafıma baktığımda, dost olsun, düşman olsun herkesin korkak, tedbirli ve kendi çıkarlarını düşünen insanlar olduğunu görünce tamamen altüst oluyor ve kendimi kaybediyorum!... Bazen beynim olduğu yerden fırlayacak gibime geliyor!... Ama ölüme kadar çalışmak gerek!... İki kişilik gücüm olsaydı, her şey başka türlü yürürdü!... ***Ah, savaş çıksa mutlaka kazanırdık!. Savaş, yani Osmanlı için hayat!..."*** *"Komik değil mi? Amma savaş sever oldum! Ama, her şeyi kurtarmak için, başka bir çare yok!... Her şeyi zorla ele almak ve dünyaya, bir tek insanın neler yapabileceğini göstermek için kırlaşmış bir sakalım olsun, ne kadar isterdim!... Yorulmak bilmeden çalışıyorum!... Siyasete de karışıyorum!... Kâmil'i devirip biraz cesur Mahmut Şevket Paşa'yı geçirerek her şeyi kurtarabileceğimi zannediyordum!...*

Ama hepsi boşuna!... Bu kadar saydığım Genelkurmay Başkanımız, her şeyi kendisi ile sürükleyebilecek bir ödlek çıktı!...

Kendimde bütün bir Bulgar Ordusuna karşı koyacak gücü buluyorum!... Ah, yine de zor!... Mahmut Şevket Paşanın yeterince gözü pek olup, olmayacağından emin değilim!... Maalesef, askerlerin büyük bir kısmı barıştan yana!..."

Goltz Paşa

Aslında İstanbul tam bir

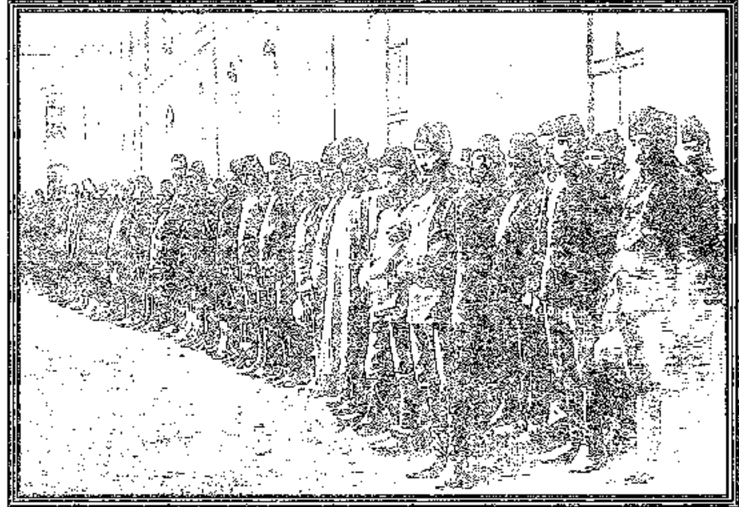
Osmanlı ordusu kurmayları Edirne'ye girerken. 22.7.1913

çaresizlik içindedir. Hele hele diplomatik alanda tam manası ile bir yalnızlığa itilmiştir. Üstelik Ateşkes Antlaşması **3 Şubat 1913**'te sona ermiş, Bulgarlar, tekrar saldırıya geçmişlerdir. Bastıran kara kışa rağmen **İttihat ve Terakki** karşı saldırıya geçilmesi konusunda ısrarlıdır. İşte o günlerin **Sadrazamı Mahmut Şevket Paşa'nın** görüşleri:

"İttihatçıların hiçbirisi ordumuzun gerçek durumundan haberdar değildi!... İçişleri Bakanı Talat ve Meclis Başkanı Halil Beyler, verdiğim izahatı dinlediler ve asker olmadıkları için, durumu kabul etmek zorunda kaldılar!... Meğer söyledikleri içlerinden inanmış görünmekmiş. Başkomutan vekili İzzet Paşa'ya gidip saldırıya geçmesi için onu kışkırtmaya başlamışlar!... Bu kadar felaketlere rağmen, hiç de akıl erdiremeyecekleri ve erdiremedikleri askeri işlere bile karışmaktan vazgeçmiyorlardı!... Devleti yönetebileceklerine inanmış olmaları, meselenin en feci tarafıydı!... Hala sözümü dinlemek istemiyorlardı!...

Gene beyinsiz kafalarındaki yatan fikirlerle hareket etmekten de vazgeçmiyorlardı!... Bu memleketin geleceği bilmem ne olacak!..."

Orduda savaşmak için pek bir istek kalmamıştır. Bu arada Kurmay Binbaşı Hafız Hakkı Bey, sadrazama bir mektup yazarak; *"Genelkurmay Başkanlığı karargâhı'nda bulunan mağlup komutanların yerine yenilerinin tayini"*ni talep eden ve bunun İttihatçıların **"ortak kanaati"** olduğunu belirtir. Aşırı talepler olduğu gerekçesi ile reddedilir. Bu arada Edirne'den gelen haberler her gün daha da kötüleşmektedir. Bulgar saldırılarının püskürtüldüğü ve kısa zamanda hazırlanacak fedai grupları ile

Esir Türkler Sofya'da Balkan Savaşı sonrası. 1913

Sultan Reşad

düşman hatlarının arkasına sarkma planları yapılırken 14 ncü Kolordu Kurmay Başkanlığı'na getirilmiş olan Enver Bey, şöyle düşünmektedir:

"Nazırlar arasında, Çatalca hattındaki bu ümit verici duruma rağmen, barışın ne bahasına olursa olsun derhal imzalanması düşüncesi ağır basıyor!... Edirne'nin Bulgarlara terk edilmesinin tek çare olduğu düşüncesi, iki günden beri hakim düşünce halinde!... Nazım Paşa'ya karşı güven kalmamış ve yüzüne karşı tenkitler başlamış durumda!. Edirne'nin Bulgarlara bırakılması yönünde bir karar alınırsa, sonradan yapılacak hiçbir şey kalmaz!... Böyle elimiz kolumuz bağlı mı kalacağız?"

Osmanlı yönetimi, senede bir milyondan fazla bir askeri masraf gerektireceğinden **"Edirne'den vazgeçilmesi gerektiği"** düşüncesine varmaktadırlar.

Edirne'yi kahramanca savunan Edirne Komutanı Şükrü Paşa'nın 26 Mart 1913 günü Kâmil Paşa Hükümeti'ne çektiği telgraf:

"Edirne gibi dünyanın en müstahkem yerinde kurulmuş bir kutsal şehri rezil, kan içici bir düşmana teslim edecek alçak bir komutan, şanlı Osmanlı tarihinde görülmemiştir!... Ben de bu cinayeti işlemeyecek ve son askeri kendi tabancama, kendimi de son kurşunuma tevdi edeceğim!...

Şehirde savunma imkânı kalmadığını görünce kuşatmayı sürdüren kırk bin kadar Bulgarı bir araya toplayıp, kadın ve çocukları konsolosların ellerine birer beyaz çarşaf vererek, onların korumasında şehirden çıkaracağım!... Şimdiye kadar yaptıkları gibi bunları da onların medeniyet gözleri önünde isterlerse öldürsünler!.. Ondan sonra toplarımı o dünyaca ünlü tarihi yapılar ve kutsal yerlerimiz ile Bulgarlar üzerine çevirecek ve şehri de ateşlere boğarak harabeye döndüreceğim!.. İçeride ateş, dışarıda ölüm içinde kalacak kahraman askerim, işte o zaman kuşatma güçleri bir milyon kişi de olsa, onu yaracak ve bu şekilde ya kahramanca ölecek, ya da atalarının Kutsal Başşehrini şanla terk edeceklerdir!..."

Enver Bey

Padişah V. Mehmet Reşat, Cuma Selamlığında

Aslında Edirne de tıpkı İstanbul gibi bir karmaşa içindedir. Edirne valisi ile Edirne Kalesi Komutanı, bu zor günlerde bile bir iyi geçim sergileyememişlerdir.

Sonuçta aylardır direnen Edirne şehri 26 Mart 1913 günü düşmüştür.

Edirne'de istediği sonucu alan Bulgarlar, bu sefer bu şehirde ele geçirdikleri topları da Çatalca'ya taşımaya başlamışlardır bile.

İşte bugünlerdeki **Kurmay Yarbay Enver Bey'in** satırlara dökülen sözleri:

"Bu ordu mağlubiyet için yaratılmamış!... Sadece başlarında büyük bir komutanları yok!... Hiç değilse ölerek şerefimiz kurtarmak için çalışmama kimse engel olamayacak!... Demir gibi bir iradeyle dünyaya hakim olunur!...""Yarabbi!... Biz şu dünkü Bulgarlara mağlup olacak mıydık? Bizim bu hayattan başka bir şey düşünmeyen alçak paşalarımız, duygusuz subaylarımız varken, elimizdeki bu mükemmel askerle işte böyle rezil oluruz!... Burada ben ***"İlerleyeyim"*** *diye teklif ettikçe, yukarıdan korkudan kısılmış bir sesle;* ***"Dur, yapma, gitme"*** *diye emreden korkak amirlerin emri altında kaldıkça, kahrımdan patlamak işten bile değil!... Düşman kaçıyor, bana* ***"Dur"*** *diye emir veriyorlar!... Elbet bir gün gelir, ben büyür ve ileride Bulgarlara karşı yürüyecek orduya kumanda eder, o zaman öcümü alırım!..."*

"Gergin sinirlerim, ağır kalbim, hayatı benim için dayanılmaz hale getiriyor. Kısacası çok acı çekiyorum!... Maziyi düşünerek geleceğe bakıyorum!... Ah!... Neydik, ne olduk? Ağaç kabuklarını yutan, Bulgarların gözlerinin önünde hiç şikayet etmeden ölen askerlerimiz görüyorum!... Böyle manzaralar karşısında ben de soğukkanlılığımı kaybediyorum!...

Ey Avrupa milletleri!... Ben Allah'ın adına yemin ediyorum ki,

bu zavallıların intikamını mutlaka alacağım!... Hey Allahım!... Sadece onlar değil, küçük çocuklar, kızlar, ihtiyarlar, kadınlar hepsini boğazlıyorlar!... Hem de acımasızca!... Yumruklarımı sıkıyor ve intikam almağa yemin ediyorum!... Bize karşı yapılan her şeyin intikamını almağa!...""Etrafımız hep sıkıntılarla çevrili!... Kalbim kanıyor!... Her yerde son Haçlı Seferi'nin yarattığı izler görülüyor!... Düşmanın İstanbul'un

Eşref Kuşçubaşı, Edirne Kahramanı

Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın cenazesi. 11 Haziran 1913

burnunun dibinde yaptığı bütün vahşeti size ah bir anlatabilseydim, uzaktaki zavallı Müslümanların başına gelenleri daha iyi anlardınız. Ama kinimiz güçleniyor!... Bundan sonra; ***İntikam!... İntikam!... İntikam!...*** *Başka kelime yok!..."*

11 Haziran 1913 günü sabahı Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, Harbiye Nezareti'nden çıkar. Başkanlık ettiği hükümetin toplantısına gitmek üzere otomobiline biner.

Otomobili, Divan Yolu'ndan geçen bir cenaze sebebiyle duraladığında 8 suikastçı tabanca ile ateş etmeye başlarlar. Yüzbaşı Kâmil'in planladığı ve Kör Ziya, Nazmi, Teğmen Ali, Bahriye Yüzbaşılarından Tevfik'in de katıldığı bu suikast sonucunda henüz beş aylık Sadrazam olan Mahmut Şevket Paşa isabet eden beş kurşunla öldürülmüştür.

O günlerde **Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesini Fransa'nın ünlü L'ILLUSTRATION Dergisi** şu düşündürücü açıklamayı yapmaktadır:

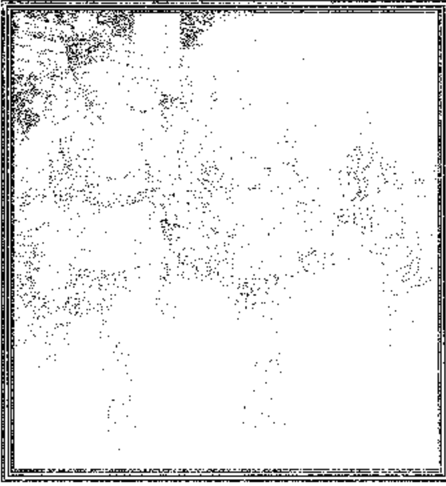
"Bu kadar kısa zaman içinde, bir devlet adamının faaliyeti sonucunda ölümü hak ettiği düşünülemez!... Zaten Osmanlı Devleti'nin bugünkü durumunda siyasi suikastların bile memleketin içinden yönetildiğini söylemek çok güçtür!... Akla gelen, dökülen kana, yeni kanlar için davet çıkartılmış olduğudur!...

1908 Meşrutiyetinden beri tarihi İstanbul sokaklarının en çok şahit olduğu şey hep darağaçlarıdır!... Denilebilir ki, Bizans zamanında da böyle olaylara alışmış olan eski belde, bu alışkanlığını tekrarlamış olacak!..."

Artık **İttihat ve Terakki**cilere iktidar kapıları açılmıştır. Kendi mensuplarından olan Said Halim Paşa sadrazam, Talat Bey dâhiliye nazırı olur. Bu arada çok önemli bir olay da Osmanlı hudutları dışında yaşanmaktadır. Bir türlü durulmayan Balkanlar'daki devletler kazandıkları toprakların paylaşılması konusunda birbirlerine düşerler. Bulgarlar, Sırplar ve Yunanlılar arasında çıkan ihtilafa bir de Romanya katılınca aralarında bir savaş başlar. Bulgarlar bu sefer dört bir yandan saldırıya uğramıştır. İttihatçılara göre artık Edirne'nin kurtarılması şansı ortaya çıkmıştır. Ancak kendi sadrazamları olan Said Ha-

Mahmud Şevket Paşa'nın öldürüldüğü araba

Enver Paşa Alman General Bronzart Von Schellendorf Sirkeci Garı'nda. İstanbul

lim Paşa, aynı düşüncede değildir. Yeni imzalanan barış anlaşması sebebiyle "**Büyük devletlerin tepkisi**"nden çekinilmektedir. Hele hele İngilizler; "**Haçın girdiği yere, artık Hilâl giremez**" tehdidini savurmaya devam etmektedir. Bu tehditlere rağmen Kurmay Yarbay Enver Bey ve birçok genç subay gönüllü birlikler oluşturarak harekete geçerler. Ortaya çıkan yeni şartlardan ve fırsatlardan yararlanılarak başlatılan saldırıların sonucunda **21 Temmuz 1913** tarihinde Kırklareli ve Edirne geri alınır ve savaşa nokta konur. Bunlar sona erdiğinde Kurmay Yarbay Enver Bey'e yeni bir ad takılmıştır: "**Edirne Fatihi!...**"

Kurmay Yarbay Enver Bey'in 2 Ağustos 1913 tarihli satırları ile **Edirne:**

"Çocuk gibi sevinçliyim!... Bütün İslam dünyası bana hayran diye değil!... Kendimden memnun olduğum için!... Bir gecede Edirne'ye girebilen tek kişi olduğum için!... Şerefimizle ölmeye ya da insanca yaşamaya layık insanlar gibi yaşamaya karar verdik!..."

Artık aylardır süregelen kâbus, son ve küçük bir mutlulukla sona ermiştir. Ama Ege'de İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada dışında adalarımız elimizden gitmiştir. Hele hele Meriç'ten öte bir Osmanlı toprağı da kalmamıştır. Evet, **Balkan Savaşı,** Türk tarihinde eşi benzeri bulunmayan büyük bir yenilgi ile noktalanmıştır. Hatta bu sonuç bir yenilgi olmaktan da öte, bir faciadır, bozgundur. Bu savaşta kaybettiğimiz asker sayısı 250 binden fazladır. Yalnız kolera ve dizanteriden kaybettiğimiz asker sayısı 40 bindir. Bu arada düzenli bir Türk ordusu diye bir şey de kalmamıştır.

Balkan Savaşı sonunda kaybettiğimiz topraklar, Osmanlı devletinin sahip olduğu Avrupa topraklarının yüzde 83'üdür. Yani bir milyon metrekaredir. Kısacası bugünkü Türkiyemizin toprağından daha büyük bir toprak parçasıdır. Artık Osmanlı topraklarının 1/3 ü ve nüfusunun 1/5 i kayıp hanemize yazılmıştır.

Balkan Savaşı bitmiştir. Savaşın en kritik günlerinde İttihatçıların Bab-ı âli'ye baskın yapması ve sonucunda Sadrazam Kâmil Paşa'yı devirip kendi sadrazamları olan Mahmut Şevket Paşa'yı iktidara getirmeleri Osmanlı ülkesi içindeki diğer muhalefeti de susturmuşsa yetmiştir. Yani sadrazam artık kendilerinden biridir ve kabinede cemiyetin bazı üyeleri görev yapmaktadır.

Kress von Kressentein

İsmet (İnönü)

Yönetim yavaş yavaş bir askeri dikta yönetimi olmaya doğru gitmektedir.

Ordunun durumu ise hiç de iç açıcı değildir. Neredeyse dağılmıştır. Mutlaka yeni baştan toparlanmaya ve elden geçirilmeye gereksinimi vardır. Bu yüzden başına "Otoriter, dinamik, kararlı ve genç bir paşa" gerekmektedir. İttihatçılar kendi aralarında toplanarak, bu vasıflara sahip bir kumandanı seçmeye uğraşırlar. Bir tek isim için bir araya gelemediklerinden de Kurmay Yarbay Enver Bey ile Kurmay Yarbay Cemal Bey arasında gizli oylamaya geçilir. Sonuçta oy birliği ile Kurmay Yarbay Enver Bey seçilir.

Bu konuda **Kurmay Yarbay Enver Bey'in** düşünce ve görüşleri şu şekildedir:

"Fikrimce başlanmış olan iyiliği tamamlamak için bu ağır yükü alabileceğimi Talat'a ima ettim!...

Bana cesaret veren, bütün ordu subaylarının bana olan muhabbet ve teveccühüdür.

Eğer Sultanımdan da bu konuda ufak bir cesaretlendirme bulursam, kesin kararımı veririm!..."

Aynı şekilde düşünmeyenler de vardır. Örneğin Sadrazam Sait Halim Paşa; **"Enver Bey'in fazlası ile genç, deneyimsiz ve rütbesinin de çok yetersiz olduğu"** gerekçeleri ile karşı durmak ister. Ancak Kurmay Yarbay Enver Bey, Sadrazam Sait Halim Paşa ile bir araya geldikleri bir anda, sadrazamın yüzüne karşı şöyle konuşur:

"Bu memlekette çok iyi bilirsiniz ki, her türlü hareket ordudan başlar!... Ordu, başta sevilen, sayılan, ateşli ve hareket insanlar ister!... Böyle yaşını başını almış, her türlü hareketlerinden aciz kimselerle, Harbiye Nazırı ve Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa ile bu işler yürümez!..."

O günlerde ordu içindeki durumunu gözler önüne seren **Teğmen Selahaddin**'in anlatımı:

"Balkan Savaşı bitmişti. Hükümet bize maaş veremiyordu!...

Üç dört ay çok sıkıntı çektik!... Yalnız peynir ekmek yediğimiz çok oldu!...

Bir gün bölükte üç subay idik!...

Üçümüz, 30 parayı bulup denkleştiremediğimiz için öğle yemeği yiyemedik!...

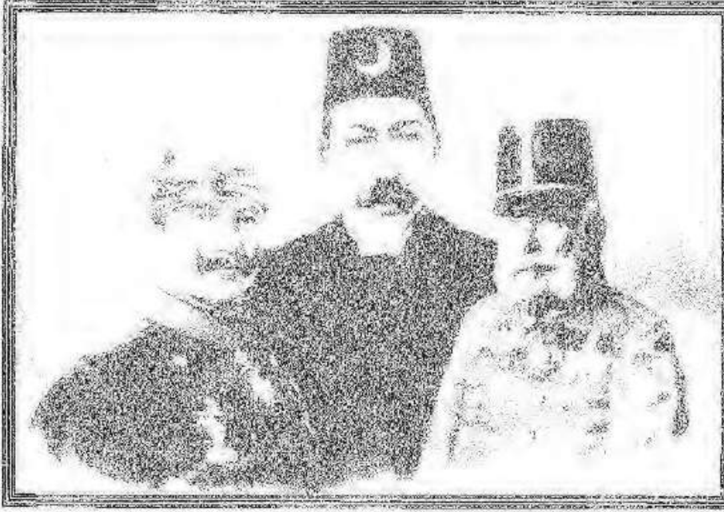
Balkan Savaşı'nın ve Rumeli'yi kaybetmiş olmanın sebepleri aranıyor!...

Herkes anladığınca ve bildiğince konuşuyor, düşüncelerini açıklıyor!...

Esas sebep apaçık meydanda değil mi?"

Ali İhsan (Sabis)

Alman İmparatoru II. Wilhelm Osmanlı Sultanı V. Mehmet Reşat, Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph

" **14 Aralık 1913** tarihinde Alman General Liman Von Sanders başkanlığında, 42 subaydan oluşan bir "**Alman Askeri İyileştirme Kurulu**" (Alman Askeri Heyeti Islahiyesi) İstanbul'a gelir. Gelen subayların hepsi bir üst dereceye terfi ettirilir ve hepsine Türk üniforması giydirilir. Böylece Almanya'da yalnız bir tümen komutanı olan Tümgeneral Liman von Sanders de mareşalliğe yükseltilir. Bu arada hepsine de Türk emsallerinden yüksek maaşlar ödenmeye başlanır.

Kurmay Yarbay Enver Bey, Sadrazam Said Halim Paşa'ya harbiye nazırı olmak istediğini söyler ancak Sadrazam biraz daha beklemesini mırıldanır. Sarayı da arkasına alan Yarbay Enver Bey, yaşını büyütemeyeceğini fakat rütbesinin yükseltilebileceğini belirterek sadrazamdan Trablusgarp'taki başarıları sebebiyle kıdemine 3 yıl daha eklenerek albaylığa yükselebileceğini bildirir. Keza savaşa katılan herkesin rütbesi yükselmiştir.

Artık albay olan Enver Bey'in orduda bu kadar general varken harbiye nazırı ve ordu komutanı olması hoş karşılanmayabilirdi.

Buna da bir çare bulundu. Bulgarlar tarafından Çatalca'da sıkıştırılan Osmanlı ordusunu hücuma kaldırarak Edirne'yi kuşatmadan kurtardığı sanılan Yarbay Enver Bey, bir genelge ile Trakya'daki üstün hizmetlerinden dolayı 3 yıl daha kıdem alarak tuğgeneralliğe yükseltilmiştir.

Şimdi sıra **Enver Paşa**'yı harbiye nazırı ve ordu komutanı yapmaya gelmişti. **1 Ocak 1914** günü Harbiye Nazırı İzzet Paşa'nın görevden alınması üzerine yayınlanan tebliğ ile 18 gün içinde Albay Enver bir anda **Enver Paşa** olmuş ve Ordu Komutanı ve Harbiye Nazırı sıfatı ile orduları yönetmeye başlama noktasına gelmiştir.

Kâmil Paşa

Padişah Mehmet Reşat, saltanat arabasında. Yanında 1nci Ordu Komutanı Mareşal Liman von Sanders

Bütün bu hareketlerin sonucunda **3 Ocak 1914** tarihinde Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa, zorla istifa ettirilerek, **Enver Paşa,** 6 Ocak 1914 tarihinde hem **Harbiye Nazırı** ve hem de **Genelkurmay Başkanı** olur.

Zorla istifa ettirilen Ahmet İzzet Paşa'ya göre Enver Bey; *"En azılı deliler kadar hayalperest, cahil, yalancı bir şöhret sahibi ve aldatıcı bir kişi"*dir.

Enver Paşa artık; *"Bütün kara ve deniz ordularının en büyük amiri, padişaha ait hak ve yetkilerin temsilcisi ve bütün nazırların da üstünde bir makam"*'ın sahibi olmuştur.

Osmanlı yönetiminde formalite olarak başkumandanlık yalnız padişaha ait olduğundan **Enver Paşa**, bu görevini ve tam yetki ile **Başkumandan Vekili Enver Paşa** olarak yürütecek ve Osmanlı'ya tarih önünde yön verecektir.

Enver Paşa, göreve başlar başlamaz ilk iş olarak içlerinde küçük subayların da bulunduğu 800 kişiyi görevlerinden alır ve bunları *"Yeteneksizlikleri ve zamanın çağdaş savaş yöntemlerini bilmedikleri"* gerekçesine dayandırılarak emekli etmiştir. Bunların arasında 2 mareşal, 3 korgeneral, 30 tümgeneral, 95 tuğgeneral, 184 albay, 236 yarbay vardır. Bunların dışında bir kısım binbaşı, yüzbaşı ve teğmenler de vardır.

Böylelikle sözde Balkan Savaşı'nda utanç verici bir bozguna uğrayarak şerefini kaybeden ordunun gençleştirilmesi, yeni bir ruh aşılanması ve disipline edilmesi sağlanmıştır.

Ancak, bu yenileme hareketinin ana dayanağı Alman subayları idi.

Bunun ardından ilk iş olarak Alman Islahat Heyeti göreve başladı.

Tüm hareketler, planlar onların verdikleri bilgilendirme ve yönlendirmeler paralelinde yapılıyordu.

O dönemin yazarlarında **Hasan** (Amca)'nın

Liman von Sanders

Talat Paşa

kaleminden yansıyanlara bir göz atalım:

"Generaller!... Albaylar!... İşte bir günde süpürülüp ordudan çıkarıldı!..

*Yerlerine de yabancılarla karışık Enver'in sınıfına yakın sınıflardan subaylar yerleştirildi!... Buna **"Orduyu Almanlaştırmak"** diyeceklerine, **"Orduyu gençleştirmek"** dediler!... Doğrusu, bu tür işler, ancak sahibi olmayan memleketlerde yapılabilir!..."*

Bu arada **Enver Paşa**; Genelkurmay Başkan Yardımcılığı'na eski okul ve sınıf arkadaşı **Kurmay Yarbay Hafız Hakkı Bey'i** seçti. Kendisi **İttihat ve Terakki** Cemiyeti'nin çok aktif üyelerinden biriydi ve aynı zamanda tıpkı **Enver Paşa** gibi o da saraya damat olmuştu. Hem de çok hırslı bir subaydı da!...

Orduda disiplini ve çalışma düzenini kurmaya başlayan **Enver Paşa**, Genelkurmay Başkanlığı'nın dört şubesinden üçünün başında bulunan Alman subaylarının yardımcılıklarına iyi yetişmiş, genç kurmaylardan **Kazım Karabekir, Ali İhsan (Sabis) ve İsmet (İnönü)**'yü getirir.

İşte o günlerde **Genelkurmay Seferberlik Şubesi Müdür Yardımcısı İsmet** (İnönü)'nün satırlarına dökülenler:

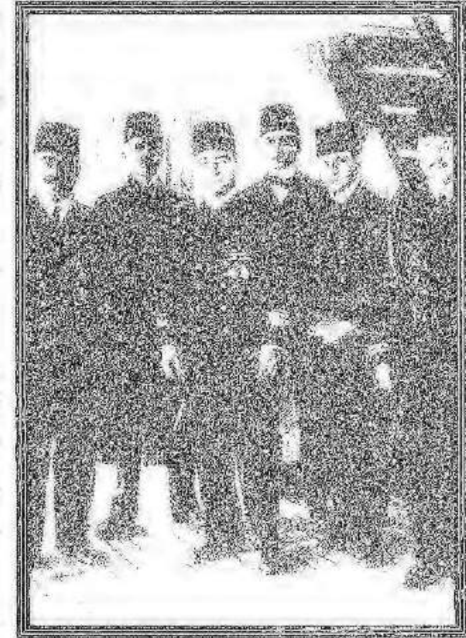
"Enver Paşa, Balkan Savaşı'nı yapan orduyu tümüyle değiştirmiş ve yeni bir ordu kurmuştur!... Savaşta bulunan kumandanların hemen hepsi emekliye ayrılmış, kurmay kadroları daha küçük rütbelilerin eline geçmişti!... Bu arada memleketin sivil yönetimi de bu esnada yeni bir kadroya kavuşmaktaydı!...

Olaylar sırasında dikkati çeken, nispeten daha genç yaşta bulunan yeni valiler kadrosu ile memleketin sivil yönetimini düzene sokmasıydı!..

Ordunun yenileştirilmesinin en önemli olaylarından biri de, bir Alman generali kumandasında büyük bir ıslah heyetinin orduya getirilmiş olmasıdır!...

Enver Paşa, hem Harbiye Nazırı, hem de Genelkurmay Başkanıydı.

Bonsart Paşa, İkinci Başkan sıfa-

Osmanlı Donanması Komutanlığı'na getirilen Alman Amiral Souchon (Fesli, madalyalı, ortada) ve bıyıksız Alman, bıyıklı Osmanlı denizcileriyle

Kazım Karabekir

tıyla Genelkurmay Başkanlığı'nı yönetiyordu.

Kurmay Yarbay Hafız Hakkı Bey ise Bonsart'ın yardımcısıydı..."

Yine o günlerde Genelkurmay İstihbarat Şubesi Müdür Yardımcısı olan **Kurmay Binbaşı Kazım Karabekir**, şöyle demekte:

*"Balkan Savaşı'nın ardından Enver Bey'i Beşiktaş'taki evinde ziyarete gittiğim bir gün, orada tanımadığım bir Almanı gördüm!... Enver Bey yukarıdaymış!... Alt kattaki bekleme odasında bu Almanla yalnızdım!... Duvarda bir Napoléon resmi, masanın üzerinde yine bir Napoléon heykeli vardı!... Alman; resmi ve heykeli bana göstererek dedi ki: "**Burada Napoléon, orada Napoléon!...**" Eliyle de yukarı odayı göstererek; "**Yukarıda da bir Napoléon!...**" Bunları anlatmanın nedeni, Enver'de Napoléon olma duygusunun, olayların yardımı ile çok çabuk gelişmiş olması, isim yapması sebebiyle artık bir idol haline gelmiş olması ve Almanların bunu çok iyi bildiklerini göstermektir!..."*

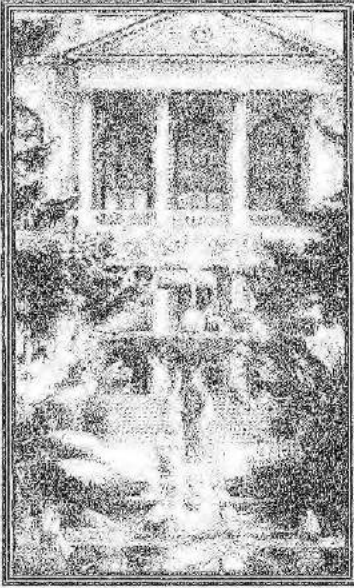
Bir de **Genel Kurmay Harekât Şubesi Müdür Yardımcısı** olan **Kurmay Binbaşı Ali İhsan** (Sabis)'e kulak verelim. Diyor ki:

"Enver Paşa'nın Türk milletini ve devletini yükseltmek için uğraştığına ve bu hususta büyük bir vatanseverlik ve feragat gösterdiğine şüphemiz yoktur!... Ancak talihine pek güvendiği, ecelinin yakın olmadığına iman etmiş göründüğü, her aklına geldiğini bir ilham zannederek, uzun boylu muhakeme etmeksizin, kötü şartları ve ihtimalleri ileri sürenlere de kulak asmaksızın, yapmaya çok çabuk karar verdiği, kararı ile uygulama safhası arasında asla zaman geçmesine tahammül etmeyecek derecede sabırsız bir kahraman olduğu da aşikârdır!...

Enver Paşa da, Türk milletini yükseltmek görevinin Allah tarafından kendisine takdir ve ihsan edilmiş olduğuna dair bir kanaat ve dindarca bir tevekküle sahipti!... Birçok girişimlerini bir vatanseverlik eseri olarak görmek gerekir!... Ancak iyi muhakeme etmeyerek ve gerekli önlemlere değer vermeyerek hareket etmesinin bazı başarısızlıklara sebep olduğunu da inkâr etmemek gerekir!..."

Enver Paşa'ya göre Balkan Savaşı, sadece toprak, insan, top, tüfek, malzeme ve emek değildir. "**Osmanlı ordusunun şerefi, cesareti ve kahramanlığı bir anda çökmüş ve yok olmuştur.**" *Yine Enver Paşa'ya göre, artık tüm geçmişleri geride bırakmak gerekir. Yaşanan faciaları unutturacak, insanlara yeni yeni umutlar, heyecanlar aşılayacak ve onları toparlayacak bir şeyler yapmak gerekmek*

Falkenhayn

Dolmabahçe Sarayı, 1914

tedir ve aynı zamanda Batı dünyasının deyişi ile "**Avrupalılara göre Türklere Avrupa'da hayat hakkı yoktur**", *o zaman yapılacak yegâne şey Asya ile ilgilenmektir.*

İşte Enver Paşa'nın rüyalar bölümü böyle başlar. Bu süreçten sonra Enver Paşa'yı; "Bilgi ve deneyimden çok, hayallerle, ümitlerle, beklentilerle hareket eden" ve "Bozgundan dahi bir fetih rüyası" çıkarabilen, bir neslin lideri olarak, her ortamda, her kararda, her görüşte ve hatta o günlerin kartpostallarında boy boy görüntüler sergileyen bir kişi olarak görürüz.

İşte o günlerin öğrencilerinden olan Şevket Süreyya (Aydemir)in kaleminden yansıyanlar:

"Bu ses, **Enver Paşa**'nın sesi; başka ve beklenmeyen bir sesti!... Bu ses sadece bir teselli bile olsa, bizim kuşağımızın buna gereksinimi vardı!... Çünkü bu ses bize mağlubiyetten, onur kırıcı rıh sefaletini unutturan, bizi aşağılık duygularımızdan kurtaran bir sesti!... Yani yeni ufuklar açıyordu!... Bu bir kurtuluş ümidiydi!... Bir sığınak, bir son çareydi!...Bu milletin tarihi, Osman Gazi'nin çadır kurduğu Söğüt ya da *Domaniç Yaylası'nda başlamıyordu!... Milletin ilk varlığı da 300 çadır halkından ibaret değildi!... Bu milletin vatanı, Türk milletinin yaşadığı her yerdi!... Bu vatanın bir de adı vardı "Turan!...*

Ya Çarlık Rusyası yıkılırsa!... Öyle ya, niçin olmasın? Hayallerimizde Kafkaslar, Hazar Denizi öteleri, Altaylar canlanmaya başladılar!... Hem buraları hep bizim vatanımız olarak görmüyor muyduk? Yoksa "Büyük Turan"ın doğum çanı artık çalmak üzere miydi? Hepimiz haritaların başında toplanıyorduk!... Bu haritaların üzerinde "Yeni Türk Vatanı"nın sınırlarını çizmeye çalışıyorduk!... Buraları hep bizim!... Buralarını bizler kurtaracaktık!... Artık yakın geçmiş kasvetli bir rüya olmaktan ileri gitmiyordu!... Gerçekler, artık yalnız gelecekteydi!..."

Enver Paşa'nın bir lider gibi başını çektiği bu "**Turan**" akımı, Azerbaycan'ı, Kafkasya'yı, Kırım'ı, Türkistan'ı, Buhara'yı ve diğer Orta Asya devletlerini içine alıyordu. İlk fırsatta bu devletler, Osmanlı İmparatorluğu tarafından ilhak edilmeliydiler. Bu idealin gerçekleşebilmesi, öncelikle Ruslara karşı Kafkas cephelerinde elde edilecek başarılara endeksliydi. **Genel Kurmay İstihbarat Şubesi Müdür Yardımcısı Kurmay**

Cemal Paşa

Binbaşı Kazım Karabekir ise gördüklerini şöyle değerlendirmekteydi:

*"Hükümet içinde en çok sivrilen Enver Paşa,hukuken değilse bile fiilen büyük bir diktatörlük gücü kazanmış oluyordu!... Enver Paşa'nın bu gücü şaşırmadan kullanabileceği ise çok şüpheliydi!... Çünkü o, bulunduğu makamın gerektirdiği olgunluğuna ve deneyimini henüz ulaşamamıştı ve bu yüzden de hep Almanların etkisi altında kalıyordu!... Bu arada Ziya (Gökalp), Genel Merkezde her gün **"Turancılık ülküsü"**nü işliyordu!.. Bu yüzden Genel Merkez neredeyse **"Turancılık ülküsü"**nün gerçekleşmesi için fırsat kollamaya başlamışlardı!...*

Bunun için de Genel Merkez'de Enver ve Talat Paşaların istekleri ve olurları ile bir toplantı yaparak ordularımızın düşman memleketlerindeki hareketlerini kolaylaştırmak için örgütlenmeye karar verdik!... Asıl yol "Turan Yolu" olan Kafkas Cephesi'nde oynanacaktı!... Bu teşkilatın adını da "Teşkilat-ı Mahsusa" olarak belirlediler!..."

Balkan Savaşı'ndan çok büyük kayıplarla çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun yaralarını sarabilmesi, ordu ve donanmasını takviye ve ıslah etmesi, ülkenin imar ve inşa dilmesi için çok önemli çalışmalar gereken günlere gelinmiştir. Fakat bir taraftan Avrupa devletleri diğer taraftan özellikle Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlenmesi sağlayacak olan ve ordunun takviyesi, boğazların tahkim edilmesi, demiryolları inşaatının hızlanmasına karşı çıkmaktadır. Ruslar işi o kadar ileri götürürler ki, **"Islah Heyeti Komutanı"** olarak Türkiye'de bulunan **Liman Von Sanders**'in varlığı bile sorun yapılıyordu!...

Aslında hepsi; İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun kesin olarak bir yıkılma sürecine girdiğine inanmaktadırlar.

Balkan Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'ndan Avrupa topraklarının neredeyse hepsi koparılmıştı. Şimdi ise sırada Anadolu'nun ve diğer kalan topraklarının paylaşılmasına gelmiştir. Kabaca tüm bu devletlerin hesapları bu düşüncelerin etrafında olmaktadır.

Bu devletler bu arada

14 Ocak 1914 tarihinde Osmanlı hükümetine bir nota vererek, "**Ermenistan**" olarak nitelendikleri Doğu illerimizde "Ermeniler için durumun kaygı verici olduğu"nu bahane ederek, hükümetin dikkatini çekmiştir. Bu notanın ardından Osmanlı Hükümeti üzerindeki baskılar artmış ve Sadrazam Sait Halim Paşa, **8 Şubat 1914** tarihinde Rusya ile bu konuda bir antlaşma imzalamıştır. "Ermenistan Islahı" adı verilen bu antlaşmaya göre; Doğu Anadolu büyük devletlerin önereceği iki müfettiş tarafından yönetilecektir. Bu müfettişler, kendilerine ayrılan

Türk – Alman dostluğunu karikatürize eden Punch Dergisi

Seferberliğin törenle ilanı – İstanbul, 2 Ağustos 1914

bölgede; Erzurum, Trabzon, Sivas, Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır'da yönetimi, adaleti, polis ve jandarmayı ve bir ölçüde de orduyu denetleyecek ve hatta kullanabilecektir.

Toprak konusunda anlaşmazlıklar bu müfettişlerin gözetimi altında çözülecek, "Kanun, nizamname ve resmi tebliğler yerel dillerle ilan edilecek"tir. Rusya bu müfettişleri bizzat kendisi göndermek istemektedir. Halbuki böyle bir anlaşma "Doğu Anadolu'nun resmen teslim edilmiş olması demektir!..." Hem de tek bir kurşun dahi sıkılmadan!...

Antlaşmanın en tehlikeli yönü, askeri taahhütlerle ilgilidir. Osmanlı İmparatorluğu, kendi halkından olan Ermenilere nasıl ve nerelerde askerlik yaptıracağını, Rusya ile yaptığı bu anlaşma ile sınırlandırmaktadır.

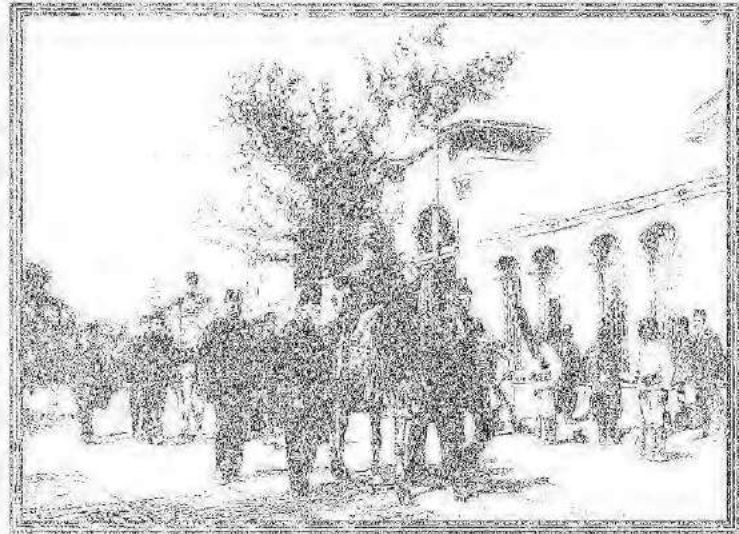
En önemlisi de, Rus sınırındaki 3 ncü Ordu'ya bu bölgedeki Ermenilerden asker alınacak olmasıdır.

Bunlar yetmezmiş gibi antlaşmaya göre Rusya bunları denetleme hakkını da elinde tutmaktadır.

Ermeni meselesi, neredeyse Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine giderek daha çok fazla karışan Ruslarla Osmanlı İmparatorluğu arasındaki bir mesele haline gelmiştir.

Elde edilen sonuçları çok memnun olduğu anlaşılan Rusya, bu anlaşma ile "**Ermenistan Devleti'nin Temelinin Atıldığı!...**" inancındaydı. Böylece Anadolu'nun taksimi ile talep edilecek olan bölgelerin sınırı çizilmiş oluyordu.

Genel Kurmay İstihbarat Şubesi Müdür Yar-

Seferberlik ilanının halka duyurulması – İstanbul, 2 Ağustos 1914

Helmut von Molke

dımcısı **Kurmay Binbaşı Kazım Karabekir**'in bu konudaki görüşlerine gelince, şöyle demektedir:

"Rusya'nın hedefi, doğu illerini, Karadeniz kıyılarını, Boğazları, İstanbul'u, Marmara sahillerini ve bütün Anadolu'yu işgal etmek!...

İngiltere'nin hedefi ise, Doğu Anadolu'da bir Ermeni ve bir de Kürt Devleti kurarak Türklerin doğu ile bağlantılarını koparmak, Rusların İstanbul'u işgal etmeleri halinde, kendisinin de Çanakkale Boğazı'na yerleşmesidir!..."

Bu gelişmeler üzerine **Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa 20 Temmuz 1914 *tarihinde Erzurum'da bulunan 8nci Kolordu Komutanlığı'na gizli şifre ve çok acele kaydı ile şu telgrafı çeker:***

"7 nci Kolordu, 21 nci ve 22 nci Tümenler dışta tutularak kara ve deniz ordularının seferberliği ve tüm müstahkem mevkilerinin silahlandırılması için Yüce Padişah emri çıkmıştır!... Seferberliğin birinci günü Temmuz'un 21'i olan Pazartesi günüdür!... Bu emir hemen ve tüm süratiyle bağlı birimlere yayınlanacaktır!..."

Bu telgrafın gelmesi üzerine **9 ncu Kolordu Komutanı Ahmet Fevzi Paşa, aynı gün tarihli telgrafla tüm birliklerin hazırlığını talep eder:**

"Tümen Komutanlıkları'na, Asker Alma Daireleri'ne, Kolordu Karargâh Şubeleri ile Kolordu'ya ait birliklere, Kale Komutanlığı'na, Sınır Komiserliği'ne, Süvari Topçu Taburu'na, Trabzon, Sivas, Erzurum Jandarma Alayları'na!...

7 nci Kolordu, 21 nci, 22 nci Tümen dışında kara ve deniz ordularının seferberliği, tüm müstahkem mevkilerin silahlandırılması için

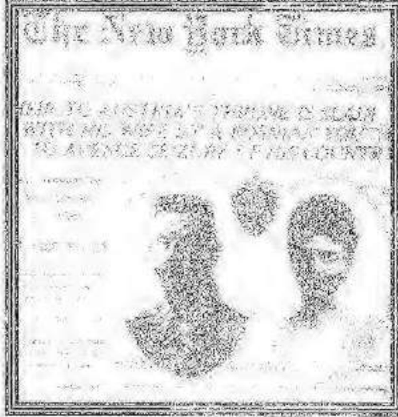
Yüce Padişah emri çıkmıştır!... Seferberliğin birinci günü Temmuz'un 21'i olan Pazartesi günüdür!... Seferberlik projeleri postaya verilmiştir!...

Projelerin gelişini beklemeyerek seferberlik geçici talimatı gereğince askerlerin, ulaşım araçlarının, yedek subayların ve tüm seferi araçların çok hızlı bir şekilde toplanıp gönderilmesine özen gösterilmesi ve bu emrin bağlı birimlere yayınlanması!..."

Avusturya Veliahtı Franz Joseph ve eşi

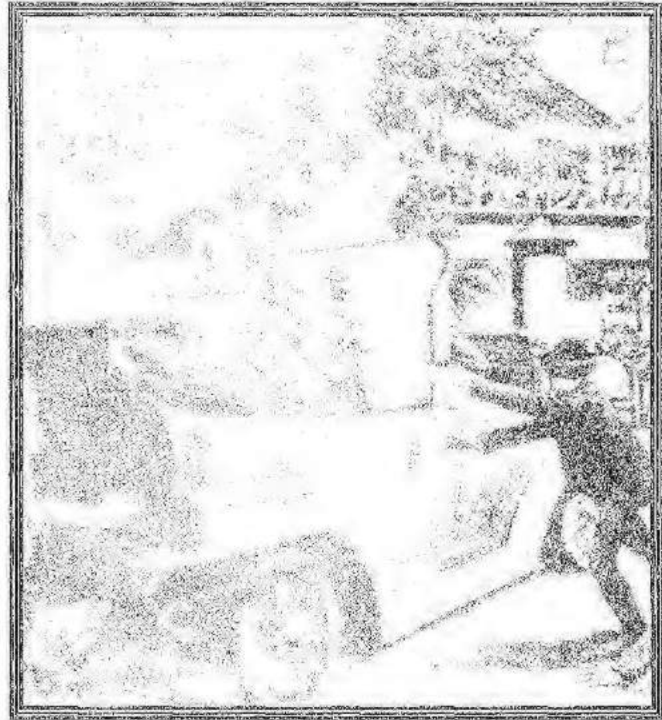
"CİHAN SAVAŞI'NIN PATLAMASI VE NE YAPACAĞINI BİLMEYEN BİR YÖNETİMİ..."

The New York Times

Avusturya Veliahtı Ferdinand ve eşinin öldürülmesi haberi The New York Times Gazetesi. 28 Haziran 1914

Bir takım askeri manevralar düzenlemek için Saraybosna'ya giden Avusturya-Macaristan Veliaht Prensi Franz Ferdinand ve eşinin, bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi ile fiili ateşlenen 1 nci Dünya Savaşı başlamak üzeredir. Avusturya - Macaristan Hükümeti, Sırp milliyetçiliğine devamlı bir şekilde kışkırtan Sırbistan'ı yola getirmek için veliahtlarına yapılan bu suikastı bahane ederek, Sırbistan'a kabul edilmesi imkânsız şartları kapsayan bir nota verirler. Ardından da bu nota 48 saat içinde kabul edilmezse savaş ilan edecekleri tehdidini savurmaktan da geri kalmazlar.

Sırbistan'ın durumun vahameti karşısında sadece bir tek noktasına itiraz etmesine rağmen sonuç değişmez ve **28 Temmuz 1914** tarihinde Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a savaş ilan eder. Bunun ardından tüm Avrupa devletleri arasında bir "**savaş ilan etme yarışı**" başlar. İlk olarak Rusya, Sırbistan'ı savunmak üzere **31 Temmuz 1914** tarihinde Avusturya-Macaristan'a savaş açar. Ardından da Avusturya'yı destekleyen Almanlar ilk önce **1 Ağustos 1914** tarihinde Rusya'ya, ardından da **5 Ağustos 1914** tarihinde Rusya'yı desteklediğini ilan eden Fransa'ya savaş açar. Bu "**savaş ilan etme yarışı**" devam eder. Bu sefer de İngiltere, müttefiki olan Fransa'ya savaş açtı diye, bu sefer kendisi Almanya'ya savaş açar. Artık Avrupa'yı neredeyse tümü ile kapsayan bir "**Büyük Savaş**" ortalığı kasıp kavurmaya başlamıştır. Bu

Ferdinand'ın öldürülmesi

Avusturya Veliahtını öldüren Gavrilo Prinsip

gürültülü, patırtılı günlerde Osmanlı İmparatorluğu, kendine bir taraf belirlemek noktasındadır. Önemli olan **"hangi devletlerle ve nasıl bir ittifak"** yapılacağıdır.

Önceleri İngiltere ve Rusya ile ardından da Fransa ile yapılan görüşmelerden somut bir sonuç elde edilemez. O kadar ki, bir anlaşma zemini sağlamak gayesi ile Paris'e giden Bahriye Nazırı Cemal Paşa, koskoca Fransa'da konuşacak bir ciddi muhatap dahi bulamaz.

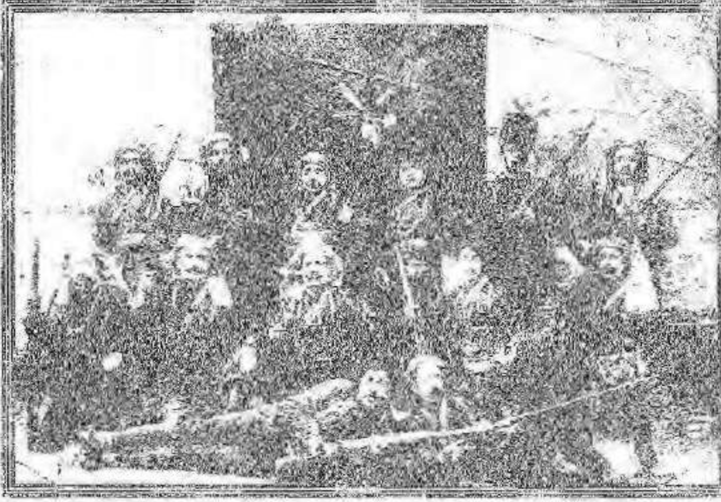
Karşısına çıkarılan Fransız Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Müdürü ile yapmak durumunda kaldığı görüşmenin sonucunda da; *"Bu kadar büyük bir hayal kırıklığına uğrayacağımı hiç düşünemezdim"* demekten geri kalmaz. Gerçi Fransa, İngiltere ve Rusya, Osmanlı yönetiminden bu savaşta tarafsız kalmaları ve Almanya ile hiçbir şekilde bir ittifak yapmamaları istemektedir. Ayrıca Osmanlı yönetimi tarafsızlığı seçecek olursa, savaşın bitimine dek toprak bütünlüğünün korunacağı sözü verilmiştir. Ancak, yapılan bu vaatte en dikkati çeken husus, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün ancak; **"bu savaşın sona erişine kadar"** korunacağı noktasında düğümlenmektedir. Peki ya savaş sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir saldırıya uğramayacağı nasıl düşünülebilirdi?

İşte o günlerde **Genelkurmay İstihbarat Şubesi Müdür Yardımcısı K. Binbaşı Kazım Karabekir**'in yazdığı satırlardaki görüşleri:

"Almanya'nın hedefi, Osmanlı Devleti'nin tümüyle kendine boyun eğmiş hale getirerek, İtilaf Devletleri'nin bu büyük savaşta Almanya'yı çember içine almalarına fırsat vermemek. Turancılık, İslam Birliği gibi idealler peşinde koşturacağı Osmanlı devleti vasıtasıyla İtilaf Devletleri'nin kendi sömürgelerinde daha fazla kuvvet bulundurmaya ve onları Osmanlı ordularıyla da uğraşmaya mecbur etmek!..."

Bu arada özellikle Rusların hedefleri çok büyüktür ve şöyle demektedirler: *"Bu savaş bize İstanbul ve Boğazları sağlamazsa, hiçbir anlam taşımaz. Çarigrad (İstanbul) mutlaka bizim olmalıdır!..."*

İngilizlerin düşüncesi ise bir başka türlüdür, **Denizcilik Bakanı Winston Churchill**' in kendi deyimi ile şöyledir: *"Osmanlıyı derhal kalbinden vurmak için, Yunanistan, Gelibolu'yu ele geçirebilir!... Bu ise bize Çanakkale Boğazı'nı açar!... Böylece Marmara Denizi'ne girer Türk ve Alman donanmalarını batırır, oradan da Karadeniz'deki Rus donanması*

Çeteleşen Osmanlı Ermenileri

ile bağlantı kurar ve tüm duruma hakim oluruz!... Bu demektir ki, önce Çanakkale zorlanarak Boğazlar açılacak, ardından İstanbul ele geçirilecek, sonrasında da Batı Anadolu, Yunanistan tarafından işgal edilerek, İtilaf Devletleri'nin Rus ordularını bol silah ve cephane ile besleyecekleri yol açılacak, böylelikle güçlenen Rusya da, Almanya'yı rahatlıkla dize getirecek!."

Bu düşünce ve görüşler karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun ne bu planı bozabilecek ve ne de özellikle Boğazları koruyabilecek bir gücü vardır. Bu sebepledir ki, bunları ona sağlayacak, destek verecek, yardımda bulunabilecek bir müttefike gereksinimi vardır.

İşte bu noktada karar mekanizmasında bulunan İttihatçılar için önlerinde iki seçenek vardır:

1. Osmanlı İmparatorluğu ya savaşa girmeyip, olacakları sükunet içinde bekleyecektir!...

2. Ya da bu büyük savaşta Almanya'nın yanında olacak, böylelikle hem para, hem güç, hem de askeri yardıma kavuşacaktır.

İttihatçılar her nedense ikinci şıkkı kabul etmeye meyillidirler. Zaten ortada Osmanlı İmparatorluğu'na yakınlık gösteren tek devlet de Almanya'dır. Doğaldır ki bu tercihte Enver Paşa'nın rolü de çok büyüktür. Çünkü Enver Paşa'ya göre bu şıkkın kabul edilmesi halinde:

"Osmanlı İmparatorluğu, Rus tehlikesine karşı korunmuş olacak, hatta Balkanlarda kaybedilen topraklar bile geri kazanılabilecektir!...

Hatta hatta, Mısır, İran ve Hindistan'daki Müslümanlar kurtarılacaktır!...

Dahası, Kafkaslar ve Orta Asya'daki Türkleri bir bayrak altında toplamak için savaşılabilecektir!..."

İşte bu düşünceler paralelinde İttihatçıların ileri gelenleri kendi aralarında **"çok gizli"** bir toplantı yaparlar. Bu toplantıya; **Sadrazam Said Halim Paşa, İçişleri Bakanı Talat Bey, Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Meclis Başkanı Halil Bey** katılırlar. Yine bu toplantıda acele bir şekilde alınan bir kararla Almanya'nın Rusya ile resmen savaşa gir-

Said Halim Paşa

Said Halim Paşa, Devlet erkânı ve yabancı diplomatlarla

mesinden birkaç saat sonra yani **2 Ağustos 1914** günü, Almanya ile bir ittifak anlaşması imzalanır. Aynı gün, o sabahtan geçerli olmak üzere bir **"Genel Seferberlik"** ilan edilir.

Bir devletin tarihine yön verecek kadar önemli olan bu toplantı ve ardından imzalanan anlaşma o kadar **"gizli"** ve o kadar **"acele"** bir şekilde yapılmıştır ki kabinenin diğer etkin üyelerinden **Maliye Nazırı Cavid Bey, Bahriye Nazırı Cemal Paşa** ve hatta **Şeyhülislam Hayrı Efendi**'nin o gün için haberleri dahi olmamıştır. Olayların her geçen gün biraz daha karmaşık bir hal aldığını gören **Rusya Dışişleri Bakanı Sazanof,** aynı gün **Londra Büyükelçisi Benkendorof**'a aşağıdaki hususların müzakere edilmesi için **Fransız ve İngiliz Dışişleri Bakanları** ile görüşmesi talimatını verdi. Bu talimat şöyle idi:

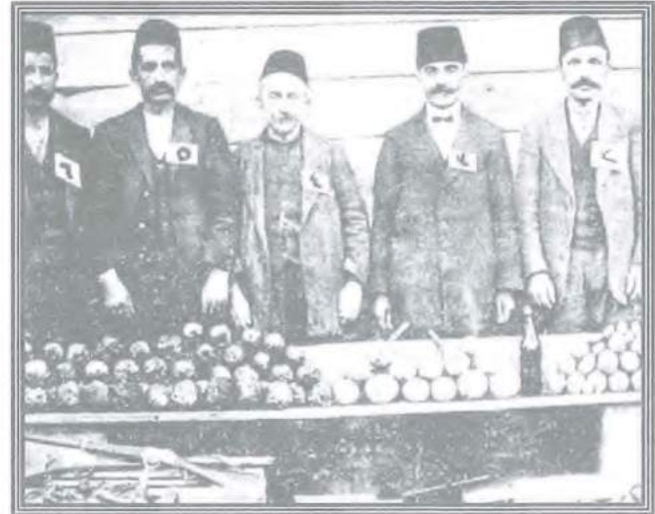
"• Türkiye iyi niyetini göstermek için seferberliğini iptal etmeli!...

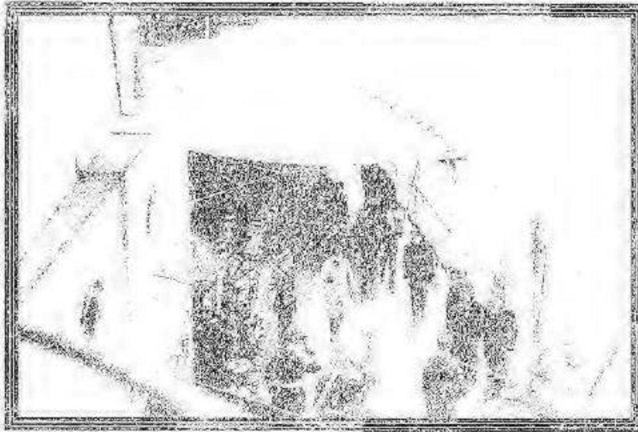
• Üç Hükümet Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü taahhüt etmeli!...

• Osmanlı İmparatorluğu, savaştan sonra yapılacak bir antlaşma ile Alman yatırımlarına sahip olmalı!...

• Toprak bütünlüğünün temini hakkında İstanbul'daki büyükelçilere acil olarak talimat verilmeli!...

Ancak, özellikle İngiltere bu teklife sıcak bakmadı. Onlara göre Türklerden Alman gemilerindeki mürettebatın sınır dışı edilmesi istenmeliydi. Aslında gerek İngiltere, gerekse Fransa, Osmanlı ülkesi toprakları üzerinde çok büyük planlara sahiptiler. Hatta hatta Rusların *"Bu savaşta Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsız kalması halinde toprak bütünlüğünün korunacağı hakkında Osmanlı yönetimine yazılı bir taahhüt verilmesi!..."* şeklindeki ta-

Bir kilisenin bodrum katında ele geçirilen Ermeni Komitacılar ve bombaları.Adapazarı, 27 Eylül 1914

Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın Goben (Yavuz) Zırhlısı'nı ziyaretinde Alman askerlerince karşılanması

lepleri de bir türlü karşılık bulmuyordu.

İşte **Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın** o günlerle ilgili görüşlerinden yansıyan bazı satırlar:

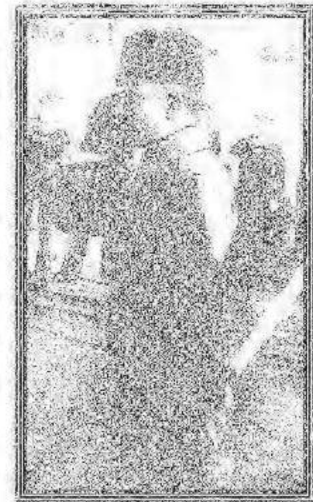
"Şimdiye kadar bize dostluk duygularını göstermekle beraber, eylemli ve gerçek hiçbir yardımda bulunmamış olan Almanya, acaba neden dolayı bizimle ittifak imzalamak için acele etti?"

9 ncu Kolordu, 83 ncü Alay Komutanı Binbaşı Ziya (Yergök) Şöyle demektedir:

*"Biz neden savaşa girdik? İngiltere ve Fransa'nın saflarına neden geçmedik? Boğazlar bizde idi!... İngiliz ve Fransızlar; **"İstanbul'u Ruslara verme"** sözü vermişlerdi!... Bunun için bizi ittifaklarına almıyorlar, isteklerimizi kabul etmiyorlardı!... Artık doğal olarak Almanların tarafına geçmemiz gerekiyordu!... Üstelik İngiliz ve Fransızların ilgisizliğine karşılık Almanlardan birçok konuda destek ve yardım sözü de almıştık!... Denize düşenin yılana sarılması gibi, böyle bir ittifaka girmeyi canımıza minnet bilmiştik!..."*

Gerçi Osmanlı İmparatorluğu, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın bulunduğu bloğa katılmıştır. Ancak bu ittifaka rağmen doğrudan doğruya savaşa katılma konusunda bazı tereddütler geçirmektedir. Hele hele Osmanlı İmparatorluğu'nun neden alelacele bir kararla böyle bir anlaşma imzaladığını kimse bilmemektedir. Ancak Almanlar bu anlaşmanın imzalanmasından çok memnundur. Hem de Osmanlı İmparatorluğu'nu bu savaşa hemen sokmakta kararlıdırlar. Bu konuda **Alman General Von Moltke**'nin anlaşma haberini duyar duymaz kendi dışişleri bakanlığına gönderdiği rapordaki şu cümle çok dikkat çekicidir. Diyor ki:*"Osmanlı İmparatorluğu, mümkün olduğu kadar kısa bir sürede Rusya'ya savaş ilan etmelidir!..."*

Bu siyasi kargaşa devam ederken Anadolu'nun doğusunda çok büyük bir hareketlilik gözlemlenmekte, özellikle Ermeniler tam bağımsız bir bölgede yaşıyorlarmış gibi hareket ediyorlardı. Buna dayanarak **Temmuz 1914**'te **"Ermeni Taşnaksutyun Komitesi"**'nin sekizinci kongresi toplandı. Bu kongreye İstanbul, Trabzon, Muş, Van, Erzurum, Sivas,

Enver Paşa

Meclis Başkanı Halil Bey

Harput, Samsun, Beyrut, İzmir, Kayseri ve Diyarbakır Komiteleri ile Kafkasya, İran, Amerika, Mısır, Balkanlar ve yakın diğer memleketlerden komiteler ve bu arada Avrupa ve Rusya Taşnaksutyun Talebe Komiteleri katıldı. Kongrede alınan kararlar gerçekten ibret verecek bir şekildedir:

"Muhtemel bir Osmanlı-Rus savaşında, işgal edilecek olan topraklarda Ermenilere bağımsızlık verilmesi şartı ile Ruslarla ittifak yapılması!... Ayrıca savaş ilanına kadar Rusya ve diğer Avrupa ülkelerinin yardımı ile silahlanma çalışmalarını artırmak!... Savaş ilan edildiğinde, Türk ordusundaki Ermeni askerlerin silahları ile birlikte Rus ordusuna katılacaklar!..."

Bu arada Rus Çarı Nikola **Eylül 1914** tarihinde yayınladığı bir beyanname ile Ermenileri Rusların yanında savaşmaya açıkça davet ediyor ve şöyle diyordu: *"Özgürlük saati sonunda sizin için de çaldı..."* Gerçekten savaş başlar başlamaz "Erzurum Milletvekili Pastırmacıyan, 3 ncü Ordu'nun neredeyse tüm Ermeni subay ve askerleri ile birlikte Rus tarafına geçti." Diğer taraftan Ruslar daha savaşın başlamasından birkaç ay öncesinden **"Ermeni taburları"** oluşturmaya ve silahlandırmaya başlamışlardı bile.Bu bağlamda aynı gün *Almanya Başbakanı'nın İstanbul'daki büyükelçisine;* **4 Ağustos 1914** tarihi telgrafında şunu söyler:

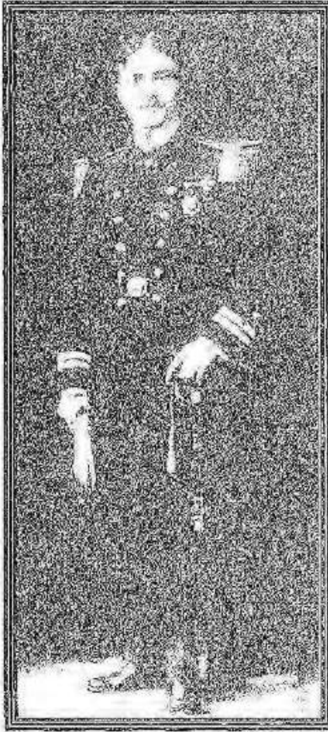

Çar Nikola

"İngiltere muhtemelen bugün yarın bize savaş ilan edebilir!... İngiltere'nin göstereceği davranışın etkisi altında kapıların yüzümüze kapanmaması için, Osmanlı İmparatorluğu'nun, mümkünse hemen bugün Rusya'ya savaş ilan etmesi son derecede önemlidir!..."

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun bu büyük savaşa katılması kararı her ne kadar İstanbul'daki toplantıdan ve ardından gelen anlaşmadan kaynaklanıyor görünse de, esas savaşa giriş senaryosunun İstanbul'dan değil, Almanya'dan tezgâhlandığı anlaşılmaktadır. O günlerin **Genelkurmay İstihbarat Şubesi Müdür Yardımcısı Kurmay Binbaşı Kazım Karabekir**'in görüşleri ise şöyledir:

"İttihat ve Terakki'nin İslam Birliği fikrini terk etmeden Türk milliyetçiliği fikrini de benimsemelerinden İngilizler büsbütün ürkmüşlerdi!... Çünkü bu durumda Rusya, İran ve Afganistan yönetimindeki milyonlarca Türk'ü de İslam Birli-

Enver Paşa, Cemal Paşa

Rauf (Orbay)

ği güden Osmanlı Türklerine katmayı amaç edinmek, İngiltere'nin Doğu politikasının ölümü demekti!...

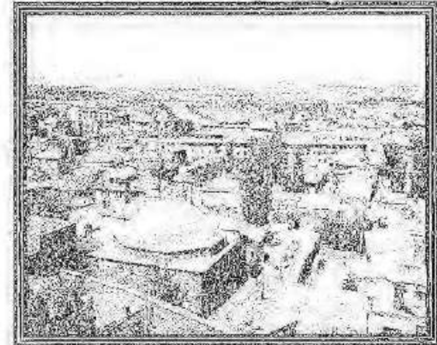
Bu sebepledir ki İngilizler, Rusların Türk düşmanlığı politikasını ve hatta boğazların işgali emellerini onaylıyor görünüyorlardı!... İlk iş olarak da İtalya ve Fransa'yı da Osmanlı Devleti aleyhine sürüklemeyi başardı!... Boğazları, İtilaf Devletleri'ne karşı kapatmak, Osmanlı bağımsızlığı ve belki de varlığı için zorunluydu!... Bu da derhal seferberlik ilan ederek silahlı tarafsızlık durumuna geçmek ve Karadeniz'de Ruslara karşı üstünlük sağlamakla mümkündü!...

Birincisi paraya, ikincisi de güçlü bir donanmaya gereksinim gösteriyordu!... O günlerdeki siyasi duruma göre de bunlar ancak Almanlarla yapılacak bir anlaşma ile mümkün olabilecekti!... Osmanlı Hükümeti, Almanlarla yaptığı antlaşma ile bunları temin edebiliyordu!... Ancak anlaşma metnini dikkatli bir şekilde belirleyememiş olmasından dolayı, daha ilk günden büyük tehlikeler içine girmişti!... Şöyle ki: İttifak antlaşmasının savaşa girmeyi taahhüt eden

*maddesi şöyleydi: **"Rusya, Almanya'nın savaşa girmesini zorunlu hale getirirse, Osmanlı İmparatorluğu da derhal savaşa katılacaktır!..."***

Böylelikle antlaşmanın imzalandığı 2 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı hükümeti de savaşa katılmayı kabul etmiş oluyordu. Hâlbuki Osmanlı ordusu henüz taahhüdünü yerine getirebilecek bir durumda değildi. Ancak, Almanlar daha ilk günden itibaren, anlaşmanın şartları gereği derhal savaşa girmemizi istemeye başladılar. Hem de yalnız Ruslara karşı değil, aynı zamanda İngilizlere de karşı!...İşte o günlerde **Genelkurmay İstihbarat Şubesi Müdür Yardımcısı Kurmay Binbaşı Kazım Karabekir**'in kelimelere dökülen bir anlatımı daha:

*"Ahlak dışı yolu tutarak refah içinde yaşamak isteyen seciyesizler, etraflarında toplandıkları başlardan daha fazla bir şeyler koparabilmek için her şeye alet oluyorlar!... İşte Enver Paşa'nın etrafında böyle bir ağ çevrildi!... Dalkavuklar, Enver'i mitolojik bir kahraman yapabilmek için bütün geçmişi de hayasızca yalanladılar ve **"Enver'in Allah tarafından Türk milletine ihsan edilmiş bir kahraman"** olduğuna halkı,*

Erzurum,1914

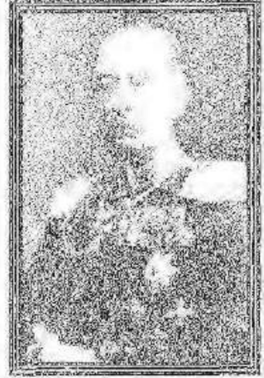

I. Dünya savaşına katılmak için Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi'den alınan fetva

hükümeti, padişahı ve hatta Enver'in kendisini de inandırdılar!..."

Seferberliğin ilan edildiği **2 Ağustos 1914** günü Meclis-i Mebusan'da bir konuşma yapan Dâhiliye Nazırı Talat Bey şöyle demiştir:

"Meclise gönderilen önemli kanunların hepsi incelenmiş ve tamamlanmış bulunduğuna göre, anayasa gereğince önümüzdeki Kasım ayı başlarında davetsiz olarak toplanmak üzere, Meclis-i Mebusan'ın bu olağanüstü devresini bugünden itibaren tatil edilmesini irade ederim!.."

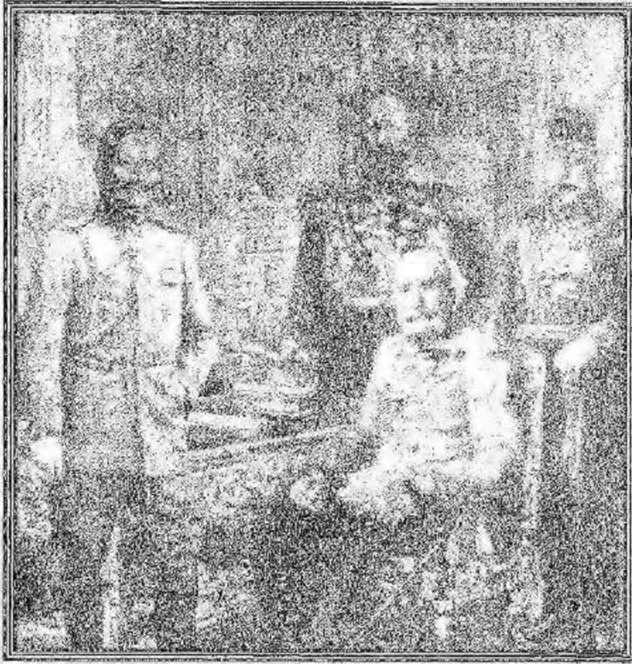
Bu konuşmaya ilişkin zabtın okunması ve kabulü için meclis topu topu on dakikalık bir mesai harcamıştır. Bu durum bile bir büyük savaşa katılma kararlılığının olduğu o günlerde Meclis-i Mebusan'ın bile ne kadar zayıf ve güdümlü kişilerce temsil edildiğinin en bariz görüntüsü idi. Meclis-i Mebusan'dan bir şey beklemek o günler için hiç de olası değildi. Sanki milletvekillerinin görevi, İttihat ve Terakki'nin sivrilmiş bir kaç kişisine itaat etmek ve onların güdümünde hareket etmek gibi bir şeydi. O günlerin **Genelkurmay Başkanlığı Seferberlik Şube Müdür Yardımcısı olan Kurmay Binbaşı İsmet** (İnönü)'nün satırlara dökülen sözleri:

Alfred Von Schlieffen

"Avrupa'da, Almanya ve Avusturya orduları ilk günden hudutları geçmiş ve taarruza başlamışlardı!... Heyecanlı savaş haberleri zihinleri işgal ediyordu!... Avrupa'da Alman orduları Paris üzerine ilerliyorlardı!... Almanya'nın doğusunda Rus ordularının saldırıları, General Von Hindenberg tarafından tekrar tekrar yenilgilere uğratılmışlardı!... Bu zaferlerin haberleri memlekete yayılıyordu!... Özellikle ordu içinde bunlara mübalağalı değerler verilmeye çalışılıyordu!...Savaşa girmemekle Türkiye için son fırsatların kaybolmakta olduğu havası telkin edilmek isteniyordu."

1914 yılının Ağustos ayının ilk günleri!... Bu günler, Almanların, Osmanlı İmparatorluğu'nu bir an önce savaşa sokmak için her fırsatı değerlendirdikleri ve her türlü baskıyı uyguladığı günlerdir. İşte bu günlerde Osmanlı İmparatorluğu'nu

Hasan İzzet Paşa

Dört müttefik hükümdar. Sağdan sola; Osmanlı Sultanı 5 nci Mehmed Reşad. Oturan; Avusturya-Macaristan İmparatoru Fransua Joseph, arkasında; Bulgar Kralı Ferdinand, sol başta; Alman İmparatoru 2 nci Wilhelm

geleceğini ve savaştaki alacağı rolü belirleyen bir olay olur. **Alman Amiral Souschon**'un emrindeki **Goeben** ve **Breslau** adlı savaş gemileri Akdeniz'de seyrederken İngiliz donanması tarafından batırılmak tehlikesi ile karşı karşıya kalır. İngilizler ne yapıp yapıp bu gemileri batırmak için peşlerine düşer.

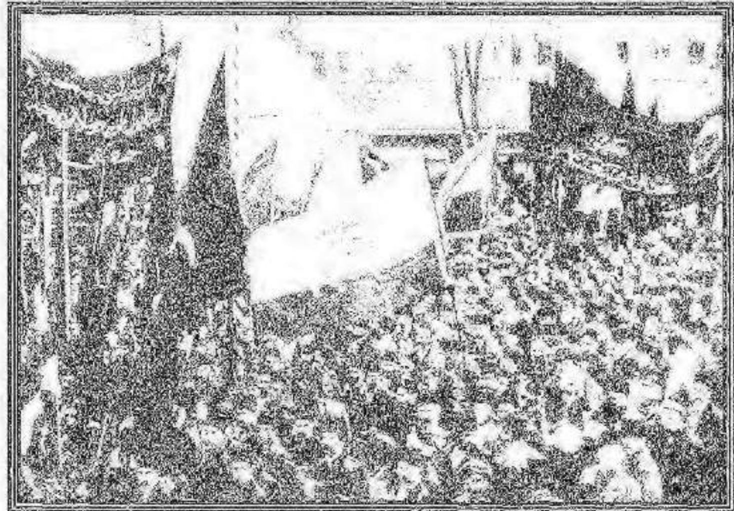
Alman Amiral, gemileri kurtarma peşinde koşturmaktadır. O sırada kendisine Almanya'dan gönderilen "çok acele İstanbul'a gitmesi" emri üzerine rotasını hemen Çanakkale Boğazı'na çevirir. **Başbakan Said Halim Paşa,** 6 Ağustos 1914 günü yaklaşmakta olan gemilere **"güvenli bir liman"** sözü karşılığında, **Alman Elçisi Wangenheim**'den bir takım tavizlerde bulunmasını ister. Alman Elçisi, gemilerini güvenliğe kavuşturmak için de bu isteklerini kabul eder. Sıralanan ve kabul gören taleplere gelince, onları şöyle sıralayabiliriz:

1. Almanya kapitülasyonların kaldırılmasına yardım edecek!...

2. Almanya, savaş sırasında işgal edilebilecek Osmanlı toprakları boşaltılıncaya kadar barış yapmayacaktır!...

3. Eğer Yunanistan, Osmanlı Devletine karşı savaşa girer ve kaybederse; Almanya, Ege'deki adaların iadesini sağlayacaktır!...

4. Almanya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya Müslümanları ile doğrudan temas sağlayabilmeleri için doğu sınırında küçük bir düzeltme sağlayacaktır!...

Cihat ilan edildiği gün İstanbul Sokakları

"GEOBEN VE BRESLAU ZIRHLILARI!..."
(Bir Çocuğumuz Oldu!...)

Geoben – Yavuz Savaş Gemisi

9 Ağustos 1914 tarihinde Sadrazam Said Halim Paşa; Talat Bey, Cemal Paşa ve Enver Paşa ile yaptığı çok özel toplantıda: **"Almanya'nın desteklenmesi demek, savaşa girmek demek değildir"** görüşünü açıklar ve bu görüş toplantıya katılanlar tarafından genel bir kabul görür. Said Halim Paşa'nın politikası, **"savaşın nasıl biteceği anlaşılıncaya kadar"** zaman kazanmaya, bu süreçte bir savaşa katılmama felsefesine dayanıyordu. Aralarında vardıkları son karar, Fransızlar ve Ruslarla yeniden görüşmelere başlanması paralelinde olur. Aynı gün, Enver Paşa, Rus Büyükelçisi'ne bir **"Türk-Rus İttifakı"** önerir. Ama ne var ki **Alman Amiral Souchon**'un gemileri ile İstanbul'a girebilmesi için izin istemesi, bütün planları altüst edecektir. **Genel Kurmay Bş. Islah Heyeti Subayı Alman Yarbay Kress von Kressentein**'ın raporundan alıntılar:

"10 Ağustos sabahı!... Telgrafı alarak hemen Enver Paşa'nın odasına koştum ve kendisinden Çanakkale'den geçiş iznini vermesi için ricada bulundum!... Enver Paşa'nın böyle önemli bir kararı sadrazamla görüşmeden veremeyeceği itirazına karşılık olarak, ben bu işte yapılacak bir gecikmenin, İngilizlerin gemilerin peşinde olması nedeniyle bir daha onarılamayacak sonuçlar doğurabileceğine Enver Paşa'nın dikkatini çektim!...

*Enver Paşa; **"Gemiler içeri alınsın"** cümlesiyle kararını bildirdi!... Bunun üzerine ben de, **"İngilizler, Alman gemilerini izleyerek Çanakkale'yi zorlayacak olursa, İngilizlerin üzerine ateş edilsin mi?"** sorusunu sordum!....*

Enver Paşa; "Bu konuda benim tek başına karar verebilmem imkansız olan bir sorundur!... Bunu ancak Bakanlar Kurulu çözümleyebilir!... Çünkü bu durum İtilaf Devletleri'nin derhal savaşa geçmesi ile sonuçlanabilir" dedi!...

Amiral Souchon

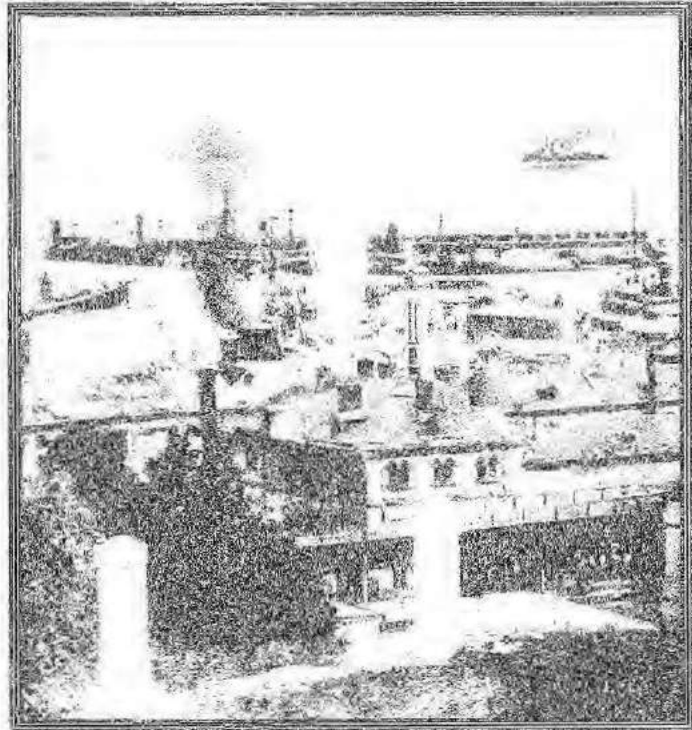
Yavuz zırhlılarının Sivastopol Limanı'nı bombalaması – 28 Ekim 1914

*Ben de; "En büyük üstlerin, en gerekli bir anda Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlarını, açık ve kesin bir emir vermeksizin kendi başlarına bırakmanın, onları ne kadar zor duruma sokacağı ve bu gibi ağır sorumlulukların alt kademelere yükletilmemesi gerektiğini" büyük bir kesinlikle Enver Paşa'ya açıkladım!.. Düşüncemi onayladı ve benim yeniden; **"İngilizlere ateş açılsın mı, açılmasın mı?"** diye sormam üzerine "EVET" cevabını verdi!... Kalbim dehşetle ferahlamıştı. Enver Paşa'nın cesaretine, karar verme gücüne*

ve sorumluluğu sevmesine, kesin bir hayranlıkla odasından çıktım!..."

İstanbul'da hiçbir kimsenin bilmediği bu olay, ilgililere de Enver Paşa tarafından duyurulur. Sadrazam Said Halim Paşa'nın yalısında toplantı halinde bulunan Dâhiliye Nazırı Talat Bey, Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Bey ve Maliye Bakanı Cavid Bey, iki Alman gemisinin Çanakkale Boğazı'nı geçişlerini Enver Paşa'nın **"BİR ÇOCUĞUMUZ OLDU"** sözleriyle öğrenirler.

İngiltere'den, Rusya'dan çok şiddetli protestolar yağmakta; **"Gemilerin derhal Akdeniz'e gönderilmesi"** istenmektedir. Yoksa **"Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan edileceği"** söylenmektedir. Sadrazam Said Halim Paşa ve beraberindekiler, bu olayın İtilaf Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'na **"Savaş İlanı"**'nı gerektirecek ciddiyette bir

Osmanlı savaş gemileri Odessa Limanı'nı bombalamaları. 28 Ekim 1914

Rus güçlerine direnen Erzurum

olay olduğunu savunmaktadır. Ancak Enver Paşa; *"Başka çare olmadığını, dost Almanları, düşman İngilizlere karşı korumak zorunda oldukları"* cevabını verir. Uzun süren tartışmalardan sonra, *"Alman denizcilerden, silahlarını teslim etmelerini, ya da İstanbul'dan ayrılarak Akdeniz'e dönmelerinin"* istenmesine karar verilir. Bu karar Alman Elçisi'ne bildirildiğinde çok sert bir tepki ile karşı karşıya kalınır.

Alman Elçisi Wangenheim, kendisi ile görüşmeye giden **Maliye Nazırı Cavid Bey'e:** *"Bize danışmadan böyle bir karar almağa hakkınız yok!... Siz deneyimsiz bir adamsınız!.."* diyecek kadar küstahça bir tavır sergiler. İşte o günlerin **Maliye Nazırı Cavid Bey'in** sözleri:

"Kendimi kudurmuş bir köpek karşısında zannetmiştim!.. Adam söz söylemiyor, adeta havlıyordu!... Ben dedim ki:

- Kendi işimiz hakkında verilmiş bir karardır bu!...

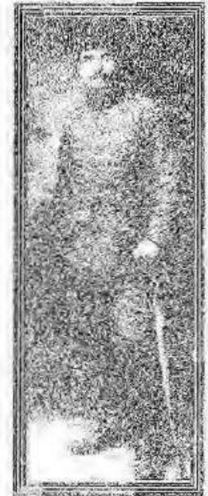
- Bu karar, müttefiklerin siyasi çıkarlarına aykırıdır!.. Yarın İngiliz ve Fransız donanmaları Boğazlardan geçecek ve size savaş ilan edecekler!... Biz de size kesinlikle yardım etmeyeceğiz!... Boğazlar kesinlikle direnemez!... Siz Osmanlı İmparatorluğu'nun mahvolmasına sebep olacaksınız!... Ben de yarın askerlerimizi alarak buradan gideceğim!...

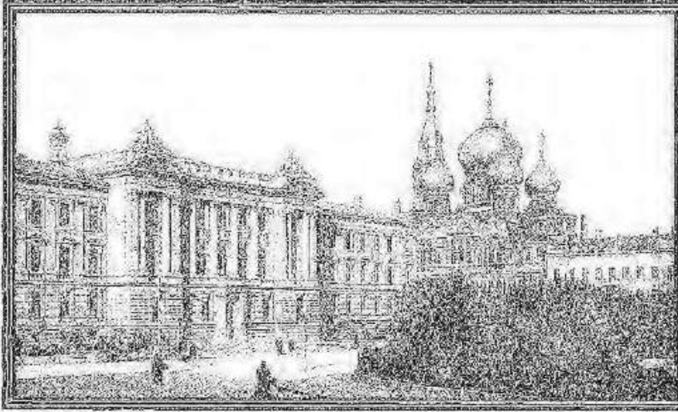
- Bu kararımızı sizden önce Rus, İngiliz ve Fransız Büyükelçilikleri'ne söyledim!...

Onlar ne sizin gibi tehdit ettiler, ne de bağırıp, çağırdılar!... Aksine sakince dinlediler!.. Eğer bize savaş ilan ederlerse, biz de dövüşürüz!.. Onlarla savaşırsak, en çok siz sevinmelisiniz!.. Çünkü bizi savaşa sürüklemek isteyen sizsiniz!... Biz ise savaş istemiyoruz!...

- Siz savaştan kaçıyorsunuz!... Siz sözünüzde durmuyor, bir türlü savaşa girmek istemiyorsunuz!... Bunu Berlin'e yazacağım!...

- Berlin'e istediğinizi yazabilirsiniz!... Biz münasip bir zamanda savaşa girmek istiyoruz!... Siz bu savaşa kırk yılda hazırlandınız!... Biz ise kırk günde hazırlanamayız!... Bizler savaşmak istiyoruz,

İsmet (İnönü)

Odessa

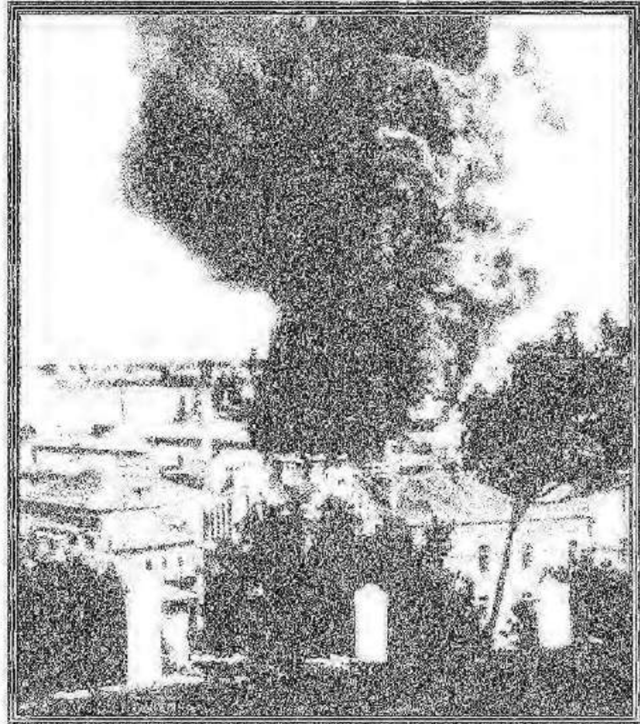
ama intihar etmek değil!..."

*Alman Büyük Elçisi Wangenheim, Sadrazam Said Halim Paşa'ya aynı hiddetle:"Gemilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun izniyle İstanbul'a geldiklerini, şimdi bu istenenlerin **"dönneklik sayılacaktır!..** Bize verdiğiniz sözleri Fransızlarla İngilizlerden korktuğunuz için yerine getirmiyorsunuz!... Eğer sözünüzü tutmamakta ısrar ederseniz, biz de Ruslarla pekala anlaşırız ve böylece Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşırız!..."*

Bu arada, Berlin Ataşemiliteri olan Cemil Bey, Alman Deniz Kuvvetleri Bakanı tarafından çağrılarak Osmanlı İmparatorluğu'nun takındığı tutum konusunda uyarılmıştır. **Cemil Bey 12 Ağustos 1914** tarihinde **Enver Paşa'ya** gönderdiği telgrafta bu bilgileri vermektedir.

"Türkiye bizimle birlikte savaşmak istemiyor!... Hiç olmazsa Goeben ve Breslau gemilerini bıraksın!... Bunlar yalnız başına da Karadeniz'i tutarlar!... Eğer hükümetiniz isterse, görünürde bir protesto yapabilirler!... Hatta havaya bile ateş açabilirler!... Osmanlı İmparatorluğu, Goeben'in Karadeniz'e çıkıp, tekrar geri dönmesine göz yumsun!... Eğer siz savaşa girmeye karar verirseniz, Bulgaristan ve Romanya da harekete geçerler!... Bundan başka Suriye'deki bir kolordunun karayolu ile Mısır'a yürümesi ve kanalı tehdit etmesi pek yararlı olacaktır!..."

Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Bey'in Alman Büyükelçisi Wangenheim ile görüşmesinden sonra son noktaya ulaşılır. İşte **Halil**

Yavuz ve Midilli zırhlılarının Odessa Limanı'nı bombalamaları–28 Ekim 1914

Cepheye asker sevkıyatı

narına, karşıma oturdu. Şöyle dedi:

- Söyleyiniz bakalım!... Ne çare düşünüyorsunuz?

- Gemileri bize satınız!...

- Zannediyor musunuz ki bu bir çaredir?

- Evet!... En iyi çaredir!...

- Fakat imparatorluğun izni olmaksızın nasıl söz verebilirim?

- Sefir Hazretleri!... Böyle müşkül anlarda, işbaşında olanlar sorumluluk almak cesaretini göstermelidirler!... Sizden umulan budur!... Zannediyorum ki, Berlin bu şekil bir halden memnun olacaktır!...

Biraz düşündükten sonra elini uzattı ve şöyle de-

Bey'in anlatımı görüşmeden satırbaşları:

"Almanya Büyükelçisi Wangenheim nezdine vardım!... Sinirli bir şekilde büyük salonda dolaşıyordu!... Beni görünce yüksek sesle:

- Azizim Halil Bey!... Bu ne haldir? İmparatorun gemilerinin silahları alınamaz!... Bizi, Ruslarla uzlaşmaya mecbur etmeyiniz!...

- Sefir Hazretleri!... Rica ederim!... Soğukkanlılığını koruyunuz!... Ben de aynı tarzda cevap verebilirim!... Bu, meseleyi halletmez!... Sinirli bir insan olan Wangenheim, yumruğunu masanın üzerine dayadı:

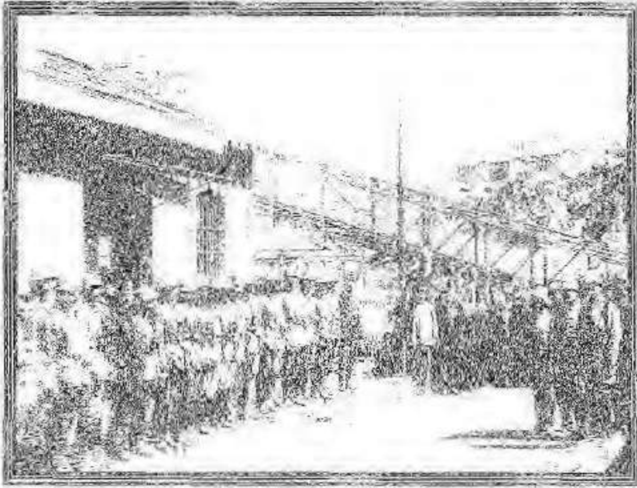
- Buyurun!... Cevabınızı bekliyorum!...

- Canım, oturunuz da sükunetle görüşelim!... Elbet bir çare bulunur!...

Sefirin yüzü değişti!... Ortadaki masanın ke-

Doğu Cephesi'ne sevk edilen askerlerimiz

Doğu Cephesi'ne asker sevkıyatı. Zonguldak, 1914

di:

- Kabul ediyorum!...

Ellerimizi sıktık. O, telsizle İmparatora durumu bildirmeye gitti!... Ben de gemileri satın aldığımızı arkadaşlara arz ettim!..."

Artık tüm Avrupa ve Türk Basını, iki geminin 80 milyon Mark'a Almanlar tarafından Osmanlı Devleti'ne satıldığını üst başlıkla haber vermektedir. Onu izleyen ikinci haber de, bu ünlü iki zırhlının adlarının **"Yavuz"** ve **"Midilli"** olarak değiştirildiğidir. Değişiklikler bunlarla sınırlı kalmaz. Donanma Komutanı Yarbay Arif Bey'e, Alman Amiral Souchon'un emrinde olacağı bildirilir. Gemilerin Alman mürettebatı da katılmıştır. Bu arada Alman komutan, kimi Türk denizcilerini fazlalık olduğu gerekçesi ile donanmadan atmış ve yerlerine Alman subayları atamaktan geri kalmamışlardır. Artık İstanbul sokaklarında başlarında kırmızı fesleriyle dolaşan, sarışın Alman bahriyelilerini görmek günlük olaylardan biri haline gelmiştir.

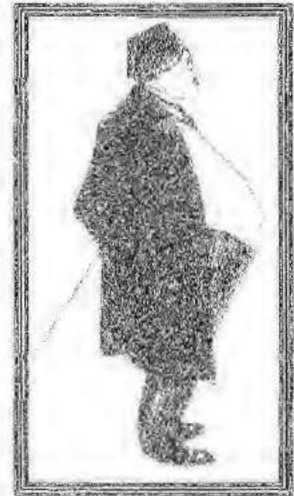
İşte **Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Şubesi Müdür Yardımcısı Kurmay Binbaşı Kazım Karabekir**'in o günleri anlatan satırları:

"Atamalar sonrasında Sulat Osman Zırhlısı'nın Süvarisi Rauf (Orbay) Bey açıkta kalıyor!... Rauf Bey, donanmaya geldiği zaman Alman Amiral Bayrağı'nı görünce, gidip Cemal Paşa'ya şikayette bulunuyor!... Cemal Paşa da şöyle cevap veriyor:

- Ne yapalım? Herifler ne gemiden çıkıyor, ne de Amiral Bayrağı'nı değiştiriyor!... Gemiler yalnız isimen bizim!..

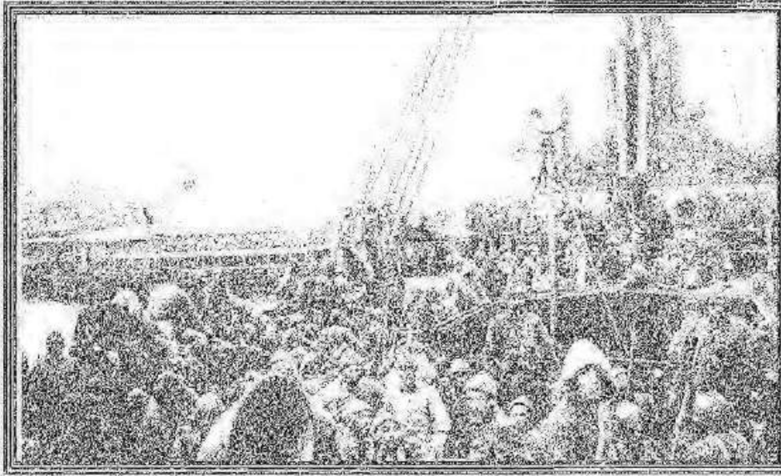
Bunun üzerine Rauf Bey de şu cevabı veriyor:

- Beni Torpido Filosu Komutanı yapın!... Bir gün geminin etrafını sarar, tayfaları zorla çıkarırız!... Bu gemiler Almanların elinde kaldıkça, istedikleri zaman bizi savaşa sürüklerler!..."

Talat Paşa Karikatürü

Karadeniz'deki Rus donanmasının üstünlüğü, **Yavuz** ve **Midilli** ile kısmen de olsa dengelenmiştir. Ardından Çanakkale Boğazı kapatılmış, böylece Rus donanmasının Karadeniz içinde sıkışık kal-

Gemilerle cepheye asker sevkıyatı

maları sağlanmıştır. Bu arada Rusya'nın bu sıkışması üzerine, İtilaf Devletleri, bu savaşta "**Osmanlı devletinin mutlaka tarafsız kalması**" gerektiğinde ısrar etmektedirler. Bunun için ileri sürdükleri tek şart ise, İstanbul'da bulunan Alman heyetinin ve iki zırhlının ülkeyi hemen terk etmeleridir. Osmanlı yönetimi böyle bir teklif ve hatta ısrar karşısında karşı önerilerini sıralar ve bunların yerine getirilmesi hususunda güvence ister. Teklif şöyledir:

- *Her türlü Rus saldırısına karşı güvence!...*
- *Osmanlı devletinin iç işlerine karışılmaması!...*
- *Ege adalarının iade edilmesi!...*
- *Çeşitli dış sorunların derhal çözümlenmesi!...*

Ancak bu karşı teklifler ne İngiltere, ne de Rusya tarafından ciddiye dahi alınmaz. Gelişmeler sürerken o günlerin tablosunu **Genelkurmay Başkanlığı Harekât Şube Müdür Yardımcısı Kurmay Binbaşı Ali İhsan** (Sabis)'ten dinleyelim:

"Bizim hükümeti oluşturan devlet adamları, başlıca üç gruba ayrılmış görünüyordu!... Dördüncü bir grup ise, ne etliye, ne de sütlüye karışmayarak her şeye ve her renge uyanlardandı!...

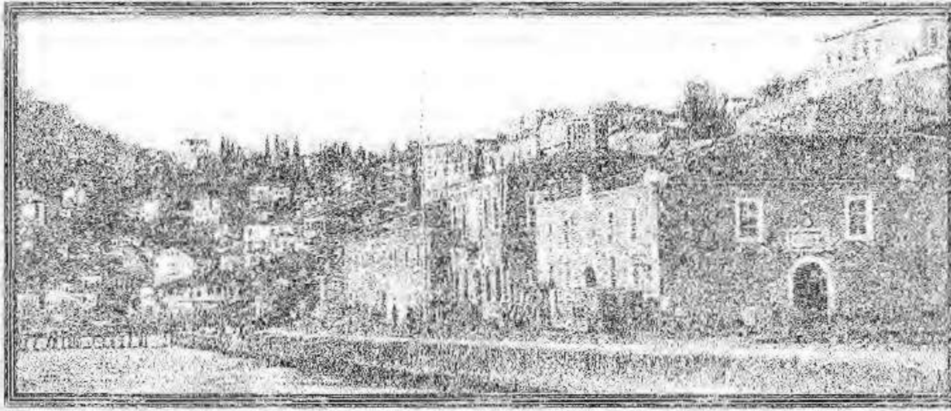
Birinci Grup: *Enver Paşa ile Talat ve Halil Beyler gibi, Enver Paşa'nın fikrine ve görüşüne inanarak ve hatta iman ederek hareket edenlerden oluşmaktaydı!... Enver Paşa, savaşın Almanlar tarafından kazanılacağının şüphe götürmez olduğuna inanıyordu!...*

İkinci Grup: *Cavid Bey başta olmak üzere, savaşın alacağı şekil iyice belli olmadan savaşa girmekten çekinilmesi, öncelikle mali durumun düzeltilmesini istiyorlardı!.. Cemal Paşa, ilk önce her iki grupla temasta idi!... Sadrazam Said Halim Paşa da bu iki grup arasında tereddütlüydü!...*

Üçüncü Grup: *Tarafsızlığı korumak ve hiçbir*

Cepheye gönderilmek üzere Anadolu'dan toplanan asker adayları

Doğu cephesine denizden tek ulaşım yolu Trabzon Limanı 1914

derler ve daha kim bilir neler yaparlar?"

Osmanlı hükümeti gerçekten ekonomik bakımdan da çok zor durumdaydı. Maaşlar ödenemiyordu. Yurt çapında ne bir fabrika, ne bir tesis ve ne de tam anlamıyla düzenli yapılan bir tarım vardı. Ülke gazyağından, iğne

şekilde bu savaşa girmemek fikrini savunanlardan oluşuyordu!..."

Bu arada **Osmanlı hükümetinin Bahriye Nazırı Cemal Paşa**'nın aşağıdaki satırları çok şeyi anlatmaya yeterlidir kanısındayım. Şöyle diyor:

"Bir gün İngiliz Büyükelçisi Sir Louis Mallet ile konuşurken; "Enver Paşa'nın Almanlar tarafından tamamen kazanılmış olduğuna emin olduğunu ve çok yakın zamanda Alman subayları ve bilhassa Yavuz ve Midilli vasıtasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesine sebep olacak bir olay çıkaracaklarını" söylemişti.

Ben ise; "Hükümetimizdeki nazırların çoğunun savaşa girmemek fikrindeler!... O yüzden böyle bir tehlike mevcut değil!..." tarzında cevap verirken dedi ki: "Hayır Cemal Paşa!... Aldanıyorsunuz!... Ben eminim ki, bu Almanlar gayelerine ulaşmak için, Osmanlı hükümetini darbe ile düşürmekten bile çekinmezler!... Mesela sizi hapse-

ipliğe, silahtan mermisine her şey için mutlak bir şekilde dışa bağlıydı. İşte bu sıkıntılı günlerde istediklerini daha çabuk yaptıracağını düşünen Almanlar, *"Osmanlıların Karadeniz'de Ruslara saldırmasını, Doğu Anadolu'da bir savaş çıkartılmasını, böylelikle Rusların Avrupa'daki kendi karşılarında bulunan güçlerinin bir bölümünü, doğu cephesine kaydırmasını"* beklemektedir.

Kendilerince de bu sözde **"iyiliğin"** karşılığında da Osmanlı İmparatorluğu'na Batı Trakya ve Ege Adaları'nı geri kazandırmak başta olmak üzere **"her türlü cephane, para ve destek"** sözü vermektedir.

Trenle cepheye asker sevkiyatı

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Al-

Sivas

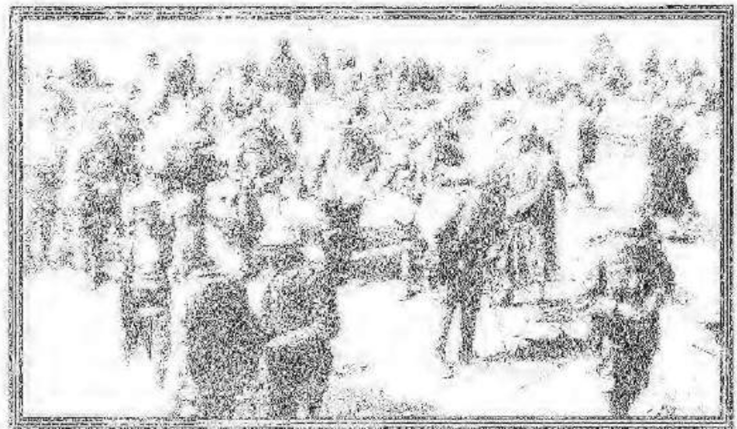
manların da desteği ile Mısır'ın, Kafkasya'nın, Ege Adaları'nın yeniden fethi hayalleri görülürken, diğer taraftan yaşadığı büyük ekonomik bunalım, memleketi tam bir dış güdüm içine sokmaktaydı. Almanya Genelkurmayından İstanbul'daki Alman Askeri Ataşesi'ne gönderilen aşağıdaki telgraf, Almanların neyi ve nasıl düşündüklerini ve Osmanlı'yı savaşa sokma planlarını nasıl hınzırca hazırladığını göstermektedir. İşte telgraf:

"Rusya ile bir anlaşmazlık çıkmasını sağlamak için, Osmanlı İmparatorluğu'nu bu işe zorlamak gerekiyorsa, donanmanın Karadeniz'de bir gösteri gezisinden yararlanılması gerekir!.."

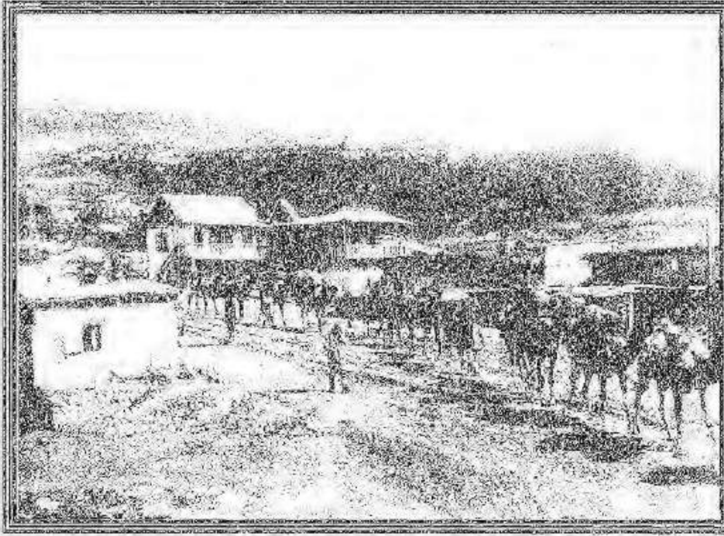
Türk ordularının durumu ise zaten yürekler acısıdır. Hele hele bütün Doğu Anadolu'yu korumakta olan, kısa bir süre sonra da **Sarıkamış**'ı, Kafkasya'yı ve hatta Bakü'yü alması planlanan 3 ncü Ordu'dan her gün **"yardım feryatları"** içeren telgraflar, raporlar gelmektedir. İşte 3 ncü Ordu'nun durumu ikmal sorumlularınca **26 Ekim 1914** tarihinde şöyle değerlendirilmektedir:

"3 ncü Ordu'nun bulunduğu yerde bile iaşesi için mevcut menzil kolları yetersizdir!... Hareket haline geçildiğinde açlık kesindir!... Doğuda demiryolları olmadığından, menzil kolları ne kadar artırılırsa, artırılsın yine de yeterli olmaz!... On günlük erzakı taşıyan menzil kolları olsa dahi onbirinci günü yine açlık baş gösterir!..."

Hatta bu arada, **3 ncü Ordu Komutanı Hasan İz-**

Doğu Cephesine gitmek üzere bekleyen askerler

Doğu cephesine erzak taşıyan deve katarları

zet Paşa da Başkomutanlığa gönderdiği raporda, bu sıkıntılardan bahsetmekte ve şöyle demektedir:

"Orduyu bu şekilde üç aydan fazla beslemenin imkansız olduğunu belirtirim!... Ordunun tamamen aç kalmasına engel olmak için, birliklerin iki günde bir, o da yarım istihkak verilmesine gerek görüldüğünü ve böylece mevcut erzakla hiç olmazsa ilkbahara kadar idare edilmesini emrettiğini, ancak mevcut şartlarda askerin çoğuna yarı istihkak dahi verilemediğini, özellikle ön hatlarda bulunan askerler ise bazen 24 saat, bazen de 48 saat aç kalmaktadırlar!... Bunlara verilebilen yiyecek maddeleri ise kuru peksimet ve zeytinden ibarettir. Askerler neredeyse hiç sıcak yemek yiyememektedirler!.. Bilgilerinize!..."

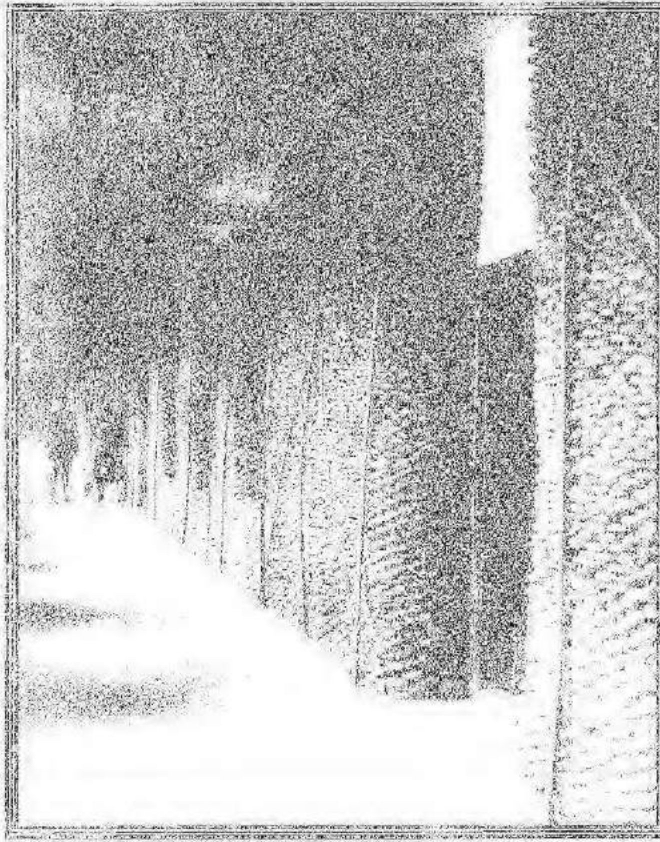
"Bu fakir millet, Balkan Savaşı'ndan yeni çıktı!... Elimizdeki hayvanlar nasıl bir ağlayıp sızlama ile elde edilmiştir bilir misiniz? Bu savaşı bunlarla yürütmeye mecburuz!... Çünkü bunların yerini dolduracak başka hayvan bulamayız!.. Bunlar da olmazsa ne erzak, ne de cephane taşınır!...O zaman yenilgi kesin olur!... Ordunun eli ayağı olan bu hayvanlara askerlerden daha iyi bakmamız gerekir!..."

Özetleyecek olursak, 3 ncü Ordu, bu görüntüsü ile hiçbir şekilde savaşacak durumda değildir. Her türlü noksanının tamamlanması için evvela paraya ve ardından da zamana olan gereksinim önemlidir. Hükümet ise maaş dahi ödeyemeyecek bir durumdadır. Gündeme öncelikle çok acele bir şekilde para bulma gayretleri oturur. Ordunun gereksinimlerinin karşılanması ise asla mümkün değildir. Bunun için Almanya'nın teknik, malzeme ve para yardımına mutlak gereksinim duyulmaktadır.

Kısa bir süre sonra ülkenin öncelikleri değişme noktasına gelecektir. Bu arada Almanya'daki karar mekanizmaları siyasetin değil, savaşın önceliklerine göre hareket et-

Yaşlı bir Erzurum köylüsü

Asker için peksimet deposu

mektedirler. Yani, kısacası Osmanlı yönetimi, Almanların istediklerini yerine getirecek olursa, ancak o zaman elimizde silah, cephane ve para olabilecekti. Yani ya Almanların her istediğini yerine getirecek ya da haritadan silinmek üzere olan bir imparatorluğun ipi çekilecektir.

Bu arada, **Yarbay Aziz Samih'in 29 Eylül 1914 günü Doğubeyazıt'tan Harbiye**

Nezareti'ne çektiği telgrafta Yedek Süvari Tümeni'nin acı görünümünü dile getirmektedir:

"Şimdiye kadar görmüş olduğum subay ve askerler disiplinden, giyimlerinden ve savaşma yeteneklerinden yoksun, paçavralar giydirilmiş sıradan halktan başka bir şey değildir!..."

17 Ekim 1914 günü 3 ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, Başkomutanlık Vekâleti'nden aldığı telgraf üzerine aşağıdaki ordu emrini yayınlar ve der ki:

"Erzurum, 17 Ekim 1914

1. Karadeniz'de bulunan filomuza Ruslar, 16 Ekim 1914'te saldırdılar!... Ruslardan bir gambotla, bir torpil gemisi batmış ve üç subayla, 83 er tutsak alınmıştır!... Bizden hiçbir kayıp yoktur!...

2.Rusların her an karadan da saldırıları beklenmektedir!...

3. Birlikler harekata hazır bulunacaktır!..."

Erzurum ve Kalesi, 1914

19 Ekim 1914 sabahı erkenden sınır bölge komutanlarından gelen acele telgraflar, Rusların Beyazıt karşısından İşhan'a kadar uzanan 300 kilometrelik bir bölümün belli başlı noktalarında geceleyin ve şafakla birlikte sınırı geçtikleri ve baskına uğrayan nöbetçilerimizin kimini şehit, kimini tutsak aldıkları bildirilmiştir.

Bunun üzerine **3 ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, 19 Ekim 1914 tarihli 10 numaralı ordu emrini yayınlar.**

İşte önemli bölümleri: "Erzurum, **19 Ekim 1914**

Ordu Emri No: 10

1. Ruslar bugün sınıra saldırdılar!... Geçen güçlerin miktarı henüz belli değildir!...

2. Ordu, Erzurum'un doğusunda savaşı kabul etmek üzere toplanacaktır!...

3 İkinci Nizamiye Süvari Tümeni, Hasankale-Köprüköy yönünde ilerleyecektir!...

4. 11 nci Kolordu, beklemeksizin Höyükler mevkiine çekilecek ve bu mevziinin doğu ve batısında yerleşecektir!...

5. 9 ncu Kolordu, bir alay, bir mitralyöz bölüğü ve dağ taburunu Karagöbek'e gönderecektir!... Kolordunun geri kalan bölümleri, Erzurum ve batısında kalacaktır!...

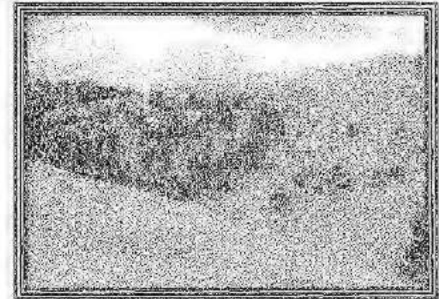
6. Erzurum'un batısındaki Kale güçleri, Erzurum'un doğu ve kuzeyine alınacaktır!...

7. Birlikler, çok miktarda erzakı yanlarında bulunduracaklardır!...

8. Sınır birlikleri, önceden kendilerine verilen talimata uyarak hareket edeceklerdir!...

9. Ordu karargahı Erzurum'dadır!..."

Bir çıkış yolu bulmak isteyen Osmanlı yönetimi, öncelikle Almanya'dan borç istenmesini gündeme getirirler. Yapılan kısa görüşmeler sonrasında, evvela

Allahuekber Dağları karlar altında

Aşiret Alayları

dince bir düzene bağladıktan sonra **"Bir an önce Cihat ilan edilmesi"** konusunda baskılarını artırmaktadır. Ve *Almanya'nın bu istekleri paralelinde Türk ordusunun harekât planları müştereken hazırlanır. Bu planlarda öne çıkan üç husus ise şudur:*

1.- Osmanlı donanması, Karadeniz'deki Rus donanmasını basacak!...

2.- Savaşın ilanı ile birlikte "Osmanlı padişahı düşmana karşı Cihat ilan edecek!..."

3.- Türk ordusu, Doğu Anadolu'da Kafkas sınırındaki Rus ordusunu meşgul edecektir!...

Alınan bu kararlardan hemen sonra Başkomutanlık, saldırı fikri üzerinde alışmalarını yoğunlaştırır. **25 Ekim 1914** tarihinde **"savaşa girme"** kararı, başta Enver Paşa olmak üze-

Kağnılarla cepheye erzak-cephane takviyesi

Almanların önümüze serdiği şartlar altında **19 Ekim 1914** tarihinde bir kredi anlaşması imza edilir. Antlaşmanın şartları ise Almanya tarafından adeta dikte ettirildiğinden, Osmanlı yönetimine her şeye **"Evet"** demekten başka çare de kalmamaktadır. İşte bu anlaşmanın kimi maddeleri:

1. Almanya Devleti, Osmanlı İmparatorluğu'na %6 faizle 5 milyon lira avans verecektir!...

2. Antlaşmanın imzalanmasından on gün sonra 250.000 lira ödenecektir!

3. Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ya da İngiltere ile savaşa girdikten on gün sonra 750.000 lira ödenecektir!...

4. Kredinin geri kalan kısmı da savaş devam ettiği sürece aylık 400.000 lira olarak ödenecektir!...

Almanlar, Osmanlı İmparatorluğu'na yardımı ken-

Doğu Anadolu'da huzur ve sükûn sağlamak için kurulan Hamidiye Alayları'nın bir bölüm kumandanları

re birkaç kişinin öncülüğünde alınır.

Bunlardan iki gün sonra da "**Yavuz**" ve "**Midilli**" zırhlıları Karadeniz'e açılarak hem Rus donanmasına ve hem de Rus limanlarına saldırıya geçecektir.

Bu konuda **Enver Paşa'nın Donanma Komutanı Alman Amiral Souschon**'a verdiği emir açıktır.

"Bütün Osmanlı filosu, Karadeniz'de eğitim yapacaktır!... Eğer elverişli fırsat çıkarsa Rus filosuna saldırınız!..."

Gerçekten Türk donanması Karadeniz'e açılır. Bu harekât sözde çok gizli tutulmaktadır. Ancak, **Rus Amiral Eberhart, 27 Ekim 1914** günü Osmanlı donanmasının Karadeniz'e çıktığının haberini almıştır. Bunun ardından bir savaş ilanını da bekleyen Ruslar, öncelikle saldıran değil, saldırılan bir devlet olma stratejisine göre hareket etmek gereğini Duymaktadır.

Amiral gemisi olan Yavuz'dan gece karanlığında "savaşa hazır olun" komutu verilir. Bunun üzerine gemi komutanları, ellerindeki kapalı zarflarını açarlar ve harekât planlarının detaylarını öğrenirler. Buna göre:

1.- Yavuz, Sivastopol'e saldıracaktır!...

2.- Midilli, Kerç'e saldıracaktır!...

3.- Hamidiye, Yalta ve Kefe'ye saldıracaktır!...

4.- Berk, Novorosisk'e saldıracaktır!...

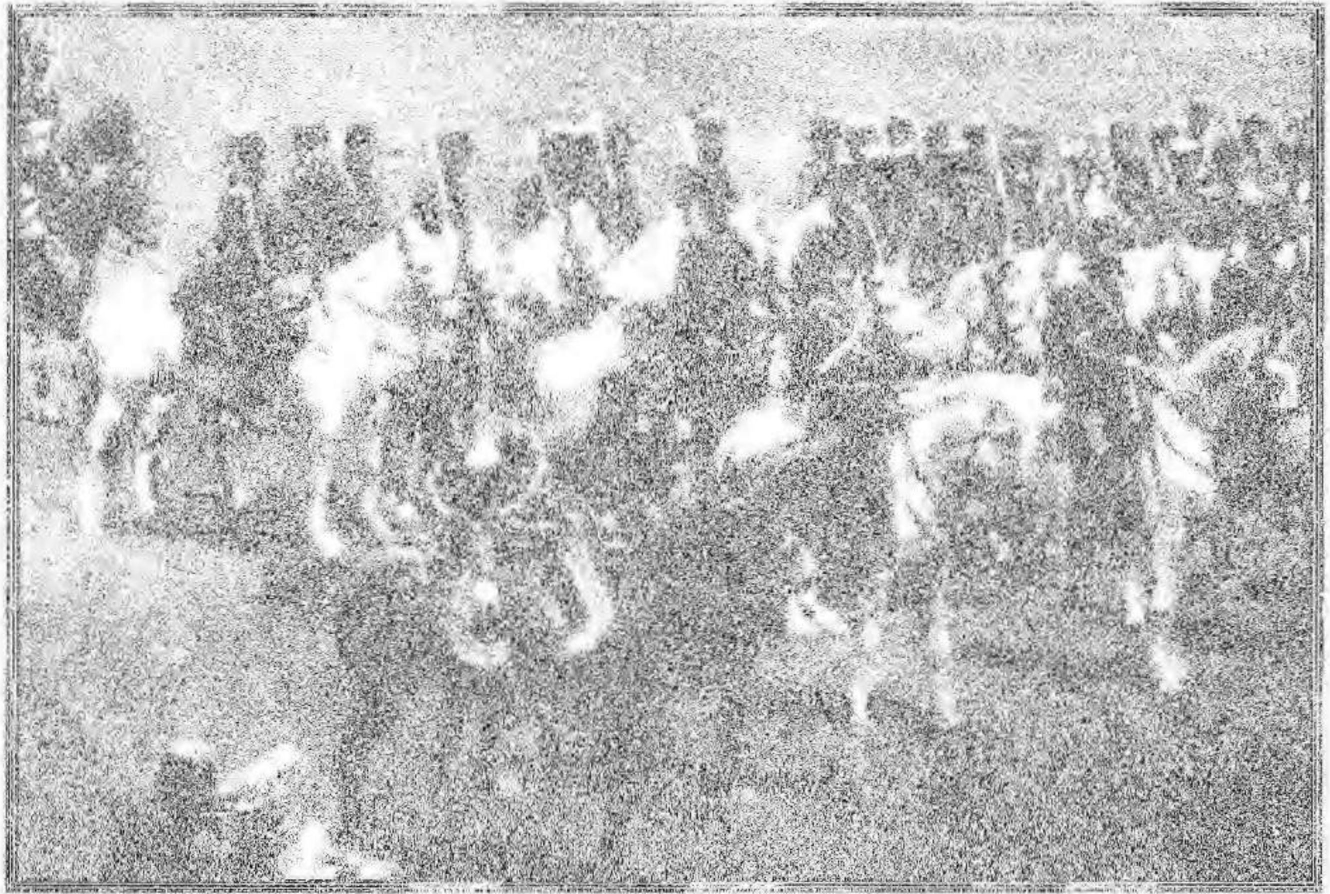
5.- Gayret ve Numune, Odessa'ya saldıracaktır!...

Böyle bir uygulama karşısında **Rus ordusu Kurmay Başkanı Albay Kasiofski**, bakın olayları nasıl aktarıyor:

"1914 *yılının 28 Ekim günü şafak vakti saat 3'te, Rus bayrağını taşıyan iki Türk Torpido Muhribi, Odessa Limanı'na girmişler ve ani bir saldırı ile bizim Doneç Top çekerimizi batırmışlardır!... Aynı gün saat 7'de Goeben (Yavuz) Kruvazö-*

Sultan Reşat

Balkan Savaşı sırasındaki Osmanlı Süvari Birliği, 1914

rü, Sivastopol önüne gelerek şehre ateş açmış olduğundan buna sahil bataryalarımız karşılık vermişlerdir!.. 20 dakika sonra, Gorbon (Yavuz) çekilip gitmiştir!... Aynı zamanda, Breslau (Midilli) Kruvazörü, Teodosya'yı ve Hamidiye Kruvazörü de Novorossisk'i bombardıman etmişlerdir!.. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu tarafından açık bir savaş davetiydi.."

Rusya'ya yapılan bu saldırılar karşısında Müttefikler, Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini kesip sert bir ültimatom verdiler. Enver Paşa ise 29 Ekim 1914 sabahı saat 05.50'de filoyu öven bir tebrik mesajı yayınladı. Bu tebrik mesajında, filoyu övmesi yanında, eski sultanlar devrindeki Osmanlı deniz üstünlüğüne dönüldüğünün müjdesini verdi. Aslında bu saldırının ana hedefi, ciddi bir deniz harekâtı ve Ruslara bir darbe indirmiş olmaktan çok, politik bir kışkırtmaydı. Karadeniz'de-

ki saldırının gerçekleştiği **28 Ekim 1914** günü, aslında bir bayram arifesidir. Erzurum şehri çok hareketlidir ve bayrama hazırlanmaktadır. İşte böyle bir bayram havası içine girildiğinde, Erzurum'a ulaşan bir haber. Karadeniz'de Rus donanması ile Osmanlı donanmasının çarpışmasını duyurmaktadır. İşte o günlerde **3 ncü Ordu, 9 ncu Kolordu Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Şerif** (İlden)'in anlatımı ile gelişmeler:

"**29 Ekim 1914** *akşam üzeri, Erzurum telgrafhanesinden verilen ajans telgrafı, bekleye bekleye artık unutmaya başlamış olduğumuz büyük olayın yaklaştığını göstermekteydi!... Boğaz girişinde, Rus gemileriyle çatışma olmuş!...Bayram gecesi, herkes İstanbul'dan bu olayın resmen açıklanmasını bekliyordu!... O gece böyle bir açıklama yapılmadı!... Ertesi gün bayramlaşma töreni yapılırken, Başkomutanlık Vekâleti'nin telgrafı ulaştı. Bunun üzerine 3 ncü Ordu, 10 numaralı şu tebliğini yayınladı:*

1. Karadeniz'de bulunan filomuza Ruslar saldırdılar!...

2. Rusların her an karadan da saldırıları beklenmektedir!...

Her geçen gün daha da teşkilatlanan Ermeni çeteleri. Erzurum. 1914

Kafkas Ordusu Kurmay Başkanı
Rus General Yudeniç

3. Tüm birlikler harekete hazır bulunacaktır!..."

Genelkurmay Başkanlığı Seferberlik Şubesi Müdür Yardımcılığı'nı yapan **Kurmay Binbaşı İsmet** (İnönü)nün satırlara yansıyan görüşleri:

"Yavuz ve Midilli Kruvazörleri'nin Karadeniz'e açıldıklarını ve Odessa'yı bombaladıklarını haber aldık!... Bunun üzerine Müttefikler, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı dört saat içinde savaş ilan etmişlerdi!... İşte böylece biz, Avrupa savaşının kaderi, Alman Genelkurmayının tahminlerine göre belirlendikten sonra, savaşa katılmış bulunmaktaydık!... Enver Paşa, Alman ordularının gücüne ve değerine sarsılmaz bir hayranlık besliyordu!... Aslında bu orduların hesap ve takat dışı bir sefere girmiş olduklarını fark etmiyordu!...

Fakat, bir emrivaki halinde savaşa girdikten sonra, var gücümüzle bu savaşı kazanmaya çalışmaktan başka yapacak bir şey de yoktu!... Görünüşe göre, memleket bir boşluk içinde sonsuz bir süratle meçhule doğru sürükleniyordu!... Bu müthiş durumda, ne yazık ki, Enver Paşa'dan başka dayanağımız da yoktu!...

Eğer Enver Paşa, içine düştüğümüz bu macerada başarılı olursa, memleketin kurtulacağına inanıyordum!... Aksi takdirde, devletin çökmesi kaçınılmaz olacaktı!..."

Bu arada **Rusya Dışişleri Komiserliği** tarafından, **Rus Büyükelçisi Giers**'e dayanarak yayınlanan bildiride şunlar söylenmektedir:

*'**29 Ekim 1914**'te, Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Giers, bir gezinti sırasında Karadeniz'de olan çatışmayı sadrazamın tercümanından öğrendi!... İngiliz Büyükelçisi Mallet, bu haberi sevinçle karşıladı!... Fransız Büyükelçisi Bonpar ise verilen bu bilgiyi büyük bir kayıtsızlıkla karşıladı!...*

*Bir süre sonra Mösyö Bonpar ve Mösyö Mallet gelerek kendi hükümetlerimize birer telgraf çekerek, Osmanlı İmparatorluğu'na; **"savaşı ya da bütün Almanların, Osmanlı topraklarından derhal uzaklaştırılması hususunu tercih"** noktasında karara varmasını teklif etmeyi önerdiler!...*

Osmanlı yönetiminin bütün donanmaya hakim olan Alman subaylarını uzaklaştırma konusunda başarılı olamayacaklarını bildiğimiz halde, gerekli olan bu telgrafları yazdık!... Gece saat 3'e doğru, dışişleri bakanlığımızdan, bütün memurlarımızla birlikte Osmanlı ülkesini terk etmemiz hakkında çok gizli bir

Voronstov Dashkov

Yedek-Aşiret Süvari Tümenleri

telgraf aldık.

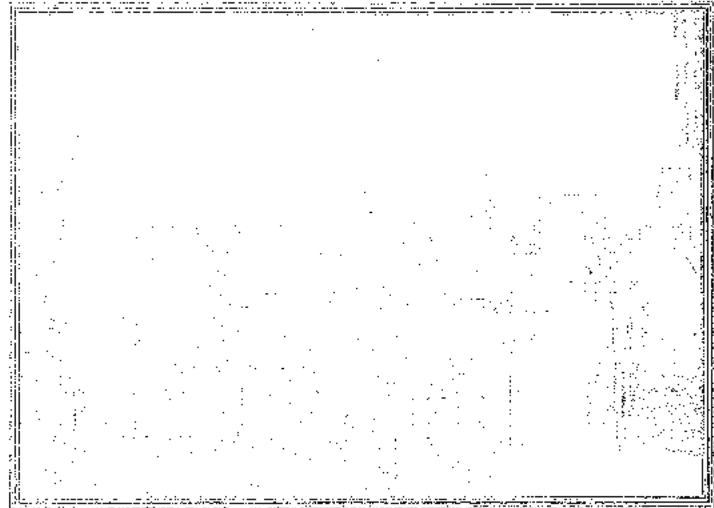
Ertesi gün Rus Büyükelçisi Giers, yakın dostu olarak gördüğü Prens Said Halim tarafından kabul edildi.. Çok üzgün görünen Osmanlı sadrazamı bu konuşmada; "Ne kendisinin, ne de hükümetinin savaşı istemediklerini temin etmeye çalıştı ve Petersburg'a telgraf çekerek, olanlardan dolayı Rus İmparatorluğu hükümetine derin üzüntülerini bildirmesini ve bu arada Alman Amiral Souchon'un evvela Rus filosunun kendilerine saldırdığı iddiasına da inanmadığını!..." iletmesini istedi!..

Bu arada, İngiliz Büyük Elçisi Marret, sadrazamın yanına çıktı!.. Kendisinin hükümetinin talimatı ile pasaportlarını almaya geldiğini söyleyince Sadrazam Said Halim Paşa'nın ağlamaya başladığını gördük... Aslında Almanlar, Müslüman Osmanlı İmparatorluğu'nun İslam dünyası üzerindeki etkisinden başka, Rusya'da yaşayan 30–40 milyon Türk'ün maddi ve manevi yardımlarından dahi ümit beklediklerinden, Kuzey Kafkasya ve Türkistan bölgelerinde Ruslara çıkaracakları güçlük için Osmanlı İmparatorluğu'nu teşvik etmekteydiler!.. Hem Panturanizm ve hem de Panislamizm hülyaları peşinde koşan İttihatçılar ise, böyle bir maceraya girmek için adeta yanıp, tutuşuyorlardı..."

İlk hedef: SARIKAMIŞ idi

Sultan Reşat, askere yaptığı savaş çağrısında şöyle diyordu:

"Büyük devletler arasında savaş ilan edilmesi

Enver Paşa çalışma masasında

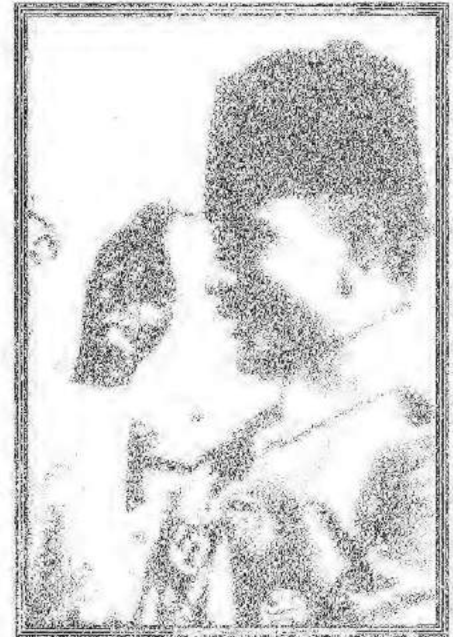

Doğu Cephesinde Makineli Tüfek Birliğimiz

üzerine, her zaman ansızın ve haksız sataşmalara uğrayan devletimiz ve ülkemizin hukukunu ve varlığını fırsatçı düşmanlara karşı gerektiğinde savunabilmeniz için sizleri silah altına çağırmıştım!... Böylece, silahsız bir yalnızlık içinde yaşarken, Karadeniz Boğazı'na torpil koymak üzere yola çıkan Rus donanması, eğitimle uğraşan donanmamızın bir bölümü üzerine ansızın ateş açtı!...Uluslararası hukuka aykırı bu haksız sataşmanın Rusya tarafından düzeltilmesini beklerken, gerek adı geçen devlet, gerekse müttefikleri İngiltere ve Fransa, büyükelçilerini geri çağırarak devletimizle siyasi ilişkilerini kestiler!... Daha sonra, Rus askerleri Doğu sınırlarımıza saldırdı... Fransız ve İngiliz donanmaları birlikte Çanakkale Boğazı'nı, İngiliz gemileri Akabe'yi topa tuttular!... Böyle birbirini izleyen haince düşmanlık belirtileri üzerine, öteden beri arzu ettiğimiz barışı terk ederek Almanya ve Avusturya-Macaristan devletleriyle birlik olarak geçerli haklarımızı savunmak için silaha sarılmak zorunda kaldık!...

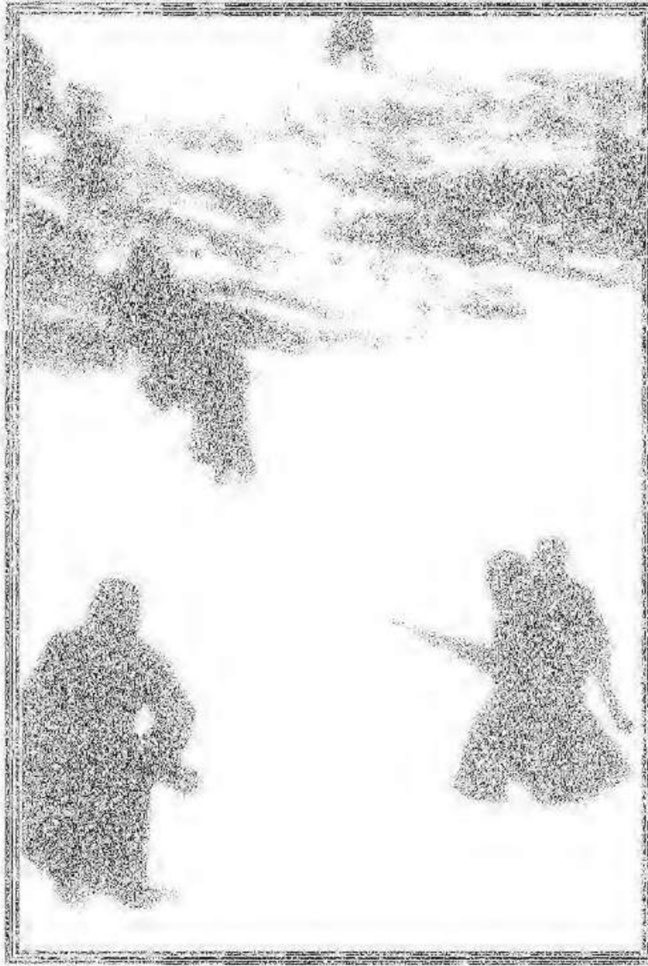
Asker evlatlarım!...

Bugün size düşen görev, şimdiye kadar dünyada hiçbir orduya nasip olmamıştır!... Bu görevi yerine getirirken, bir zamanlar dünyayı titretmiş olan Osmanlı ordularının hayırlı evlatları olduğunuzu gösteriniz ki, din ve devlet düşmanları bir daha kutsal topraklarımıza ayak basmaya, Kabe'yi ve nurla aydınlanmış mezarın bulunduğu kutsal Hicaz topraklarını rahatsız etmeye cesaret edemesin!...

Enver Paşa

Dinini, vatanını ve askerlik namusunu silahıyla savunmayı ve padişahı uğrunda ölümü hiçe saymayı bilir

Rus piyadeleri saldırı anında

bir Osmanlı ordu ve donanması olduğunuzu düşmana etkili bir şekilde gösteriniz! Hak ve adalet bizde, zulüm ve haksızlık düşmanlarımızda olduğundan, düşmanlarımızı kahretmek için Allah'ın kesin adaleti ve yüce peygamberimizin manevi yardımı bizlere destek olacaktır!... Bu savaştan geçmişin zararlarını gidermiş şanlı ve sağlam bir devlet olarak çıkacağımızdan eminim!... Bugünkü savaşta birlikte hareket ettiğimiz dünyanın en cesur ve görkemli iki ordusuyla silah arkadaşlığı ettiğinizi unutmayın!... Şehitlerimiz, önceki şehitlere zafer müjdeleri götürsün!... Sağ kalanlarımızın kavgası kutlu, kılıcı keskin olsun!..."

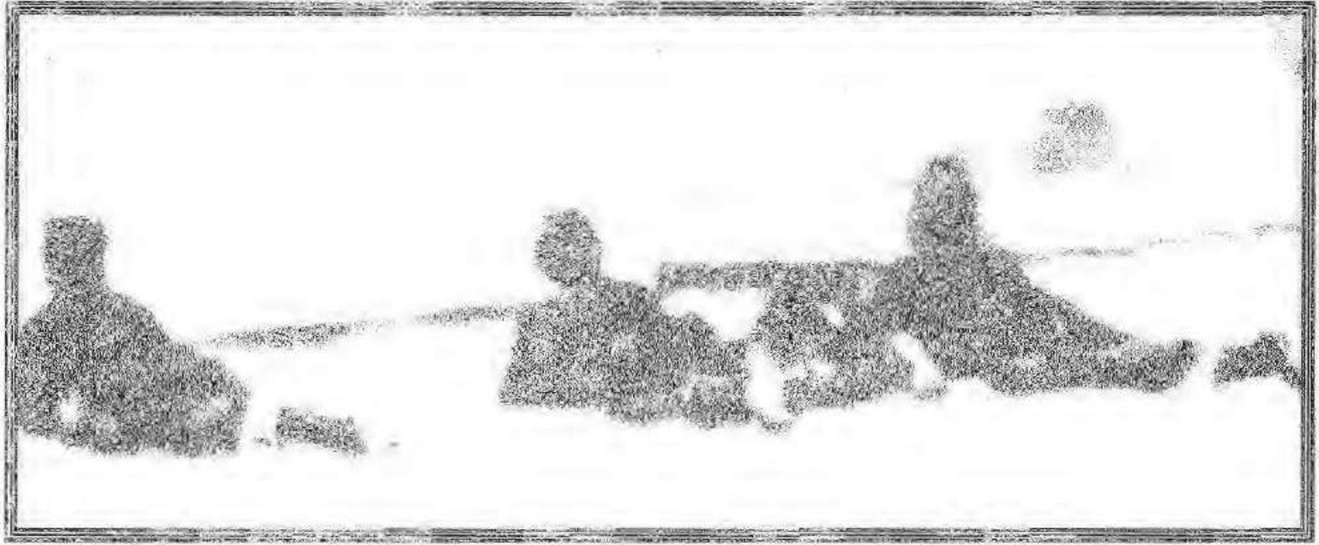
Mehmet Reşat

Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın çağrısı:

"Arkadaşlar!...

Sevgili başkomutanımız, Yüce Halife Efendimiz Hazretleri'nin yüksek buyruklarını bildiriyorum!... Peygamberimizin manevi desteği ve Kutsal Padişahımızın hayır duası ile ordumuz düşmanlarını yok edecektir!... Bugüne kadar karada ve denizde subay ve asker kardeşlerimin gösterdikleri kahramanlıklar, düşmanlarımızın perişan olacaklarına en büyük delildir!...Ancak, her subay, her asker unutmamalıdır ki savaş alanı bir özveri alanıdır!... Orada hangi asker daha ileri atılır, hangi asker düşmanın şarapnel ve kurşunlarından yılmayarak ayak direr, sonuna kadar direnirse, o asker mutlaka kazanır!...

Tarih tanıktır ki, Osmanlı askerinden şanlı, Osmanlı askerinden fedâkar hiçbir asker yoktur!... Hepimiz düşünmeliyiz ki, başımızın ucunda peygamberimizin ruhu uçuyor, şanlı atalarımız başlarımızın ucunda bizim ne yapacağımıza bakıyor!... Eğer onların gerçek oğulları olduğumuzu göstermek, bizden sonra geleceklerin lanetinden kurtulmak istiyorsak, çalışalım!... Zincirler altında inle-

Rus keşif kolu gözetleme sırasında

yen üç yüz milyon Müslüman ve esir yurttaşlarımız, hep bizim zafer kazanmamız için dua ediyorlar!... Ölümden kimse kurtulmayacaktır!... Ne mutlu ileri gidene, ne mutlu din ve vatan yolunda şehit olanlara!..

İleri!... Daima ileri ki, zafer, şan, şehitlik, cennet hep ileride, ölüm ve alçaklık hep geridedir!... Kutsal şehitlerimizin ruhuna Fatiha!... Padişahım çok yaşa!..."

Başkomutan Vekili – Enver

Artık, **"Cephelere ölmek için sevk edilen on binlerce asker,** her gün trenleri, yolları, iskeleleri doldurmaktadır.

Özellikle kara vagonları ve gemilerle sevk edilen bu askerlerin ağzından düşmeyen ***"Kafkasya Dağları'nda çiçekler açar"*** marşlarını söylerken kendilerini bekleyen akıbetlerinden habersiz ailelerinden, analarından, babalarından, eşlerinden, çocuklarından ayrılmanın hüznünü bastırmaya gayret ediyorlardı.

İstanbul'un Selimiye Kışlası'ndan binlerce ağızdan yükselen sesler sanki Kadıköy'de ve Üsküdar'da yankılanıyordu: *"Padişahım, çok yaşa!..."* Daha sonra bu sesler, Maltepe, Maçka, Davutpaşa ve diğer kışlalarından da aynı şekilde askerlerimizin sesleri yükselmeğe başladı. Asker sevkiyatı daha çok demiryolları ile yapılmaktadır. Ama demiryolları ile ulaşım imkânı neredeyse yok denecek kadar azdır. O günlerin demiryolu; İstanbul, Haydarpaşa'dan başlayıp, Eskişehir, Ankara, Ulukışla üzerinden Pozantı'ya kadardı.

Doğu Anadolu her türlü demiryolu ulaşım imkânlarından mahrumdu. 3 ncü Ordu'nun merkezi olan

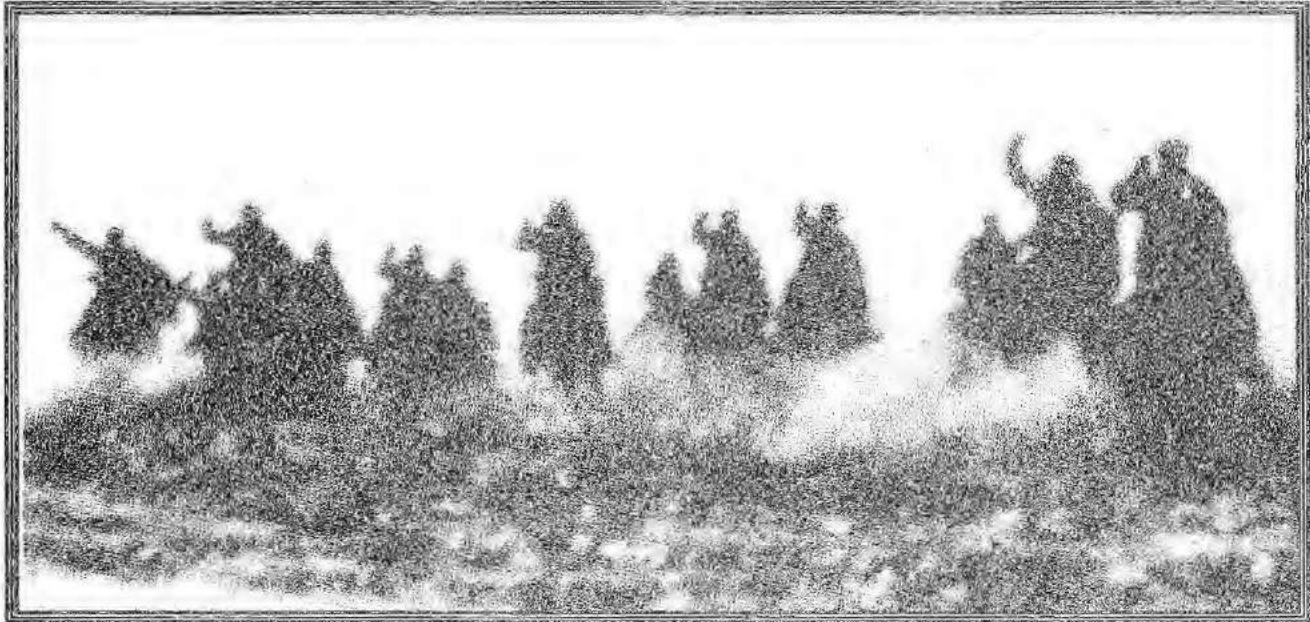
Erzurum'a en yakın tren istasyonu Ulukışla İstasyonu'dur. Bu nedenle Doğu cephesine sevk edilecek olan asker, silah, cephane ve iaşe ancak bu istasyon aracılığı ile mümkündür. Ancak Ulukışla ile Erzurum arası 900 kilometredir. Bu mesafeyi aşmak için karayolu ile en azından bir aylık bir zamana gereksinim vardı.

Alman Genelkurmayı, kendi yaptığı hesaplarına göre Doğu Cephesi'nin gereği gibi tahkim edilmesi için Erzurum'daki 3 ncü Ordu'nun emrinde 840 lokomotif ve 36.060 adet vagonun yeterli olacağı yönündeydi. Hâlbuki değil bu kadar lokomotif ve vagon, Doğu Anadolu'da bir metrelik demiryolu dahi yoktu. Diğer bir alternatif yol ise, İstanbul'dan vapurlarla öncelikle Samsun ve Trabzon limanlarına sevkıyat yapmak ve oradan iç bölgelere yine karayolunu kullanmaktı. Ancak o günlerin şartları içinde Karadeniz'den yapılacak gemi yolculukları Rus donanması tehlikesi bakımından pek de düşünülecek bir yolculuk şekli olmaktan çıkmıştı.

Yedek Subay Mümin Mustafa'nın ağzından böyle bir sevkıyatın panoraması:

"Bir gün, ikindi vakti, kıtamızın Maslak'taki talimlerini bırakıp alelacele Harbiye'ye getirdiler!... Bu gelişte bir fevkalâdelik vardı!... Biraz sonra içeriye genç bir subay girdi ve "ertesi gün sevk edileceğimizi bildirdi!...

Sevk!... Sevk!... Bu bir hecelik kelimenin içinde bizim bütün mukadderatımız vardı!... İstanbul'dan, aile ocağından, bütün sevdiklerimizden ve tanı-

Rus Kazak süvarileri saldırı halinde

Rus Süvari Birliği'nin saldırısı resmi (The Illustrated War News) Gazetesi'nden

dıklarımızdan hemen ayrılacaktık!.. Ayrıca, birbirimizden de ayrılacaktık!... Hatta kim bilir belki de bir kolumuzdan, bir bacağımızdan, iki gözümüzden ve belki de dünyadan ayrılacaktık!...Sevk!... Sevk ediliyoruz!... Acaba, nereye? Hangi kıtaya? Başımızdaki subaylardan hiçbiri buna cevap vermiyordu!... Aramızda, analarımızı, babalarımızı, kardeşlerimizi görmek, vedalaşmak, gerekli çamaşırları ve eşyayı almak telaşı başladı!... O gece sabaha kadar ailelerimiz geldiler!... İlk hazin manzara: Kucaklaşanlar, öpüşenler, ağlaşanlar, vaatler, yeminler, temenniler, dualar!... Elveda!... Elveda!...Melkuremiz ile gerçeğin sertliği arasındaki çarpışmanın ilk şaşkınlığı uzun sürmedi!... Kendimizi topladık!...

Artık bizim için yeni bir hayat başlamaktaydı!... Sirkeci'ye indik!... Bir römorkör ile Haydarpaşa'ya geçtik ve hazır bulunan trene bindik!... Subayımız bizi şu sözlerle uğurladı: "Efendiler!... Allah selamet versin!... Benim görevim burada bitiyor!..."

Kampana acı acı haykırıyor!... Bütün istasyon, gelebilen ailelerle dolu!... O zamana kadar belki de hiç şehir dışına çıkmamış oğullarını ateşe yolluyorlar!...

*Ardından da: **"Allah selamet versin!... Mektup gönder!... Kart yolla!..."** sesleri istasyonun gürültüsü içinde kayboluyor!... Sonra da vagonun pencerelerinden başlarını uzatan gençlerin hep bir ağızdan gür sesle söyledikleri milli marşlar ve şarkılar: **"Hey gaziler!... Yol göründü!..."***

Dönemin subaylarından olan **Teğmen Faik** (Tonguç)'un ağzından dökülen cümleler:

"Bir kısmımız Ulukışla'ya geldik!... 15-20 hanelik bir köy görüntüsü veren bir kasaba!... Yerinin önemi sebebiyle kaza merkezi yapılmış!... Bir gün önce gelen arkadaşlarla burada birleştik!... Geceyi bu harap kasabanın köhne okulunda geçirdikten sonra, menzilden (konaklama yerinden) verilen atlar ve eşeklerle yola çıktık!... Önce eşekliler!... Arkada atlılar!... Garip bir manzara içindeydik!... Geceyi, Niğde'de otel olarak kullanılan bir evde geçirdikten sonra ertesi gün, İncesu Kasabası'nda

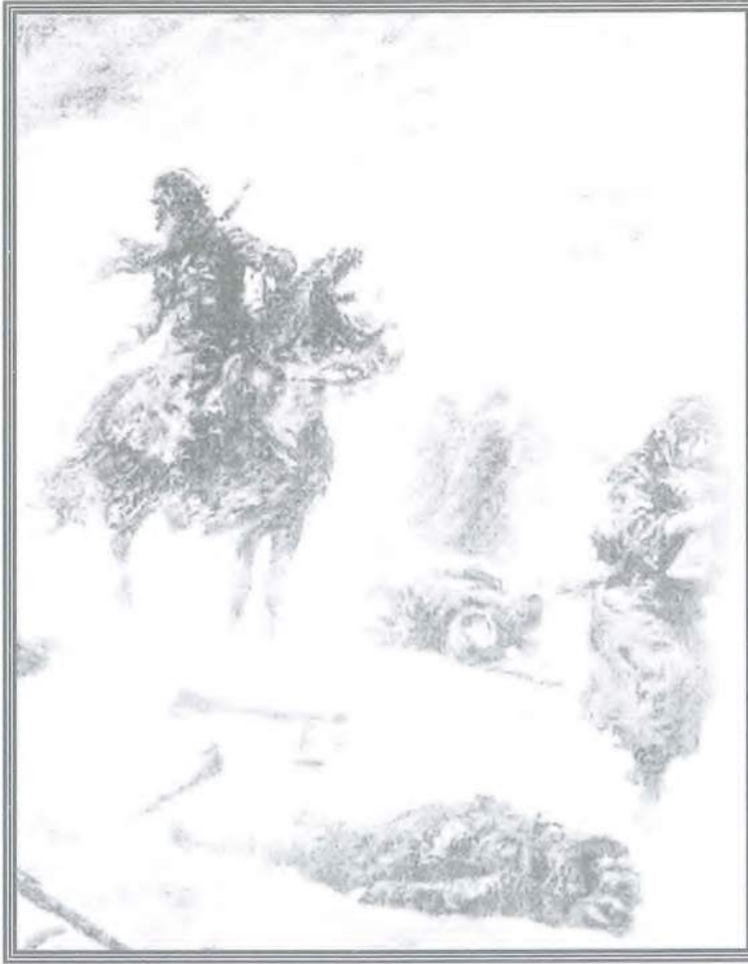
Türk-Rus siper çalışmaları (The Illustrated War News) Gazetesi'nden

Doğu cephesinde Rus saldırısı resmi
(The Illustrated War News) Gazetesi

konakladık!... Bütün gün yol boyunca Türk halkının bakımsızlığından, zavallılığından, sefaletinden konuştuk!... Kasabalar, köyler ve köylüler hiçbir yardım görmemişler, devamlı olarak soyulmuşlar, askere alınmışlar ve fakat ne yaşam tarzları ve ne de sağlıklarına hiç önem verilmemişti!... Korkunç bir sefalet ve perişanlık içinde yüzdükleri görülüyordu!... Yüreklerimiz sızlıyordu!...Uzaktan kulağa hoş gelen Niğde, Konya gibi şehirleri gördüğü zaman insan, büyük bir hayal kırıklığına uğruyor!... Baştan başa kara, kasvetli manzara insana çok dokunuyordu!...

Kayseri'yi gördüğümüz zaman hayretler içinde kaldık!... 72.000 nüfuslu ticareti ve sanayisi ile meşhur bu büyük şehir, daracık sokakları, kapkara evleriyle ortaçağ yadigârı bir harabeymiş!...Kapalı Çarşısından başka görülecek bir yeri yoktu!... Bir çok Selçuklu eseri varsa da, hepsi genellikle bakımsız ve harabe halindeydi!... Ertesi gün de Sivas'a gitmek üzere, 27 arkadaş bir yük kamyonuna dolduk. Erken saatlerde Hükümet Konağı Meydanı'ndan uğurlandık!... Sultan Hanı denilen eski bir kervansarayda benzin bittiği için dört gün kaldık.!... Bu yüzden bizimle birlikte Kayseri'den hareket eden yük arabalarıyla birlikte Sivas'a varabildik!... Aslında benzin bulmakla seyahat zorluğu halledilmiş olmuyordu!... Bizim yollarımızın ve köprülerimizin yabancısı olan bu ulaşım aracı dayanamıyor, sık sık yol üzerindeki hendeklere düşüyordu!... Pek çok çalışmalar, iteklemeler, **"hep beraber"** sesleri ile kamyonu yolun pençesinden kurtarıyorduk!... Hele hele o zavallı köprüler, üzerlerinden geçerken inim inim inliyorlar, dereye yuvarlanmamak için, 27 güçlü kol büyük ağaçlarla köprüyü destekliyorlardı!... Bazen de bu yardımlar da yetmiyor, suya, balağa saplanıp kalıyorduk!... Aslında bu yollar ve köprüler kağnı arabaları için yapılmış, bir defa bile tamir yüzü görmemişlerdi!. Vatan şarkılarıyla Sivaslıları sıcak yataklarından sokaklara döktük!... Sivas'ın ilk görüntüsü iyi izlenimler bıraktıysa da çamuru, toprak evleri, pis sokakları, halkın kılık, kıyafetinin

Rus süvarileri savaş meydanında

perişanlığı üzüntü vermekteydi!.. Huysuz, deli bir katırın sırtında, Fırat Vadisi'ni tırmanışa geçtik!..."

Seferberliğin ilan edildiği tarihten itibaren 3 ncü Ordu'nun gerekli iaşe (yiyecek, içecek) gereksinimi Musul ve Kerkük'ten Cizre'ye develerle taşınarak sağlanıyordu. Cizre ve hatta Siirt'e kadar taşınan erzak, buradan Erzurum'a ve Kafkas sınırına ulaştırılmaktaydı. Cizre'den Siirt'e erzakın sevkıyatı daha çok katırlarla gerçekleşmekteydi. Çünkü yol, develerin geçişi için uygun değildi. Hatta katırlarla yapılan bu sevkıyat yeteri derecede sağlanamayınca, bu erzak ve cephane kollarına 346 adet deve tahsis edilerek yüklenir ve yola çıkarılırlar. Ancak, kafileler şiddetli kış şartlarından dolayı Siirt'e ulaşamazlar ve Diyarbakır'a sığınmak durumunda kalırlar. Burada da gerekli şekilde barındırılamadıklarından neredeyse tümü telef olurlar.

1914 yılında Osmanlı İmparatorluğu içinde, İstanbul'da 110, İzmir'de 22, Suriye'de 25 ve diğer değişik yerlerde 30 olmak üzere toplam 187 adet motorlu araç bulunmaktadır. Savaşın başında koskoca Osmanlı ordusunda topu topu 6 adet yük kamyonu bulunmaktadır. Bu kamyoncuklar da, yolları nispeten daha kullanışlı olan daha çok Trabzon-Erzurum yolunda ve kimi zaman Ulukışla-Erzurum yolunun bazı bölümlerinde kullanılmaktadır. Doğaldır ki hem yolların bozukluğundan, hem de çok eskimiş ve yedek parçasız oluşlarından çoğu zaman yollarda kalması kaçınılmazdı. Zaten arızalarını giderecek ne bir tamirhane ve ne de ellerinde bu işten anlayan usta dahi yoktu.

Erzurum Valiliği'nin ellerindeki yegâne nakliye aracı, sırtlarında fedakârca erzak ve mühimmat

Cihad-ı Ekber ilanı. Fatih Camii, İstanbul

taşıyan askerler ve Erzurum halkıdır. Ancak bunun devamlı bir şekilde sürebilmesine de imkân yoktur. Bu arada Trabzon halkının Müslüman'ı, Müslüman olmayanı, zengini, fakiri gece gündüz demeden vapurları boşaltması bile, boşaltılan erzak ve malzemenin Erzurum'a ulaştırılması mümkün olmamaktadır.

Bu arada Erzurum Valisi Cemal Azmi Bey, Dâhiliye Nazırı'na başvurarak kış şartlarını dayanıklı bin adet devenin bir an önce gönderilmesi ister, ancak hiçbir sonuç alamaz. Bu arada Trabzon, Akçaabat, Maçka, Torul, Gümüşhane ve ilçelerin-

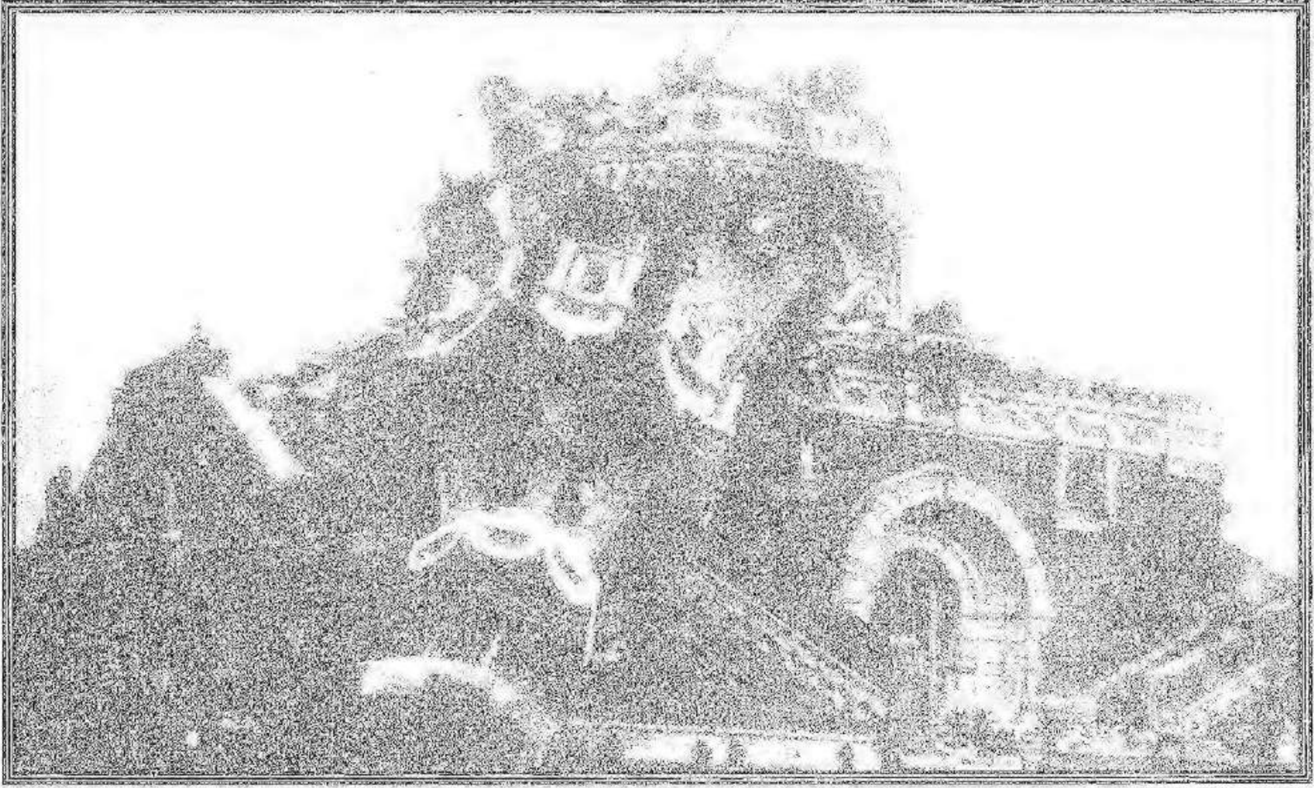
deki memurlar da dahil olmak üzere tüm yöre halkı kendilerine ait hayvanlar ve arabalarıyla erzak ve askeri mühimmat taşımaktan geri kalmamaktadır. Erzurum bölgesinde demiryolu olmadığı ve zaten yok olan motorlu araçların çalışabileceği düzenli yollar bulunmadığından, şehirlerarasında yolcu taşıyan yerli ve kimisi Rus yapımı faytonlar ile yöre halkı tarafından "Furgun" diye adlandırılan yaysız at arabaları, kağnı arabaları kullanılmaktadır.

3 üncü Ordu Kurmay Başkanı Alman Kurmay Yarbay Felix Guse'nin raporu:

"Bu bölgede ne demiryolları, ne de otomobil var! Erzak nakliyatını hayvan gücüyle yapma zorunluluğu vardı!... Ağırlıklar cephane kolları ve katarların büyük bir kısmı, at, deve ve katırlarla taşınabiliyordu!... Bu işler için kullanılabilecek

Cihad-ı Ekber ilanında Fatih Camii avlusunda toplanan halk, İstanbul

1877–78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ölen Rus askerleri anısına dikilen anıtın yıkılışı. Yeşilköy - İstanbul, 14 Kasım 1914

canlı vasıtalar genellikle at, eşek, öküz, manda, deve idi ve bunlar memlekette çok sayıdaydı!... Aslında doğu halkı, hayvanlarına çok kötü bakar. Dolayısıyla çoğu erken yaşlarda telef olur!... Eşekler az yemle idare ederler ancak çok iş görürler!... Öküzler ve mandalar biraz tembeldir!... Ağır ağır iş görürler!... Özellikle İran'dan gelen develer çok dirençlidirler ve ağır yükleri taşıyabilirler, fakat bunlar çok boğazlıdırlar!... Esasen iyi halde olmayan yolarda çok miktarda işleyen yük hayvanları ve kağnı arabaları bu yolları daha da bozmaktadır!.. Her şeye rağmen ikmal işlerini yapabilmek için mutlaka çok miktarda canlı araca gereksinim vardır!..."

Bölgeye daha geniş bir perspektiften bakalım. Trabzon-Erzurum arasındaki şose yol, 3 ncü Ordu'nun iaşe bölgeleri içinde motorlu aracın işleyebileceği tek yoldu.

Kasım ayı başında, Trabzon-Erzurum arasında çalışan konaklama gücü; 4 adet yük otosu, 826 adet kağnı arabası, 1675 adet deve ve toplamı 365 olan eşek, at ve katırdan ibarettir. Trab-

Sultan Mehmed Reşad

zon'dan hareket eden bir kolun Trabzon-Erzurum-Hasankale arasındaki gidiş dönüşü ancak 30 günde tamamlanabilmektedir. Bu şekilde taşınan yük de göz önüne alındığında çıkan sonuç, ordunun bir günlük gereksiniminin ancak bir ayda taşınabileceğidir. Aslında zorluk erzak temin etmekten çok, o erzakı taşımakta yatmaktadır. Diğer bölgeleri bir yana bıraksak bile, yalnız Trabzon'daki erzaklar düzenli bir şekilde taşınabilecek olunursa, ordunun bir beslenme problemi asla olmayacaktır. Sevkıyat sorunu o kadar büyük boyutlara ulaşır ki, Bitlis Valiliği, sırtında erzak taşıyacak insan bulur. Fakat bu sefer de sırtta taşınmağa elverişli çuval bulunamaz. İstanbul acele kaydı talep edilen 10 bin çuval gelinceye kadar, Rusların Erzurum'a girme ihtimali ortaya çıkmıştır bile. Bu sıkıntılar yöre halkını da derinden etkilemektedir. Zaten seferberlik ilanı ve savaş ortamına girilmesi sebebiyle her geçen gün memlekette azalmakta olan erzak stokları cephelere yakın bu bölgelerde yaşayan halkı da perişan kılar durumdadır. Erzurum merkezli 3 ncü Ordu, böyle sıkıntılar yaşarken, aynı cephede yer alan Rus ordusunun yol ve taşıma araçları bakımından hiçbir sıkıntısı yoktur. Ruslar, daha 93 savaşında ele geçirdikleri bu yöreye tümüyle yerleşme planları paralelinde, 1914 yılına gelinceye kadar bir taraftan askeri gereksinimleri karşılayacak yollar inşa ederken, diğer taraftan demiryollarını önce Kars iline ve ardından da **Sarıkamış**'a kadar uzatmışlardır.

Rusya içlerinden sınırdaki askeri birliklere gönderilen her türlü yiyecek, içecek, cephane, silah, giyim eşyaları ve tüm gereksinimler, kurulan bu demiryolu hattı sayesinde ta **Sarıkamış**'a kadar ulaştırılmakta, burada inşa edilen düzenli depolara yerleştirilmekte ve ihtiyaç duyulduğunda yine kendi yaptıkları düzenli şoselerle sınırlarındaki en küçük birliklerine ve en ücra köşelerine kadar ulaştırmaktadırlar.

Birbirlerine destek olan iki Mehmetçik

O günlerin çok acı diğer bir gerçeği de, ordunun içinde bulunduğu giyim eşyası ve elbise sıkıntısıdır. Anadolu'nun her yöresinden gelen askerlerin çoğu kendi mahalli kıyafetleri içindedirler. Ordunun bunları giydirmek için depolarında bir tek giysisi dahi yoktur. Düzenli durumdaki birlikler dahi aynı elbise sıkıntısı içindedirler. Bu sıkıntıyı aşmak için **"orduya elbise hediye etme"** kampanyasına girişilir. Her hanenin en azından **"Bir elbise"** vermesi istenir. Dâhiliye Nazırlığı da bir genelge ile istenilenin **"bir elbise hediye etmek"** değil, **"ordunun gereksinim duyduğu eşyaların toplanması"** olduğu bildirilerek bu gereksinimlerin bir an önce **"Sultanahmet Elbise Ambarı"**na gönderilmesi gerektiği hatırlatılır. Böyle geçici bağışlarla sorunun çözülmesi mümkün değildir. Çok geçemeden bu sefer Harbiye Nezareti'nin yayınladığı bir genelge ile doğu bölgesinin yerleşim alanlarını doğrudan 3 ncü Ordu'ya bağladı. Bu genelgeye göre yö-

Türklere karşı savaşan Ermeni birliği istirahat anında

rede toplanacak olan kışlık elbiselerin hangi kolordulara ulaştırılacakları bildirilmekte idi. Şöyle ki:

1. 9 ncu Kolordu'nun elbise gereksinimi; Erzurum, Bayburt, Gümüşhane, Kığı, Erzincan, Trabzon, Of ve Rize'den sağlanacaktır!...

2. 10 ncu Kolordu'nun elbise gereksinimi; Sivas, Zara, Amasya, Tokat, Zile, Çarşamba, Ünye, Ordu ve Giresun'dan sağlanacaktır!...

3. 11 nci Kolordu'nun elbise gereksinimleri; Elazığ, Harput, Adıyaman, Van, Bitlis, Mardin ve Diyarbakır'dan karşılanacaktır!...

Böylece 1 nci bölgeden 56.000 takım, 2 nci bölgeden 45.000 takım ve 3 ncü bölgeden 30.000 takım kışlık elbise toplandı. Burada bahse konu olan **"takım elbise"** yalnız **"mintan, çorap ve eldiven"**'den ibaret olmaktaydı. Çünkü halkın elinde tam anlamı ile **"kışlık elbise"** diye adlandırılacak bir giyim tarzının bulunması, bu yoksulluk ve perişanlık içinde zaten mümkün değildi. Hatta bu sıralarda Bağdat'tan gelip 3 ncü Ordu'ya katılan 3.500 kişilik Bağdat Tümeni, üzerlerindeki yazlık elbiseleri ile adı **"Osmanlı İmparatorluğu'nun Sibiryası"** olarak anılan Doğu Anadolu'da savaşa katılmak durumunda kalmışlardır. Bu bölgede genellikle kışlar uzun süreli ve donduruculardırlar. Hele hele 3 ncü Ordunun konuşlandığı kimi dağlık yörelerde ısı zaman zaman eksi 30–40 derecelere kadar düşmektedir.

Bu tablonun acı ama gerçek anlatımlarını **3 ncü Ordu Kurmay Başkanı Alman Kurmay Yarbay Felix Guze**'nin raporundan yansıyanlar:

"Ordu; elbise, silah ve teçhizat itibarıyla modern bir şekilde donanmıştı!... (?) Fakat mevcut olanlar sayıca azdı!... Bunların tamamlanması ya güçtü ya da mümkün olmuyordu!... Avrupa'dan gönderilen malzemenin çoğunu İstanbul'a yakın olan bir-

Doğu cephesinde çamura batan bir araba ve onu kurtarmaya çalışan Mehmetçikler

likler alıyorlardı!... Kafkas Cephesi'ne gönderilenler de çok zaman sonra gelebiliyordu!... Ordu bölgesinde imalat yapılmıyordu!... Bu sebeple, memleket içinde elbise adına ele ne geçti ise, bunlardan yararlanma yoluna gidildi!...

Fakat maksat yine gerçekleşemedi!... Bazı birlikler alacalı, bulacalı renkler içinde bir manzara sergiliyorlardı!...Diğer taraftan köylüler savaşa katılmak için ya da gönüllü kıtalar oluşturmak için silah ve çoğunlukla tüfek istiyorlardı!... Bu yöre halkı kendi arzuları ile para ve malzeme temini konusunda çok büyük fedakarlıklar göstermekteydi!... Anadolu'da cephane üretilemiyordu!... Mühimmat ya İstanbul'dan ya da İstanbul yoluyla Avrupa'dan geliyordu!... Cephane ikmali için şartlar ise çok kötüydü!... El bombaları, havan topları, alev makineleri ve gaz mermileri ise hiç bulunmuyordu!... Bu yüzden bunların cephede kullanılması mümkün olamayacaktır!... Yiyecek, içecek ve sağlık işleri çok çok zorluklarla o da kısmen temin edilebiliyor!... Sağlık malzemesi ise yok denecek kadar azdır!...

İlaç ve aletler Avrupa'dan geliyordu!... Doktor sayısı ve olanlarında yeterli deneyimleri ve bilgileri olmadığı açıkça görülüyordu!... Bu konularda barış zamanında hiçbir hazırlık yapılmadığı için, 3 ncü Ordu, hemen hemen yokluk içindedir!... "

Gerçi seferberliğin ilanıyla birlikte, ordunun sağlık teşkilatını kurmak ve eksikliklerini tamamlamak için çalışmalara başlanmıştır. Ancak bu süreç içinde, tüm yörelerdeki askerler arasında görülmeye başlanan **"tifo, lekeli humma, tifüs, kolera, veba"** gibi hastalıklar neredeyse salgın noktasına ulaşmıştır.

3 ncü Ordu Başhekimi Albay Kemal Bey bir taraftan **"ordunun sağlık teşkilatının savaşa hazır olduğu"** raporunu Genel Karargâh'a verirken, kendisi hastalığını bahane ederek aldığı bir raporla Erzurum'dan ayrılmıştır. Gerçekte 3 ncü Ordu, sağlık teşkilatı konusunda savaşa hazır değildir. Askerlerin **"ilk yardım"** malzemelerinin bulunduğu çantalar sayıca yetersiz ve olanların da yarıdan fazlası boştur. Bunları tamamlama gayreti ile İstanbul'dan yola çıkarılanların büyük bir bölümü

Erzurum'da bulunan Almanlar, soldan sağa: Albay Halil Gürze, Erzurum'daki Alman Konsolosu Dr. Schwarz, Bonzan Paşa, Binbaşı Lange, Prenses Massowski ve Teğmen Scheubner

yollarda kaybolmuş ve askerin eline hiçbir zaman ulaşamamıştır. Koskoca Erzurum'da 5.000 hastaya yetenekleri ve bilgileri tartışma konusu olan 29 doktor bakmaktadır. Bu arada sayıları 20.000'i bulan "Aşiret Süvari Alayları"nda topu topu bir doktor bulunmaktaydı.

Tüm bunlar yetmezmiş gibi özellikle Hamsiköy-Erzurum arasında erzak taşıyan insanlar arasında, kötü sağlık ve temizlik şartları sebebiyle ortaya çıkan "tifüs" hastalığı o insanların yanında askerlere de bulaştı. Hele bu askerlerin ve halkın kendi köy ve kasabalarına dönüşü bu hastalığın tam bir "afet" haline dönüşmesine ve ardından da o yöre halkının neredeyse %50'sinin ölümüne neden olur.

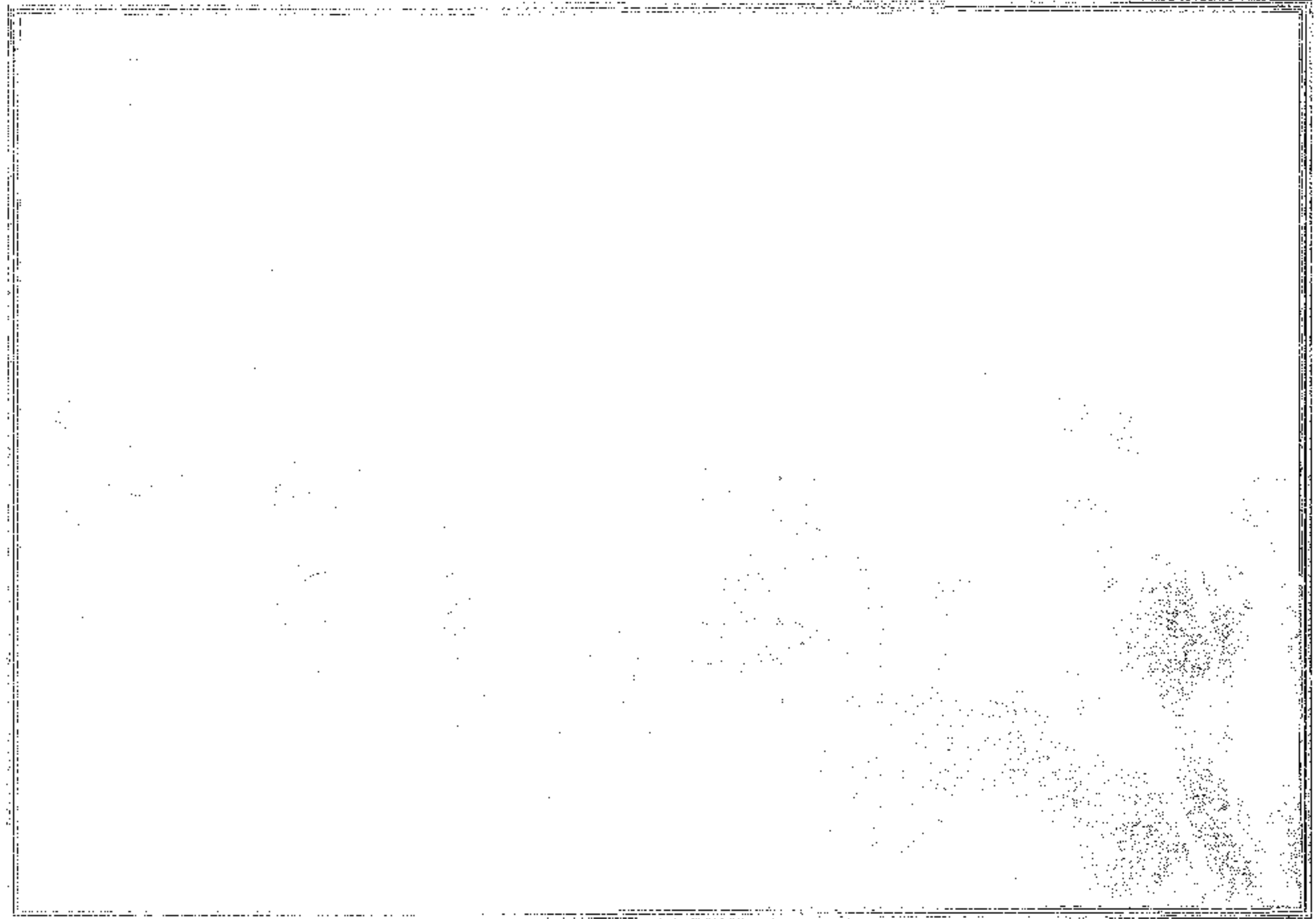

Cepheye erzak ve cephane taşıyan bir arabamız bataklık yolda

Yöre halkı bir taraftan alışageldiği hastalık, yokluk, perişanlık ve sefalet ortamında dahi ordusunun ve vatanının savunmasında kendi üzerine düşeni büyük bir fedakârlık anlayışı içinde yerine getirme çabası içindedir. İşte o günlerin yazarlarından **Dr. Bela Horwarth**'ın kaleminden yansıyan **Doğu Anadolu** manzaraları:

"Burada insanlar, yokluğun ve sefaletin akıllara sığmayacak boyutlarını yaşıyorlar!... Zaten lüks, rahat ve konforlu yaşam hakkında ne bilebilirler? Her şeye rağmen kaderlerinde olduklarına inandıklarını çekmeye razıdırlar!... Burayı, yani yurtlarını, terk edip kendilerine başka bir hayat aramıyorlar!...

Ah!... Sen her zaman elindeki ile yetinen Türk insanı!... Bu ülkenin senden daha sadık insanı olabilir mi? Böyle bir halk ne kadar büyük bir sevgi ve saygıya layıktır!..."

[illegible] Türkistan [illegible] Müslüman Türkistan Türkleri bir arada

[illegible]

[illegible] eldeki mevcut [illegible] [illegible]

[illegible] Türk insanının olağanüs[illegible] ve vatanseverliği gözler önüne serit[illegible] çocuk ve yaşlılara varıncaya ka[illegible] dondurucu soğukta sırtların[illegible] ile 80-100 kilometrelik

Resimli Kitap Dergisi'nin kapağında Enver Paşa düzenlemesi

yolları teperek ordusunun gereksinimini karşılamak çabası içindedir. Ancak, doğaldır ki, bu bireysel çabalara rağmen 3 ncü Ordu'nun depoları yeterli derecede erzak toplayamamıştır. Özellikle yiyecek stokları daha savaşın arifesinde çok yetersiz bir durumdadır. Bu şartlar altında 3 ncü Ordu'nun neredeyse 450 kilometreyi bulan Rus hududuna değil bir saldırıya geçmesi, savunması dahi çok zordur. Harekât alanı genellikle dağlık ve ulaşım imkânından yoksun olduğundan, bu kadar geniş bir alanda birliklerin birbirleri ile yakın temasa geçmeleri, yardımlaşmaları ve bir hareket birliği içinde olmaları imkânsızdır. Bu arada, silah, cephane ve malzeme yetersizliği çok büyük bir sorundur. 11 nci Kolordu'nun yarısından fazlası tümüyle silahsızdır. Topçu cephanesi hiç yoktur. Bu gereksinimlerin satın alma yolu ile temini de mümkün değildir. Çünkü Maliye Nazırlığı'nda ve devlet hazinesinde para diye bir şey yoktur.

3 ncü Ordu Kurmay Başkanı Alman Kurmay Yarbay Felix Guze'nin raporları:

"Seferberliğin ilan edildiği zaman 3 ncü Ordu Kurmay Başkanlığı görevine tayin olundum!... O zaman bu orduda Alman subay olarak yalnız ben bulunuyordum!... Türklerle çalışmak çok güçtü. Fakat sonradan çok samimiyet ve güvenle arşılaştım!... 3 ncü Ordu emrindeki birlikler hakkında, öncelikle biraz bilgi vermeyi yararlı görüyorum:

9 ncu Kolordu; *17, 28, 29 ncu Piyade Tümenleri ve 2 nci Süvari Tümeni ile Trabzon - Erzurum - Erzincan bölgesinde bulunuyordu!... Bu Kolordu denize yakın bulunmak ve ordu bölgesinde yegane şose olan Erzurum-Trabzon yolundan yararlanmak gibi bir özelliğe sahipti ve bir dereceye kadar iyi teçhiz edilmişlerdi!...*

11 nci Kolordu; *18, 33 ve 34 ncü Piyade Tümenleriyle Malatya - Harput - Van bölgesinde bulunuyordu. Elbiseleri ve teçhizatı çok noksandı!...*

Rus subay ve askerleri siperlerinde

37 nci Piyade Tümeni, Bağdat'tan geliyordu. Bu tümen çok zayıf, teçhizatı kötü, talim terbiyesi ve disiplini noksandı!...

Yedek Süvari Tümenleri, Erzurum - Urfa bölgesinde bulunuyordu. Kürtlerden oluşturulmuştu. Bu tümenlerde herkes kendi hayvanını temin ederdi!... Bunlar aslen çoban ve eşkıyadırlar!...

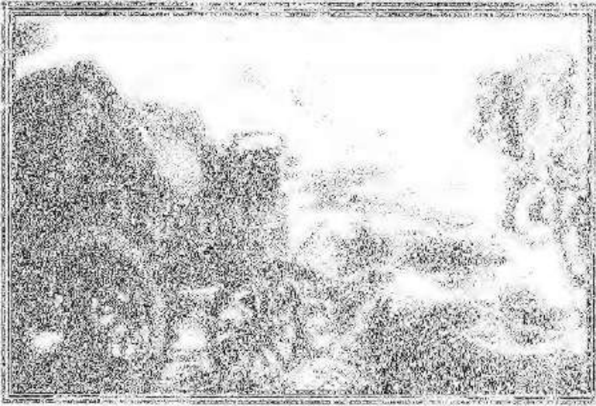
Hükümetin bunlar üzerindeki etkinliği azdı!... Sultan Hamid zamanında kurulduklarından Hamidiye ya da Aşiret Alayları ismi verilmişti!..".

Bir Alman subayının bu anlatımlarının ardından, bir de bizim **3 ncü Ordu Yedek Tümen Komutanı Albay Aziz Samih** (İlter)'in aşağıdaki anlatımına dikkatle bir göz atalım:

"Harbiye Nezareti'ne yazdığım telgrafta: "Şimdiye kadar görmüş olduğum Aşiret Yedek Alayları asker ve subaylarının disiplin ve kıyafetiyle askerlikten ve savaş kabiliyetinden yoksun ve kısmen paçavralar giyinmiş halktan ibaret olduğunu" bildirmiştim. Kolorduya tayin edildiğim vakit, Yedek Süvari Alayları yahut diğer adıyla Aşiret Alayları yahut da eski adı ile Hamidiye Süvari Alayları hakkındaki kanaatim yukarıda belirttiğim gibiydi. Tümenlerin bütün alaylarını inceledim!... Atışlarını, manevralarını görerek Erzurum'a geldiğimde de kanaatim hiç değişmediği gibi daha da güçlendiğini gördüm!...On yedi bin kılıçtan oluşan bu dört tümenin subayları, çoğu zaman boş ve talimsiz kaldıklarından eski askerlik bilgileri adeta silinmişti!... Nişangah kullanılması bu alaylarda işitilmemiş bir şeydi!.. Hayvanlar küçük ve sıska, teçhizatı karmakarışık ve eksikti!... Silahları da hep başka başkaydı; Mavzer, Büyük Mavzer, Martin, Tüfek v.s.!.. Kolordu Komutanı Mehmet Fazıl Paşa, şahsen cesur, cömert, hamiyetli olmakla beraber asla konumunun ehli değil, ihtiyar ve çok sağırdı... Onun etrafında bir sürü Çerkez atlısı ve bir takım Arap kısrakları bulunuyordu ki, bunların yönetilmesi çok zordu. Özellikle köylerde buldukları her şeyi parasız almayı kendilerine hak bilen bu askerlerle ve onlara uyan kumandanları ile anlaşmak çok zordu!... Karargâhımız, her gün bir köyde kalıyor, yerimizi kimse değil, biz bile bilmiyorduk!... Ordunun emirleri bizi bulamıyor, biz ise birliklere emir veremiyorduk!... Kuru tahta ya da toprak üzerinde ve

Rus komutanların planlamaları

Arabanın dibinde şehit düşen Mehmetçiklerimiz

yarısı hayvanlara ayrılmış ahırlardaki bölümlerde kumandan, subay ve asker, sıra sıra yerlere uzanıp kısraklarla birlikte yatıyorduk!..

Velibaba'da 4 ncü Tümen'in teftişinde gördüğüm manzara yürekler paralayıcıydı... Bu tümenin hepsi, yalnız don ve gömlek giymiş olup, üzerlerinde kaput yerine maşlahları vardı!.. Hepsi de sefil durumdaki bir köyün dar ve pis odalarında toprak üzerinde ve örtüsüz bir şekilde yatıyorlardı!.. Sıfırın altında 5-9 derece soğuk olan bu mevsimde, kapının önüne nöbete çıkmak bile bu giyimsiz askerler için en büyük işkence yerine geçmekteydi!.. Bunların hali beni utandırdı!.. Bu durumdaki askerlerle nasıl savaşılacağına aklım ermedi!..

28 Ekim'de, Erzurum'da, Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'ya giderek özellikle Süvari Alayları'nın halini, teçhizatını, savaş kabiliyetlerini izah ettim!... Ordu Kumandanı bana dediler ki: "Balkan Savaşı'nda ordu mükemmelen giyinmiş ve teçhiz edilmişti, yenildik!... Bu defa da teçhizatsız savaşalım!..." 29 Ekim'de 3 ncü Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Felix Guze Bey'i ziyaret ederek, Süvari Alayları hakkında gördüklerimi anlattım!... Tümenlerin kesinlikle savaşacak halde olmadıklarını, bunlarla akın yapmağa kalkışmanın delilik olacağını söyledim!... Önce hayret etti ve ardından da ***"Bakalım, Kolordu Kumandanı gelsin, tekrar görüşürüz!..."*** *dediler ve yanlarından ayrıldım!...*

Problemler açılacak gibi değildi. Ancak olaylar her geçen gün tırmanmak eğilimindeydi. Son durumu bir de 3 ncü Ordu, 9 ncu Kolordu Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Şerif (İlden)'den dinleyelim. Şöyle diyordu:

"3 ncü Ordu Komutanlığı, günler geçtikçe gerek kolordularını sefere hazır olmalarını ve gerekse savaş yönünden eğitimlerini tamamlayıp geliştirmek için bütün gücünü harcıyordu!... Ordunun izlediği bu ciddi çalışma programı, yalnız yönetim ve levazım konusunda gerekli olan sonucu vermiyordu!... Hasan İzzet Paşa'nın tüm şiddet ve baskısına karşılık ne Muş ve Malazgirt Ovaları'nın, ne de Erzurum ilinin öbür verimli bölgelerinin tahıllarını Erzurum'a ulaştırmak bir türlü kolay olmuyordu!... Harekât başlaya-

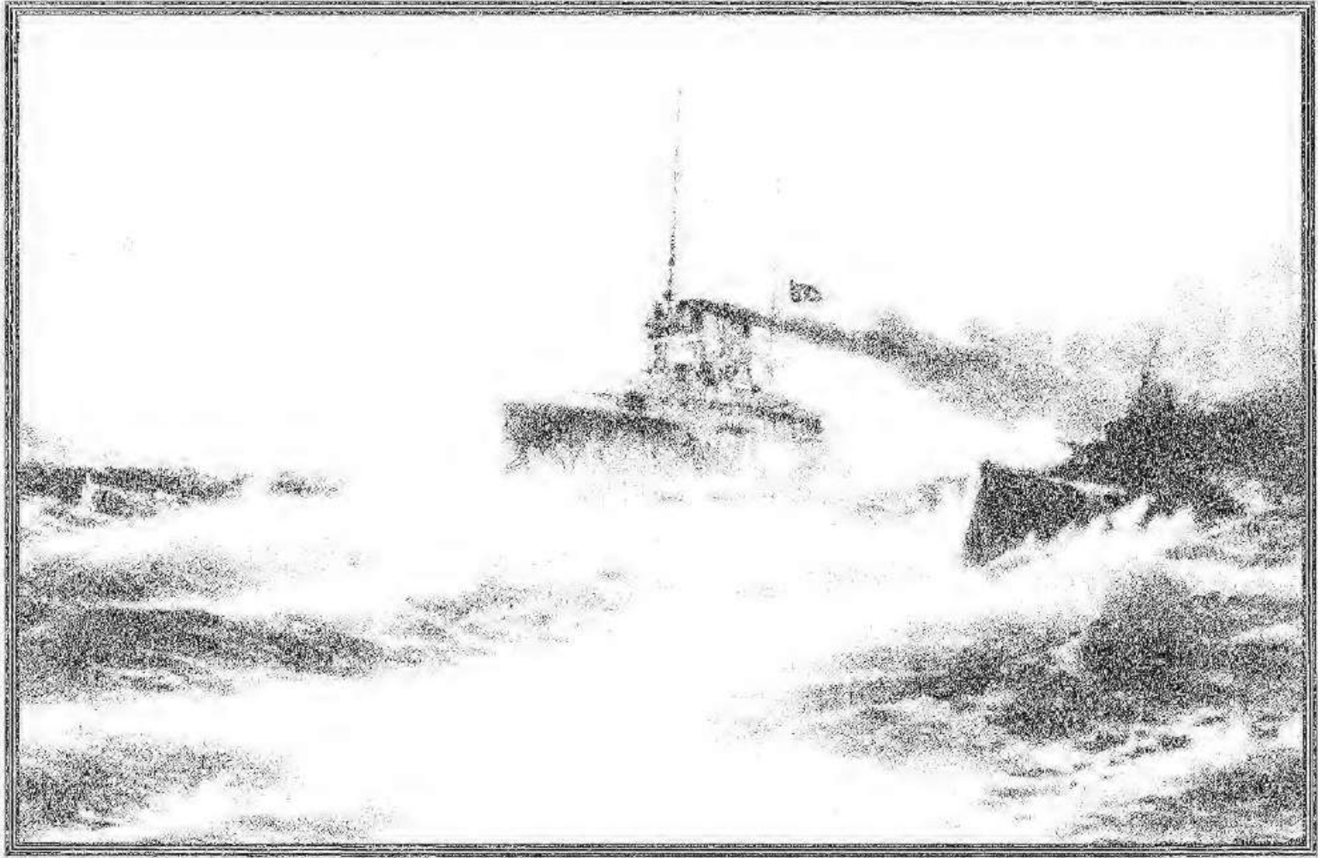
Rus ordusu için siper kazan Ermeniler

[illegible]

çağı zaman [illegible]
[illegible] ve 50 bin [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Bu arada bu bölgede yaşayan [illegible]
bir sorun oluşturmaktadırlar [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

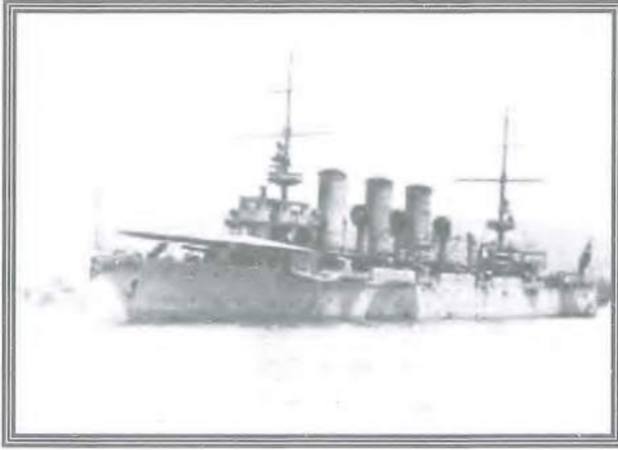
Hamidiye savaş gemimiz

di!... Bunlar daha savaştan önce, Osmanlı hükümeti ile olan siyasi mücadelede Osmanlı Ermenilerini idare eden kimselerdi!... Dördü de, kendi milliyetlerinin vatanperverlerinden idiler ve bütün yaşam varlıklarını bu işe adamışlardı!..."

Bu arada tüm olan biteni yalnız izlemekle yetinen Sultan Mehmet Reşat, olayların akışını da, Osmanlı İmparatorluğunun kaderini de adeta Enver Paşa'ya ve onun çevresindekilere teslim etmiş durumdadır.

1 Kasım 1914 günü, Rus güçlerinin yıllar sonra Doğu Anadolu'daki Osmanlı topraklarını yeniden işgal etmeye başladıkları gündür. O sabah 04:00'te hududun 300 kilometrelik bölümünden ilerleyerek savaşın resmen başlamış olduğunu ortaya koymuşlardır. Özellikle Rusların 1 nci Kafkas Kolordusu, **Sarıkamış**'tan Erzurum yönüne ilerlemektedir. 4 ncü Kafkas Kolordusu da Erivan'dan Doğu Beyazıt'a doğru yönelmiştir.

Dağlar, yollar tümüyle karla kaplıdır. Pek büyük bir direnişle karşılaşmayan

Mecidiye Savaş Gemimiz

Rus birlikleri, zayıf Osmanlı sınır birliklerini geri atarak evvela Horasan'ı işgal etmişlerdir. Sınır taburlarımız ise zaten kısıtlı olan ellerindeki son mermilerini tüketinceye kadar çatışmanın içinde olmuşlardır.

3 ncü Ordu'ya gelen telgraflar, Rusların geceleyin ya da şafakla birlikte sınırı geçtiklerini ve baskına uğrayan sınır nöbetçilerimizi şehit ve tutsak ettikleri yönündedir. İşte **Rus kolordularının Şafak Saldırısı'nı** anlatan o günlerin **Rus Orduları Başkomutan Vekili General Nikolski**'nin raporu:

"Kafkas Ordusu Başkomutanlığına, herkesin saygısını kazanmış, yaşlı ve aslen Kafkaslı olan General Graf Varonsof Daşkof tayin edilmişti!... Bu zat o tarihlerde hasta yatağından kalkamamaktaydı!... General Daşkof'un yardımcısı eski Kurmay Başkanı ve Harp Akademisi'nin tanınmış öğretmenlerinden General Mişlayevski idi!... Kafkas Ordusu Kurmay Başkanı ise General Yudeniç idi!... 1 nci Kafkas Kolordusu ise General Berhinan komutasında bulunuyordu!... Genel harekât istikameti Erzurum idi!..."

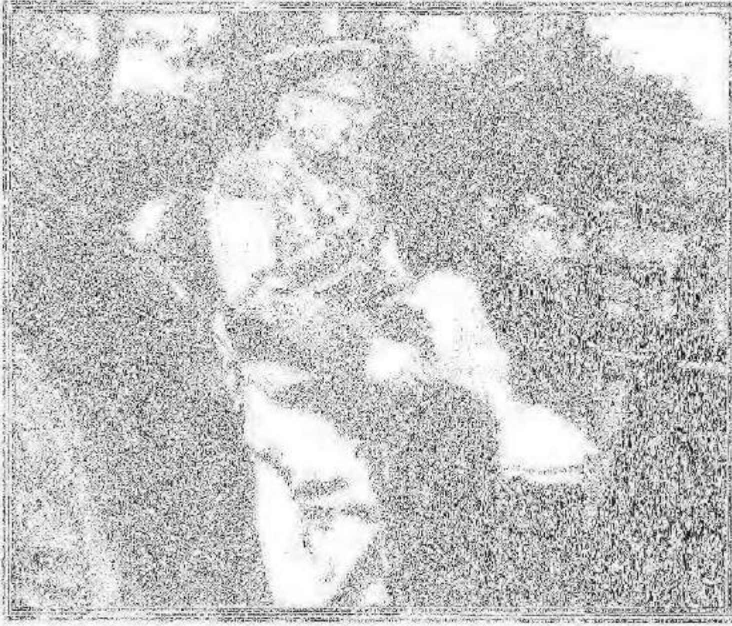
Rusların saldırı haberi herkeste yıldırım etkisi yaratır. Sınır taburları, adeta dağılmış, perişan olmuş haldeydiler. Sınır taburlarından hiçbiri kendi bölgesinden saldırıya geçen düşmanın gücünü, sınıfını, hangi birliklerden olduğunu doğru bir şekilde bildirememektedirler!... İçlerinde Ermeni gönüllülerin de bulunduğu bir tümen Rus gücü, bu saldırılarda baş rolü üstlenmiştir.. 3 ncü Ordu Komutanlığı, durumu soğukkanlılıkla ve fakat dikkatle gözlemlemekte ve Rusların büyük güçlerle yürüyeceklerini düşünerek o gün tüm birliklere şu emri gönderir:

"Ruslar, bugün topraklarımıza girdiler. Güçlerinin miktarı henüz belli değildir!... 11 nci Kolordu, bulunduğu yerde beklemeksizin Höyük'lere geri çekilecek, ordumuz Erzurum'un doğusunda savaşı karşılamak üzere toplanacaktır!..."

Albay Hafız Hakkı Bey

Aslında 3 ncü Ordu, bu geri çekilme emri ile sınıra kadar

Goltz Paşa

olan büyük bir araziyi Rus güçlerine ve hatta Ermeni çetelerine terk etmiş olmaktadır. Bu durum, o bölge halkı için çok kötü bir etki oluşturmakta ve bağımsız bir devlet kurma hayalleri peşinde koşan Ermenilerin bazı yerlerde istenmeyen zorbalıklara girmesine olanak sağlamaktadır.

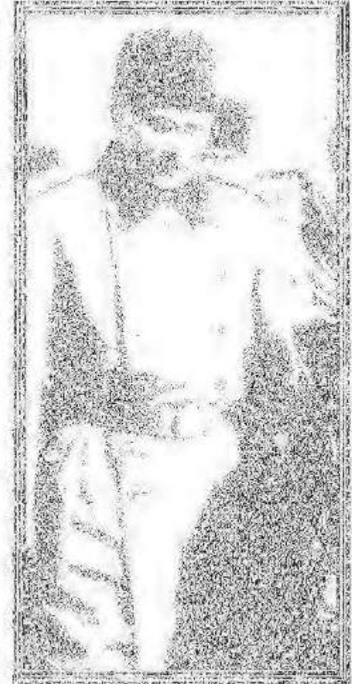
3 ncü Ordu bölgesindeki Yedek-Aşiret Süvari Tümenleri, öncesinden en azından **"bir topçu ateşinden nasıl korunacağı"** hakkında bir eğitim dahi görmediklerinden düşmanın yoğun topçu ateşinden, ilk iki günlük çarpışmalardan ciddi bir savaş ortamı içine dahi girmeden dağılmışlardır. Başlarındaki komutanları ise tüm çabalarına rağmen onları toparlayabilme gücünde değildir. 3 ncü Ordu Komutanlığı, Rusların, Erzurum istikametine büyük güçlerle ilerleyeceğine ilişkin tahminlerine rağmen, Rusların henüz böyle güçlü bir girişim peşinde olduklarını gösteren bir emare görülmemektedir. Ordu Komutanı olan Hasan İzzet Paşa ise büyük bir tereddüt içindedir. Elindeki ordusunu Ruslara bir saldırı için yeterli görmediği için, bir savunma içinde kalmayı ön görmektedir.

Bu ortam içinde bir de **3 ncü Ordu Yedek Tümen Komutanı Albay Aziz Samih** (İlter)'in şu sözlerine kulak verelim:

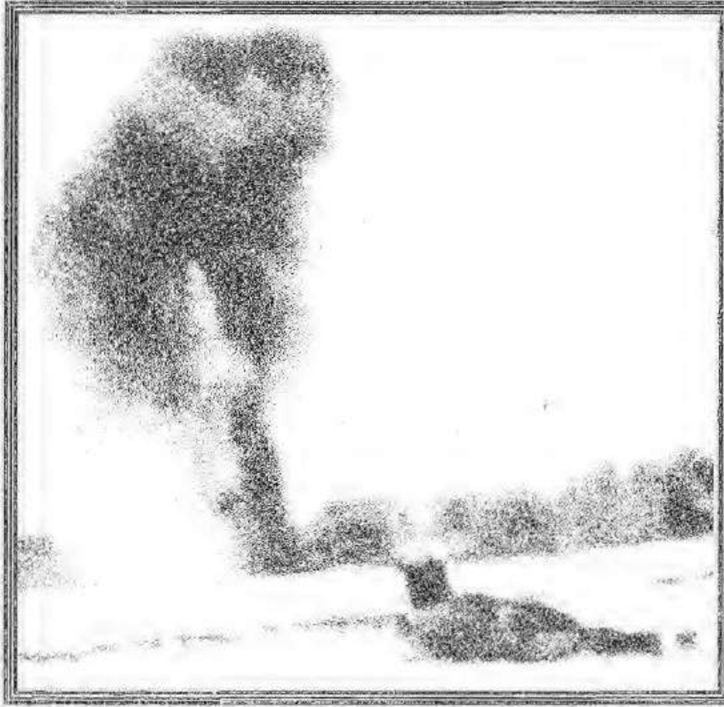
"3 Kasım günü, Süvari Kolordusu Komutanı Mehmed Fazıl Paşa geldiler. Beraberce, Ordu Kumandanı'nın yanına gittik!... Bizim ve düşmanın gücünü soran Mehmet Fazıl Paşa'ya, Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa, bizim gücümüzün 120 bin ve düşman gücünün de 80 bin olduğunu söyledi...

Mehmet Fazıl Paşa da; "O halde ne duruyorsunuz? Bu durumdan yararlanarak niçin saldırıya geçmiyorsunuz?" diye sordular!...

Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa ise; "Ordunun, Höyükler

Liman von Sanders

Rus keşif kolu gözetleme sırasında

hattına çekilerek, düşmanın gelmesini bekleyip, bu durum oluşunca da, her taraftan saldırıda bulunmak istediğini" anlattı!...

Mehmet Fazıl Paşa diyordu ki; "Düşmanın ilerleyerek bizim ordunun kıskacına gireceğine nasıl hükmediyorsunuz? Onların Höyüklere saldırıda bulunacaklarını nereden biliyorsunuz? Düşman, Horasan civarında kalıp Aras Vadisi'ni tutarak kışı buralarda geçirirse, siz karlı dağların sivri kayaları üzerinde düşmanı bekleyerek mahvolursunuz!... Hiç olmazsa düşmanın asıl gücünü ortaya çıkartmak için, savaşmak durumundayız!..."

Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, karargahındaki kurmay subaylardan biri olan Mümtaz Bey'i çağırdı ve "Bak!... Paşalar ne diyorlar?" diyerek ona durumu izah etti!... Bir şube müdürü olan Mümtaz Bey dedi ki: "Paşam!... Siz herkesin sözüyle karar değiştirirseniz, bir şey yapılamaz!... Ordu verdiği kararda sebat etmelidir!..."

Hayretler içinde kaldık ve dışarı çıktık!..."

Bu arada saldırına devam eden Ruslar, planladıkları hedeflere ulaşmaktadırlar. **Rus Orduları Komutanı Bergman**, yayınladığı bir emirde: *"Birliklerin, Köprüköy doğrultusunda saldırılarına devam ederek, öncelikle Hasankale bölgesini işgal etmelerini!...* İstemektedir. Aslında bu karar cesurca ve fakat bir o kadar tehlikeli bir karardır. Çünkü Rus Ordusu, 3 ncü Ordu'nun iki kolordusunun Erzurum bölgesinde toplandığını bilmektedir.Rus ordusunun aldığı bu tehlikeli karar konusunda, İstanbul'da bulunan Enver Paşa da, Rus kolordusunun Erzurum önlerine kadar açılmış olmasından faydalanarak, bu Rus kolordusuna karşı bir karşı saldırıda bulunulmasına karar vermiştir bile!...

İşte **Osmanlı Orduları Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın** bu konudaki görüşü ve **3 ncü Ordu'ya** tamimi:

"Geniş bir cephede ilerlemekte olan düşman, şimdilik size üstün görülüyor!... 10 ncu Kolordu'nun Erzurum bölgesine gelmesi birkaç hafta daha sürecektir!...

Bu zamanı kazanabilmek ve bazı başarılarla ordunun moralini yükseltmek için, mümkün olduğu takdirde düşmanı ezmeyi uygun görüyorum!...

Komutanlarımızdan bir grup

Birliklerimiz, düşmanın hareketini uzun süre durdurmalı ve akınacak esnasında düşmanın gücü hakkında esaslı bilgi edinilmelidir... Ruslara karşı, Azerbaycan yönünde şiddetli saldırılar yapılması için, oradaki aşiretlerin piyade güçlerinin ileriye gönderilmesi uygundur!..."

Ancak bu konuda, ordu komuta kademesinde bir takım anlaşmazlıklar görülmektedir. Bazı komutanlar önerilen saldırıyı, cephedeki Rus ordusunun genel hareketi karşısında çok tehlikeli görmekteydiler. 3 ncü Ordu, tüm Anadolu kapısını elde tutabilecek olan tek güçtü.

Bu konuda 9 ncu Kolordu K. Başkanı Kurmay Yarbay Şerif (İlden)'in görüşleri:

"Biz Erzurum'dayız, kış ve soğuk başladı!... Çevre dağların tepeleri karla örtüldü bile!... 4 Kasım sabahındayız. Erzurum'da herkes sinirli bir haldeydi!... Hasan İzzet Paşa kızar!... Ahmed Fevzi Paşa gücenir!... Biz ise birbirlerimize kızar, bağırır, çağırırdık!... Daha ilk günlerden anlaşılmıştı ki, bu iki komutan birbirlerinin anlatım ve anlayış biçimini beğenmiyordu!... Ben, daha savaş haline gelinmeden bir ay önce, geleceğimi, iki komutanın zıt düşünce ve anlayışlarından çıkacak olumsuz sonuçlar içinde köreltmemek isteğiyle, Kolordu Kurmay Başkanlığı'ndan affedilerek 34 ncü Tümen'in bir Alay Komutanlığı'na atanmamı Hasan İzzet Paşa'dan yazılı olarak talep etmiştim!...

Enver Paşa ve arkadaşları, şahsen yakından tanımadıkları komutanların hiçbirine saygı ve güven beslemiyorlardı. Ayrı ve değişik sınıflardan yetişmiş komutan ve paşalara görev verirken kıdem farklılıklarını göz önüne almamışlardı!... Hasan İzzet Paşa, okuldan çıkış tarihi itibarıyla Ahmed Fevzi Paşa'dan bir yıl daha kıdemsizdi ve Ahmed Fevzi Paşa, tuğgeneralliğe yükselmesi bakımından da kıdemliydi!..."

"SAVAŞ KONUSUNDA KUMANDA HEYETİNDEKİ TEREDDÜTLER VE ENVER PAŞA GERÇEĞİ!..."

Enver Paşa

3 ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, tüm bu olanlar karşısında hala tereddütlüdür. Bu savaşta hemen saldırıya geçme taraftarı değildir. Gücünü tam olarak kestiremediği, ancak kendisinden daha az olduğuna inandığı Rusların Hasankale'yi almasına izin vermek, kendi güçlerini de Erzurum'daki daha güçlü mevzilerde bekleme niyet ve kararlığındadır. Hasankale adeta kaderine terk edilmiştir. Hükümet Konağı boşaltılmıştır. İşte **Hasankale halkından Osman Ağa** adlı bir kişinin **4 Kasım 1914** günü oraya gelen **3 ncü Ordu Yedek Tümen Komutanı Albay Aziz Samih** (İlter)'e söyledikleri:

"Paşa!... Biz şimdiye kadar her şeyi yaptık!... Seve seve orduya koştuk!... Düşmanın saldırısından hükümet bizi korumak mecburiyetindedir!... Evvelki gün, vali buradan geçti!... Kaymakam ve memurlar neler anlatmışlar, bilemem!... İlden emir alarak burayı bırakıp hepsi Erzurum'a gittiler!... Kasabada jandarma, polis, memur kalmadı!... Halbuki ileride Nizamiye Süvari Tümeni var ve savaşıyor!... Yaralılar geliyor!... Asker gelip erzak istiyor!... Bin türlü iş çıkıyor!... Bunlara kim bakacak? Biz de bir geçici hükümet yaptık!... Ben kaymakam oldum!... Halktan polis ve jandarma oluşturdum!... Hükümetin görevlerini yapmağa çalışıyorum!... En tuhaf şey, il ile haberleşemiyorum ama yazışıyorum!... Onlar da bana cevap veriyorlar!... Bu halden dolayı çok üzgünüz!... Eğer düşman gelip de hükümetin memurları çekilmiş olsaydı, bir şey demeğe hakkımız olmazdı!... Fakat bunlar, gereksiz bir şekilde mevkilerini ve görevlerini bırakıp gitmişler!..."

Erzurum'daki 3 ncü Ordu Komutanı, İstanbul'daki Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın ısrarı ile istemese de saldırı hazırlıklarını yapma kararı alır. Ancak kendisinin verdiği karara göre, 3 ncü Ordu'nun 6 tümeninden, yalnız 11 nci Kolordu'nun 18nci ve 34 ncü Tümenleri ile yapacaktır.

İşte böyle bir saldırı arifesinde **9 ncu Kolordu, 83 ncü Alay Komutanı Binbaşı Ziya** (Yergök)'ün bir anısı:

"Galip Paşa, tümenlerine ileri harekat için emir vermişti!... Bu sırada, 2 nci Tabur Komutan Vekili olan arkadaşım Yoncalı Hamdi; "Artık savaşa gidiyoruz!... Bundan sonra kim bilir çoluk çocuğumuzu ya görür ya da görmeyiz!... Onun için haydi eve gidelim, çoluk çocukla vedalaşalım!... Gece

Bataklığın içinden yol açmaya çalışan askerlerimiz

hep etrafımda toplanmışlardı!... Yüzleri gülüyorsa da, içlerinden ağladıklarını seziniyordum!.. Ben ise, gerçekten büyük bir sevinç içinde, sonucun hayırlı olacağını, şimdiye kadar yediğimiz dayakların acısını, ezeli düşmanımız olan Ruslardan çıkaracağımızı söylüyordum!... Son yemek faslı da bittiğinde dayım ve ablamın ellerini öpüp, kardeşimle de öpüşüp, karısıyla da selamlaştıktan sonra evde bir ağlamadır başladı!... İçin için ağlayan ve bayılmakta olan eşimin

de geri geliriz!..." diye ısrar etti.

Hamdi'ye dönüp; "Daha savaşa başlamadan bu gibi küçüklüklere yeltenmek yakışık almaz!... Bugüne kadar her istediğimizde çoluk çocuğumuzu görebiliyorduk!... Şimdi buradan ayrılmak doğru olmaz!... Hayvanlarımız, dün akşamdan beri çamurlar içinde 50-60 kilometre yol yürüdü!... Buradan Erzurum'a gidip, gelmek de 35-40 kilometre!..." dedim. Arkadaşım Hamdi ise; "Bugün çoluk çocuğumuzla görüşmezsek sonra çok pişman oluruz!... Atlarımıza da bir şey olmaz!..." dedi ve beni kandırdı!...

Güneş battıktan yarım saat sonra eve vardım!... Dayım, karısı, kardeşim, karısı, sevgili eşim Meva

*yanına gidip, onu kucakladım!... "**Sen Allah'ın iyi kulusun!... Allah'tan gelene razı olursun!... Haydi gözyaşlarını sil ve duanı eksik etme!...**" diyerek evden ayrıldım!..."*

7 Kasım 1914 günü sabahı, **11 nci Ordu Komutanı Galip Paşa, 3 ncü Ordu'dan** aldığı emirle 2 tümeni ile sabah saat 7'de harekete geçer. O günkü çatışmada geçenleri önce **11 nci Kolordu, 18 nci Tümen, 53 ncü Alayı'na bağlı bir Tabur Komutanı'ndan** sonra da diğer subaylarımızın ağzından şöyle bir özetleyelim:

"Bütün 18 nci Tümen komutan ve subayları, ordunun Erzurum doğusundaki mevzilerinde kışı geçi-

Karlar ve buzlarla örtülü Bardız sırtları

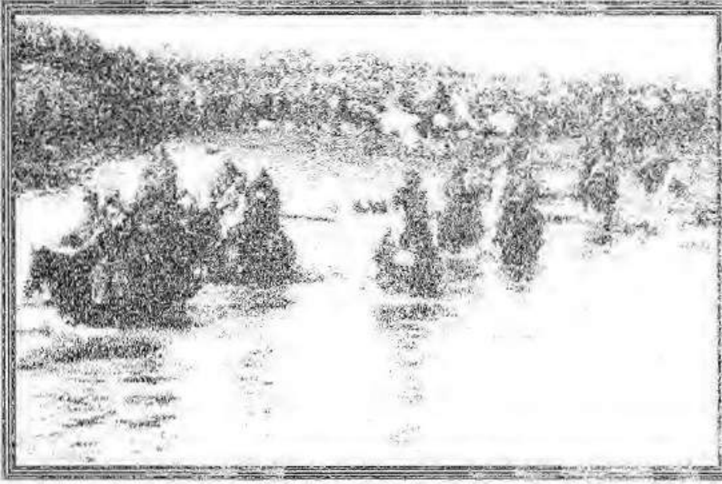
receğimizi sanıyorduk!... İçimizde hiçbir kimse, o yıl savaş olacağını ummuyordu!... Biz, Höyükler'de tahkimat yapıyorduk. Fakat gereğine asla inanmadan!...

Taburların her biri çevre köylerde bulunuyordu!... Öyle köyler vardı ki, Höyükler mevziine en az 1,5-2 saat mesafedeydi!... Askerler ise, bu köylerin ahırlarında, camilerinde, samanlıklarında gelişigüzel yerleştirilmişti!... Bir alaydan tahkimata gidecek olan birliğin hazırlanıp da yola çıkması çok uzun bir süreyi gerektiriyordu!... Zaten kazma, kürek az!... Bu sebeple işler pek ciddiye dahi alınmıyordu!... Hem ruhsal, hem de bedensel olarak çok yorgunduk!... Bu sebeple esaslı hiçbir iş göremiyorduk!...

İşte böyle bir ortam içinde, 11 nci Kolordu'nun, Hasankale yönüne, hem de gece yürüyüşü ile ilerlemesi emri geldi!... Bir günde hazırlandık fakat nasıl hazırlandığımızı hele bir düşünün!... Bir çok taburun katipleri, memurları, çavuşları, onbaşıları Erzurum'a kadar dağılmış, yiyecek peşinde koşturmakla meşgul!... Bu acele hazırlık birliklerin erlerini de, subaylarını da fena halde yordu!... İşte biz bu yorgunluk üzerine bir de gece yürüyüşüne çıktık!... Ne kadar insanın yollarda döküldüğünü, hatta kaçtığını anlatmaya imkan yok!... Hasankale'ye geldik ama sabaha kadar hiç uyumadık!... Çok yorgun ve perişan haldeydik!... Her taraf sis, duman, yağmur ve çamur içindeydi!...

İtiraf etmek durumundayız ki, bizim tümende, Rusların buralara kadar geldiklerini bilen tek bir kişi yoktu!... Bizler yol kolu halinde salına salına yürüyorduk!... Biz sanıyorduk ki, sağımız, solumuz ve hatta önümüz bir süvari tümeni tarafından perdelenmiş ve güvenlik sağlanmıştır!... Bu sebeple ne bir öncü, ne de bir yancı ayırma gereği duymamıştık!... Askerlerin çarıklarına yapışan 3-4 okka çamur ve toprak, bu askerlerin bacaklarını güçsüz bir halde bırakıyordu!...

*İşte bizler böyle yorgun argın yürürken ileriden bir yerlerden müthiş bir şarapnel ve mitralyöz yağmuruna tutulduk!... **"Dur!... Yat!..."** demeye kalamadan askerler gerisin geriye kaçtı ve şaşılacak*

Buzlu sular arasından geçen süvarilerimiz

bir işbirliği ile Ügümü ve Hasankale yönlerine doğru kaçışmaya başladı!... Tam bir panik havası alayı kaplamıştı!... Bizim alayın beklemeksizin geri çekilmesi, sağımızdaki alaya da sıçradı!... Öğle vaktine kadar, Hasankale doğrultusundaki kale harabelerinin eteği, dağılmış, silahını, çantasını yere atmış askerlerle dolmuştu!... Bu ne acı görüntüydü!... Henüz ne dost, ne de düşman belliydi!... Meğer biz bütün alayımızla ileri doğru yürürken Rusların tam ocağının içine düşmüşüz!..."

Tümenin subaylarından K. Yarbay Selahaddin Bey olanları şöyle anlatıyor:

"Hava çok fenaydı!... Sis vardı ve karla karışık bir yağmur yağıyordu!... Hava çok soğuk, ortalık çamur ve çok kaygandı!... 34 ncü Tümen sağda, 18 nci Tümen ise solda bulunuyordu. Ruslar ise Köprüköy-Badıcivan hattında bulunuyordu ama onların durumu ile ilgili ne bir rapor bize ulaşmış ve ne de bir keşif yapılmıştı!... 18 nci Tümen birlikleri, yürüyüş düzenindeyken, nerede olduğunu bilmediği düşmana çok yaklaşmıştı!... Birden bire Rusların şiddetli topçu ve piyade atışlarına tutulmuşlar ve uğradıkları büyük kayıplar sebebiyle gerisin geriye çekilmişlerdi!...

Düşmanın ateşi, bu kez 34 ncü Tümen'e yönelince, bu sefer 34 ncü Tümen de geriye çekilme durumunda kalmıştır!... Bu baskın ateşinin sebep olduğu panik ve düzensizlik, büyük bir felakete sebep olacak hale gelmişti!... Rusların, bozguna uğramış olan birliklerimizi takip etmemiş olması ve komutanların da çok büyük çabaları ile facianın önüne geçilebildi!... Bir şekilde toparlanan birlikler, saat 16'da tekrar ileri sürüldüyse de, artık gece olmuştu!... Birliklerin bazısı açıkta, kar üstünde gecelemişti!..."

9 ncu Kolordu Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Şerif (İlden):

Liman von Sanders

"Gece yürüyüşünden sonra dinlenmemek en çok birlik subaylarını sinirlendirir!... Karla karışık ince bir yağmur yağıyor!.. 34 ncü Tümen Komutanı İhsan Paşa, aşırı bir sinirlilikle gözüne uyku girme-

Rus Çarı Nikola II

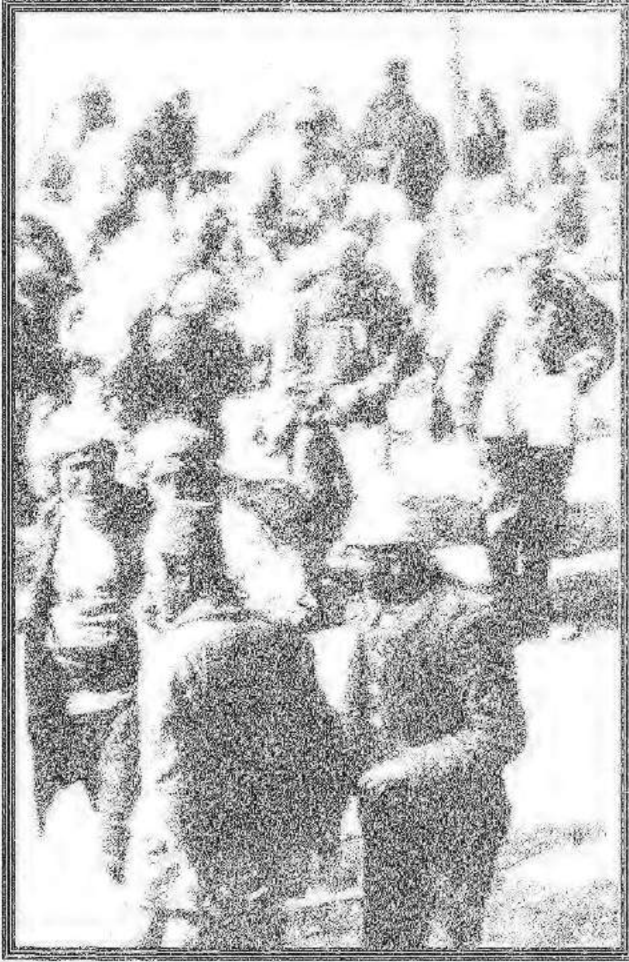
den sabahı bulmuş ve emredilen saatte tümenini Karakol hattına geçirmiştil... Ancak, 18 nci Tümen, belki de tahkimat yorgunluğu sebebiyle, belki de izledikleri yolun daha bozuk olması sebebiyle 3,5 saat gecikmiştil...

18 nci Tümen'in bu gecikmesi yüzünden, 34 ncü Tümen'in Alayları, çamurlu tarlalar içinde ve inceden yağan karla karışık yağmurun altında saatlerden beri bekliyordul... 18 nci Tümen Komutanı, düşmana ait pek az bilgi ile yetinerek acele bir şekilde ileriye yürüdü ve tam öğle sıralarında savaş patladıl... 18 nci Tümen, Rusların bu ani ve şiddetli ateşi karşısında bozuldu ve bir tüfek dahi atmadan cepheden kaçtıl... Alelacele geriye gelen Binbaşı Rıza Bey, 3 ncü Ordu Kurmay Başkanı Alman Yarbay Guze ile karşılaştıl... Guze, sağlıksız ve telaşlı haliyle Binbaşı Rıza Bey'e; "Son bölüğünüzü durdurunl... Kaçan askerler üzerine ateş edinl..." şeklinde emir verdi.

Ordu Komutanlığı, telaş ve heyecan içindeydil... Kaçan askerleri durdurmak için Hasan İzzet Paşa'dan itibaren herkes elinde tabanca, sağa sola koşturuyordul... Askerler, doğal olarak kaçışlarını

Enver Paşa

Doğu cephesine sevk edilmek için bekleyen askerlerimiz

durdurdu!... Küme küme toplandılar!... Artık korkularından kaçamıyorlardı!... Galip Paşa'nın sükunet ve yardımı, ordu komutanına kadar tüm karargah subaylarının olağanüstü çabaları ve en çok Rusların kendi sağ kanatlarında süvari birliği bulundurmamaları daha büyük bir felaketin önünü almış oldu!... Ancak, 3 ncü Ordu Komutanlığı, tereddütten vazgeçmedi!... Düşmanın en büyük gücüne saldırmak için, 11 nci Kolordu'nun bu yorgun ve eğitimsiz 34 ncü ve 18 nci Tümenlerini ileri sürerken, Guze'nin hasta ve özürlü beyninin yarattığı savunma çukurlarına saplanıp kaldı!... Böylece Ruslara hayat, Osmanlılara büyük bir felaket armağan etmiş oldu!..."

9 ncu Kolordu, 83 ncü Alay, Binbaşı Ziya (Yergök):

"Baktım ki, her taraf asker doldurmuş!... Şaşırdık, bu durum neye alamettir diye düşünürken bir er; "Efendim!... Bu namussuzlar kaçıyor!... Irzımız, namusumuz mahvolacak!..." diye bağırınca aklım başıma geldi!..."Çök, oğlum şu taşın dibine!... Kaçanlara bas kurşunu!... " dedim!... Hemen tabancaya davrandım!... Beni gören arkadaşlarım da tabancalarını çıkardılar!... Korkutmak üzere havaya kurşun sıkmaya başladık!..".

3 ncü Ordu Yedek Tümen Komutanı Albay Aziz Samih (İlter):

"Ermeniler alenen düşmanlıklarını gösterdiler!... Savaşın daha başlangıcında birliklerimizdeki Ermeni askerler hemen kaçtı!... Düşman tarafına geçtiler!.. Hatta Ermeni doktorlardan bile kaçanlar oldu!... Hâlbuki ordu, bunları kendi evlatlarından hiç ayırmamıştı!... Onbaşı ve çavuşların çoğu Ermenilerden belirlenmişti!..."

11 nci Kolordu Komutanı Galip Paşa:

"2 nci Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, Erzurum istihkâmlarına çekilip, düşmanı oraya çekmek ve kesin savaşı burada vermek istiyordu!... Hasan İzzet Paşa ile aramızda eski bir dostluk vardı!...

Erzak ve malzeme taşıyan deve katar.

Bu dostluktan cesaret alarak Ordu Komutanı'na şöyle bir ricada bulundum.

"- Düşman henüz zayıftır!... ve tereddüt içindedir!... Bu durumundan yararlanmalıyız!... Saldırıya devam edelim, Paşam!..." İlkin bu ricamı dinlemek istemedi!... Kendisine hak vermiyor da değildim!... Çünkü bu kadar geniş bir savaş cephesinin sorumluluğu omuzlarına yüklenmiş bir adamdı!... Bir hayli uğraşmama rağmen, paşayı saldırı için ikna edemedim!... Hasan İzzet Paşa'nın böyle bir yol tutmasında, 3 ncü Ordu Kurmay Başkanı Alman Guze'nin çok etkisi olmuştu! Aslında Guze'nin maksadı, Kafkas Cephesi'nde mümkün olduğu kadar çok düşman kuvvetini oyalamak ve Almanların doğu cephesindeki yükünü bir derecede hafifletmekti!. Almanların düşüncesine göre, Ruslar, Erzurum Müstahkem Mevkiini zorlamak için büyük güçler sevk etmek zorunluluğunda kalacaklardı...

Ama bu arada Osmanlı topraklarından geniş bir saha çiğnenecek, binlerce Osmanlı vatandaşı yurtsuz yuvasız kalacaklarmış, bu durum Alman Genelkurmayı'nın hiç mi hiç umurunda değildi!... Zaten, Başkomutan Vekili Enver Paşa, Hasan İz-

Makineli tüfek birliğimiz

Yaralıların nakliyesini yapan at arabası

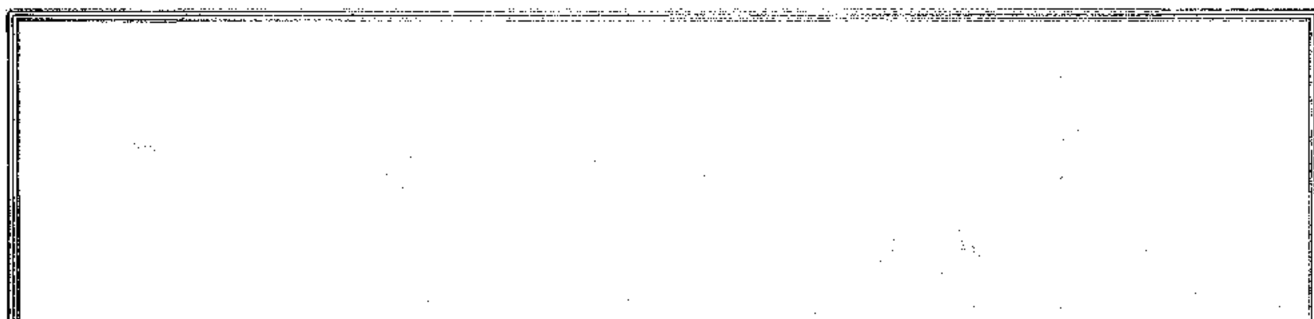
muzla askerin önüne geçeceğiz!.. Size bir adım geri attırmayacağız!" diye bağırıyorlardı!... 3 ncü Ordu Kurmay Başkanı Guze'nin yanlış kararları yüzünden, ordumuz ne kadar büyük bir fırsatı teptiğini hatırladıkça, çok büyük bir üzüntü duymaktaydım!...

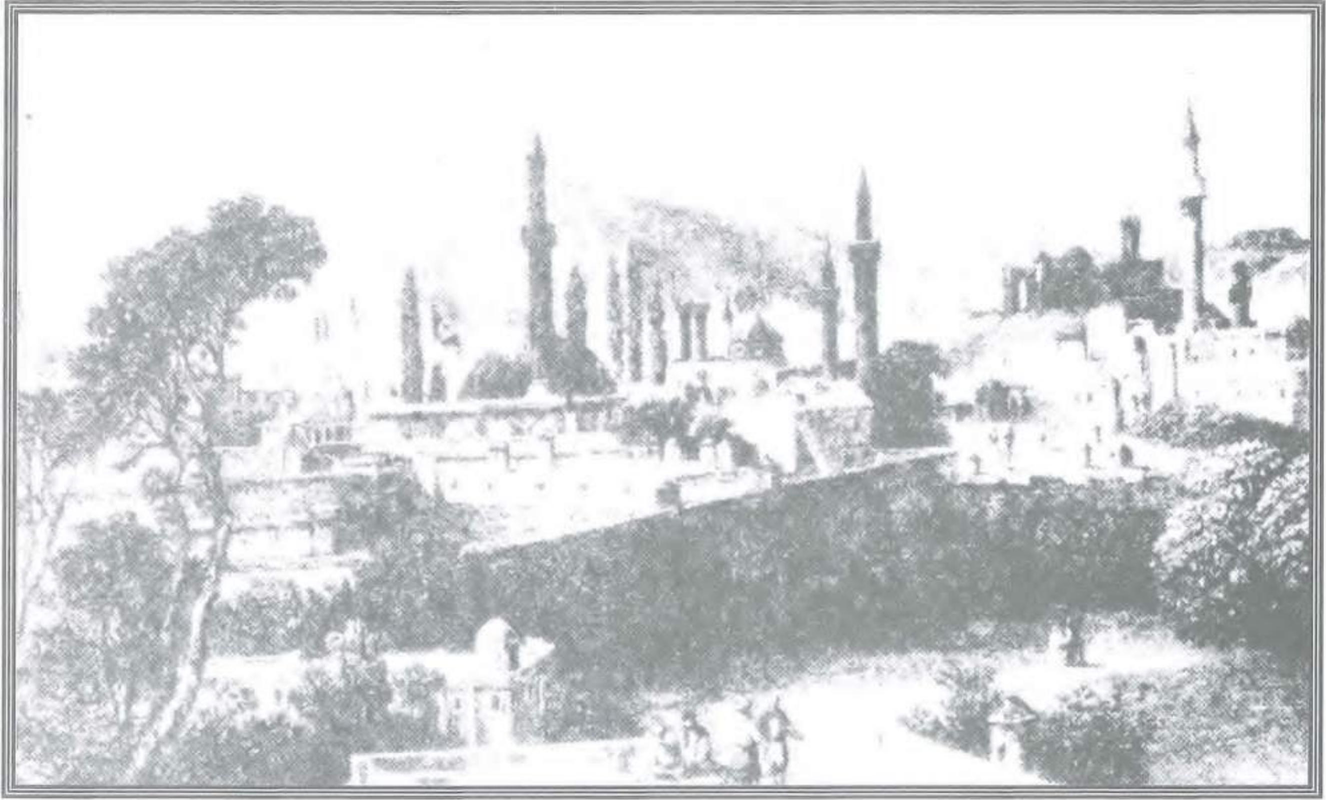
Hasan İzzet Paşa'ya ricalarımı tekrarladım!... Şayet bu ricalarım kabul edilmezse, istifa edeceğimi bildirdim!... Ben de gidip, Ordu Kurmay Başkanı Alman Guze ile görüştüm ve sonuçta onu ikna ettim ve orduya saldırı emri verildi!... Ruslara tekrar saldırıya geçtik ve hep birden düşman üzerine yüklendik!...

Köprüköy Meydan Savaşı, iki gün bütün şiddetiyle devam ettikten sonra lehimize sonuçlandı!... Şimdi sıra düşmanın takibine gelmişti!... Ruslar, Köprüköy Savaşı'nı kaybedince, 25 kilometre geride, önceden hazırlamış oldukları Azap mevzilerine sığındılar. İki kolordu ve bir süvari tümeniyle yaptığımız saldırıda düşmanı bu mevzilerinden de söktük attık!... Bu başarıyı öncelikle Mehmetçiklerin yüksek savaş kabiliyetine, sonra da ku-

zet Paşa'ya; "Alman Kurmay Başkanı'nın uygun göreceği tedbirleri kabul etmesini" emretmişti!... 3 ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa da, özellikle bu aldığı emrin etkisi altında, benim önerilerime karşı çıkıyordu!...

Komutanıma son bir defa dedim ki: "Birinci geri çekilme sırasında, Hasankale halkı benim yolumu kestiler!... Paşa, nereye kaçıyorsunuz? Evlatlarımızı işte bu günler için sizin eminizin altına verdik!... Gelin hep birlikte ölelim!... Yahut evvela biz göç edelim!... Savaşmadan bizi düşman çizmeleri altında bırakmak reva mıdır? Çoluk çocuğu-

Kayseri

şamsal derecede yükleri ile ilerlemekte olan bu konvoya, **7 Kasım 1914** gecesi Rus donanmasının saldırısına uğrar ve hepsi birlikte batarlar!...

Rusların saldırıya geçtiği **1 Kasım 1914** gününden itibaren Erzurum'da 3 ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa; birliklerinin göstermiş olduğu üstün gayret ve başarılarına rağmen, ısrarla **"geri çekilmek"** ve Erzurum'un doğusundaki Höyükler-Uzunahmet hattında Ruslara saldırmanın daha doğru olduğu inancındadır. Aslında, Enver Paşa'nın ısrarı ve baskısı ile ileri sürdüğü birliklerini, çoğu zaman esaslı bir plan yapmadan, birlikler arasında bir koordinasyon sağlamadan bölüm bölüm saldırtmıştır. Böyle hareket etmekle de, 3 ncü Ordu, gereksiz yere büyük bir insan ve zaman kaybına uğramıştır. Böyle olunca da bölgedeki Rus ordusunun tümüyle yok edilmesi fırsatı da kaçırılmıştır.

Bu günleri bizzat yaşayan **9 ncu Kolordu Kurmay Başkanı Kurmay Yüzbaşı Şerif** (İlden)'in şu satırlarına bir göz atalım:

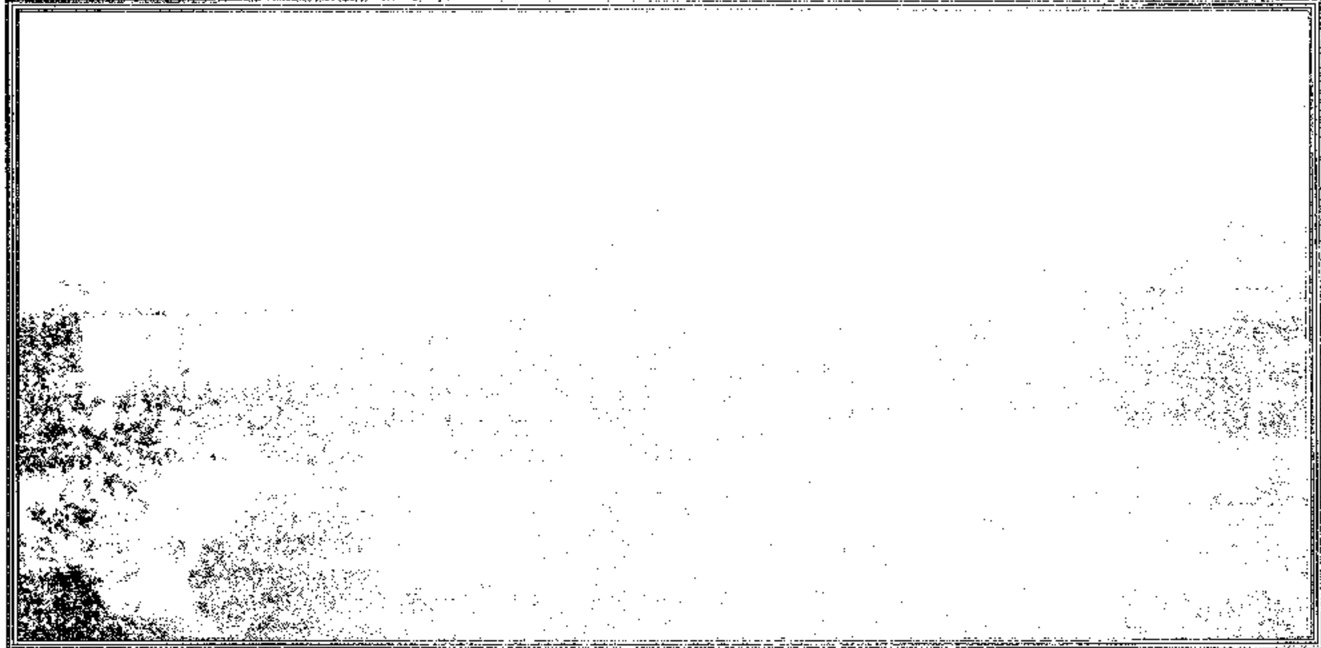
"Ruslar hiçbir ciddi savaşa girişmeyerek yerinde

*aldığı önlem ve becerileriyle adım adım çekildiler!... Ruslar çekildikçe, 3 ncü Ordu Karargâhı, çocuklar gibi sevindi!... Oysa ki, sevinmek değil, ağlamak gerekti!... Siz tüfeğinizin ucundaki avınızı vurmayıp, kaçırırsanız sevinir misiniz? Fakat 3 ncü Ordu Karargâhı, Hasan İzzet Paşa ve kurmayları başka türlü düşünüyor ve demek istiyorlardı ki; "**Bu av tehlikeli!...** Onu vurmakla, ürkütüp **defetmek** arasında pek fark yoktur!..."*

*3 ncü Ordu, böyle büyük tereddütlerle beş adımdan fazla ilerlemeyi başaramayınca, İstanbul'daki Başkomutanlık Vekâleti Kurmay Başkanlığı duruma el koymaya ve sızlanmaya başlamıştı!... Enver Paşa imzasıyla gelen telgrafla, Hasan İzzet Paşa'ya; "**Geri çekilme durumundaki düşmanı mahvedecek biçimde şiddetli bir izleme ve ezme ve arkasından da Kars yönünde ilerleme**" emri veriliyordu!..."*

Almanların, Osmanlı İmparatorluğu'ndan en büyük isteklerinin yerine gelmesi, 14 Kasım 1914 tarihinde Sultan Reşat tarafından, İstanbul'da Cihat ilan edilmesi ile artık resmiyet kazanmıştır. İşte Fatih Camii avlusunda Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi tarafından imzalanıp yürürlüğe konulan ve fetva Emini Haydar Efendi tarafından okunan fetva:

"İslamiyet'e karşı birleşen düşmanların hep birlikte saldırdıkları, İslam ülkelerini yağma ettikleri ve İslam halkını tutsak aldıkları gözle görülür hale geldiğinde Padişah-ı İslam Hazretleri, cemaati

Erzurum

Karlar altında açıkta dinlenen askerlerimiz

*toplayarak kutsal savaş emredince; "**İnfiru Hifafen**" ayetinin yüce hükümleri gereğince, bütün Müslümanlara kutsal savaş farz olup, genç ve ihtiyar, piyade ve süvari olarak tüm Müslümanların mallarıyla ve canlarıyla savaşa katılmaları farz olur mu?*

Elcevap: Olur!...

Rusya, İngiltere ve Fransa ile onların yardımcısı olan hükümetlerin yönetimi altında bulunan bütün Müslümanlar için de bu hükümetlere karşı kutsal savaş açmaları farz olur mu?

Elcevap: Olur!...

Amaca varmak, bütün Müslümanların kutsal savaşa girmelerine bağlıyken, Tanrı korusun, bunun aksini yaparlarsa, bu asilikleri büyük günah olup, ilahi gazabı hak etmiş olurlar mı?

Elcevap: Olurlar!...

İslam hükümetlerinin askerleri, adı geçen hükümetlerin yönetimi altında bulunan İslam halkını öldürseler ve ailelerini mahvetseler bile, onların İslam hükümeti askerleriyle savaşması dinen kesin-

likle haram olduğundan, savaştıkları takdirde cehennem ateşini hak ederler mi?

Elcevap: Ederler!...

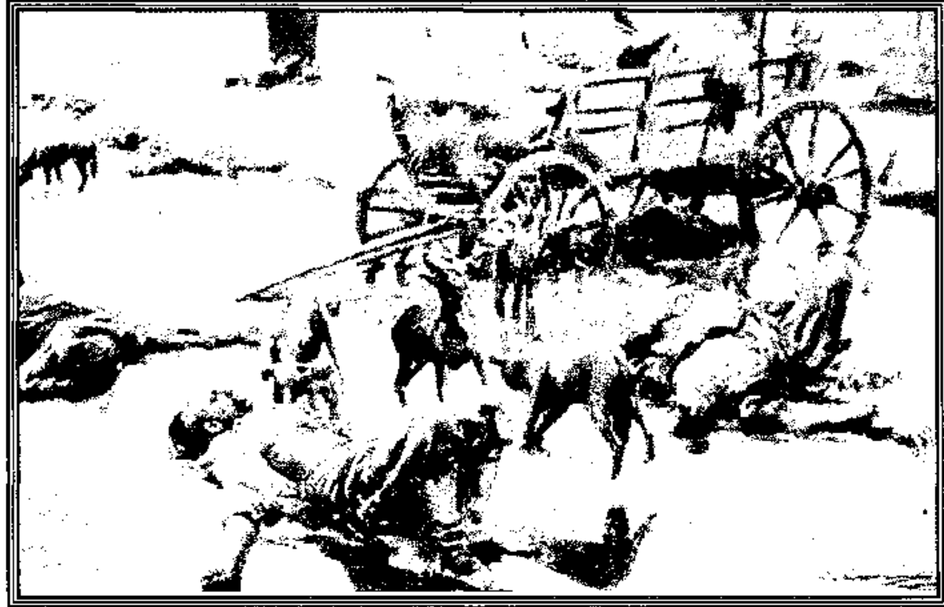
Böylece, Rusya, İngiltere ve Fransa hükümetlerinin yönetiminde bulunan Müslümanlar, halifeliğin zararına olarak, hükümetimize yardımcı olan Almanya ve Avusturya'ya karşı savaşırlarsa büyük azabı hak ederler mi?

Elcevap: Ederler!..."

Ayrıca İslam Birliği'nin öncülüğünü yapan ve hükümete olan yakınlığı ile tanınan **Tasvir-i Efkâr Gazetesi** sayfalarına şu yazıyı taşımıştır:

"Bugün Yüce Halife'nin beyan buyurduğu Cihat ile ilk büyük sonuçları görmeğe başlıyoruz!... Yarın inşallah bu birliğin bütün Müslümanlığı kurtardığını görmekle çok sevineceğiz!... Düşmanlarımız korkuklarına uğrayacaklardır!... Şimdiye kadar ezdikleri İslam'ın birliğini ve kurtuluşunu göreceklerdir!...

Dün siyasal nedenlerle sakıncalı sayılan bu İslam Yasası, bugün savaş ve barış siyasetinin temeli olup çıkmıştır!... Biri İslam'ın birliğinden söz edince, "Yönetimleri altında bir çok Müslüman bulunan büyük devletleri kuşkulandırarak başımıza daha büyük işler açacak!..." düşüncesi ile onu kınadık!... Bugün hepimiz hançerelerimizin gücünün yettiği kadar Müslümanların birliğini bağırıyoruz!... Dün ile bugün arasında ne büyük bir değişim? Sanki bir devrim!... Dün susmakta ne kadar haklı olduğumuzu bilmiyoruz!... Fakat bugün bu birliği ilan etmek ve gerçekleştirmek için pek çok bağırmak, pek çok çalışmak görevimizdir!... Bizler üzücü bir sessizliğe sabırla katlanırken, ortaya böyle bir fırsatın çıkmasından başka neyi bekleyebilirdik? Şimdi sesimiz çıktığı kadar bağırabiliriz!... "Birleşin Ey Müslümanlar!... Dininizin ve varlığınızın geçmişteki ve gelecekteki düşmanlarına karşı birlikte karşı koyun ve saldırın!...

Üzerinde yazlık kıyafetleri ile karlar üstünde kalmış Mehmetçikler

Zor doğa şartları altında erzak ve cephane taşıyan Türk halkı

Kar ve tipi altında ilerlemeye çalışan bir birliğimiz

Biz inanıyoruz ki, bu yüce sonuç her ne olursa olsun gerçekleşecektir!... Onun içindir ki, dünkü suskunluğumuzun öcünü alırcasına yeniden bağırıyoruz: Yaşasın İslam Birliği!..."

Padişahın, tüm dünya Müslümanlarına yapmış olduğu bu **"Cihat" - "Cihad-ı Ekber"** çağrısı ile büyük umutlar beslediği Müslüman dünyasının kendi yanlarında olacağına inanmaktadır. Hatta Enver Paşa, yayınladığı bir bildiri ile savaş alanındaki askerlerine moral vermeğe çalışmıştır. İşte ilan edilen bu **"Cihat" - "Cihad-ı Ekber"** üzerine *İstanbul'da yayınlanmakta olan Tanin Gazetesi'nin 24 Kasım 1914 tarihli yazısında "İngiltere ve İslam Dünyası"* başlıklı yazı:

"İngiltere'nin, İslam dünyasına karşı işlemiş olduğu cinayetler o kadar büyüktür ki, genel savaşa bizim de katılmamız, her düşmandan çok onun üstünde etkisini gösterecektir!...Fakat İngiltere bilmelidir ki, Osmanlı askerlerinin attığı her top, İslam ufuklarında yankılandıkça, yıllardır çekilen işkencelerin uyandırdığı öç alma ateşiyle tutuşan kalpler, her şeyi göze alarak son zulümleri, son işkenceleri kabul ederek, yalnızca Allah'ın yardımına sığınıp, zalimlerin üstüne yürüyecekler, silah bulamasalar bile, düşmanı elleriyle parçalayacaklardır!..."

Bu arada, 93 Harbi'nde Rusların İstanbul'un burnunun dibine kadar gelmesinin anısına, yine onlar tarafından Yeşilköy'de dikilen bir utanç abidesi şeklindeki **"Anıt-Kilise"**, Deniz Kuvvetleri Bakanı Cemal Paşa'nın katıldığı bir törenle havaya uçurulmuştur!...

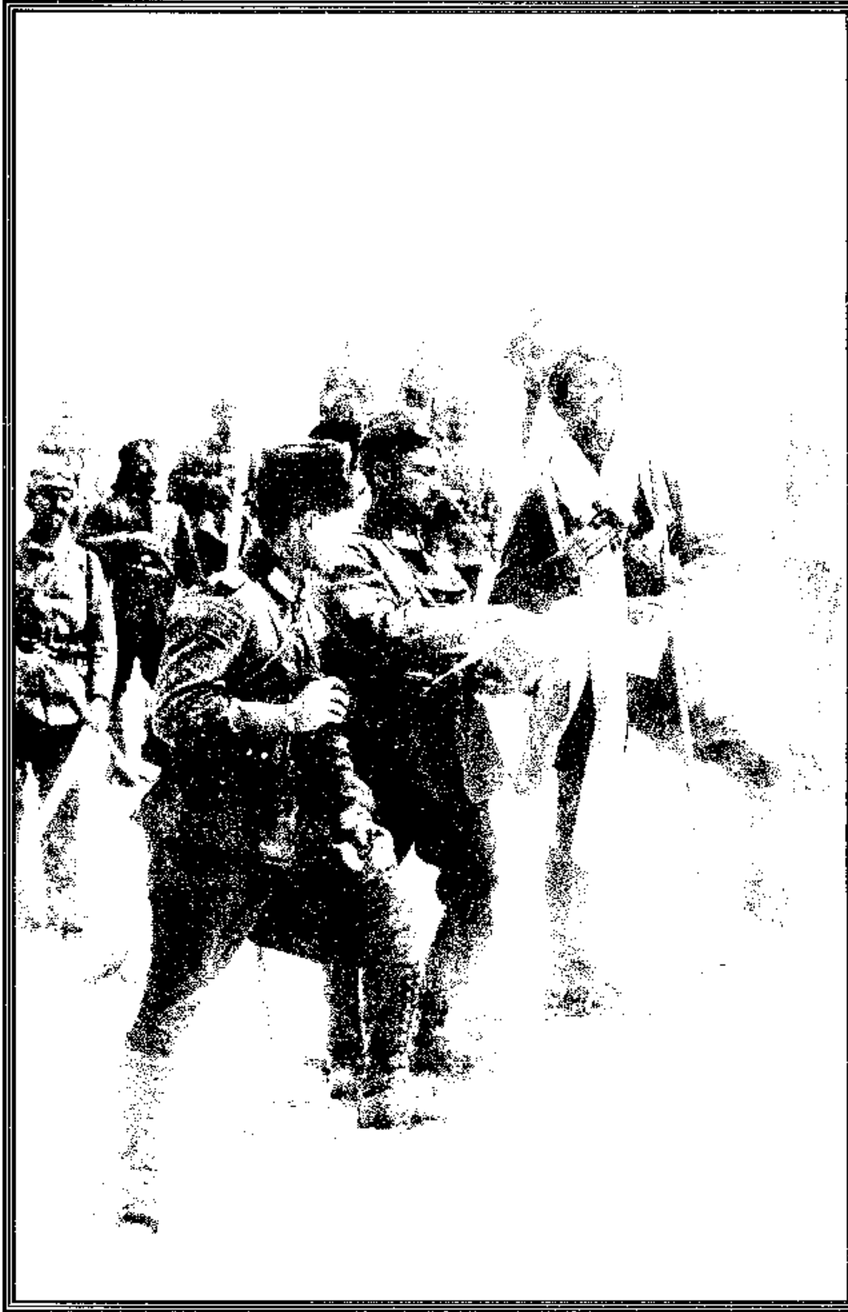
Padişah Mehmet Reşat'ın ilan ettiği cihat ile ilgili Alman İllustrirte Zeitung Dergisi'nin Özel sayısındaki kapak görüntüsü.

"KUMANDANLAR ARASINDA SONU GELMEYEN ÇEKİŞMELER!..."

Türk Ordusu'nun Erzurum yakınlarındaki karargâhı

3 ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa; kendi kolordu komutanlarının ve hatta Enver Paşa'nın saldırılara devam edilmesi ısrarlarına rağmen, inanılması güç bir harekette bulunur ve "**Elindeki**

Sarıkamış'ta, mahdut sayıda göstermelik kayaklı keşif birliği

güçlerle düşmanı çevirmenin artık olanaksız olduğu" yargısına varır!... Bununla da kalmaz, düşmanın bir karşı saldırıya geçeceği varsayımından hareketle, bunca emek, kan ve can bedeli ile alınan topraklardan Erzurum'a doğru çekilme emrini verir ve kararını hemen uygulamaya koyar!...

Askerin özellikle erzak açığı gerçekten had safhadadır. Bunların temini ve özellikle askeri birliklerin ambarlarına nakli büyük bir sorun teşkil etmektedir. Hele hele parasızlık en büyük derttir. Her şeye rağmen Erzurum Valiliği, kendi bölgesi içindeki askeri birliklere erzak yetiştirme konusunda çok büyük bir çaba sarf etmektedir. **İşte Erzurum Valiliği'nin 15 Kasım 1914 tarihinde çektiği telgraf:**

"Erzurum halkı diğer illere oranla çok büyük fedakarlık göstererek bu tarihe kadar orduyu beslemiştir!... Çoğunlukla çok fakir olan yöre halkından "Harp Vergisi" ile erzak almaya devam etmenin halkın geçimini tehlikeye atacağını düşünülerek müteahhitlerden peşin para ile erzak almaya başlanmıştır!... Ücretli nakliye kolları teşkil

K. Yarbay Felix Guze

edilerek taşıma sorunu geçici olarak çözülmüştür!... Para meselesinde biraz fedakârlıkta bulunulduğu takdirde, erzak temini ve nakliye işe çözülmüş olacaktır."

3 ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, İstanbul'daki Başkomutanlık Karargâhı'na 20 Kasım 1914 günü şu telgrafı çeker:

"Başkomutanlığa!...

Ordumuzda güçlü bir topçu ateşi olmadan piyademizin ileriye gidemeyeceği, hatta uzun süre savunmada bile kalamayacağı yüce kişiliğinizce de bilinmektedir!... Eldeki topçu cephanemiz ise, ancak iki, üç gün sürecek savaşmaya yetecek miktardadır! Cephanemizin azlığı en uygun durumlarda bile, harekâtımızı ertelemeye bizi zorlayacaktır!... Bu nedenle, olanaklar ölçüsünde her araçla çok miktarda cephane göndermenizi rica ederim!... Dostlarımız, Avrupa'da savaşmakta bulunsalar bile, aynı amacı izleyen ordumuz için fabrikalarını gece gündüz çalıştırarak ve buradaki gerçeğin uygun bir şekilde bildirilmesiyle, belki bizim için cephane yetiştirmeleri olasılığı doğar!... Bizim ise üretimi bekleyecek durumumuz yoktur!... Öteki kolorduların yedek cephanesinin acele gönderilmesi gereklidir!..."

Cihat Fetvası

Bu telgrafa karşılık, **Başkomutan Vekili Enver Paşa, aynı gün şu cevabı verir:**

"3 ncü Ordu Komutanlığına!...

Akdeniz ve Zonguldak Vapurları'yla bu gece 10.000 sahra ve 10.000 dağ topu mermisi, 12.000 sandık piyade cephanesi, 15 santimetrelik obüs bataryası, 604 hayvandan oluşan düzgün bir ulaşım kolu, bir yük kamyonu ve 42.000 lira para gönderiyorum!... Elinizdeki en hızlı araçla bunları aldırınız!... Ancak bu cephanenin savaş alanına varması zaman alacağından, maddeten ve manen düşmandan üstün olduğuna inandığım 3 ncü Ordu'nun yakında yine zafer kazanacağına inanıyorum!... Ordunuzun ve düşmanın son durumu ile cephedeki son gelişmeyi bildiriniz!... Şimdiye

Bronsart Paşa

Rus Kazak süvarileri saldırı halinde

dek, 10 ncu Kolordu'dan savaşma alanına ne kadar güç yetişti? Rize ve Hopa yakınlarına, dağ topuna sahip bir birlik çıkararak oralarda etkili olmak istiyorum!... Bu konuda ve özellikle birliğin harekâtı hakkındaki görüşünüzü çok gizli olarak ve yalnız bana bildiriniz!..."

Hasan İzzet Paşa, özellikle erzak ve cephane sıkıntısını gerekçe göstererek, Başkomutan Vekili Enver Paşa'dan gelen cevaba rağmen almış olduğu bu kararla **21–22 Kasım 1914** gecesi 3 ncü Ordu'yu içinde bulundukları cepheden 15 kilometre geriye

çekmiştir!...

İşte **3 ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'nın çekilme emri:**

"Ordu emri!...

1. Düşmanın durumunda bir değişiklik yoktur!..

2. Yeniden saldırı zamanına dek, geçici savunma durumunu düzeltmek için ordu bu gece Todeviran-Heran-Minavort çizgisini işgal etmek üzere saat 19.00'da yürüyüşe başlayacaktır!..

3. 11 nci Kolordu, Heran'ın güneyinde, 8 nci Kolordu, Heran'ın kuzeyinde bulunacaktır!... Kolordu komutanlarının gündüzden ana mevzileri keşif ve incelemeleri, birliklerin yerleşecekleri yerleri ve yararlanılacak yolları saptamaları gerekmektedir!...

4. Nizamiye Süvari Tümeni 21–22 Kasım gecesini Keçik-Kopik-Çakmaksüfla kesiminde geçirecektir!...

5. Ordu Karargâhı, bugün Heran'da kalacaktır!...

Komutanlarımız harita üzerinde incelemede

Ek:

1. Gece yürüyüşünde tüfekler boşaltılacak ve bölük komutanları tüfeklerin boşaltılmış olduğunu kontrol edeceklerdir!... Yürüyüş sessizlik içinde yapılacaktır!..

2. Birliklerin, emredilen çizgiye varışları ve yeni mevzilerinde aldıkları düzen hemen orduya bildirilecektir!...

Hiçbir hazırlık yapılmaksızın, çok ağır hava ve doğa şartları altında ve özellikle karlı ve şiddetli tipi altında ve hiçbir düşman baskısı görülmeden yapılan bu ani çekilişte çok büyük sorunlarla karşılaşılması beklenirdi!.. Ordunun, özellikle, bölük komutanları, geri çekilmeyi çok büyük bir üzüntü ile karşıladılar!...

Onca kan dökülerek, can verilerek toprakları çarpışmaksızın bırakıp geri çekilmek ağırlarına gidiyordu!... Böyle bir kararın as-

kerler üzerinde çok büyük bir moral çöküntüsü yaratacağından korkuyorlardı!... Geriye çekiliş başladığında ortalık koyu bir karanlığa bürünmüştü. Rüzgâr giderek fırtınaya dönüşmüş, kar da yerini şiddetli bir tipiye bırakmıştı. Isı çok büyük bir düşüş göstermiş, deli deli esen fırtına soğuğun etkisini daha da artırmıştı. Donup kalma korkusu tüm askerlerin benliğini sardı. Zaten çoğunun üzerinde ne bir kışlık giyecek, ne de bir kaput vardı!...

Bu konuda **11 nci Kolordu Komutanı Galip Paşa'nın** söyledikleri, o günlerin bir görüntüsünden dökülen satırlardır:

"Hasan İzzet Paşa, asker ve malzeme eksikliği yüzünden savunmaya geçme kararını verdi!... Fırtınalı bir gecede, ani bir yürüyüşle cepheyi 10-15 kilometre geriye aldırdı!...

Bu isteğe bağlı çekilme, ordu için büyük bir felaket olmuştu!... İklimin sertliği ve mevsimin zalim etkileri altında birçok askerlerimiz ve subaylarımız donma neticesinde yollarda şehit düştüler!..."

29 ncu Tümen Komutanı Kurmay Albay Arif (Baytın) şöyle diyor:

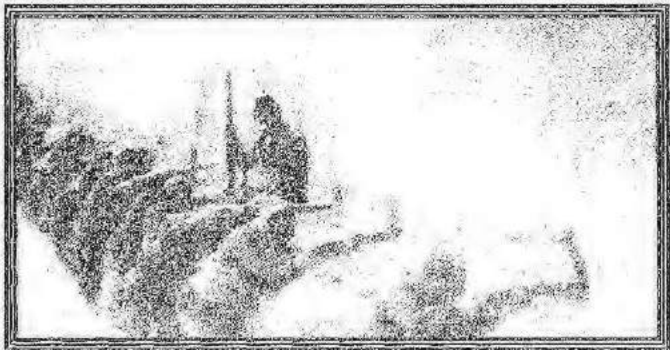
"Gündüzden açık olan hava, birdenbire bozarak ve kararak gayet soğuk ve tipili fırtınaya çevrilmiş, yol sarp ve karanlıkta basacak yeri görmek mümkün değildi!...

Bu geri çekilişte yola çıkan her birlik en yakın köye sokulmak ve barınmak gayretindeydi!... Bu kargaşanın bir felâkete dönüşmemesi için askerlerin bu köylerde toplanarak şafakla beraber hareketini emretmek zorunluluğu ortaya çıktı!...

Rüzgâr ve tipi ertesi gün de devam etti!...

*Soğuklar daha da arttı!... Birlikler, döküntü halinde **Minavut**'a gelmeye ve köy meydanında toplanmaya başladılar!... Alaylar ise bu çekilişte tam manası ile karışık bir hale gelmişlerdi!... Sonrada sırtlar üzerinde açıkta ve yiyeceksiz kalan bazı birliklerdeki askerlerin emir beklemeksizin, hatta dinlemeksizin kendiliklerinden köylere dağıldıklarını öğrendim!..."*

Bu fırtına ve tipi birlikleri tam manası ile perişan eder!... Tümenlerden askerlerin dağılmasına ve bir kısım askerlerin de kaçmasına sebep olur!... Bu ana kadar düşmana kahramanca göğsünü geren ve bu uğurda can veren bu askerlerden, dağılıp, sağda, solda yakalananlara bu sefer; **"Firari"** damgası basılır ve hemen kurşuna dizilirler!...Daha savaşın başlangıç günlerinden bu yana binlerce şehit verilerek kazanılan bu topraklar tekrar bir kurşun dahi sıkılmadan Ruslara terk edilmiştir!... Özellikle yöre halkından oluşturulan **"Aşiret Süvari Alayları"**ndaki askerler köylerinin düşman işgaline terk edildiğini gördüklerinde, tamamen da-

Rus askerleri siperlerinde

ğılırlar. Bu arada sınır civarındaki her türlü giyecek, yiyecek, cephane ve malzemenin tamamı Rusların eline geçer!...

9 ncu Kolordu Kurmay Başkanı ve geçici olarak 33 ncü Tümen Komutanlığı yapan Kurmay Yarbay Şerif (İlden), o günlerin acıklı tablosunu satırlarında şöyle yansıtıyordu:

"3 ncü Ordu'nun bozgun halindeki askerleri, tipili bir gecede nedensiz yere geri çektirilmiş ve birlikler perişan hale düşmüşlerdi!... 3 ncü Ordu komutanı ve kendi kurmayları, ***"Bu kadar zekâ ve anlayış harcayarak (!!!!!)"*** *yapmış oldukları bu geri çekilme planının fırtınaya tutulduğunu anlayınca çok üzülmüşlerdi!... Ama ne çare? Bu dünyada adını koyamadığımız, cismini göremediğimiz, kötü, hırçın ve zararlı bir ruh vardır ki, hep korkaklara, hırsızlara sataşıp durur!... Hesaplarını bozar, işlerini karıştırır, ne yapar yapar ceza çektirir!... Ben bir köyün sokakları içinde bile yürüyemezken, bu havada bir tümeni nasıl yürütür, ata arabalarını, topları dağlardan bayırlara nasıl taşırım? Hasan İzzet Paşa, Felix Guze ve onların kurmay heyeti, bu gece yaptıklarının cezasını Ruslardan değil, bazen adına* ***"kötü talih"*** *dediğimiz bu kahredici kötü ruhun fenalığından buluyorlardı!..."*

9 ncu Kolordu, 83 ncü Alay Komutanı Binbaşı Ziya (Yergök), özellikle **3 ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa** hakkında şu görüşlere sahiptir:

"Particilik, doğu cephesindeki 3 ncü Ordu'ya da girmiştir!... Hasan İzzet Paşa, parti mensubu olmadığı halde, hükümet partinin elinde olduğu için, İttihat ve Terakki'ye karşı başı eğikti!... Onların direktifleri dışında iş yapmaktan çekinirdi!... Kendisinden kıdemli olan ya da kendisi ile aynı rütbedeki komutanlara emirlerini şiddetle yaptırır fakat İttihat ve Terakki Partisi delegesi olan birini kendi amiri gibi görür ve ondan emir almaya koşardı!...İşte Hasan İzzet Paşa'nın büyük yanlışı buydu!... İttihatçılar etki etmeseydi ya da Hasan İzzet Paşa, İstanbul'dan korkmayarak İttihatçı delegenin orduya burnunu sokmasını önleseydi, bu yanlış yapılmamış olacaktı!...Hasan İzzet Paşa, sorumluluk yüklenecek çapta bir insan da değildi!... Disiplinden, düzenden yana olmakla birlikte, iyi bir yönetici değildi!... Haklı, haksız komutanları incitir, başarısızlıklara neden olurdu!... Çok pasif düşünceli bir komutan olması yüzünden de galip durumdayken, çok kötü bir havada gereksiz bir geri çekilme emri vererek, askerin moralini alt üst etmiştir!... Hasan İzzet Paşa, orduyu tam anlamıyla tanımadığı için de suçluyu, suçsuzu ayırmaksızın herkese çok acı ve ağır davranışlarda bulunuyor, birçok kimselerin kalbini kırıyordu!...Kolordu ve tümen komutanları dahi ondan yaka silkiyorlardı!... Zamanlı zamansız sık sık birliklere uğrar ve subayları haşlardı!... Herkes adeta ondan yaka silkiyorlardı!..."

3 ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'nın geri çekilme emri verdiği haberini alması üzerine **Başkomutan Vekili Enver Paşa, şu şifreli telgrafı çeker:**

"3 ncü Ordu Komutanlığına!...

Karşınızdaki 1 nci Kafkas Kolordusu tamam değildir!... Türkistan Kolordusu ise zayıftır!... Plaston

Tümeni de zayıf bir birliktir!... Düşman topçusunun bir bölümü de kesinlikle Avrupa savaş alanlarındadır!... Bu nedenle nereden bakılırsa bakılsın siz piyade ve topçu güçleri olarak düşmana karşı önemli bir üstünlüğe sahipsiniz!... Erzurum'a 3.000 mermi geliyor!... Erzurum Valisi, Trabzon'dan bir haftaya kadar 20.000 mermi yetiştireceğine garanti veriyor!... 20.000 mermi daha yarın Akdeniz vapuruyla Trabzon'a varıyor!...Böyle uygun bir durumda mevzi değiştirmekten vazgeçerek 30uncu Tümeni ileri sürmenizi ve Ruslara önden yürümektense, üstün güçlerle yandan saldırmanızı daha uygun buluyorum!... Topçu cephanesi gelinceye dek cephaneyi az harcamak için bataryaların bir bölümünü savaşma alanında bırakarak öteki bataryaların cephanesinden yararlanmak olanağı vardır!... Bataryaların gereksiz yere düşman topçusu ile çatışmamalı ve piyadeler ilerlemeden düşman siperlerine günlerce ateş ederek cephane savurganlığı yapılmamalı!... Ordunun yedirilmesi için geri gelmekten daha çok ileriye, Soğanlı ilerisine geçmek iyi olur!... Sizin harekâtınızı kolaylaştırmak için, yakında Batum'a karşı harekâta başlamayı umuyorum!... Eğer belirttiğiniz önlemleri gerektiren başka zorunlu nedenler varsa, o başka!... Onu ve ordunun son durumunu ve kesin niyetinizi açıkça bildiriniz!... Benim görüşüm, bu durumda geri çekilmektense, ileriye doğru gitmektir!... Bununla birlikte duruma göre son kararı vermek size aittir!..."

3 ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, Enver Paşa'ya telgrafla şu cevabı verir:

"Başkomutanlık Vekâletine!...

23 Kasım 1914 – Saat 10.50

1. 1 nci Kafkas Kolordusu tümüyle karşımızdadır!... Türkistan Kolordusu'nun öteki bölümleri de cepheye gelmiştir!... Plaston ise düzgün bir tugaydır!...

Düşman topçusu önceden de belirttiğimiz gibi az değildir!... Bununla birlikte piyade taburu ve batarya sayısı bakımından düşmandan üstün olduğumuzu sanıyoruz!...

2. Trabzon'dan, Erzurum'dan yetiştirilmekte olan mermiler de dikkate alınmaktadır!... Gene top başına önemli miktarda ve birkaç gün sürecek savaşmalara yetecek sayıda mermi düşmüyor!... Oysa düşmanın mevzileri, bir iki günlük çarpışma ile sökülecek gibi değildir!... Sarp mevzilerdir ve yanları da sağlamdır!..

3. Topçu cephanesini az harcamak için bataryaların bir bölümünün ateşinden vazgeçmek aynı zamanda batarya sayısındaki üstünlüğümüzden de vazgeçmek olacaktır!... Az mermi harcanması ve boş yere savurganlık yapılmaması istenmekte ise de; ateşe başladıktan sonra bunun ordumuzda ne dereceye kadar geçerli olacağı yüce kişiliğinizce bilinmektedir!...

4. Gerek ordunun yedirilmesi, gerek moral etkisi ve öteki bakımlardan ileri gitmenin sayısız yararı olacağı hiç kuşkusuz gözden uzak tutulmamaktadır!... Geriye doğru bir adım atmamaya son derecede özen gösterilmektedir!...

5. Düşman mevzileri karşısında ve iyice yakının-

Sarıkamış önünde Rus askerlerinin molası

da bulunmamız, hemen saldırıda bulunmak içindi!... Düşman destek aldı ve artık topçu cephanesinin yetmeyeceğine kesinlikle inandıktan sonra bu durumda günlerce beklemek uygun olmazdı!... Düşmanın mevzileri daha üstün durumdaydı ve bombardımanla askerlerimizi hırpalar ve toplarımızı yok ederdi!... Bu yüzden bugünkü duruma geçmek zorundaydık!... Nedenleri sadece bunlardı!...

6. Çıkartma konusuna gelince; önce de belirtildiği üzere Kafkasya'daki tüm Rus güçleri karşımıza gelmiştir!... Bugün bir dereceye kadar çeteler ve sınır taburları Artvin'e doğru gidiyor, ötede beride düşman topları ele geçiriyor!... Bu nedenle bu kesime asker çıkartılması kolay olacaktır!...

7. Yukarıda belirttiğim gibi ileri gitmenin yararlarını kabul ediyoruz!... Fakat elimizdeki kısıtlı olanaklarla başarı umudunun derecesine göre yerinde verilecek karar olarak bunu gördüm!... Fırsatı ve zamanı elden kaçırmamak şiddetle arzu edilmekle birlikte, bugünü tehlikeye uğratmamak için buna karar verdim!... Geriye doğru atılan adım

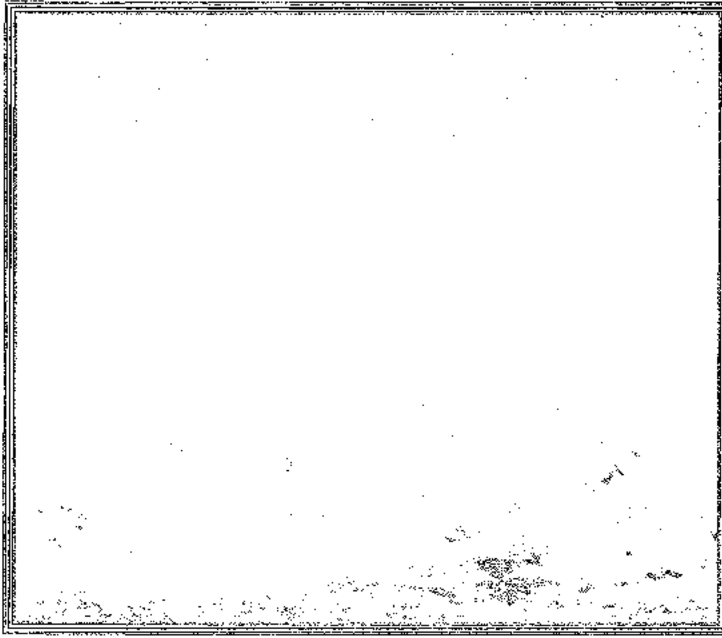
önemli değildir!... Birkaç kilometreden ibarettir!... Yürek zayıflığının söz konusu olmadığına inanmanızı dilerim!...

8. Ordunun moralinde bir değişme ve çökme yoktur!... Topçu cephanesinin gönderilmesine devam buyrulması gerekir!... 20.000 mermi top başına 200 mermiden az eder ki, çabuk ateşli toplar için önemli bir şey olmadığı bilinmektedir!..."

Olaylı geri çekilme sebebiyle 3 ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa ile Kolordu Komutanı Ahmet Fevzi Paşa arasındaki gerginlik, Ahmet Fevzi Paşa'nın emekli edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu geri çekilme aynı zamanda **"Bölgenin büyük bir kısmını halkı ile birlikte Rus işgaline terk etmek ve özellikle Ermeni zulüm ve baskısı ile karşı karşıya bırakmak"** anlamını da taşımaktadır. Özellikle o günlerin **Erzurum Kalesi Komutanı Alman Posseldt**'in yazdığı ve **İstanbul'daki Alman Heyeti Başkanı Liman Von Sanders**'e **"Genelkurmay Ataşe Başkanlığı"** başlığı ile gönderdiği rapordaki açıklamalar ürkütücüdür:

"Bu savaşın sonuçları, Osmanlı ordusu yönünden çok üzücü olmuştur!... 3 ncü Ordu Komutanı'nın gereğinden fazla çekingen kalması nedeniyle, büyük bir fırsat kaçırılmıştır!... Komutanlar için düşmanı küçümsemek bir savaş kuralıdır!... Ancak, düşmanı olduğundan fazla görmek de doğru değildir!... Pek değerli iki haftalık bir sürede, pek çok Türk evladı kaybedilmiş, askerin morali sarsılmış, komuta kademeleri arsında bir güvensizlik meydana gelmiş ve birlikler yorgun ve bitkin bir hale sokulmuştur!...

21 Kasım gecesi yapılan geri çekilmede, pek çok askerin canı pahasına düşmandan kurtarılan Osmanlı topraklarının bir kısmı, tekrar geri verilmiştir!... Kolordular yaptıkları bu geri çekilmede çok perişan hale düşmüşlerdir!... Birliklerin güçleri, geçici de olsa, büyük ölçüde kırılmıştır!... Ordu Komutanı İzzet Paşa, çekilme kararında acele davranmıştır!... Birlikleri gerekli hazırlık yapma olanağı tanınmamıştır!... Ruslar bu çekilmeyi ve ordunun durumunu öğrenerek 22 Kasım'da saldırıya geçebilselerdi, 3 ncü Ordu için önlenmesi güç büyük bir facia meydana gelebilirdi!... Oysa 21 Kasım'da cephede hiçbir tehlike yoktu!... Alınan bilgilere göre Ruslar mevzilerini tahkim ediyorlardı!... Saldırıda bulunacaklarına dair bir belirti de mevcut değildi!... Buna rağmen çekilme için o kadar acele edilmiştir ki, emirler karanlıkta verilmiş, birlikler izleyecekleri yolu dahi bulamamışlardır!... Gündüzden beri yağan yağmur araziyi ve yolları bataklık haline getirmiş ve 21 Kasım akşamı başlayan kar yağışı, fırtına ile birlikte tipi halini almış ve sabaha kadar devam etmiştir!...Öncesinden hiçbir hazırlık yapılmadan, çok ağır hava koşulları altında yapılan bu geri çekilme orduyu yorgun düşürmüş, moralman yıkmış, teşkilat düzenini bozmuş ve çok sayıda silah ve malzeme kaybına uğramıştır!... Başta kolordu komutanları olmak üzere bütün subaylar bu duruma çok üzülmüşler, emir ve komuta kademelerinde huzursuzluklar ve güvensizlik başlamıştır!...Kolordu komutanları ile ordu komutanı arasında düşünce *Ahmet Fevzi Paşa emekli edilmiştir!... Belirtmek gerekir ki, 3 ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'nın ruh ha-*

Sarıkamış, Allahuekber Dağı

tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı böyle bir dönemde, 3 ncü Ordu ve onun Komutanı Hasan İzzet Paşa, iyi bir imtihan verememiş ve bu durumdan yararlanamamıştır!... Kim bilir, belki de 3 ncü Ordu böyle alelacele bir karar almayıp, biraz daha dayanabilmiş olsaydı, *"***Sarıkamış Faciası***"* dediğimiz olay ileriki günlerde başımıza gelmemiş olabilecekti!... Kafkas cephesinde, Osmanlı tarafının karşılaştığı en önemli sorun, Rus ilerlemesi karşısında 3 ncü Ordu Komutanlığı'nın kazandığı topraklardan çekilmesi ve oraların boşaltılması kararı olmuştur. Bu durum da milletin ordusuna karşı beslediği sevgi ve güvenini sarsmış, verdiği desteği zayıflatacak sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu olayların oluşundan evvel yani **3 Kasım 1914** tarihinde, İngiliz ve Fransız savaş gemileri Çanakkale Boğazı'na kadar gelmiş ve Çanakkale Boğazı'nın iki yakasındaki Seddülbahir ve Kumkale mevzilerini topa tutmuştur. Kısacası Osmanlı İmparatorluğu, kendini içinde bulduğu bu savaş ile kendini tam bir kıskaç içine sokmuştur!... **Genel Kurmay Harekât Şubesi Müdür Yardımcısı Kurmay Binbaşı Ali İhsan** (Sabis), o günlerin İstanbul havasını bakın nasıl anlatmakta:

"Kendi güçlerini gereğinden fazla büyük gören, etrafa pembe gözlükle ve teleskoplarla bakanlar, düşmana saldırıdan, Kafkasya'yı işgalden , Turan fatihliğinden bahsetmekte hiç tereddüt etmiyorlardı!..."

Geri çekilme harekâtı, bölgenin valileri, yöneticile-

linde, isteksizlik, çekingenlik, düşmanın güç ve hareketleri hakkında sürekli şüphe ve tereddüt bulunmaktadır! Bu durum sonuç üzerinde çok büyük bir etkiye sahip olmuştur!... Sonuç olarak bu savaşlardaki subay ve erlerin üstün gayret ve fedakârlıklarına karşın, savaşın sevk ve yönetiminde yer alan en üst kademedeki komutanların bir kısmının isteksiz kalmaları ve isabetli kararlar alamamaları sebebiyle, arzulanan sonuç alınamamış ve büyük bir fırsat kaçırılmıştır!..."

İstanbul'daki Başkomutanlık Vekâleti'nin kendisinden başarılı bir harekât beklediği 3 ncü Ordu'nun geri çekilmesi, Enver Paşa'yı bir oldu bittiye getirmiş ve durum hiç de iyi karşılanmamıştır. Özellikle Rusların cephede panik ve cephe gerisinde de Batum ve çevresinde bir isyan girişimi ve

Sarıkamış'ta beline kadar kara gömülü elinde süngü ilerlemeye çalışan Mehmetçik

ri ve "**Teşkilat-ı Mahsusa**" yetkililerini bir düşünce etrafında bir araya getirmiştir. Özellikle Erzurum Valisi Tahsin Bey, Van Valisi Cevdet bey ve Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey, 3 ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'nın komutanlıktan alınmasını ve bölgedeki güçlerin artırılarak daha cesur ve genç komutanlarla takviye edilmesini İstanbul'dan talep etmişlerdir. Bütün bu teşvikler ve oluşan karışıklıklar sonucunda sözde 3 ncü Ordu'nun içinde bulunduğu gerçek durumunun belirlenmesi gayesiyle, **Genelkurmay İkinci Başkanı Kurmay Albay Hafız Hakkı Bey**'in Erzurum'a gönderilmesine karar verilir. Kurmay Albay Hafız Hakkı Bey, **25 Kasım 1914** günü **Mecidiye Kruvazörü** ile İstanbul'dan Trabzon'a hareket eder. **Genelkurmay Harekat Şube Müdür Yardımcısı Kurmay Binbaşı Ali İhsan** (Sabis), şöyle der:

"Erzurum Valisi Tahsin ve Genel Merkez Teşkilatı Mahsusası Başkanı Bahaeddin Beylerin yazdıklarına göre subaylar saldırıda bulunma fikrindelermiş!... Büyük kumandanlar ise işe yaramazlarmış!... Cesur kumandanlar işi ele alırlarsa, Kafkasya'nın ele geçirilmesi mümkün olurmuş!... Van Valisi Cevdet Bey ve Trabzon Valisi Cemal Azmi Beyler de ilave güçler istiyorlarmış!... İşte, Hafız Hakkı Bey'i acele göndermemin sebebi budur!... Oraya giden Hafız Hakkı Bey, şu ya da bu kararını buraya yazacak, elbette biz de düşüneceğiz!..."

"SARIKAMIŞ FACİASI VE HAFIZ HAKKI BEY!..."

Albay Hafız Hakkı Bey

Kurmay Yarbay Hafız Hakkı Bey, aslında 1908 ayaklanması ile ön plana çıkan Jön Türk subaylarının en önde gelenlerindendir. İhtilal sonrasında İttihat ve Terakki Partisi'nin askeri liderlerinden de biridir. Balkan Savaşı sırasında, ordunun içine düştüğü perişanlığı yakından gözlemlemek imkânı bulmuştur.

Hafız Hakkı Bey, aynı zamanda parçalanmakta olan bir imparatorluğun bütün trajedisini yaşamakta olan bir genç subaydır. **"Madem ki Balkanlar kaybedilmiştir, o zaman Kafkasları kurtarmak gerekir!... Kars'ı, Batum'u, Ardahan'ı ve özellikle Sarıkamış'ı!... 93 Savaşı ile kaybedilen toprakları ve düşmana terk edilen mezarları kurtarmak şarttır!..."** felsefesi ile kendi gibi yüzlerce genç subayla ve onbinlerce askerle harekete geçmeye hazır bir kumandandır da!...

27 Kasım 1914 tarihinde Genelkurmay İkinci Başkanı Albay Hafız Hakkı Bey, Trabzon'a gelir. Ertesi gün hazırlanan bir yaylı at arabası ile Erzurum'a doğru hareket eder. Bozuk yollardan bin bir zorlukla geçerek nihayet Erzurum'a varır.

Erzurum'a geldiğinin ilk günlerinde Ruslara karşı yapılacak bir saldırı düşüncesine şiddetle karşı bir tavır içinde olan Kurmay Albay Hafız Hakkı Bey, cephede yaptığı incelemelerden sonra, bir saldırının yapılması gerektiğine inanmış ve durumu bir raporla İstanbul'daki Enver Paşa'ya bildirmiştir. İşte o rapor:

"Rusların sağ kanadına saldırıya geçilebilir!... Sıçankale Dağı üstünden hareket etme olanağı vardır!... İd'deki düşman 8 tabur piyade, 1 bölük süvari ve 1 topçu bataryası gücündedir!... Merkezde, düşman cephesinde ateş alanı geniştir!... Sol kanada doğru ilerlenebilir!... Ancak Aras Irmağı'nı geçmek zordur!... Bu nedenle önce 11 nci Kolordu ile saldırıya geçip düşmanın dikkatini sol kanada çekmeli!...Bu sırada 9 ncu ve 10 ncu Kolordular, Koşa-Tortum çizgisinde toplansın!... Ardından, İd üzerine hareket edip düşmanı yok ettikten sonra ya Sıçankale Dağı'ndan düşmanın sağ kanadına ya da dağ üstündeki geçitleri aşarak düşman gerilerine saldırılmalı!... Fakat Ordu Komutanı ve Kurmay Başkanı çekingen!... Gerekli dayanıklılıktan yoksun!... Cephede 11 nci Kolordu ile sahra ve kale topları kalsın!... İd yönündeki güçlere ben komuta edeyim!. Hasan İzzet Paşa, her iki gruba komuta etsin!... Başka bir ordu komutanı atanması doğru değil!.."

Bir gün önce gönderdiği şifreli telgrafta; *"Atım göğsüne kadar kara gömüldü!... Güçlükle hareket edebildik!..."* demişti. Şimdi tam manası ile bu görüşünden çark ediyordu. Bu konuda **3 ncü Ordu, Yedek Tümen Komutanı Albay Aziz Samih** (İlter)'in yansıttıkları:

*"Albay Hafız Hakkı Bey'e etraftaki dağların büründüğü karların derinliğini gösterdim!... Hatta bu mevsimde savaş ilanının doğru olmayacağından bahsettim!... Bana şöyle cevap verdi: "Ben de bu fikirdeyim!... Ancak, başlamış olan bu savaşı iyi bitirmekten başka düşünülecek şey kalmamıştır!..." Bunun üzerine kışı olduğumuz yerlerde geçirip, ilkbaharda saldırıya geçmenin doğru olacağını anlattım!... Buna karşılık Albay Hafız Hakkı Bey, bana şunları söyledi: "**İlkbaharda barış olması ihtimali vardır!... Böyle olursa barış masasına hangi başarımızla oturacağız? Çorbada pirinci çok olanın, payı da çok olur!... Mutlaka bir saldırıya geçmeliyiz!...**"*

Albay Hafız Hakkı Bey, Doğu Avrupa cephesinde Ruslarla savaşmakta olan Almanlardan aldıkları istihbarat bilgilerine dayanarak Ruslara bir an önce bir saldırıya geçmenin doğru olacağına inanmaktadır. İlk iş olarak Erzurum Levazım İdaresi Başkanlığı'na şöyle bir telgraf çekerek önceliklerini sıralar:

Telgrafta **Genel Kurmay İkinci Başkanı Albay Hafız Hakkı Bey,** şöyle demektedir:

"Allah aşkına, Sivas, Diyarbekir (Diyarbakır) ve Mamüretülaziz (Elazığ) Valileri'ne emir veriniz!... Birkaç bin deve, at, eşek, katır ile un, peksimet, arpa ve varsa pamuklu mintanı hemen yola çıkarsınlar!... Yolda durmadan bir an önce Erzurum'a kadar getirsinler!... Yoksa bu gidişle ordu, varlık içinde aç kalacaktır!..."

3 ncü Ordu Karargâhı'ndaki yüksek makamları elinde tutan kadro görevlerinin ağır sorumluluğunu üstlenebilecek bir ruhsal ve moral yapıda değillerdi. İstanbul'da Enver Paşa, bunun farkına vardı ve araya girme gereğini duydu. Durum öyle bir hale gelmişti ki, "**Ruslar bizden, biz de Ruslardan korkuyorduk!...**" Ancak, Hasan İzzet Pa-

Karlı dağ yollarında ilerlemeye çalışan Türk birliği

şa ve kurmayları, düşmanın izlediği yolu yanlış anlamayı sürdürüp durmuşlardır. İnançlarına göre "**Ruslar, üstün güçlerle bugün değilse bile yarın bir saldırıya geçeceklerini**" ön yargısına kendilerini kaptırmış gidiyorlardı!..

İşte bugünlerde **Enver Paşa ile Alman Islah Heyeti Lideri Tümgeneral Liman Von Sanders** arasında ibret verici konuşmadan bazı satırbaşları:

*"**Enver Paşa:** 11 nci Kolordu ile Rusları oyalayıp cephede tutacağım!.. Bu sırada 9 ncu ve 10 ncu Kolordular, kuzeye yürüyeceklerdir!.. Rusların*

Esir düşen Müslüman Türkistan Türklerinden bir bölüm

gerilerine, **Sarıkamış**'*a varacaklar!... Rusları çevirip imha ettikten sonra, ordumuz Kars'ı alacaktır!...*

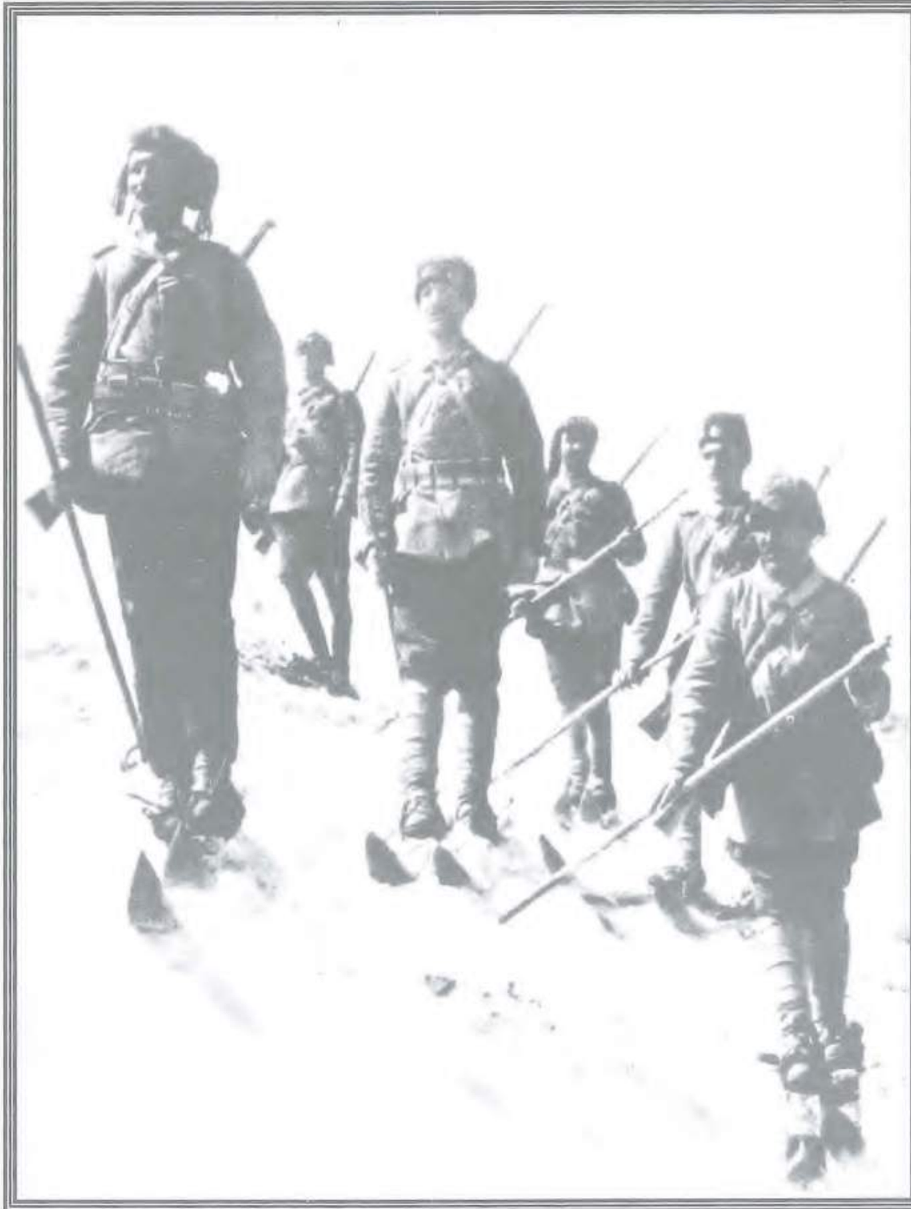
Liman Von Sanders: *Harekât alanındaki yollarınız çok dar!... Çoğu tepeler üstündeki patikalar şeklinde!... Üstelik şimdi onlar karla kaplıdırlar!... Eldeki imkânlarla buralardan erzak ve cephanenin nasıl ulaştırılacağını iyice planlamak gerekir!...*

Enver Paşa: *Onların hepsini hesapladım!... Size 3 ncü Ordu'nun komutanlığını teklif etsem, kabul eder misiniz?*

Liman Von Sanders: *Yetiştirdiğim birliklerin komutanı olarak savaşa girmek isterim!... Ancak, 3 ncü Ordu'yu hiç tanımıyorum!..."*

İstanbul gazeteleri; "**Tarihin şimdiye kadar yazmadığı büyüklükteki intikam günlerinin geldiğini!...**" okuyucularına bildirmektedirler!... Enver Paşa ise, yaşamı boyunca mağlubiyet ihtimalini asla hesaplamamış bir genç komutandır. Osmanlı İmparatorluğu'nun iki asırdır her türlü hezimetinin ve felâketlerinin çöküntüsü ile adeta sağı solu tırpanlanan, derisi yüzülen bu Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden diriltmek peşinde koşmaya kendini adamıştır. 21 yaşında başlayan subaylığı boyunca, Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafında görev almıştır. Şimdi de dönülmesi imkânsız günlerin hayali ile elinde silahı ön plandaki yerini almıştır bile!...

Kafasındaki son plana göre, birkaç gün sonra Hasan İzzet Paşa'nın yerine geçecek, daha bir yıl önce kurmay başkanlığını yaptığı 10 ncu Kolordu ile takviye edilen 3 ncü Ordu'nun, o 3 ncü Ordu ki daha 6 yıl önce henüz Kurmay Binbaşı iken isyana sürüklediği 3 ncü Ordunun şimdi komutanı olacak ve ordusuyla **Sarıkamış**'a saldırıya geçecektir!...Üstelik bu konuda en büyük desteği olarak

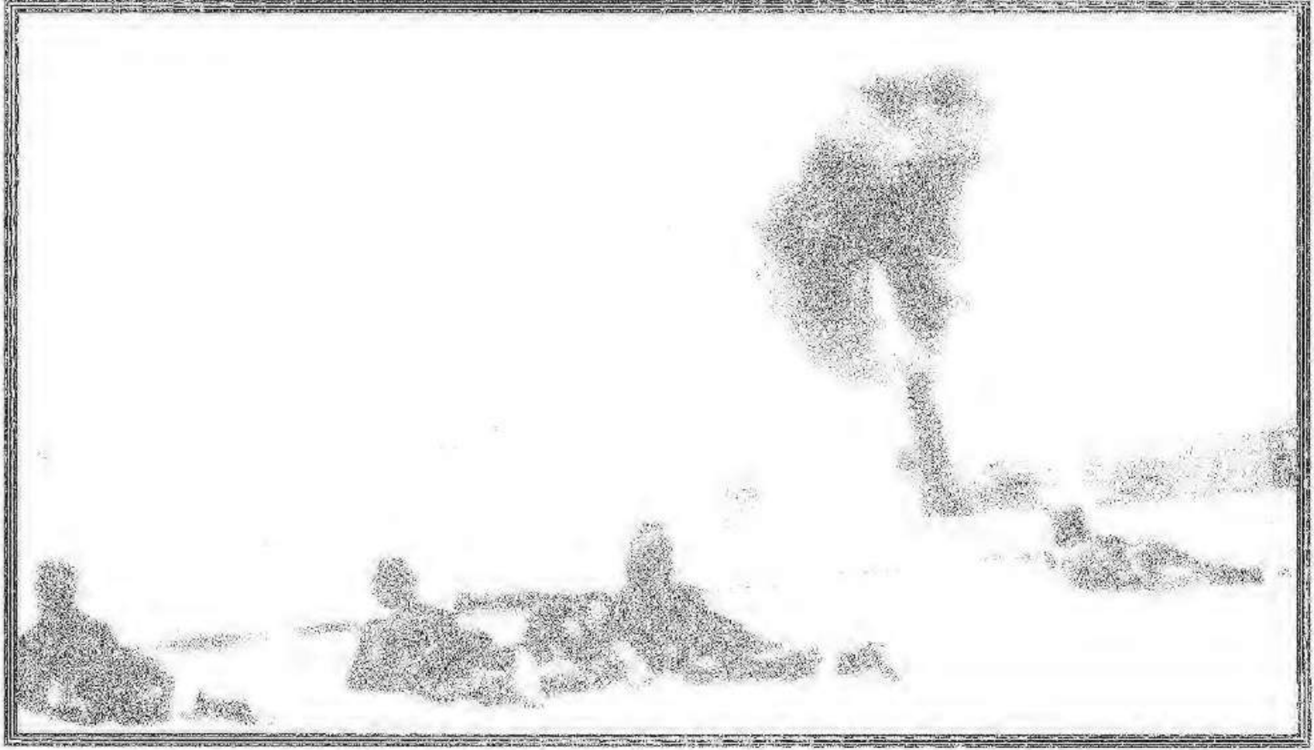
Mahdut sayıdaki kayaklı keşif birliğimiz

gördüğü ve fakat kendisi gibi hiçbir üst düzey komutanlık deneyimi bulunmayan genç Kolordu Komutanı ve henüz birkaç günlük Albay olan Hafız Hakkı Bey'den umut ederek!... O Hafız Hakkı Bey ki, felsefesine göre ; **"Savaş, bir fen meselesi olmaktan çok, bir ruh meselesidir!..."** demekten asla geri kalmamaktadır!...

Birkaç hafta süren muharebeler sonunda bölgedeki gerek asker ve gerekse sivil kaynaklardan Enver Paşa'ya birçok değişik değerlendirmeler gelmektedir. Özellikle karşı cephedeki Rus güçlerinin oldukça zayıf olduğu üzerine basıla basıla nakledilmektedir.

Yarbay Ali İhsan (Sabis), Albay Hafız Hakkı Bey'in önerdiği saldırı planını ve sakıncalarını **Enver Paşa'nın** odasına girerek şöyle izah eder:

"Bu mevsimde değil dağlar üstünde, düz ovalarda bile ileri geri hareket etmek zordur!... Kasım ayında orduda donma olayları görülmüş, tifüsten ölenler olmuştur!... Gün geçtikçe soğuk

Sarıkamış önlerindeki Rus keşif kolu gözetleme sırasında

şiddetini artıracaktır!... Kış saldırısı için hazırlanmamış askerlerle, karla kaplı yollarda ve dağlarda gündüz hareket etmenin, gece konaklamanın zorlukları büyüktür!... Barınılacak yerler olmadığından çadır altında ve karlar üstünde ateşsiz geçirilecek geceler ölüm kasırgaları yaratabilir!... Bu durum Aralık ve Ocak aylarında çok daha şiddetli ve zararlı olacaktır!..."

Enver Paşa, söylenenleri derin bir sessizlik içinde dinlemiştir. Ancak uzun uzun düşündükten sonra şu cevabı verir:

"Hafız Hakkı durumu yerinde gördükten sonra bu öneride bulunuyor!... Belki bu yıl kış oralarda hafif geçmiştir!... Valiler ile İttihat ve Terakki yöneticileri (Merkez-i Umumi Azaları) bu saldırıyı gerekli ve yapılabilir buluyorlar!..."

Zaten Enver Paşa, ordunun bütün kolordu kumandanlarından daha kıdemsiz olmasına karşın 3 ncü Ordu Komutanlığı'na getirmiş olduğu Hasan İzzet Paşa'yı, şimdiye kadar yapılan muharebelerde büyük fırsatlar kaçırmış olması yanında, gereksiz şekilde yapılan geri çekilmedeki sorumluluğu için de sevk idare konusunda yetersiz bulmaktadır. Ona karşı olan güveni çok sarsılmıştır.

Albay Hafız Hakkı Bey, görüşlerini sıralamaya devam etmektedir. İşte **4 Aralık 1914 günü Erzurum'dan İstanbul'daki Başkomutanlık Vekâleti'ne gönderdiği şifreli telgraf:**

"Gerek 10 ncu Kolordu'nun ve gerek3 ncü Ordu'nun Alman olan Kurmay Başkanları, benim saldırı planımı uygun bulmaktadırlar!... Bunun üzerine, Ordu Komutanı, gerekli hazırlıklara başlamıştır!... Fakat 10 ncu Kolordu Komutanı zayıftır!... Sivas'tan Erzurum'a yürüyüşü sırasında kolordusunu yönetmekte gevşeklik göstererek birliklerin çok geç kalmalarına yol açmıştır!... Emirlerinizi beklerim!..."

Çoğu istihbarata göre, Ruslar karşısında 3 ncü Kolordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'nın tedirginliği, tereddütlü tutumu, abartıcı tavrı ve hep kendini haklı çıkarma gayretleri, kendisini Başkumandan Vekili olan Enver Paşa'yı devamlı yanıltmış ve hatta adeta iğfal etmiştir.

5 Aralık 1914 günü, Başkomutan Vekili Enver Paşa, 3 ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'ya, emir havasında şu şifreli telgrafı çeker:

"3 ncü Ordu Komutanlığına:

Polonya'daki savaşmalarda Rusların güç duruma düşmeleri nedeniyle, Kafkasya'daki Rus güçlerine destek göndermeleri olasılığı yoktur!... Belki iç bölgelerde bulunan bazı ikinci ve üçüncü derecedeki birlikleri gönderebilirler!.. Çoruh Vadisi'nde elde edilen başarılar, Batum'daki Rus güçlerinin büyük bölümünün Aras yönündeki ana Rus güçlerini desteklemeye gönderdiğini ortaya koyuyor!... Rusların şimdiye dek, Aras Vadisi'nde bir saldırıda bulunmamalarına bakarak, mevcut durumu korumak istedikleri anlaşılmaktadır!...

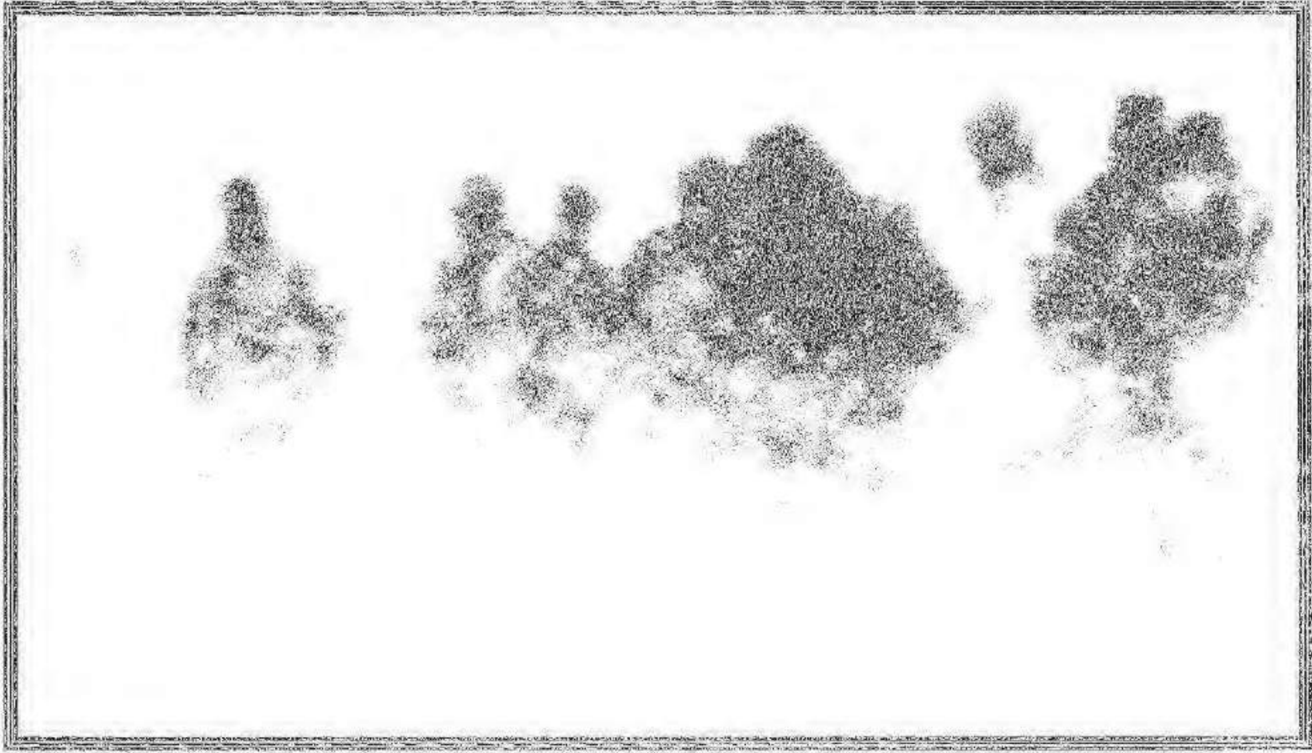
3 ncü Ordu, bazı gereksinimleri yönünden zayıf olmakla birlikte, her halde Ruslara maddi olarak ve moralce üstündür!... Şimdiye dek yapılan savaşmalardan anlaşıldığına göre, cepheden saldırmakla ve taktik kuşatma ile Rusları yenmek çok güç ve kanlı olacaktır!... Polonya'daki olaylar gösteriyor ki, Rusların stratejik kuşatma ile yenilmesi olanağı vardır!... Bu Rus güçlerinin yenilmesiyle Kafkasya'nın zengin toprakları elimize geçecek ve 3 ncü Ordu'nun durumu daha iyi olacaktır!... Bu nedenle aşağıdaki maddeler hakkında görüşlerin bir an önce bildirilmesini rica ederim!...

1. 11 nci Kolordu ve Erzurum Kalesi'nin bataryaları ile birlikte şimdiki mevzilerinde savunmada kalacak!...

2. 9 ncu ve 10 ncu Kolordular, İd ve Oltu yönlerinde çeşitli kollarla ilerleyerek İd'deki düşmanı kuşatmalı ve yok etmeli!...

3. Ardahan yönünde ilerleyen çeteler de düşmanın gerideki bağlantı yollarını kesecekler ve bu kuşatma harekatına katılacaklardır!...

4. İd'deki düşman dağıtıldıktan sonra, ana Rus güçlerine karşı saldırı başlamalı!... Bu saldırıda çeşitli kolların aynı zamanda çarpışmaya katılmaları sağlanmalıdır!... 9 ncu ve 10 ncu Kolordular, düşmanın yan ve gerilerine saldırmalı ve bu saldırı etkilerini göstermeye başlayınca, 11 nci Kolordu da önden saldırırsa, bu kolordu sonuna dek

Kar ve tipi altında ilerlemeye çalışan askerlerimiz

savunma içinde olmalıdır!... Eğer düşman bu kuşatma harekâtı etkisini göstermeden geri çekilmeye kalkarsa, 11 nci Kolordu hemen şiddetle saldırıya kalkarak, onu yerinde tutmaya çalışmalıdır!..."

Bunun üzerine, **3 ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, 6 Aralık 1914 tarihinde Enver Paşa'ya Köprüköy'den şu cevabi telgrafı çeker:**

"Başkomutanlık Vekâletine:

1. 3 ncü Ordu'nun saldırı şekli hakkındaki yüce görüşleriniz uygun bulunmuştur!...

2 11 nci Kolordu, Erzurum Kalesi'nden alınacak, 12 santimlik ağır topçu taburu ve yine kaleden alınacak mantelli top bataryaları ile desteklenecektir!... Bu kolorduya, öteki kolordulardan bir tümen ya da kaledeki jandarma taburlarının bir bölümü destek olarak verilecektir!... Bu kolordu için çeşitli olasılıklara göre savunma mevzileri hazırlanmaktadır!...

3 Kuşatmayı yapacak kolorduların sahra *bataryalarını yanlarında* bırakmayı düşünüyorum!...Yalnız dağ topları ile bu tümenler zayıf kalacaklardır!.. Zaten cephane eksikliğinden ötürü, 9 ncu ve 11 nci Kolordulardan üç sahra bataryası Erzu-

rum'a gönderilmektedir! Düşman, 11 nci Kolordu'ya saldırırsa, böyle bir durumda kuşatma ile görevlendirilen kolorduların hepsi yüksek dağlardan ve zor arazilerden geçeceklerdir!... Hareketleri yavaş olacak ve düşman müfrezeleri tarafından ileri hareketleri kolaylıkla geciktirilecektir!... Bu nedenle, bu kolorduların birlikte etki yapacak şekilde hareket etmeleri güç olacaktır!.. Bu da çaresizdir!..

4 İl'deki düşman küçük bir müfreze olduğundan, kendisinin yok edilmesine meydan vermeden her zaman kolay kolay geri çekilebilecektir!...

5 Ardahan yönünde ilerleyen çetelerden ve sınır taburlarından da yararlanılacaktır!...

6 Saldırı ve kuşatma hareketlerinin yapılması zamanına gelince, bu konuda 10 ncu Kolordu birliklerinin ve ihtiyaca yetecek miktarda kışlık elbiselerin gelmesini beklemekteyiz!... Çünkü askerin bir bölümü gerçekten pek acınacak bir durumdadır!... Her yanımız karla kaplıdır!...

7. Çetelerin Batum yakınlarına dek ilerlemeleri, Batum'u savunanların çok zayıf olduğunu gösteriyor!... Bundan dolayı, Hopa'ya çıkarılması daha önce planlanan tümen Batum'u ele geçirebilir!... Batum'un ele geçirilmesi, ordunun ileri hareketlerini kolaylaştıracaktır!... Bu husus gerçekleşmezse, bu tümen Artvin-Ardanuç-Ardahan yolunun güneyinden ordunun kuzey kanadına getirilebilir ve getirilmelidir!..."

Aradan çok kısa bir süre geçer. Başkomutan Vekâleti'ne bir telgraf daha gelir. **Albay Hafız Hakkı Bey, özel şifre ile doğrudan doğruya Enver Paşa'ya sunulmak üzere gönderdiği bu telgrafta şöyle demektedir:**

"Dağlar üzerindeki yolları keşfettirdim!... Bu mevsimde bu yollardan hareketin mümkün olduğuna inandım!... Buradaki kolordu ve ordu komutanları yeterli ölçüde inançlı ve kararlı olmadıklarından böyle bir saldırıya içtenlikle taraftar olmuyorlar!... Bu saldırının uygulanması, rütbem düzeltilerek bana verilirse, ben bu işi yaparım!..."

Bu telgraf üzerine Enver Paşa'yı bir düşüncedir almıştı. 3 ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, cephane ve kışlık elbise yokluğundan, her yanın karla kaplı olduğundan dem vurarak saldırıya istekli olmadığını saklamamıştı. Böyle inançsız bir komutan ile işlerin yürümesi mümkün değildi. Ama Hafız Hakkı Bey'i ordu komutanı yapmaya gönlü razı değildi. Onu fazla yükseltip kendine rakip yaratmaya, hele hele **"Kafkasya Fatihi"** ününü ona kaptırmaya hiç niyeti yoktu. Hafız Hakkı Bey'i, rütbesini yükseltmeden kolordu komutanı yapmağa karar verdi. 10 ncu Kolordu Komutanı Ziya Paşa, hemen emekli edildi ve yerine Hafız Hakkı Bey atandı.

Ancak 10 ncu Kolordu'da diğer birliklere nazaran çok daha fazla bir erzak sıkıntısı çekilmektedir. **Kolordu Komutanı Albay Hafız Hakkı Bey, şu telgrafı çeker:**

"Erzurum ve civarındaki erzak ve nakliye vasıtalarının tamamı önceden diğer kolordular tarafından alınmıştır!... Bu sebeple, Erzurum'da toplanması

yeni tamamlanan 10 ncu Kolordu'da yiyecek sıkıntısı artmıştır!... Erzurum halkı, elinde bulunan tohumlukları dâhi orduya vermiş, sırtında erzak taşımakla meşgul iken, Diyarbakır ve Sivas illeri gelişigüzel şuraya buraya yığınak yapıyorlar!... Erzakın Trabzon ve Erzincan ambarlarında toplanması, oralarda çürütülmekten başka bir şeye yaramaz.!... Bu illerin, nakliyeyi Erzurum merkezine kadar ulaştırmaları zorunludur!... Geçen 15 gün içinde, bu illerden bir zerre bile erzak gelmemiştir!... Milyonlarca ton erzak toplamaktan çok, günlük olarak yeterli miktardaki erzakın Erzurum merkezine kadar taşınması için her iki il'e şiddetli emirler verilmesi ordu için yaşamsal önem taşımaktadır!..."

Bu yüzden yapılması düşünülen bir **Sarıkamış Harekâtı**'nda, 3 ncü Ordu Komutanlığı için, önce **Alman Islah Heyeti Başkanı Tümgeneral Liman Von Sanders** düşünülmüştü. Ancak kendisi 3 ncü Ordu'yu tanımadığı bahanesi ile aslında başarı şansı görmediği bu harekâtın başına geçmek istememiştir. Bunun üzerine Enver Paşa, harekâtı hiç olmazsa yakından izlemek üzere **Genelkurmay Başkanı Bronsart Paşa ve Harekât Şubesi Müdürü Feldman**'la birlikte Erzurum'a gitme kararı aldı. Yapılan kısa bir hazırlığın ardından da Yavuz Zırhlısı ile Trabzon'a doğru yola çıkıldı. İstanbul'dan kendi düşüncesine göre **"Kısa bir süre için ayrılan"** henüz 33 yaşındaki Enver Paşa, **12 Aralık 1914 günü Erzurum'a varır.** Buradan içinde beslediği duygularını henüz birkaç aylık eşi olan Naciye Sultan'a, **13 Aralık 1914** tarihinde yazdığı mektubunda ortaya açıkça koymaktadır.

İşte o mektuptan bazı satırlar:

"Bu sabah saat yedide, ordu karargahına hareket ettim!... Erzurum'dan otomobille dört saat uzak!... Hava soğukça!... Bu sıra birçok kafileler gidip geliyordu!... Ayrıca bir çok hasta kafileleri de buna ilaveten geliyordu!...

Ordu komutanı ile durum hakkında görüşüp, işi kararlaştırdık!... Akşama geri döndüm!... Yarın yine erkenden gideceğim!... Her taraf askerle ve karla dolu!... İnşallah, askerin bu hevesi sayesinde her şey daha iyi olacak!..."

Hemen hemen aynı günlerde Rus Çarı da cephedeki askerlerini ziyaret etmektedir. Durumun kritikliği ve ordusunun bozulan moralini düzeltmek için önce **Sarıkamış**'a ve onun ardından tam sınırdaki Mecingert'e kadar gelen Rus Çarı, subaylarına ve erlerine değişik nişanlar vererek konuşmalar yapmıştır.

Bir de **Iğdırlı Ali Çavuş**'u dinleyelim:

"Bu yaz, iki alayımızla Yemen'den buraya naklonulduk!... Yola koyulmamızdan dört ay sonra buraya ulaştık ki Arabistan'ın cehennemî sıcağı Köprüköy'deki ayaz yanında nimet-i ilâhi imiş!... Burada çadırın perdesi buz kesmiş oğlak kulağı gibi kırılmakta ve kopmakta!... Bölük kumandanım, beni sıhhiyeye nakletmiş ise de tabip ve ilaç yokluğundan çaresiz kalıp tekrar takımıma döndüm!. Akşam yaklaşınca Köprüköy'e civar dağlardan tipi boşanır!... Kumandanımız, gelecek cuma Başkumandan Enver Paşa Hazretleri'nin teftiş ve

hücum için geleceğini müjdeledi. O gelinceye kadar da yün iplik, çorap ve paltoların verileceğini ve Yemen yazlıklarını atacağımızı müjdeledi.

Allah, devlete ve millete zeval vermesin. Başkumandan Paşa Hazretleri'nin gelmesi ile Moskof'un kahrolacağından ve kâfirin, karşımızdaki tepelerde geceleri seyrettiğimiz ocaklı ve mutfaklı karargâhlarını ele geçireceğimizden subaylarımız çok emin!... Şafak söktüğünde, 2059 rakımlı Kızkulağı Tepesi'nden, Moskof obüs yağdırır ama şükrolsun, zafer bizim olacak.

Gece bastırdığında, tepelerdeki Moskof ocaklarının ateşi, gözlerimizdeki ayazı tandır közüne tebdil eyler!... Başkumandan Paşa Hazretleri acele gelse ki ateşe kavuşsak..."

Iğdırlı Ali Çavuş, yazlık giysiler içerisinde titreye titreye bu mektubu yazıp İstanbul'dan gelecek olan kışlık giysileri beklerken, Karadeniz'de başka bir facia yaşanıyordu. Ruslar, Osmanlı ordusuna erzak, mühimmat ve giyecek getirmekte olan **Bezm-i Alem, Mithat Paşa ve Bahr-i Ahmer** gemilerini sulara gömmüşlerdi.

İsterseniz o günleri bir de **8 nci Kolordu Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Şerif** (İlden)'den dinleyelim:

"Yeni çekildiği savunma mevzilerini sağlaştırmaya çalışan 3 ncü Ordu, özellikle menzil (ara konaklama) hizmetlerimin eksik örgütlenme ile yönetilmesi sebebiyle durduğu yerde açlıktan yok olmak tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı!... Erzak kollarının eşekleri, öküzleri, develeri bakımsızlık ve mevsimin şiddetli etkisiyle kısmen ölmüş ve kısmen de yük taşıyamayacak derecede zayıflamıştı!... Bu arada seferberlik hazırlığını eksik bir şekilde yapan 11 nci Kolordu, 8 nci Kolordu'nun erzak ve cephane kollarına ihtiyaç içinde olduğunu bildirince, 8 nci Kolordu'nun iaşesi de büyük bir zorluk içine sürüklenmişti!...

*Bu güç durum karşısında, 3 ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa ve kurmayları büyük bir şaşkınlık içindeydiler!... Orduyu yeniden kıpırdatmak için ne niyet ve ne de cesaret kalmıştı!... İşte tam bu sırada, Kurmay Albay Hafız Hakkı Bey, 3 ncü Ordu'ya gelmiş ve **"Yakın zamanda Kafkasya'ya saldıracağımızı"** müjdeledi!... Bundan hepimiz büyük bir sevinç duyduk!... Bu andan itibaren ordu yeniden canlandı!... Her tümen, cephe gerisinde askerlerine küçük ölçekte gece saldırıları eğitimleri vermeğe başladı!... Her tabur komutanı da, askerlerin üzerinde üç günlük yedek erzak bulundurmak için elinden geleni yapmakla yükümlü tutuldu!...*

Bu arada, topçu ve piyade cephanesi, Trabzon ve Bayburt'a kadar gelmişti!... Kışın şiddetine bakmayarak, kadınlar ve çocuklar adeta güle oynaya Erzurum'a kadar sırtlarında ve kucaklarında cephane taşıyacak kadar büyük bir çaba içine girmişlerdi!... Böylece bu toprakların en büyük ve gerçek sahiplerinin ancak kendilerinin olduğunu, tahammül sınırlarını aşan özverileri ile kanıtladılar!... Yine halkın yardımlarından sağlanan 15-20 bin fanila, çorap, çamaşır gibi eşya, Erzurumlular

Buz gibi nehrin sularından geçen süvarilerimiz

tarafından orduya armağan edildi!... İşte bu yardımların ardından tüm orduya neşe ve güç sağlanmış oldu!...

Başkomutan Vekili Enver Paşa, cepheyi gezdi!... Savaş hattını baştan başa dolaştıktan sonra Köprüköy'e döndü!... ***Cephede askerleri aç ve çıplak gördü!...*** *Ancak hem erleri ve hem de subayları , bin türlü umutlarla uğurlayacak sözler söyledi!...Ertesi gün ise Enver Paşa tarafından, tüm orduya uzun bir emir yayınlandı!... Bu emir bir bildiri biçimindeydi!... Subay ve askerlere seslenerek özetle şu öğütleri kapsıyordu:*

"Askerler!... Hepinizi ziyaret ettim!... Ayağınızda çarığınızın, sırtınızda kaputunuzun olmadığını gördüm!... Fakat karşımızdaki düşman, sizlerden korkuyor!... Yakın zamanda saldırıya geçerek Kafkasya'ya gireceğiz!... Siz orada her türlü bolluğa kavuşacaksınız!... İslam dünyasının tüm umudu sizin son bir yardımınıza bakıyor!...

Askerin gerçekten büyük bir yoksulluk içinde bulunduğunu Başkomutan Vekili Enver Paşa biliyordu!... Ancak bu yoksulluğa, Kafkasya'ya girerek çözüm getireceğini sanıyordu!... Aynı düşünce Albay Hafız Hakkı Bey'de de vardı!... Hafız Hakkı Bey; "Ben, 10 ncu Kolordu ile **Sarıkamış***'tan onların tepelerine ineceğim!... Kars ile olan bağlantılarını keseceğim!... Rusları yendik mi, mahvettik demektir!... Biz yenilirsek, biz de mahvolacağız!... demişti!..."*

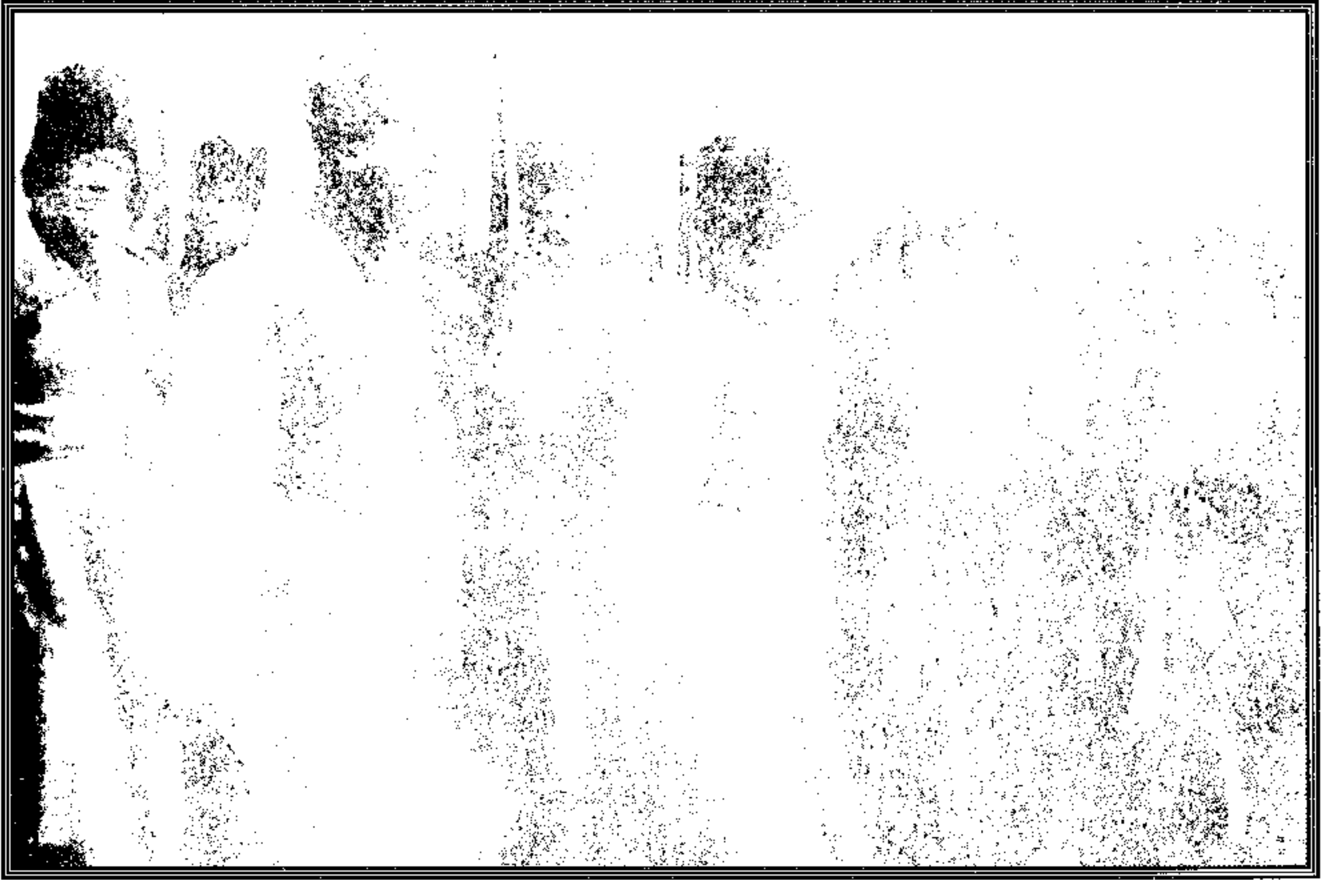
"HAMASİ NUTUKLARLA ÖRTÜLMEYE ÇALIŞILAN GERÇEKLER!...

Rus takviye birlikleri Sarıkamış yolunda

İçinde bulunan durum böyle hamasi nutuklar, yapay kahramanlıkların sergilendiği bir ortam değildir. Gerçekler her zaman ve her yerde kendi yüzünü göstermekten geri kalmamaktadır. Buna örnek, 3 ncü Ordu, Yedek Tümen Komutanı Kurmay Albay Aziz Samih (İlter)'in şu satırlarında yatmaktadır:

"Köprüköy'den Hasankale'ye geliyordum!... Kar yağmaya başlamıştı!... Her taraf donmuş, her yer ayna gibi parlıyor!... Gelip geçilen yerlerdeki buzlar ezilmiş, toz olmuş!... Yazın kalkan tozlar gibi rüzgarla havaya bu buz tozları savrulup duruyor!... Yolun üstü, arabalar, hastalar, develer, atlar, eşekler ve develerle dolu!.... Yolun her iki tarafı da

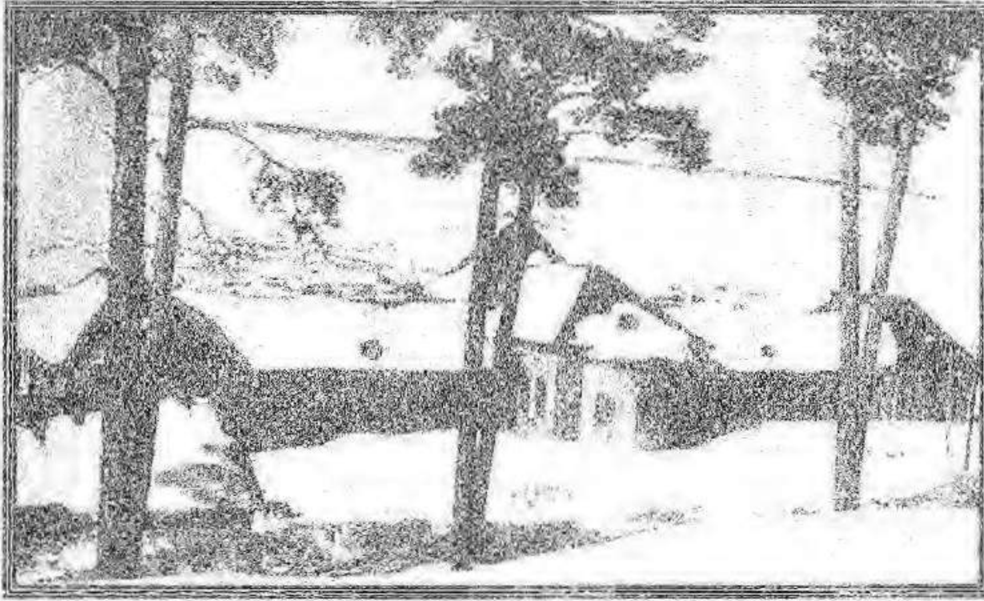
Rus askerlerinin Sarıkamış'a takviye olarak sevkıyatından önceki Kafkasya'daki teftişleri

bunların ölüleri ile kaplı!... Yalnız Hasankale'de hastalananların sayısı 4 bin!... Bütün bunlara bakacak da bir doktor; Rıfkı Arif Bey!... Hastaneler yeterli değil!... Açıkta yatanlar bile var!... Hastanenin önünde sedye üzerinde ölmüş bir jandarma askeri duruyordu!...

Doktor diyordu ki; "Bütün bu hastalara bakıp teşhis koymak ve tedavi etmek mümkün değil!... Bizler hepsine bir bardak su vermeye bile yetişemiyoruz!...

Kağnılarla bu mevsimde hasta ve özellikle yaralı naklini görmek, insanın yüreğini parçalıyor!... Sağ olanları bile donduran bu yollardan geçip bu insanların Erzurum'a gitmeleri bir mucize sayılır!..."

Yolda, Korucuk Köyü'nde, Hilmi Bey isminde bir kişi gördüm. Kendisi kaza kaymakamı iken, Rus istilâsına uğradığından, buradan gelip, geçecek hasta, yaralı, zayıf askerleri barındırmak ve onlara hiç olmazsa bir fincan çay, bir sıcak çorba vermeye memur edilmiş!...

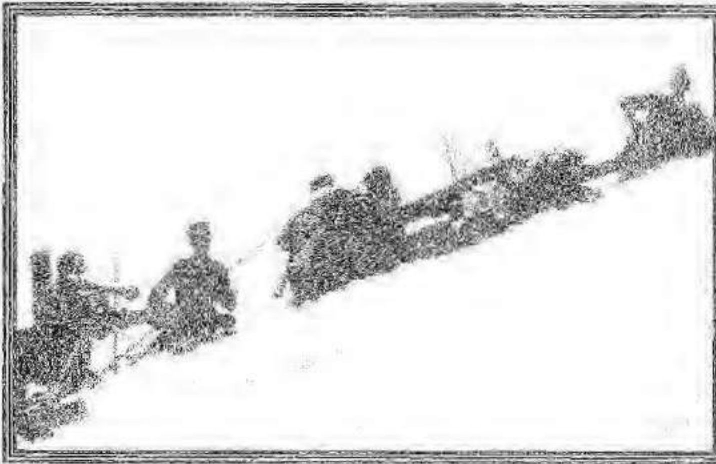
Karargâh karlar altında

3 ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, cephanenin azalması ve yiyecek durumunun daha da kritik bir hâl alması nedeniyle, yeni bir saldırıya geçme azmi büyük oranda kırılmış bir haldedir. Ayrıca karşılarındaki Rus kolordusunun daha ve devamlı bir şekilde takviye edilmiş olduğuna inanmaktadır.

Üstelik büyük bir sıkıntı içinde olanlar yalnız 9 ncu ve 11 nci Kolordular da değildir. Samsun'dan Erzurum'a 3 ncü Ordu'ya katılmak üzere yürümekte olan 10 ncu Kolorduya bağlı 30uncu Tümen'in Komutanı Albay Ali Osman Bey'in 15 **Kasım 1914** tarihinde yazıp, gönderdiği raporda da; *"Asker elbiselerinin birçoğunun eski, bir kısmının da yazlık olduğu!... Çoğu askere kaput verilmediği!... Ayakkabı ve çarık noksanlığının had safhada olduğu!..."* belirtilmektedir.

Elinde hiçbir araç ve imkân olmadığından, hiçbir şey yapamadığını mazur göstermeye çalışıyordu!... Kapısının önünde on ceset yatıyordu!... Köy evlerinin birisinin kapısını açtırdı; odun tomrukları gibi üst üste yığılmış, istif edilmiş cesetleri gösterdi!... Soğuktan taş kesilip heykeller gibi duran bu vücutlar bozulmuyor ve kokmuyordu!... Bunların niçin gömülmediğini sorduğumda, aldığım cevap tek kelime idi; "Soğuktan!..." Ardından ekledi; "Kazma işlemiyor ki!... Evvela odun bulup, bir gün devamlı bir şekilde toprağı yumuşatmak ve sonra da kazdırmak gerekir!... Halbuki, benim yanımda ne yakacak odun ve ne de kazdıracak insan var!... Bu eksikliklerimi gönderiniz de, bunları defnedeyim!... İşte yol boyunca böyle mezarlarına kavuşmamış nice şehitler gördüm!..."

Diğer taraftan Aralık ayının ortalarına gelindiği halde, Erzurum'da, **Sarıkamış** saldırısına hazırlanan 3 ncü Ordu'nun erzak işleri hâlâ bir düzene sokulamamıştır!... Bu konuda Hafız Hakkı Bey'in feryatları da bir sonuç üretememektedir. Zaten bu zor doğa şartları altında aynı gün, örneğin; Sivas'tan, Diyarbakır'dan, Van'dan, Elazığ'dan bir

Bir Türk makineli tüfek birliği

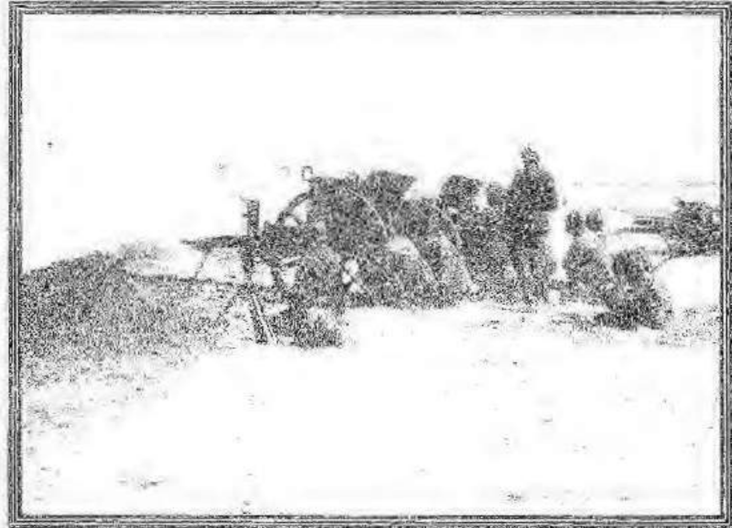
erzak kafilesi yola çıkarılacak dâhi olunsa, en süratli bir şekilde bile 20-25 günden evvel Erzurum'a varması olası değildir!... Yani alelacele planlanan savaşın sona ermesinden sonra gelebilecektir!... Ancak bu erzak ve malzeme eksikliği ve hatta yokluğu, kimilerine göre bir an evvel savaşa girip, Kafkasya yollarının açılması ile mümkün olacaktı!...

Enver Paşa'ya gelince: Kendisi 3 ncü Ordu'nun toplam üç kolordu civarındaki gücünün, Rus güçlerinden çok daha üstün olduğuna inanmaktadır. Yine Enver Paşa; "*3 ncü Ordu geri çekilse bile, bulunduğu yerde yiyecek gereksinimin karşılanmasının çok zor ve hatta imkânsız olacağını, gereksinimlerinin karşılanabilmesi için geri çekilmenin tam aksine, ileriye gitmek ve Rusların, Sarıkamış başta olmak üzere, çeşitli köylerdeki yiyecek depolarını ele geçirmek gerektiğine*" inanmaktadır. Hatta saldırının yaza kadar ertelenmesini isteyenlere de; "**Ruslar sanki bizi o zamana kadar bekleyecekler, değil mi?**" diye karşılık vermekten de geri kalmamaktadır.

İşte o günlerde **Enver Paşa'nın, eşi Naciye Sultan'a yazdığı 14-15 ve 16 Aralık 1914 tarihli** mektuplarından, durumla ilgili yazdığı bazı cümleler:

14 Aralık 1914

"Bu sabah, yine oldukça erken, saat 8'de orduya hareket ettim!... Vali ile beraber birliklerin bir kısmını gördüm!... Bazıları köylü elbiseleri ile fakat hepsi elindeki tüfeği kullanmasını biliyor!... İnsan, bunların kıyafetine bakınca, nasıl olup da Ruslara böyle kahramanca saldırdıklarına şaşar!... Hepsi sakin, mahcup ve uslu çocuklar gibi!... Kar her tarafta, artık ilkbaha-

Sarıkamış'ta bir topçu bataryamız, 1914

Kafkas Cephesi Komutanı General Yudenich ve Rus Prensi Orlo

ra kadar kalkmamak üzere yerleşmiş!... Soğuk, hatırı sayılacak derecede!. Fakat inşallah bu da iyi olacaktır!..."

15 Aralık 1914

"Bu sabah yine pek erken merkezdeki birlikleri görmeğe gittim!... Alay talimle meşguldü!... Hepsi de yeni saldırılara hazır olduklarını söylediler!... Bu birlikler dünkü askerlere nispetle daha iyi giyinmiş ve gösterişliydi!... Karargâha döndüğümde bıyıklarım ve kirpiklerim buz tutmuş ve bembeyaz olmuştur!...

16 Aralık 1914

"Bugün süvari tümenini gördüm!... Pek hoşuma gitti!... Subayı, askeri, hayvanları hepsi genç!... Doğrusu, ordudan ümidim pek çok!... Fakat hava, doğrusu çok soğuk!... 90 yaşındaki ihtiyarlara benzedim!... Her tarafım bembeyaz!..."

Aslında, Başkomutan Vekili Enver Paşa ile Kurmay Albay Hafız Hakkı Bey, büyük bir kuşatma **harekâtı** ile Rus ordusunun imha edilmesi konusunda kesin karar vermiş durumdadırlar.

Hedef önce Rus ordusunu imha etmek, sonra da **Sarıkamış**'ı ele geçirmekti. Böylece Kafkasya'ya ulaşacak yolun ilk kapısı açılmış olacaktı!...

Biz yine **Hafız Hakkı Bey'in** günlüğüne düşen şu satırlara bir göz atalım:

*"**ARALIK 1914**: Hastaların yemekleri ve hâli bir türlü düzelemiyor!... Bugün yine birçok adam dövdüm ve derken yine bir felâket karşısında bulundum!...*

Hastane yanında bir hasta nefer, titrek ayaklarıyla matarasını doldurmaya gidiyor!... Sordum:

- Niçin gidiyorsun?

- Ne yapayım efendim, para ile su satıyorlar. Benim param yok!

- Kim satıyor?

- .....

- ..... kim?

- Hademe.

- Haydi göster.

Yürüdük. Zavallı, canlı cenaze gibi!... Hastaneden ahıra girdik!... Yine iki ölü vardı!... İçeride bir

Sarıkamış'ta siper savaşları resmi (The Illustrated War News Gazetesi)

telâş!... Su değil, ekmek satılıyordu!... İri yarı bir çavuş!... 60 para, beş kuruşa ekmek satıyordu!... Öldüresiye vurdum!... Taşla kafasını ezdim!... Kaçmaya çalıştı!.... Yanımdaki Mülâzım (teğmen) Küçük Münir yetişti, herifi altına aldı!... Bir kasatura buldum, kafasını gözünü parçaladım!..."

O günlerin gerçek tablosunu önümüze seren **29 ncu Tümen Komutanı Kurmay Albay Arif** (Baytın)'ın aşağıda sözlerine bir göz atalım:

"Bugün 15 Aralık 1914 günü Enver Paşa, yanında Kurmay Başkanı Bronsart Paşa ile ordu ve kolordu komutanları ve yanındakiler olmak üzere öğle vakti tümene geldiler!... Hep birlikte sırtlara ve yapılan tahkimat hatlarını görmeye çıktık!...

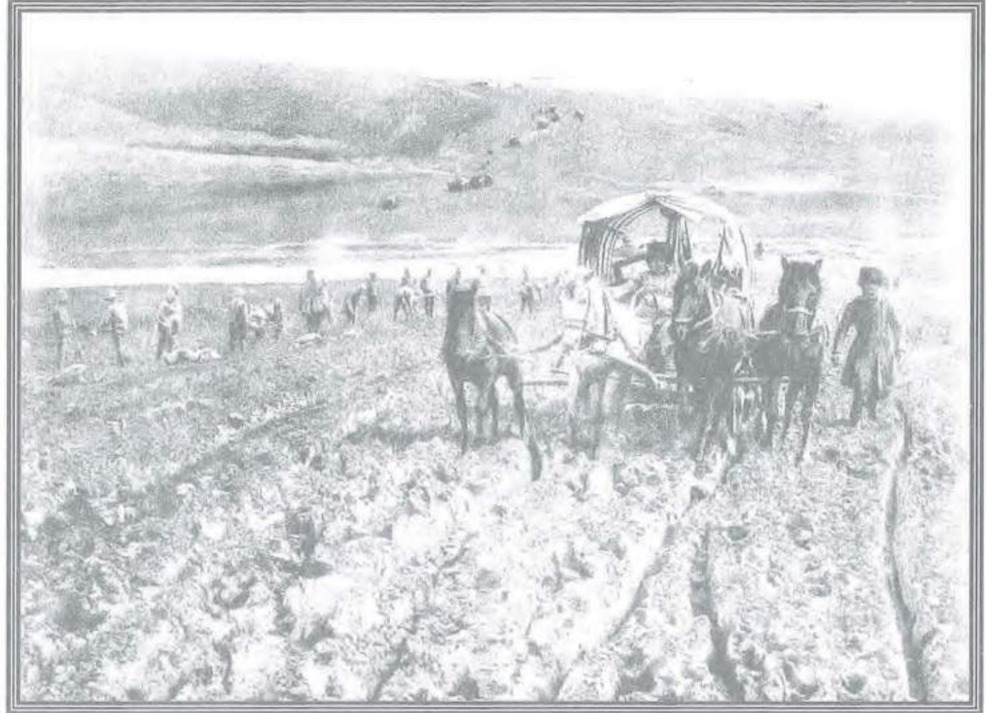
Bugünlerde yağan karla dolmuş olan siperlerin temizlenmesini ve bizzat ellerine aldıkları bir kürekle, hendeklerle ve yan siperlerin yapılmasını işaret ettiler!... Bu arada giderek artan firarların önlenmesi için, firar suçundan Divan-ı Harp'te yargılanıp, suçlu bulunan 8 askerin kurşuna dizilmesi, Enver Paşa'nın tümeni ziyaret ettiği bugüne denk gelmişti!... Balkan Savaşı'ndan beri orduda kullanılmaya başlanan sahra telefonları, Kafkas cephesinde yeni görüşmeye başlandığından, askerler bu konudaki bilgisizliklerinden tellerini çarık bağı yapmak için kopartmaya başlamıştı!... Hatta bazı askerlerin telefonun sesinden ürktükleri de görülmeye başlanmıştı!..."

Rusların cephesine gelince: Rus güçleri, 6 grup halinde teşkilâtlanmışlardır. **Sarıkamış** grubu **General Berhman** komutasında, **Oltu** grubu **General İstomin** komutasındadır. **Karadeniz kıyı** grubu, **Erivan** grubu, **İran ve Azerbaycan** grubu ve yedek birlikleri ile birlikte toplam 100 bin kişinin üzerindedir.

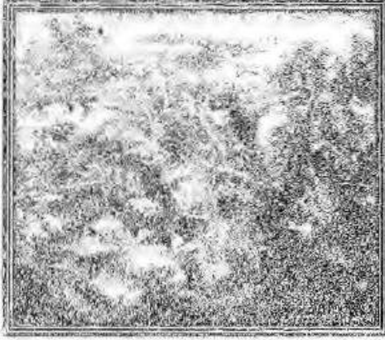
Sarıkamış, gerçekten son derecede stratejik bir bölgedir. Buna rağmen, bu bölgede yeterli sayıda Rus gücü bulunmamaktadır. Burada sadece bir yedek ve bir de işçi taburunun varlığı bilinmektedir. Enver Paşa'nın güçlü iradesi, dayanıklı Türk birliklerini bütün müthiş engelleri kesmeye, sevk ve mecbur etmeye zorlamıştı.

Enver Paşa'nın yaptığı hesaplara göre, eğer **Sarıkamış** ele geçirilecek olunursa, Osmanlı ordusu oradaki büyük depolardan, ordunun her türlü gereksinimini karşılayabileceği gibi, Rus Kafkas ordusunu da çok zor bir duruma sokabilecektir!...

Zaten, yine Enver Paşa'ya göre, Ruslar güçlerinin büyük bir bölümünü, batı cephesinde Alman ve Avusturya orduları karşısında bulundurduklarından, Kafkas cephesinde iki zayıf kolorduları bulunmaktadır. Bu durum da Osmanlı ordusunun başarı şansını yükseltmektedir. Ancak, mevsimi başlamıştır. Bu mevsimde bölgeye çok kar yağmakta, aslında zaten kötü olan yol durumu ve ulaşım imkânları daha da kötüleşmektedir. Ayrıca askerlerin giyim kuşamı ve teçhizatı da kış şartlarına göre oluşturulmamıştır. İşte bu sebeple, Enver Paşa'ya göre, kış daha da bastırmadan bir an önce saldırıya geçmek gerekmektedir. Böylece ***21 Aralık 1914*** *tarihi saldırı günü olarak belirlenir ve ardından da kesinleşir!... İşte bu günlerde yapılmakta olan* **"Sarıkamış Kuşatma Harekâtı"** *hazırlıkları bütün hızıyla devam ederken,* **3 ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa,** *yapılacak olan böyle bir savaşın sonucu hakkında büyük bir tereddüt içindedir ve kesin bir karara da varamamıştır. Bunun üzerine* **3 ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa,** *bulunduğu Köprüköy'den,*

Azapköy-Köprüköy arasında bataklıktan geçmeye çalışan bir ikmal konvoyu

Üst üste yığılmış kalmış askerlerimiz

Erzurum'daki **Enver Paşa**'*ya şifreli bir telgraf çeker. Bu telgrafta şöyle demektedir:*

"Yapılan hazırlıkların, planlanan saldırı için yeterli olup olmadığı konusunda kuşkularım bulunmaktadır!.. Bu yüzden böyle büyük bir kuşatma harekâtının yapılmasından vazgeçilmesini, yok eğer bu kuşatma harekâtı mutlaka yapılacaksa, kendim böyle bir harekatı yönetecek durumda olmadığımdan, görevimden affımı rica ederim!..."

Enver Paşa, 3 ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'nın istifasını kabul ettiğini ve 3 ncü Ordu Komutanlığı'nı kendisinin üstleneceğini, **Kurmay Başkanlığını da Alman General Bronsart von Schellendorf**'un yapacağını bildirince, **Hasan İzzet Paşa, ordusuna son kısa emrini verir.** Emir şöyledir:

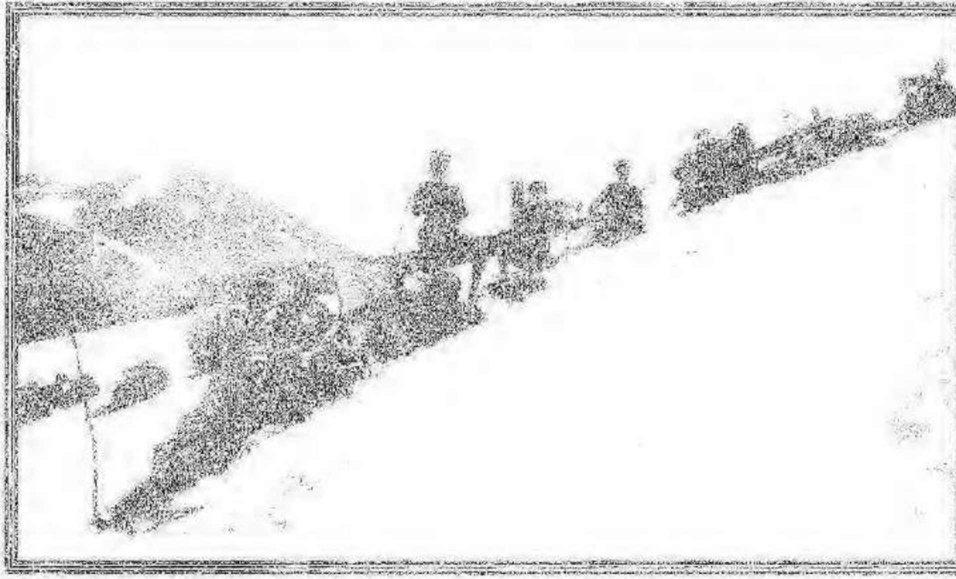
"3 ncü Ordu'da bulunduğum sürece, ordu komutanlığını Başkomutan Vekili Enver Paşa Hazretleri'nin üstleneceğini ve kurmay başkanlığı görevini de bu süre içinde Bonsart Paşa'nın yürüteceği, Paşa Hazretleri'nin yüce emirleri üzerine bildirilir!.."

3 ncü Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, tüm yaptığı ikazlara ve gösterdiği kendince gerçekçi görüşlerine rağmen Enver Paşa ve Hafız Hakkı Bey'in verdiği kararı değiştirme gücünü kendinde görmeyince, **18 Aralık 1914** tarihinde istifasını, aşağıda belirtilen bir yazı ile vermiştir. Yazıda şöyle demektedir: *"Ben bu harekâtı yapabilmek için nefsimde bir güç ve güven görmediğimden ve esasen olağanüstü bir sinirlilik hali gelerek rahatsız olduğumdan görevimden affımı istirham ederim!..."*

Bu gelişmeler üzerine Başkomutan Vekili Enver Paşa, vaktiyle kendi hocası olan Hasan İzzet Paşa'nın istifasını kabul eder. Ardından da kendisini Avusturya - Macaristan Genel Karargâhı'nda yeni bir göreve atar. Kendisi de 3 ncü Ordu Komutanlığı görevini üstlenir. Böylece Hasan İzzet Paşa, ordusuna ayrıca bir veda bildirisi bile yayınlamadan sessizce tarih sahnesinden çekilip, İstanbul'a doğru yola çıktı. Artık gönlü rahattı!... Aynı günlerde 3 ncü Ordu Kurmay Başkanı Alman Kurmay Albay Felix Guze, raporunda şu satırlara yer vermektedir:

"Hasan İzzet Paşa, sık sık cephayi dolaşıyor, kış ise günden güne şiddetini artırıyordu!...

Mehmetçiğe yol vermeyen Allahuekber Dağı

Bir Türk makineli tüfek birliği – 1914

Öteden beriden, donmalar hakkında bilgiler geliyordu!...Ordu, kış şartlarına göre teçhiz edilmemiştil... Henüz entari ile dolaşan askerler vardı!... Bu hâl, Hasan İzzet Paşa'nın sinirlerine çok etki yaptı!... Şimdiye kadar edindiği deneyimlerine göre, ordunun bu mevsimde böyle büyük çaplı bir kuşatma harekâtını yapamayacağını düşündü!... Enver Paşa'ya düşüncelerini yazdı!... Hasan İzzet Paşa'nın Enver Paşa'ya yazdığı telgraf şu kapsamda imiş. "Gerek mevsim ve gerekse kışlık teçhizat, düşünülen harekâtı başarı ile sonuçlandırmaya elverişli değildir!... Bu harekâtın, ya ilkbahara ertelenmesi, ya da sınırlı bir saha içinde yapılmasına müsaade buyurulması!..."

Enver Paşa'nın; *"Bugünden başlayarak küçük çapta baskınlarla düşman tedirgin edilecektir!"* emrini alan İhsan Paşa, 28 nci Tümen'i, Ruslara sataşmakla görevlendirdi.

Bu hareketlilik karşısında, Rus tarafında bir tedirginlik başlamıştır. **Rusların Oltu Grubu Komutanı General İstomin, General Bergman'a şu telgrafı** gönderir:

"Bugün, 19 Aralık 1914, saat 12.00'de düşman, makineli tüfekli bir tabur ve bir süvari birliği ile saldırıya başladı!... Koşa yönünden saldırarak akşama doğru Gerek Köyü'ndeki koruma birliğimiz geri attı ve Gerek'i işgal etti!... Geceleyin düşmanı Gerek'ten çıkarmayı düşünüyorum!... Kaçak Türk askerlerinden aldığımız haberlere göre, Türkler yarın yine bize saldıracaklardır!... Koşa'da topla birlikte iki Türk taburu görülmüştür!... Kendi sol kanadını güvenlik altına almak amacıyla, 4 ncü Ermeni Taburu'na, 20 Aralık 1914 sabahı, Norçin - Keçezor çizgisindeki tepeleri tutmalarını emrettim!... Maslahat'taki birliğin, Kuzucan ve Portanus Dağı yönünden saldırarak bize yardım etmesi arzu olunur!..."

Uçsuz bucaksız karlı arazide elinde tüfek donup ölen bir askerimiz

Enver Paşa, Köprüköy'e gelir gelmez, saldırının emrini hazırlamaya başlamıştır. Enver Paşa'nın yanında yalnız Alman subayları bulunmaktaydı. Emri, Alman Yarbay Feldman hazırladı. General Bonsart von Schellendorf'un onayını da aldıktan sonra, Enver Paşa'ya sundu. İşte **"Tarihi Sarıkamış Faciası"**'nın başlama emri:

"Köprüköy, 19 Aralık 1914, Saat 22.00

22 Aralık 1914 *günü için emir:*

1. Düşman ana güçleriyle eski mevzilerindedir!...

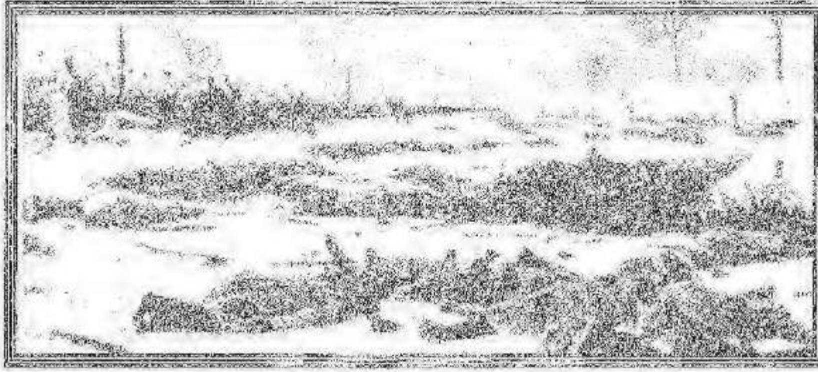
2. Düşmanın ana güçlerini Kars doğrultusundan ayırarak, Aras vadisine doğru güneye almak için, 3 ncü Ordu büyük güçleriyle, Oltu doğrultusundan düşmanın kuzey kanadı gerilerine ilerleyecektir!...

3. Süvari Tümeni, piyade ve topçu ile desteklenerek, düşmanın Aras Irmağı güneyindeki kanadına saldıracak ve onun dikkatini bu kanada çekecektir!...

4. 11 nci Kolordu kendi mevziinde kalacak ve düşmanın dikkatini kendi üstüne çekmek için bütün cephede gösteriş saldırısı yapacaktır!... Düşman büyük güçleri ile ilerlerse, bu ilerlemesini durduracaktır!...

5. 9 ncu Kolordu, en az iki kol ile yürüyecek ve İd yoluna varacaktır!... Düşmanın İd'deki birliğinin doğuya doğru, ana kuvvetine katılmasına kesinlikle engel olacaktır!...

6. 10 ncu Kolordu, bir tümeni ile İd'e, diğer iki tümeniyle Ardos'a varacaktır!... Hareketler emredildiği gibi yapıldığı takdirde, 23 Aralık 1914 günü, 9 ncu Kolordu, Çıtak – Pilkir çizgisine ve 10 ncu Kolordu, Ol-

Karlar ve buzlar arasında kalan şehitlerimiz

tu'ya varacak, 24 Aralık 1914'de, 9 ncu ve 10 ncu Kolordu, Kötek ya da Bardız'a (Gaziler) varmış olacaktır!...

*7. Gözetleme bölgeleri: Süvari Tümeni ile 11 nci Kolordu'nun gözetleme sınırı Aras Nehri'dir!... 11 nci Kolordu ile 9 ncu Kolordu arasındaki gözetleme bölgesi; Karabıyık – Sıçankale – Güllüdağ'dan geçen doruk çizgidir!... 9 ncu Kolordu ile 10 ncu Kolordu arasındaki gözetleme bölgesi sınırı; şimdiye kadar olduğu gibi Kargapazarı silsilesi – İd – Oltu çizgisidir!... **Gözetleme görevi;** düşmanın ana güçleri bölüm bölüm ya da tümüyle yerinde mi duruyor? Yoksa geriye mi gidiyor ya da 11 nci Kolordu'ya doğru mu gidiyor? Bu durumda Aras'ın kuzeyinde mi, yoksa güneyinde mi ilerliyor? Batı doğrultusundaki tepelerden, 9'uncu Kolordu'ya mı gidiyor? Güçleri ne kadardır? Yerinde mi duruyor, batıya doğru ana güçlerine doğru mu yanaşıyor, geriye mi çekiliyor?*

8. Savaşma şekli hakkında ayrıca emir verilecektir!...

9. Ordu karargahı, Köprüköy'dedir!..."

Böylece tarihi "**Sarıkamış Kuşatma Harekâtı**"ndan birkaç gün öncesinde iki genç komutan, iki sınıf arkadaşı, iki saray damatları olan ve aynı zamanda sınıfının birincisi olan Kurmay Albay Hafız Hakkı Bey, 10 ncu Kolordu Komutanı ve sınıfının ikincisi olan Enver Paşa, Tuğgeneral ve Ordu Komutanı olarak 3 ncü Ordu'nun kaderini ve bir yerde de Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini ellerine almış oldular!... Aslında ne Enver Paşa ve ne de Kurmay Albay Hafız Hakkı Bey, ömürleri süresince fiilen bir alay komutanlığı dahi yapmış kişiler değillerdi. Kendileri o güne kadar ka-

Allahuekber Dağları'nın doruklarında, karlar altında donup kalmış askerlerimiz

Rus General Yudenich ve kurmayları

zandıkları deneyimleri ile değil, içgüdüsel bir tavırla ve içlerindeki başarı hırsı ve susamışlığı ile o mevsimde, o bölgede ve o arazide böyle bir kuşatma ve çevirme harekâtı ile Rus ordusunu yeneceklerine inanıyorlardı!... Onlara göre kesin olarak **Sarıkamış**'a girilecek, Ruslar için büyük bir önem taşıyan Kars yolu kesilecekti.!... Böylece şanlı bir zafer kazanılacak, 1879 Berlin Antlaşmasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaybettiği topraklar geri kazanılacaktı. Ancak çok daha önemlisi Turan yolunun açılacak olmasıdır!...

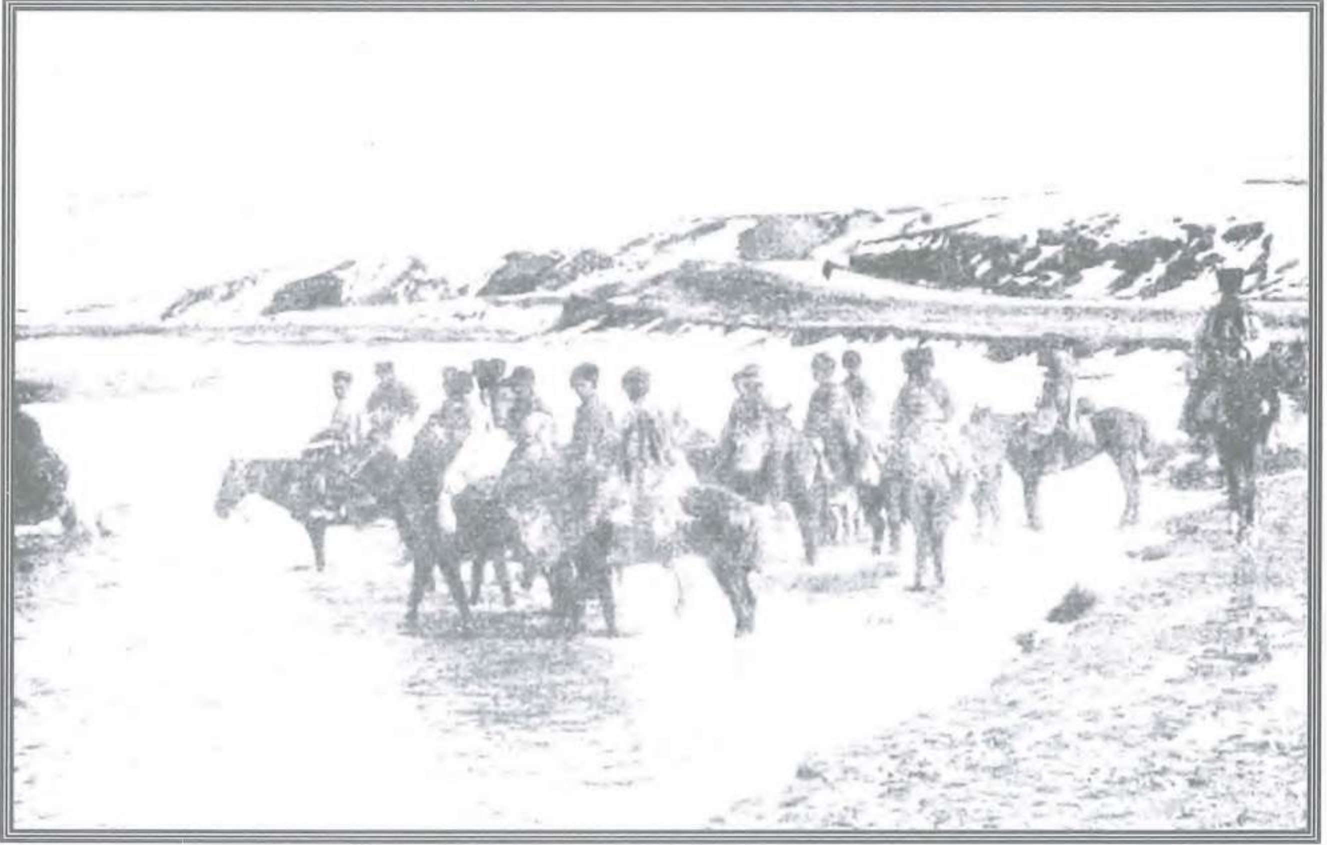
10 ncu Kolordu Komutanı Albay Hafız Hakkı Bey, kolordunun tümenlerine şöyle bir bildiri yayınlar:

"İstanbul'dan ayrılmadan önce padişahımızın temiz ayaklarına yüzümü sürdüm!... Ayrılırken beni kapıya kadar geçirdiler!... Pek utandım!... Büyük padişahımızın elini, ayağını öptüm!... Bana dönerek; "Ben yaşlı olduğum için asker evlatlarımla din uğrunda savaşa gidemiyorum!... Hiç olmazsa savaşa gideceklerin yanında biraz yürüyeyim!... Geçen, Balkan Savaşı'nda ordu beni üzmüştü!... Bu kez sevindireceğinden eminim!... Ben, gece ve gündüz askerlerim için dua ediyorum!..." buyurdular!... Büyük padişahımızın bu altın sözlerine ekleyecek bir söz bulamadım! Şimdiye kadar bizi sevindiren Ulu Tanrı, yakında bizi zafere ulaştıracaktır!..."

İşte o günlerin **9 ncu Kolordu Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Şerif** (İlden)'in, gerek **Enver Paşa** ve gerekse **Albay Hafız Hakkı Bey** hakkındaki saptamaları:

"Ne Enver başkomutan olabilirdi, ne de Hafız Hakkı kolorduya komuta edebilirdi. Her ikisinin de savaş esnasında tabur ve alay komutanlığı ile başarılı bir şekilde başa çıkacaklarına inanan kimse varsa ortaya çıksın!... Yönetim ve komutanın her ikisiyle gereği gibi başa çıkabilmek için, birliklerde 5-10 yıllık fiili bir hizmet gerekir!... Oysaki 1914 yılında, bizlerin fiili hizmetleri toplam olarak 2–3 yılı geçmemişti! Bu nedenler küçük rütbelerle tümenlere komuta etmeye çağrıldığımız zaman çoğumuz, daha çok vurmak, kırmak, asmak, kesmek yolunu seçiyorduk!..."

Ruslar, Türk tarafının hareketliliğinden tedirgindir. **Rus Oltu Grubu Komutanı General İstomin,**

Nehrin buz gibi sularından geçen süvari birliğimiz

General Bergman'a, 21 Aralık 1914 günü şu telgrafı yollar:

"Karapınar-Başkale kesiminde düşman hareketleri görülmüştür!... Türk ordusundan kaçan bir Ermeni askerin belirttiğine göre, bizim karşımızda Türklerin 84 ncü Alayı bulunmaktadır!... Bu alaya yardımcı olmak üzere topçu ile birlikte 83 ncü ve 87 nci Alaylar gelmektedir!... Albay Tetruyef, güvenilir bir casustan, Türklerin bugün yaklaşık 20.000 kişilik bir güçle aynı zamanda İd ve Ardos'a saldıracakları haberini almıştır!... Fakat bu haber henüz doğrulanamamıştır!...Düşmanın bugün İd'e saldırması beklenmektedir!... Albay Tetruyef'e, Kars ile bağlantısını korumasını ve savunma için Oltu'ya gelmesini emrettim!... Sabahın ilk saatlerinden beri, İd kesiminde, bütün cephe boyunca karşılıklı ateş açılmıştır!... Düşmanın burada bir gösteri saldırısı yaptığını zannediyorum!... Amacım düşmanı bölüm bölüm bozguna uğratmaktır!"

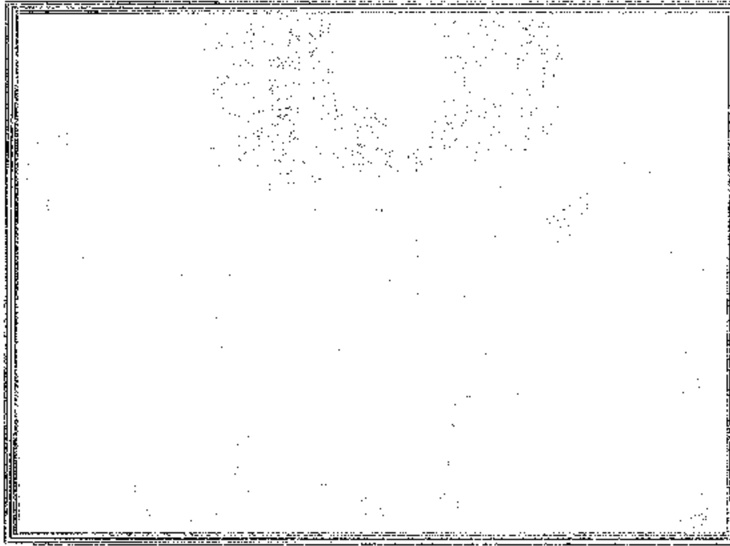
Bu arada, 10 ncu Kolordu Komutanı Kurmay Albay Hafız Hakkı Bey, son gün bölgede yaptığı inceleme sonucunda, harekât planı ile ilgili çok önemli ve önemli olduğu kadar yaşamsal bir değişiklik teklifinde bulunur!.. Teklif ettiği değişikliğe göre, kendi 10 ncu Kolordusu ile planlanan bölgelerden değil, çok daha uzak olan **Allahuekber Dağları** üzerinden **Sarıkamış**'a yürüyecektir!... Eğer bu yeni plan yürürlüğe konulursa, harekât alanı 60 kilometre daha genişletilmiş olacaktır.

Her nedense, Enver Paşa'nın hiçbir tepki göstermediği ve hatta cevap vermediği bu planla ertesi gün, o günkü adıyla "**Sarıkamış İhata Manevrası**" bugünkü adıyla da "**Sarıkamış Kuşatma Harekâtı**" başlayacaktır.

Yine bugün, yani **22 Aralık 1914** günü kimilerine göre "**Doğu Anadolu'daki Rus ordusunu imha etmenin**", kimine göre "**Kars, Ardahan, Batum ve Sarıkamış'ı**" kurtarma yolunda ilk adımın atıldığı, kimine göre de, "**Bakü'nün zengin petrol yataklarına**" giden yoldaki ilk adımdır. Osmanlı ordusunu modernize etmek amacıyla Türkiye'ye çağrılan **Alman Askeri Yardım Heyeti Başkanı Alman Generali olan Liman von Sanders** şöyle

Rus takviye güçleri cephe yolunda

Rus askerlerinin çay molası

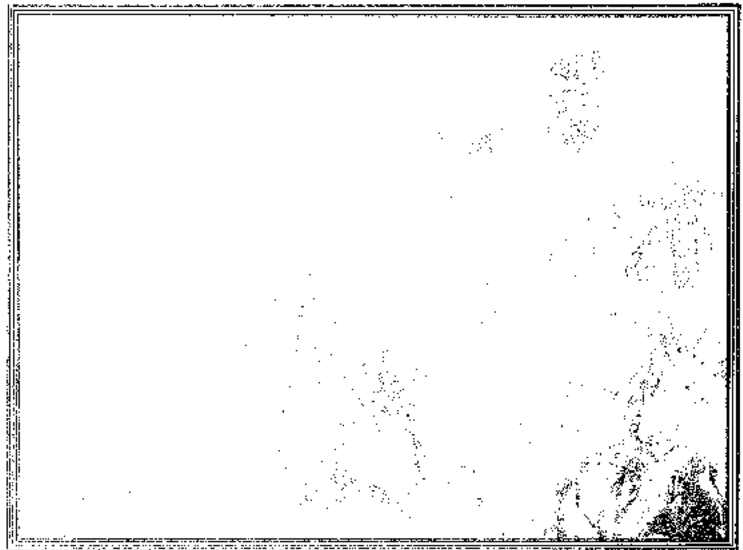
yumduğu şey, bu harekâtın Almanların ekmeğine yağ süreceğiydi... Oysa Liman von Sanders, vatandaşı ve meslektaşı Bronsart'la bu seferle ilgili olarak kavga etmekten çekinmeyecek; harbin sonuna kadar da onun görevinden alınması için Alman Genelkurmayı nezdinde uğraşacaktı. Ne var ki o günlerde, Enver çabuk ikna oluvermişti; eğer 3 ncü Ordu ile ani ve hızlı bir saldırı yaparsa, Rus ordusunu yok eder ve ününe ün katabilirdi!...

diyordu:

*"Enver'in böyle bir maceraya atılmasını önlemek için cansiperane kavga veriyordum!... Enver, 3 ncü Ordu'nun komutasını bana teklif edip harekât planlarını açıkladığında reddetmiş ve "**Bu harekâtın gerçekleşme imkânı bulunmadığını**" belirtmiştim!. Ancak, çok genç yaşta paşa olmuş, Başkomutan Vekili'nin etrafındaki kifayetsiz muhteris sayısı, aklı başındakilerden fazlaydı. Başta Enver, kurmayları olan Alman generali Bronzart Paşa (Bronsart von Schellendorf) ve Harekât Şubesi Başkanı Yarbay Feldman ile Albay Guse'nin yaptıkları planlara güveniyordu!..."*

Ama Enver Paşa'nın bilmediği ya da göz

İşte bu günün sabahı, Enver Paşa komutasındaki 3 ncü Ordu'nun 118.660 asker, 228 top ve 73 makineli tüfekten oluşan gücüyle, "**Sarıkamış Kuşatma Harekâtı**"nın ya da bizim tabirimizle "**Sarıkamış Faciası"nın** başla-

Rus süvari birliğinin saldırısı resmi (The Illustrated War News Gazetesi)

Mehmetçiğe yol vermeyen Allahuekber Dağları

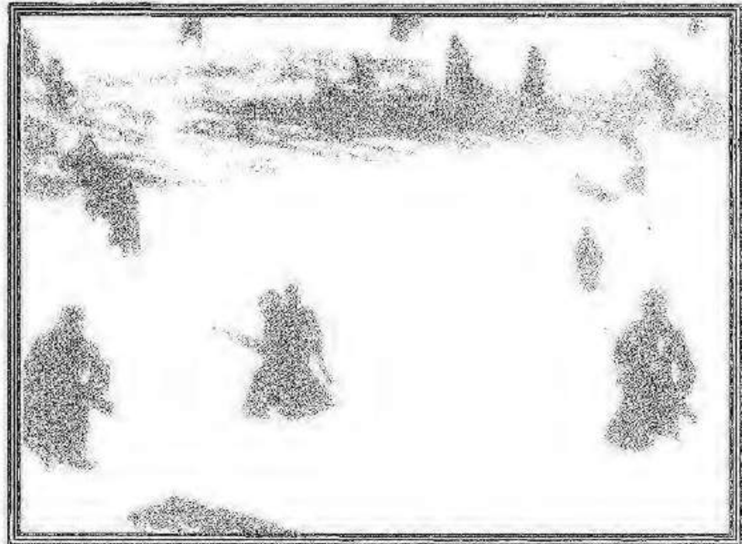
dığı andır. İşte o günü bize anlatan **9 ncu Kolordu Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Şerif** (İlden)'in satırları:

"22 Aralık 1914 günü sabahı ***"Sarıkamış Kuşatma Harekâtı"****nın birinci günüdür!... Sabah dehşetli bir tipi ve kar fırtınasıyla açıldı!... Bu tipi zaten bir gece öncesinden başlamıştı!... Emir subayları, karargâh heyetleri yolları şaşırdılar!... İçlerinden sabaha kadar kar ve tipi altında dolaşan Teğmen Refet Efendi vardı!... Bu çocuk 29 ncu Tümen'in alaylarına gece yarısı emir yetiştirmekle görevliydi!... Yine döne dolaşa eski yerine, komutanının yanına düşmüştü!... İşte, hava o kadar kötüydü!... Bununla birlikte bu kötü hava güzel bir müjdedir!... Amacımız, düşmanı baskına uğratmak değil mi? Baskın kolları, kurt sürüleri gibi bulanık havayı sevmelidir!... Herhalde bizim için kapalı olan hava, düşman için açık değildir!...*

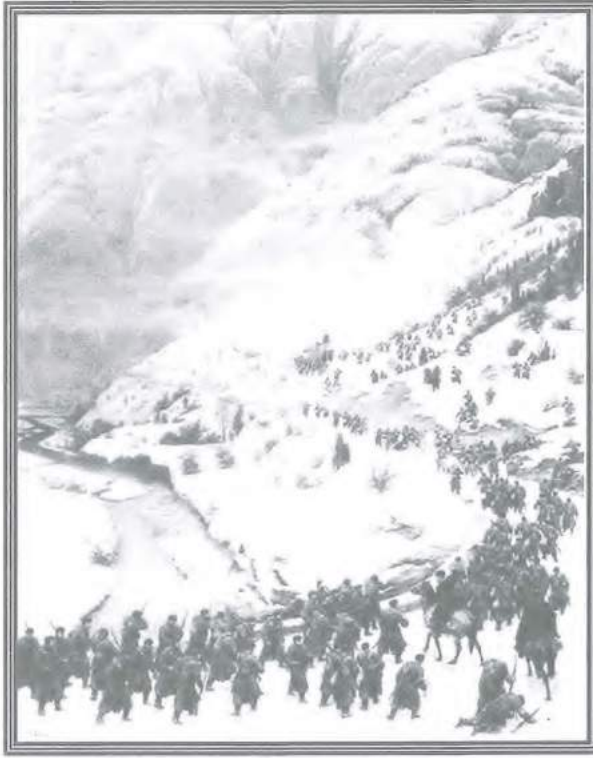
Doğaldır ki, başımızda Enver belası olmasaydı, biz bu kar ve tipiler içinde, biraz da şakalar yapacak bir ortam dahi bulabilirdik!... Fakat bu genç komutanlar, her nedense küçük birliklere komuta etmek merakından bir türlü kurtulamıyorlar!...

Bizler hep, tıpkı kulağı çekilecek diye korkan üvey evlatlara benziyorduk!... Her durumda, Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın azarlaması ile karşılaşabilirdik!... Enver'den mi ürküyorduk, yoksa kanundan ve Allah'tan mı korkuyorduk, kanıtlamam mümkün değil!..."

Birlikler ilerledikçe gerekli telefon hatları çekilmiş olmasına rağmen, malzeme ve bilgili personel yetersizliğinden bir türlü konuşma yapılamıyor, birlikler arasında gerekli haberleşme sağlanamıyor-

Rus piyadeleri karşı saldırıda

Rus takviye birlikleri cepheye doğru ilerlerken

du!... Bu arada daha harekâtın ilk gününde, keşif, güvenlik ve savaş bölgelerini gösteren gerekli bilgiler birliklere ulaştırılamamış ve bu durum özellikle tümenler ilerledikçe, birliklerin birbirleri ile ya karışması ya da kopması ile sonuçlanmıştır. Hele hele harekât emrini alamayan bazı alaylar yerlerinde kalmışlardı. Diğer birlikler ise kısmen de olsa harekâta başlamışlardı. Hatta başlarda rastladıkları zayıf düşman birliklerini püskürterek ilerlemeye başlamışlardı.

Bu gelişmeler üzerine **General İstomin, 22 Aralık 1914 günü General Bergman'a telgrafla şu bilgileri aktarır:**

"Türkler, bize karşı Sivriçay yönünde saldırıya başlamıştır!... Casusumuzun verdiği bilgiye göre bir kolordudan az olmadıkları anlaşılmaktadır!... Düşmanın üç topu devre dışı bırakılmıştır!... Kayıplarımız henüz saptanamamışsa da, 50 askerden aşağı değildir!... Oltu'daki güçlerimizi desteklemesi için gönderilen alay saat 11.00'da Oltu'ya varacaktır!... Yaptığım keşiflere göre, benim karşımda bir kolordunun bulunduğu anlaşılmıştır!... Eşya ve ağırlıklarımın geriye gönderilmesini sağlayana kadar karşı koyacağım!... Bununla birlikte İd'de kalmış olan birliklerin Komutanı Albay Kutaledze'ye, hemen çekilerek bana katılmasını emrettim!... Eğer burada düşmanı durdurmayı başarırsam, İd'i geri almaya çalışacağım!..."

Oldukça soğuk, sisli, tipili ve kalın bir karla kaplı arazide Ruslarla yapılan bu ilk çatışmalar sırasında, geri çekilmeye çalışan Rus Birliği Komutanı Gürcü Albay Kutaledze ve 750 askeri esir alınmıştır. Gürcü Albay Kutaledze sorguya çekilirken, kendisini tutsak alan Türk askerlerini büyük bir şaşkınlıkla izliyordu. Paçavralardan farksız elbiseler içinde tir tir titreyen, saçı sakalına karışmış, bitkin görünüşlü savaşçılara yenik ve tutsak düşmesinin ezikliği içindeydi.

Sorgusu yapılırken, bir ara Albay Hasan Vasfi Bey'e Türkçe olarak şöyle seslenir: ***"Siz bu giysilerle, bu çarıklarla nereye gidiyorsunuz? İleride müthiş bir kış ve kar var!..."*** Bir Müslüman

Gürcü olan Albay Kulaledze, anlaşılan padişahın yayınladığı "**Cihat**"tan etkilenmemişti. Hâlbuki Enver Paşa, Kafkasya'nın fethi planını yaparken Kafkasya'daki Müslümanların ayaklanacaklarını ve Rusları arkadan vuracaklarını düşünüyordu.

İlk kurtarılan yer Erdos olmuştur. Aslında Ruslar bu bölgeyi daha öncesinden boşalttıkları için pek öyle bir sıcak çatışma ortamı da olmaz. Hatta ardından Rusların, önceden tamamını yakarak terk ettiği Yeniköy'e de girilir. İlerleyen bazı birlikler de Narman'a yaptıkları ani bir baskınla Rusları buradan attığı gibi, birkaç esir, bir miktar erzak ve cephane ele geçirmiştir. Ancak bu baskınlar ve çatışmalar sonunda, ilk etapta 60 şehit ve 200 den fazla yaralı verilir. Ancak her şeye rağmen, askerlerin yanındaki yiyecekleri çok azdı. Daha çok köylerde yapılan yufka ekmeklerle idare etmek durumunda kalmaktaydılar. Zaten giyimleri de böyle bir kış harekâtı için gerçekten çok yetersizdi.

10 ncu Kolordu da daha hareketinin birinci gününde gerçekten çok yorgun düşmüştür. Kolordunun birlikleri, yürüyüşlerini esasen birer izden başka bir şey olmayan yollar üzerinden gerçekleştirmek zorunda kalmışlardı. Birlikler arasında haberleşme kopmuş ve aralarındaki bir türlü irtibat sağlanamamıştır. Diğer taraftan harekâtın başarısı için ön şart olarak görülen 10 ncu ve 9 ncu Kolorduların haberleşmeleri ve beraberlikleri daha işin başından beri eksikli ve hatta olumsuz bir durumdadır. Bu durum karşısında Enver Paşa'nın; "**Kolorduların birbirleri ile daha sıkı irtibatta bulunmaları**" emri de havada kalmıştır.

Bugünün yapılan harekâtı sonunda Ruslara göre yansıtılan durum şöyledir: **Oltu Birliği Komutanı General İstomin, Mecingert'te bulunan General Bergman'a gönderdiği telgrafta şöyle demektedir:**

"Osmanlı güçlerinin ilerlemeye başladıklarını, Oltu'ya doğru ilerleyen Osmanlı birliklerinin bir kolordudan az olmadığını ve Osmanlıların çok şiddetli saldırıları karşısında zorunlu olarak geri çekildikleri!..."

Sarıkamış grubu komutanı olan General Bergman ise, Osmanlıların bu havada böyle büyük bir çevirme harekâtı yapacağına hiç ihtimal vermemekte, bunun bir aldatmaca olduğu inancını taşımaktadır.

23 Aralık 1914 günü, 9 ncu Kolordu bölgesinde yapılan ilk günkü çatışmalarda ele geçirilmiş olan Rus askerlerinden elde edilen bilgilere göre, Rus birlikleri ile 300 kişilik bir Ermeni çetesinin geri çekilmekte olduğu öğrenilmiştir. Bu çekilmeyi de karantina ve hudut kışlalarını yakarak gerçekleştirmişlerdir. Ancak şu ana kadar, Telgraf Bölüğü'nün ordu karargâhı ile bir telefon bağlantısı kurma çalışmaları sonuçlanamamıştır. Bu sebeple birliklerle Genel Karargâh arasında kurulması gereken irtibat, daha ilk günden itibaren kopuktur. Bu irtibat, kolordular arasında dahi sağlanamamış olduğundan, her kolordu kendi inisiyatifi içinde hedefler belirlemekte ve zaman zaman kolordulara dâhil

Karlar altında nöbet tutan bir Rus askeri

birliklerin de birbirleri arasına karışmalarına sebep olmaktadır.

Diğer önemli husus da, askerlerin yetersiz ve hatta hiç derecesindeki beslenme durumunda olmalarına karşılık kendilerine devamlı bir şekilde; "**Her türlü gıda ve gereksinimin geriden gelecek ikmallerden beklenmemesi gerekir. Tüm gereksinim ileride kavuşulacak nimetlerle giderilecektir!...**" diye telkin edilmektedir.

29 ncu Tümen Komutanı Kurmay Albay Arif (Baytın)'ın anlatımları:

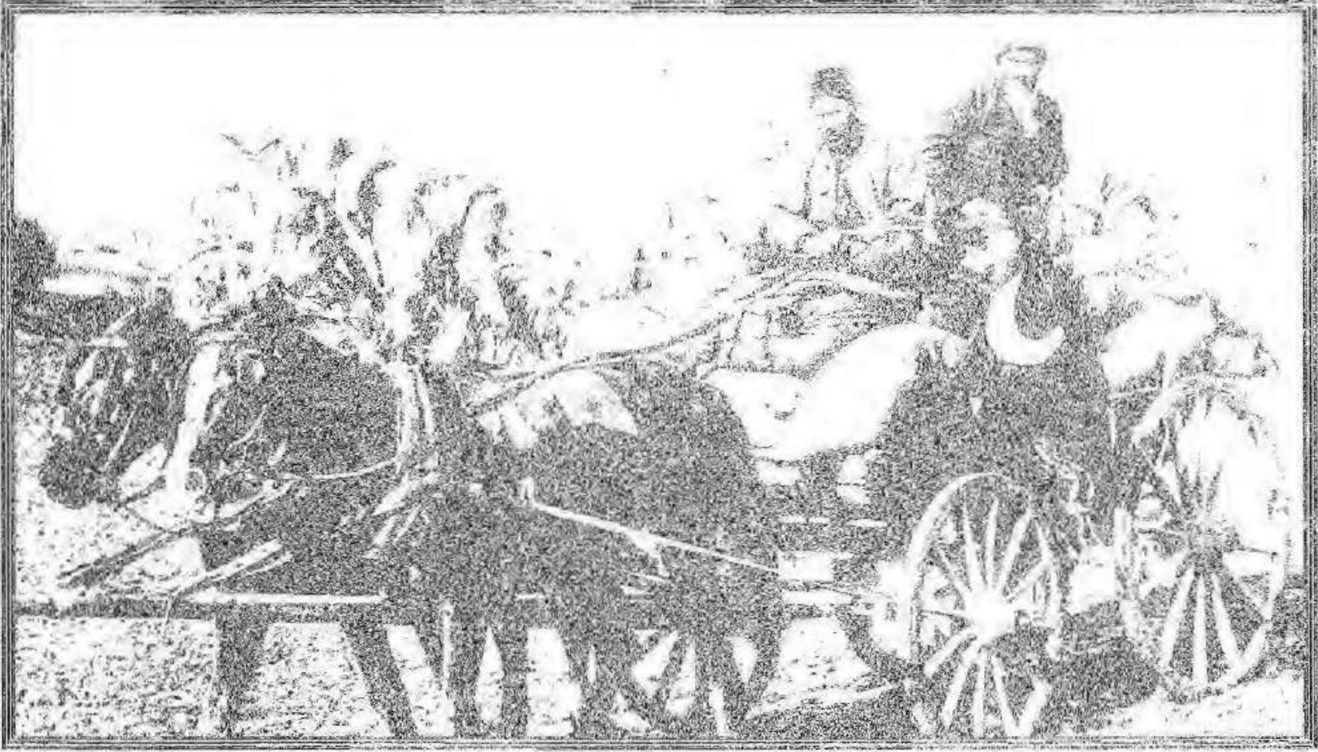
"Sabahleyin erkence keşfe gönderilmiş olan Süvari Bölüğü, 40 kadar Rus askerine rastlayarak derhal hücuma geçmiş ve birkaç Kazak askeri ile 6-7 kadar hayvanı esir almışlar!... 29 ncu Tümen Birlikleri, birkaç günden beri ileri yürüyüşle Rus arazilerine yaklaşmış ve bugün yapacağı ileri hareketle de hududu aşacağından bütün subay ve askerlere;

"Askerlerim, Evlatlarım!...

Günlerden beri karlı dağlar aşarak, savaşlar yaparak geçtiğiniz bu köyleri artık geride bırakıyoruz!... Bugün ve yarın hududu aşacağız!...Allah'ın yardımı ile ordumuzun fedakârlığı ve sizlerin kahramanlığı sayesinde, hududun ötesinde kalmış olan din kardeşlerimizin kurtulması yakındır!...Bu suretle sıkıntı ve meşakkatimizin mükafatını görecek ve sayısız nimetlere kavuşacaksınız!... Bizlerden gayret ve Allah'tan muvaffakiyet!... İleri!..." diye birkaç söz söyledim ve birlikleri, saat 09.15'te, Bardız yönüne yönlendirdim!...

Geceleyeceğimiz köylere vardığımızda, 55-60 kilometre uzunluğundaki bir mesafeyi üç günde aşmış ve böylelikle ilk görevimizi başarmış oluyorduk!... Bugünlerde hava açık ama her taraf karla örtülüydü. Güneşin sıcağı ile öğle üzerleri eriyen ve cıvıklaşan kar, akşama doğru ince ve soğuk rüzgârların etkisi ile donuyor ve sertleşiyordu. Bu sebepten, askerlerin ıslanan postalları, akşamları kaskatı oluyorlardı!..."

Gerçekten iki gün süren bu harekât başarı ile sonuçlanmıştır. Kolorduların çoğu birliği, emredilen hedeflerine ulaşmışlardır. Rus güçleri, General İstomin kumandasında bin kadar esir bırakarak çekilmiştir.

Elde Türk bayrağı, at arabası ile cepheye erzak taşınması

Özellikle Oltu, 10 ncu Kolordu tarafından işgal edilip kurtarılmıştır. İşte o günlerin panoramasını çizen **Rus Orduları Başkomutan Vekili General Nikolski** tarafından kaleme alınan satırlar;

"Oltu birliği ani baskın tarzında bir saldırı ile karşı karşıya kaldığından bozguna uğramış ve bu suretle Osmanlılar tarafından gerçek bir başarı kazanılmıştı!...

Bununla beraber, piyade birliklerimizin şiddetli direnişi ile Osmanlıların Oltu önünde üç saat kadar durdurulması mümkün olmuş, böylelikle Oltu'nun tahliyesi sağlanabilmiştir!..."

O günlerin durumuna bir göz de **Rus Ordusu Kurmay Başkanı Albay Maslofski**'nin aşağıdaki yazısı ile atalım:

*"**Sarıkamış** Grubu Komutanı General Bergman, Osmanlıların artık meydana çıkan bu kuşatma harekâtına önem verilmesini arzu etmiyordu!... Osmanlıların bu bölgede büyük güçlerle ortaya çıkmasının mümkün olmadığında ısrar ediyordu!...*

Bu yüzden bu muhtemel büyük felâketin önüne geçilmek üzere, Tiflis'teki General Mişyalevski'den, Grup Kumandanlığı'nı kendi üzerine alması ricasında bulunduk!..

General Mişyalevski, General Bergman'a durumun vahametini, Oltu Birliği'nin Osmanlıların saldırısı karşısında orayı terk ederek Ardahan'a doğru çekilmeye mecbur kaldığını, aynı zamanda Ermeni Tabur Komutanı Keri'nin artçı güçlerinin, Osmanlılar tarafından kuşatılarak esir edilmesine dair gönderilen rapora rağmen aynı düşüncede olup olmadığını sormuştu!..Grup Kumandanı General Bergman'ın kendi düşüncelerinde ısrar etmesi üzerine, General Mişyalevski, **Sarıkamış** *Grup Komutanlığı'nı kendi üzerine almıştır!..*"

Gerçi Oltu'nun kurtarılması sırasında 3 top ile 2 makineli tüfek ele geçirilmişse de, buranın bir ikmal merkezi olduğu da sonradan anlaşılmıştır. Bunun en güzel anlatımını ve o günlerdeki askerin ve hatta kumandanların içinde bulundukları havayı açığa çıkaran, **9 ncu Kolordu Kurmay Başkanı Kurmay Albay Şerif** (İlden)'in satırlara dökülen anlatımları:

"10 ncu Kolordu Karargâhı, 23 Aralık 1914 günü akşama doğru Oltu'ya girdi!.. Asker mağazaları yağma etti!.. Kolordu Komutanı Hafız Hakkı Bey, bazı komutanlara, askerin şevk ve hevesini artırmak için şehri yağma etmelerine göz yummalarını tembih etmiş!.. Bu söylenti, Oltu'ya ilk giren tümenlerin subaylarından duyurulmuştu!... Ticarethanelerden sokaklara dökülen ipekli, yünlü kumaşlar, yağ ve bal lekeleri ile kirletilmişti!... Oltu'da orduyu günlerce besleyebilecek çok güzel yemek ve erzak depoları, düzen kuruluncaya dek, ne yazık ki bu yolla yok edildi!.."

23 Aralık 1914 günü, Oltu'da yapılan savaşta, iki top, iki makineli tüfek ve 1000 civarında Rus askeri esir alınmıştır. Kolordu Komutanı Albay Hafız Hakkı Bey, Oltu'yu bir an önce işgal etmek için, 30uncu Tümen'in bazı alaylarının çevikliğini artırmak için askerlerin çanta ve kaputlarını Kaleboğazı mevkiinde bıraktırmıştı. Ancak böyle soğuk günlerde değil kaputları çıkarmak, tam aksine ilave ısınma önlemleri almak gerekiyordu. Bu durum askerler arasında ilave hastalanmalar ve ölümlerin artmasına sebep olmuştu. Bu durum karşısında adeta çaresiz kalan 30 ncu Tümen Komutanı, bu sefer 10 ncu Kolordu Komutanlığı'ndan acil bir şekilde çanta ve kaput yetiştirilmesi talebinde bulunmak zorunda kalmıştı.

Ancak, saldırıdan ve alınan sonuçlardan çok memnun bulunan Albay Hafız Hakkı Bey, Ordu Komutanlığı'na gönderdiği raporunda: *"Uzatmayı gereksiz kılacak"* önerilerini tekrarlamıştır. Bu öneriler, hedef olarak belirlenen **Sarıkamış**'a varışı geciktirmekten başka bir işe yaramamaktadır. Oysa kaybedilebilecek olan çok değerli zaman, Ruslara **Sarıkamış**'ta yığınak yapmak için yeterli zamanı tanımak anlamını taşımaktadır. Bu arada, birlikler arasındaki haberleşememe durumu o kadar büyük boyutlara varmıştır ki, **"İki Türk alayı, Oltu Boğazı'nda karşılaştıkları bir sırada, düşman zannıyla, birbirleri ile karşılıklı ateşe tutuşmak"** gibi gerçekten çok üzücü ve acıklı bir sonuç da üret-

miştir. Ancak dirayetli bir subayın durumu kavraması ile bu çatışma boyutları daha da büyümeden önlenmiştir.

9 ncu Kolordu Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Şerif (İlden)'den yansıyanlar:

"Yanlışlık kısa sürede anlaşılmıştı!... Bu kez her iki tarafın avcı kolları yukarıda birbirlerine doğru koştular, kucaklaştılar ve öpüştüler!... Koca bir hat boyunca karşılaşan bu öz kardeşler, çocuklar gibi ağlamaya başladılar!... Bu tanımlanamaz, yürek paralayıcı bir görüntüydü!... Ben saat tutmuştum!... Biz, tam dört saat karşımızdaki 32 nci Tümen'le savaşmıştık!...

Bu yanlışlığı bana anlatan, aklına, namusuna güvendiğim subayım, bu korkunç olayda, kendi bölüğünden yüz askerin şehit ve yaralı düştüğünü söyledi!... Geleneklere uyularak, resmi belgelerde tam anlamı ile gizli tutulmuş olan bu olaydaki kayıplarımızın tutarının 2000 askere ulaştığını askeri görevlilerden bir arkadaşım anlattı!..."

Ancak o günlerin tüm bu olumsuzlukları arasında en önemlisi, askerin gıdasız ve aç kalması, ön plandaki yerini koruyordu. Özellikle çok kötü doğa ve hava şartlarının getirdiği olumsuzluklar hat safhaya gelmiştir. İşte o günlerin bu sıkıntılarını bir defa da **3 ncü Ordu, Süvari Tümen Kom. Albay**

Cephe gerisinden doğu cephesine asker takviyesi

Aziz Samih (İlden)'den dinleyelim:

"Erzurum'da, ordu merkezinde, soğuk gerçekten çok fazlaydı!... Havada kar zerreleri uçuşuyor, yapıştığı yerlerde kalıyordu!.. Ardından hepsi de toplanıyor ve çoğalıyorlardı!...Telgraf telleri kalın ve beyaz bir hat olmuş!... Ağaçlar, gelin gibi beyazlara bürünmüş!... Hayvanların her kılının ucunda bir kar ve buz zerresi oluşmuş!... Hayvanların neredeyse tamamı kır renkte görünüyor!...11 nci Kolordu, erzak kalmadığından çabuk yetiştirilmesi için adeta feryat ediyor!... Menzil araçları yeterli değil!... Vali Bey, bir defalık 150 bin kilo erzağı halkın sırtında taşımayı üzerine aldı!... Erzurum halkı, denenmiş vatan sevgileriyle, bu yükü taşımayı seve seve kabul ettiler!... 30 kiloluk torbalar yaptırıldı!... Okul çocuklarının sırtlarında un torbalarıyla Hükümet Konağı önünden hareket etmelerindeki fedakârlık ve hamiyet örneği, herkesi ağlattı!..."

Savaş cephesinde Ruslar, Oltu'yu Osmanlılara bırakmıştır. Aynı zamanda, 10 ncu Kolordu karşısında savaşan birliklerini de çekmek zorunda kalmıştır. Osmanlı güçlerinin büyük bir saldırıya girişmiş olduğu, Rusların Oltu Birliği Komutanı tarafından, **Sarıkamış Grubu Komutanı General Bergman'a; "İtiraf etmek çok elem vericidir!..."** cümlesiyle başlayan telgrafına rağmen, General Bergman bu raporları ciddiye almamakta ısrarlıdır.

İşte o günlerin **Rus Ordusu Kurmay Başkanı Albay Maslofski**'nin durumu ve özellikle **Sarıkamış**'ın olağanüstü önemini gözler önüne seren ve belirleyen cümleleri ve anlatımları:

"**Sarıkamış** *için endişe etmemiz doğaldır!...* **Sarıkamış, Sarıkamış** *Grubu'nu geri ile irtibatta bulunduran yegâne demiryolu merkezidir!... Grubun bütün malzeme, cephane ve yedek eşyası ile hastaneler hep* **Sarıkamış***'ta toplanmıştır!... Aynı zamanda* **Sarıkamış***, Tiflis'ten, Kars vasıtasıyla hududa kadar uzanan tek şosenin üzerindedir!... Bütün* **Sarıkamış** *Grubumuzun, Pasinler Ovası'nda, yani 11 nci Osmanlı Kolordusu'nun saldırıya geçerek, bizi* **Sarıkamış***'tan çok uzaklaştırması, yardımlaşma konusunu oldukça zora sokmuştur!...***Sarıkamış** *gittiği takdirde, durumun artık içinden çıkılması imkânsız bir hal alacağı da şüphesizdir!..."*

Gerçekten **Sarıkamış**'ın Osmanlı güçlerinin eline geçmesi Ruslar için çok büyük tehlikeleri de beraberinde getirecektir. **Sarıkamış** Grubu Komutanı General Bergman'ın, yapılan *"Osmanlı güçlerinin büyük bir harekâta geçtiği!.."* yönündeki uyarıları dikkate almayan tutumu, Tiflis'teki Genel Karargâh'ta bulunan komuta kademesini endişelendirmiştir.Kafkas Ordusu Başkomutan Yardımcısı General Mişlayevski, Kurmay Başkanı General Yudenic ve Harekât Şube Müdürü Kurmay Albay Maslofski, derhal cepheye hareket etmeye karar verirler. Çünkü Osmanlı 3 ncü Ordusu, iki gündür **Sarıkamış** Kuşatma Harekâtı'nı sürdürmektedir ve buna karşılık olarak Rus Ordusu bu harekâtı önleyebilecek hiçbir önlemi almamış bulunmakta ve her geçen zaman Osmanlı Ordusu yararına akmaya devam etmektedir.

24 Aralık 1914 gününe gelince; bir gün öncesinde değişik cephelerden edinilen esirlerden alınan bil-

Kafkas Cephesi Komutanı General Yudenich – Prens Orlof ve iki subay ile

gilere göre, Rusların, 3 ncü Ordu'nun kuşatma harekâtının başladığını hâlâ fark etmedikleri anlaşılmıştır. Ancak, ileri harekât için haritada araba yolu olarak gösterilen yollar genellikle çok engebeli, dar ve kaygan olduklarından piyade güçler ancak tek sıra halinde yürüyebilmektedirler. Ordu Komutanı Enver Paşa ve karargâhtaki subaylar, 8 nci Kolordu ile birlikte Bardız'a (Gaziler) doğru yola çıkarlar. Ancak yollar dik ve karla örtülü olduğundan hayvanların ayakları devamlı bir şekilde kaymaktadır.

9 ncu Kolordu Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Şerif (İlden)'in anlattıkları, o günlerde as-

kerlerin durumunu gösteren acıklı bir örnektir:

"Askerlerin sırtında ince bir kaput, ayaklarında çarık vardı!... Bunu Başkomutan Vekili, Genel Kurmay Başkanı ve Harbiye Nazırı olan Enver Paşa Hazretleri gördü ve bildi!... Bilerek ve anlayarak ileri yürüyüş emrini verdi!... 28 nci Tümen'in başına Enver Paşa bizzat kendisi geçti!... Dağa, taşa çarptı!... Zorla yürüttü!... Teker teker yürütme olanağı bile olmayan karlı ve buzlu yollardan koşturarak sürdü!... Akşam olunca da artık yürüyemeyerek tümeni Terpink'te bıraktı!... Enver Paşa, 5-10 atlısını önüne ve tüm kurmaylarını arkasına takarak, hiç bilmediği ve tanımadığı bu yalçın arazide karanlıklar içinde Bardız'a (Gaziler) doğru başını almış yürümüştü!... Eğer yol üzerinde tesadüfen 5-10 özverili Rus bulunsaydı, tüm karargâhı canlı ya da cansız kökünden koparıp atması işten sayılmazdı!... Yol o kadar sarp bir boğazdan geçmekteydi ki!...

Hele hele Bardız'a (Gaziler) girerken karşılarına iki Rus nöbetçi çıksaydı, bu karanlık gecede neler olacaktı? Bu paşalar, beyler nereye döneceklerdi? Ben size hemen cevap vereyim: Enver Paşa mahvolurdu!... Geri dönemezdi!... Kesinlikle 5-10 karargâh süvarisiyle Ruslara gece hücumu yapmaya kalkışırdı!... Tüm bu olumsuzluklara karşın, yolda rastladığımız bir köylü, 28 nci Tümen askerlerinin Bardız'a (Gaziler) girmiş olduğunu müjdeledi!..."

Gerçekten 29 ncu Tümen, karşısına çıkan 300 kadar Rus askerini saat 15.30 sıralarında geri püskürttükten sonra Bardız'a (Gaziler) girmişti. 29 ncu Tümen'in oraya varması için geçmesi gerekli olan 55-60 kilometrelik yolu, üç gün içinde hiç durmaksızın sürdürmüştür.Günlük yürüyüşleri en azından 20 kilometre olan bu ileri yürüyüş sırasında, yol boylarında bir çok hasta, yaralı askerlere ve donmuş cesetlere rastlamışlardır!... 17 nci Tümen'e gelince; onların hareketi de çok zorlu şartlar altında yapılmıştır. Tümen yürüyüş sırasında şiddetli bir tipiye yakalanmış, bölüklerdeki askerler yarı yarıya dağılmıştı. Geride kalanların bir kısmı da dağ yamaçlarında donmuşlardı!... Aslında 9 ncu Kolordu, mevsimin getirdiği bütün güçlükleri yaşamaya başlamıştır. Bunun dışında, her türlü harita noksanlığı, irtibat kopukluğu daha ilk günlerden itibaren birçok olumsuzluğun sebebi olmaktadır. Bu sebeple özellikle tümenler, birlikler arasında büyük bir irtibat kopukluğu yaşanmaktadır.

3 ncü Ordu Karargâhı'nda, başta Enver Paşa olmak üzere tüm kurmay heyeti, yaptıkları planla, **25 Aralık 1914** günü **Sarıkamış**'ı ele geçirmeyi hedeflemişlerdi. Yani bu hedefin gerçekleşmesi için topu topu bir gün kalmıştır. Gerçi ele geçirilen Bardız (Gaziler), **Sarıkamış**'a bir günlük mesafededir. Bu durumu o günlerde silahlı kuvvetlerimizde görevli komutan ve subaylarımızın ağzından dinleyelim.

29 ncu Tümen Komutanı Kurmay Albay Arif (Baytın)'ın anlatımları:

"Bardız'a (Gaziler) girilince, kilise kulesine çekilmiş Rus bayrağının sallanmakta olduğu görülmüştü. Ancak etrafta yapılan tüm araştırmalara rağmen kimseye rastlanmamıştı. Bizim taraf köylülerin verdikleri bilgilere göre, Rus bölüğünün askerleri, kızaklara bindirilerek gerideki bölgelere sevk edilmişlerdi. İlk işimiz Bardız'ı (Gaziler) işgal düzenini

El bombası atan Mehmetçik

kurmak, ikinci işimiz de benliğimizi şiddetle saran arzu ve heyecan sebebiyle kilise kulesindeki bayrağı indirmek ve yerine sevgili ve şanlı bayrağımızı çekmek oldu.

*Bilmem ne şekilde itiraf etmek gerekir? Böyle bir başarıya sahip olarak bayrağımızı kuleye asma fırsatı bulacağımızı tahmin ve ümit etmemize rağmen, ne yazıktır ki koskoca tümenimizde bir tek Türk bayrağı yoktu!... Hemen Rus bayrağı indirilerek yerine 85 nci Alay Sancağı dikildi ve kuleye çıkan Tabur İmamı tarafından ezan okundu!... Dualar edildi!... Bardız'ı (**Gaziler**), hiçbir binası tahrip edilmemiş, eşyaları kaçırılmamış, resmi ve özel dükkân ve ambarları olduğu gibi bırakılmış bir hâlde bulduk!...*

*Rus ordusunun sahip olduğu bolluktan küçük bir örnek olan Bardız (**Gaziler**) ambarlarında, değil tümenimizi, belki de kolordumuzu günlerce idare edecek kadar yiyecek bulunduğunu daha ilk araştırmamızda ortaya çıktı!... Günlerce yarı aç bir halde bulunan birlikleri ele geçen bu ganimetten yararlandırmak ve aynı zamanda mevcut erzak ve eşyayı israf ve heba etmeyerek geriden gelen diğer tümenlerimize de saklamak gerekiyordu!... Bunun için görünürdeki tüm depoları ve mağazaları muhafaza altına aldık!... Bu arada subaylar ve kumandanlar da dükkânlarda bulunan şeker, çay ve konservelerden paylar almışlardı!... Herkesin cebine ve çantasına koyduğu bu gibi nevale, **Sarıkamış** ormanlarında sürecek olan yaşam savaşlarında yardımcı olacaktı!..."*

8 nci Kolordu, 83 ncü Alay Komutanı Binbaşı Ziya (Yergök):

Öğle ile ikindi arası Bardız'a (Gaziler) vardık. Bardız şimdiye kadar gördüğümüz köylerin en mamuru ve en güzeli!... Düzenli yapıları ve minareli bir camii var!... Minareye çan asıp, kiliseye çevirmişler!... Bizimkiler hemen çanı indirip, yeniden cami yaparak ezan okudular!...Burada erzak gerçekten çok bol-du!... Fakat buraya ilk giren 28 nci Tümen, balını, kaymağını, ondan sonra gelen 17 nci Tümen de geri kalanını almış!... Bizim tümene ise kimi artıklar kalmıştı!..."

9 ncu Kolordu Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Şerif (İlden):

"Enver ve yanındaki kadro, tam 14 saat at üstünde yol tepmişlerdi!... Karargâh geceleyin Bardız'a (Gaziler) girdi!...

Enver Paşa

Rus süvari birliğinin karşı saldırısı (The Illustrated War News Gazetesi)

Karşıladık!... Kendilerine yer gösterdik!... Beğenmediler!... Bizi yerimizden kovdular!... Yerimize onlar geçtiler!... Biz, başımızda İhsan Paşa Hazretleri olduğu halde sokaklarda kaldık ve güçlükle bir yer bulduk!... Sabahleyin, 8 nci Kolordu Komutanı İhsan Paşa ve Kurmay Başkanı olan ben, Enver Paşa'nın odasına çağrıldık!... Gittik, bir süre Karargâh kurmay subayları ile görüştük!... Karşımıza çıkan Alman subaylar bize, 10 ncu Kolordu ile bağlantımız olup olmadığını sordular!... Kendilerine; "Yoktur!..." cevabını verince kızdılar ve "Yoktur ne demek? Göreviniz değil miydi?" deyince, biz de; "Biz dün sabahtan beri yoldaydık!... 10 ncu Kolordu'nun hangi yollardan yürümesi gerektiğini henüz burada öğrendik!... Tek keşif aracımız olan süvari bölüğümüzü dünden beri 10 ncu Kolordu'nun önüne gönderdik!... Bu ana dek, ne kolordunun ve hatta ne de kendi süvari bölüğümüzden bir haber alabildik!..."

Söylenecek daha çok şey vardı!... Fakat askeri disiplin kurallarına aykırı olurdu!... Bu generale denilebilirdi ki; "Bronsart Paşa!... Senin neden kızdığını ben anlıyorum!... Enver'e çatamıyorsun!... Acısını bizden çıkarmak istiyorsun!... Senin yanındaki arkadaşlar diyorlar ki; Hafız Hakkı emir dinlememiş, başını almış, tümeniyle Ardahan yönüne saldırmış!... Sen söyle, böyle bir durumda biz ne yapabilirdik? Bugün 14 saat at sırtında Türklük aşkına perişan düştüysek suç benim mi?

Ardından Enver Paşa'nın odasına çağrıldık!... Odaya Bronsart ve Feldman da geldiler!... Enver Paşa, son alınan bilgiler gereğince **Sarıkamış**'ta

Allahuekber Dağları'nda karlar üstünde donmuş kalmış askerlerimiz

Rusların bir iki bölüğünden fazla bir gücü olmadığını, henüz 10 ncu Kolordu'dan bir haber alınmamış olmakla birlikte Hafız Hakkı Bey'in gece, gündüz yürüyerek yarın ***Sarıkamış****'a varacağına inandığını söyledikten sonra, bir de bizim düşüncemizi sordu!... İhsan Paşa şu karşılığı verdi: "Paşa Hazretleri!... Bu akşam, 29 ncu Tümen'in sevincini kendiniz gördünüz!... 17 nci Tümen'in yarın öğleye kadar kavuşacağını umarım!... Buna göre 9 ncu Kolordu'dan, şimdilik el altında, 28 nci Tümen'den başka bir kuvvet yok demektir!... Eğer yarın amacınız bir tümenin gücüyle yerine gelecekse, 29 ncu Tümen harekete ve emre hazırdır!."*

İhsan Paşa'nın Enver Paşa'nın karşısındaki durumu gerçekten çok güçtü!... Enver Paşa, yarın kesin olarak ***Sarıkamış****'a yürüyeceğini söylemekle birlikte, bizden görüş istiyordu!... İhsan Paşa'dan sonra Enver Paşa, Almanlara yönelerek görüşlerini sordu!... Harekât Şubesi Müdürlüğü'nü yürüten Feldman, iri ellerini birbirlerine dik ve eğik durumlarla masa üstündeki haritaya vurarak, çok ciddi ve açık bir anlatımla görüşlerini, doğal olarak Almanca, şöyle açıkladı:*

"Düşmanın durumunda büyük bir değişiklik yok!... Dünkü bilgi Rusların ağır bir şekilde kuzeye doğru çekildiklerini gösteriyor!... Bizim asıl kararımızı değiştirecek olan tek olay 10 ncu Kolordu ile 9 ncu Kolordu'nun durumlarıdır!... 9 ncu Kolordu, henüz tümüyle Bardız'a (Gaziler) hakim doğu hattında bulunmuyor!... 10 ncu Kolordu'nun ise nerede bulunduğu bilinmiyor!... Buna göre kararım: 10 ncu Kolordu gelinceye dek, 9 ncu Kolordu Bardız'da (Gaziler) bekleyecektir!."

Enver Paşa, bu sefer Kurmay Başkanı General Bronsart'a yönelerek görüşlerini sordu!.. General Bonsart şöyle cevap verdi: ***"Feldman ile aynı görüşteyim!... 9 ncu Kolordu yarın Bardız'da (Gaziler) toplanacaktır!..."*** *Bu görüşlerin hiçbiri Enver Paşa'nın hoşuna gitmedi!... Hafız Hakkı Bey'in bizden önce* ***Sarıkamış****'a gireceğine inandığını söyleyerek, 9 ncu Kolordu'nun da yarın 29 ncu Tümeniyle hareket etmesi emrini verdi!... Hepimiz bu emre uyarak görevlerimizin başına geçtik!..."*

Aslında 9 ncu Kolordu Komutanı İhsan Paşa; **"10 ncu Kolordu'dan henüz bir haber alınamadığı, elindeki kuvvetlerin de amaca yeterli olamayacağı, en azından destek birliklerinin yetişmesi için bir günlük istirahat verilmesi gerektiği!..."** inancıdadır.

Enver Paşa ise; **"Bir an önce Sarıkamış'a gitmek!..."** arzusundadır. Çünkü, **"Hafız Hakkı Bey'in Sarıkamış önünde yalnız bırakılmaması gerektiğine!..."** inanmaktadır. Zaten; **"Şimdiye kadar alınan bilgilere göre, Rusların Sarıkamış'taki güçleri zayıftır. Bu hareketin geciktirilmesi, ikmal imkânları güçlü olan Rusların Sarıkamış'a yığınak yapmalarına olanak verecektir!..."**

Gece Enver Paşa tarafından verilen emir; **"9 ncu Kolordu'nun yarın sabah Sarıkamış'a saldırıya geçmesi!..."**'ni bildirmektedir. Geceden gerekli tüm hazırlıklara başlanır.

"MEHMETÇİKLER DONUP KALMAKTA!..."

Allahuekber Dağları'nın doruklarında donup kalmış askerlerimiz

Tümenin birlikleri aralıksız on beş saat yol yürümüşler, düşmanla temas kurunca da saldırıya geçmişlerdir. Arka arkaya yapılan süngü hücumları ile savaşa savaşa çekilme taktiği uygulayan Ruslar dağınık bir şekilde geri çekilmeyi başarırlar. Çoğu subay olmak üzere, yüzden fazla esir alındığı gibi, bini aşkın silah ve araba ele geçirilir. Bu arada Rus güçleri harekâtın yavaşlamasından ve özellikle gece karanlığından yararlanarak geri çekilmesini tamamlar. Bu arada çok büyük kayıplar da verilmiştir. İşte bu konuda **32 nci Tümen Komutanı'nın 10 ncu Kolordu'ya gönderdiği rapordan** bazı satırbaşları:

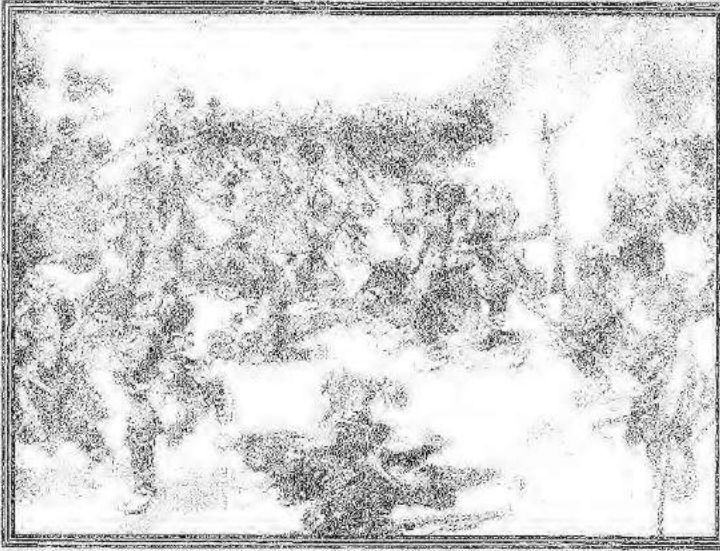
"Bugün tümene yürüyüş doğrultusu olarak verilen yolların bozukluğunu arz ve izah edebilmem mümkün değildir!... On beş saat devamlı olarak yol yürümüş olan tümen birlikleri, uçurumlarla dolu yerlerden geçerek beraberlerindeki topları ilerletmek için taşları kırarak, kazmalarla yolları merdiven yaparak binlerce zorluğa karşı koymuştur!... Tümenin er ve hayvanları son derece yorulmuş olmalarına rağmen hâlâ yürüyüş kudretleri vardır!..."

Bu durumu en iyi anlatanlardan biri de **8 nci Kolordu, 83 ncü Alay Komutanı Binbaşı Ziya** (Yergök) olmaktadır. Şöyle diyor:

"Tümenin yürüyüşü çok üzüntü vericiydi!... Asker, tek kolda, bir metreden fazla karlar içinde, düşe kalka ilerliyordu!...Hava eksi 15-20 derece!... Askerlerin sırt çantalarındaki ağırlıkları 30-35 kiloydu!... Böyle ağır bir yükün altında zahmet çeken askerler, dondurucu soğuğa rağmen ter içinde kalıyorlar ve dinlenmek için yol kenarı-

Rus süvarilerinin karşı saldırısına maruz kalan Askerlerimizin resmi
(The Illustrated War News Gazetesi)

Sarıkamış'ta Rus karşı saldırısı (The Illustrated War News Gazetesi)

na oturuyorlardı!...İşte asıl felâket bu zaman başlıyordu!... Aklı başından gitmiş, canından bezmiş, bitkin bu insanlar, tüfekleri bacakları arasında yere çömeliyor, öylece donup kalıyorlar!... Mübalağa olmasın ama bu görüntüleriyle korkuluk taşlarını andırıyorlardı!...Yol boyunca, bu şekilde donmuş kalmış yüzlerce askere rastladık!... Gittiğimiz yoldan dün gece 29 ncu ve 17 nci Tümenler geçmiş olduğu için, donan askerlerin çoğu bu tümenlerin askerleriydi!... Bu çok zahmetli yürüyüşle, ikindiye yakın bir zamanda ***Sarıkamış****'ın doğu sırtlarına vardık!..."*

Ancak **24 Aralık 1914** günü için saldırının belki de sonucunu değiştirebilecek kadar önemli bir olay yaşanmaktadır. Ruslarla yapılan çatışmalar esnasında 10 ncu Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Nasuhi Bey esir düşmüştür. Yanında bulunan tabur ve bölük komutanlarından bir kısmı da şehit düşmüşlerdir. İşin daha da kötüsü Binbaşı Nasuhi Bey'in yanında bulunan Osmanlı ordusunun kuşatma planları da Rusların eline geçmiş bulunmaktadır. Aynı gün diğer bir talihsizlik de 11 nci Kolordu'da yaşanır. Rus güçlerinden bir bölük, Karabıyık Müfrezesi'ne haber göndererek, gece karanlığında teslim olacaklarını bildirir. Bu haber üzerine Yüzbaşı Ali Tevfik, yanına bir subay daha alarak Rus bölüğünün bulunduğu yere giderler. Biraz sohbetten sonra Ruslar teslim olmak için daha yetkili bir komutanın bulunmasını isterler. Bunun üzerine Binbaşı Kemal iki bölük askerle, Rus bölüğünü teslim almak üzere ilerlerler. Bölükleri toplu halde gören Ruslar, aniden ateşe başlarlar, birçok askeri şehit ettikten sonra da birçok subayımızı esir alırlar. Aynı gün, 18 nci Kolordu Komutanı Hafız Hakkı Bey tarafından yazılan raporda:

"Kolordunun, Enver Paşa tarafından emredilen harekât planının dışına çıkarak, geniş bir kuşatma harekâtına yöneldiği anlaşılmaktadır. Kolordu, yarın 40 kilometre yürüdükten sonra Allahuekber Dağları'nı aşarak, Beyköy bölgesine hareket edecektir."

Rus General Yudenich

Bu yeni harekât planı,

General Yudenic

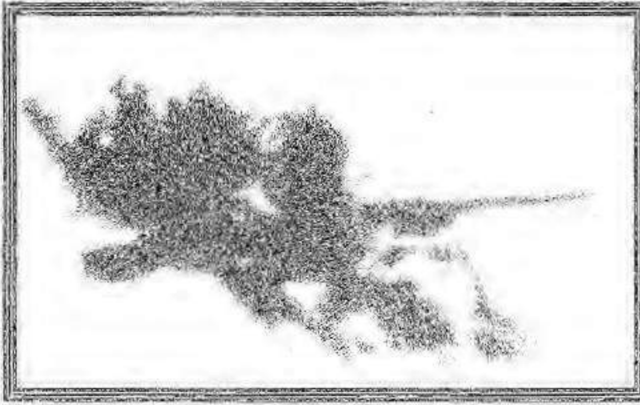
hem çok uzun bir mesafe, hem de çok ciddi bir zaman kaybı demektir. Üstelik böyle zorlu kış şartlarında Alllahuekber Dağları aşılacaktır.

Diğer taraftan Ordu Komutanı Enver Paşa, 10 ncu Kolordu'nun harekâtı hakkında zamanında ve yeterli bilgi alamamaktadır. Israrla; *"9 ncu ve 10 ncu Kolorduları'nın bir an önce Sarıkamış'a yönelerek kasabayı işgal etmelerini ve bir türlü haber ve bilgi alamadığı 11 nci Kolordu ile süvari tümeninin de karşılarındaki düşmanla teması kesmemesini ve böylelikle de o cepheden Sarıkamış'a Rusların güç kaydırmasını engellemesini isteyen emirler"* yayınlamaktadır. Ama ne yazıktır ki bu emirlerin hiçbiri kolordulara zamanında ulaşamamıştır. Aynı zamanda kolordulardan Enver Paşa'ya gönderilen raporlardan da Enver Paşa'nın haberi çoğunlukla olmamaktadır.

İşin bir de Rus tarafına baktığımızda durum şöyledir: O gün yani **24 Aralık 1914** günü, cepheyi yerinden gözlemlemek ve değerlendirmek üzere görevlendirilen General Mişyalevski ile General Yurdeniç ve beraberindeki kurmay heyeti Mecingert'e gelirler. General Bergman'ın da katıldığı toplantıda, Osmanlı güçlerinin harekeileri ile ilgili raporlar değerlendirilir. Sonuçta da Osmanlı 3 ncü Ordusu'nun 2–3 gündür Rus güçlerinin kuzey kanadını kuşatarak imha etmek ve böylece **Sarıkamış**'ı işgal etmek üzere büyük güçlerle harekete geçtiği kanısına varırlar.

General Bergman ise yine bu kanıda değildir. Bu toplantıya katılan Rus Yüzbaşı Steyfon, Osmanlıların yaptıkları kuşatma harekâtı ile ilgili ilk günlerdeki telgrafların **Sarıkamış** Güçleri Grup Komutanı General Bergman'a iletildiğinde, General Bergman'ın telefonla kendisine; **"O haberler fazlasıyla abartılmış ve büyütülmüş haberlerdir!..."** dediğini dile getirmiştir. General Bergman hâlâ; ısrarla *"Osmanlıların bu kuşatma harekâtına önem verilmemesi*

Falkenhayn

Karlar içinde elinde tüfek donarı bir askerimiz

gerektiğini, böyle büyük kuvvetlerle ortaya çıkmış olmalarının imkânsız olduğu, kendisinin başlatmış olduğu saldırının devam ettirilmesi halinde Osmanlı kuşatmasının kendiliğinden duracağını!..." düşüncesinde ısrarla direnmektedir.

İnada varan bu ısrar karşısında General Mişyalevski, **Sarıkamış** Grubu Komutanlığını kendi üzerine alarak üstlenmek durumunda kalır. Planına göre, Osmanlı saldırısına yine saldırı ile karşı verecektir. Komutayı üzerine alır almaz da bir bildiri ile yeni görev taksimini yapar:

"Ordu Komutanı'nın verdiği yetkiye dayanarak Oltu ve **Sarıkamış** *kesimlerindeki birliklerin komutanlığını geçici olarak üstüme alıyorum!...Görev dağılımı şöyledir:*

1. General Bergman komutasındaki 1 nci Kafkas Kolordusu'nun görevi, Aras'ın kuzeyinden saldırarak Köprüköy mevzilerini ele geçirmek ve oradaki düşmanı bozguna uğratmaktır!...

2. General Yudenich'in karma kolordusunun görevi, Pertanos ve Çermik yönlerinde kazanılan başarıları geliştirerek Türk ordusunun kuzey kanadını bozguna uğratmak ve onu Oltu'ya saldıran güçlerinden ayırmaktır!...

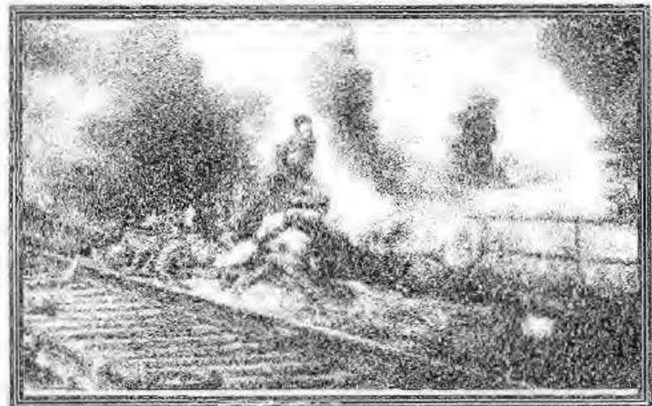
3. Albay Dovgirt'in birliği, Bardız'da (Gaziler) toplanacak ve **Sarıkamış** *yolunu koruyacaktır!...*

4. General İstomin'in birliği, Oltu yönünde hareket edecek ve 3 ncü Kafkas Tugayı ile birleşerek Oltu'yu alan düşmana saldıracaktır!...

5. Ordu Kurmay Başkanlığı görevini geçici olarak General Bolhovitinov yürütecektir!...

6. Vekilim, General Bergman'dır!..."

Ancak toplantının son anlarında Osmanlı ilerlemesi ile ilgili gönderilen *"fevkalade ciddi ve heyecanlı bir çok rapor!..."*, Albay Maslofski'nin de yolladığı, Osmanlıların Bardız'ı (Gaziler) alarak ileri harekâta devam ettikleri, Oltu Birliği'nin ise bu saldırılar karşısında tutunamayarak çekilmek zorunda kaldığı bilgisi ulaşınca, heyecan bir kat daha artmıştır. Ruslar için durum gerçekten çok cid-

Sarıkamış – Kars demiryolu üzerindeki çarpışmalar

-40 derecede nöbet tutan iki Rus askeri

dileşmiş ve endişe verici boyutlara ulaşmıştır.

Bu rapor bilgilerine dayalı olarak General Mişlayevski, aldığı kararlarda bazı değişiklikler yapmak gereği duyar. Gündüz vakti verdiği karşı saldırı talimatını, yeni bir telefon emri ile durdurur. Aras Nehri'nin kuzeyindeki **Sarıkamış** Grubu birliklerinin süratle geri çekilerek, bir kısmının savunmaya geçmesini ve diğer bir kısmı ile de **Sarıkamış**-Bardız bölgesine gönderilmesini ister. Rus güçleri, Osmanlıların başlatmış oldukları Kuşatma Harekâtı'nın ciddiyetini nihayet anlamışlardır. İlk işleri, **Sarıkamış**'ı kurtarmak için acil önlemleri almaya başlamak olur. Mümkün olduğu kadar çok birlik, **Sarıkamış**'a çekilecektir.

İşte **Rus Ordusu Kurmay Başkanı Albay Maslofski**'nin o günleri anlatan satırlarından birkaçı:

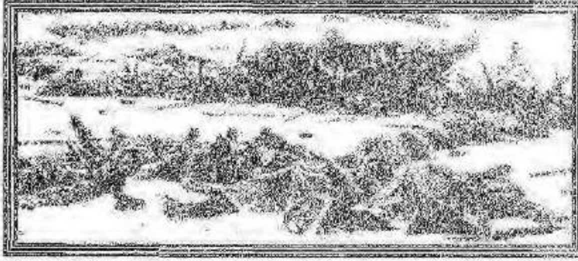
"General Mişlayevski, gönderdiğim raporlar sonucu derhal fikrini değiştirmiş ve saldırıya geçen Osmanlılarla mücadeleye devam etme imkânını görmemeye başlamış olduğundan, bütün ***Sarıkamış*** *Grubu birliklerinin* ***Sarıkamış****'a çekilmelerini ve bu çekilme mümkün olmadığı takdirde, Kağızman üzerinden geri çekilmelerini emretmişti!..."*

25 Aralık 1914 günü gelmiş çatmıştır. Enver Paşa ve beraberindekiler 10 ncu Kolordu'dan hala haber alamamış olmalarından tedirgindirler. Aslında o gün için yaptıkları plana göre 8 nci Kolordu, Soğanlı Dağları'nın geçitlerini ele geçirerek **Sarıkamış**'a girecek, telgraf ve telefon dairesini, istasyonu ele geçirerek demiryolunu tahrip edecektir. İşte yeni günde, komutanların düşüncelerinin **8 nci Kolordu, 83 ncü Alay Komutanı Binbaşı Ziya** (Yergök)'ün satırlarına yansımaları:

"25 Aralık 1914 günü sabah kahvaltıdan sonra, Kolordunun Birinci Şube Müdürü Kurmay Binbaşı Merzifonlu Ömer Lütfü Bey geldi!... Kendisi ile karşılıklı konuştuk!... Söze ben başladım:

- Ne emir getirdiniz? Söyleyin yazalım!... Hayırlı, müjdeli olmalı!...

- Bundan sonra erzak ve malzeme beklemeye-

Öbek öbek yatan şehitlerimiz

ceksiniz!... Düşmanı süngü hücumu ile tepeleyeceksiniz!... Bunun için cephaneye gereksinimiz yoktur!... Erzakınız da köylümüzden, düşman arazisinde onların ambarlarından ve düşman köylerinden sağlanacaktır!...

- Şaka etme!... Hiç cephanesiz savaş yapılır mı?

- Şaka etmek için bir sebep yok!... Başkomutanlığın emri böyledir!... Ne yapalım? Ağır ve yapılamayacak bir öneriyle dahi karşılaşsak yapmaya çalışacağız!... Gideceğimiz yönde yük ve binek hayvanları bile zor geçer!... Her taraf karla kaplı!... Araba kolları, sahra topları Oltu üzerinden sevk edilecektir!... Sözün kısası; kendiniz kendi başınızın çaresine bakacaksınız!...

Bu emri verdikten sonra da yanımızdan ayrıldı!..."

Enver Paşa, sabah saat 10'da; 9 ncu Kolordu Komutanı, Kolordu Karargâhı ve 29 ncu Tümen'le birlikte hareket ederler. **HEDEF SARIKAMIŞ**'tır!..

Hava açıktır!... Yağış yoktur!... Soğuk bir gün evveline göre biraz daha azalmıştır!... Yaylaya kadar olan yol, 40 santimetre kadar bir karla kaplıdır!... Oldukça dik bir tırmanışı gerektirmektedir!... Yol kaygan, donmuş ve dardır!... Birlikler çok büyük zorluklarla, ağır ağır ve tek sıra halinde ilerleyebilmektedirler!... Bu yüzden yürüyüş derinliği uzadıkça uzar!..

Enver Paşa, yanında kurmayları, karargâhındaki askerler ve 5–6 süvari ile yolda tümenin de önüne geçerler. Kızılkilise Köyü'ne yaklaştığında köyü kuşatır. Köyün Ruslar tarafından terk edildiği anlaşılınca, köye yine önce kendisi ve yanındaki askerlerle girer, on dakika sonra da 28 nci Tümen girer!... Bir Hıristiyan köyü olan bu köyde bol miktarda yiyecek, arpa ve saman ele geçirilir!...

9 ncu Kolordu K. Başkanı Kurmay Yarbay Şerif (İlden) şöyle anlatmaktadır:

"Tümenin öncü avcıları, Kızılkilise'ye vardılar ve geçtiler!... Yaylaya çıktıktan sonra öncüler ile büyük bölüm arasındaki mesafe kısalmış göründü!... Bu

Allahuekber Dağlarında karlar üstünde donmuş kalmış askerlerimiz

nedenle büyük bölüm, öncüye mesafe kazandırmak için köyde mola vermek zorunda kalmıştı!... Bu sıra Başkomutan Vekili Enver Paşa, 29 ncu Tümen Komutanı Albay Arif Bey'e kaba bir tavırla: "Niçin durdunuz? Ne bekliyorsunuz?" dedi!...

Bunun üzerine Albay Arif Bey karşılık olarak; "Yancılarım, Kızılkilise'den çok uzakta olmayan bir uzaklıkta düşman süvarilerinin eğitim yaptığını gösterdi!... Şiddetli soğuğun etkisi ile askerlerin kendiliğinden dağılmasına olanak vermemek için, bir süre mola vermeyi gerekli gördüğünü!..." söyledi!...

Biz 9 ncu Kolordu Karargâhı, boş bir evin sekisinde birkaç dakika dinlendikten sonra İhsan Paşa, kendi görüşünü bildirmek üzere Enver Paşa'nın bulunduğu eve girmek üzere iken, Enver Paşa çıktı, karşılaştılar!... Hal hatır sormaya ve ağız açmaya zaman bırakmadan Enver Paşa'dan, İhsan Paşa'ya pek hoş olmayan bir yüz ve davranışla: "Hâlâ burada mısınız? Ne bekliyorsunuz? İleriye, kolun başına geçiniz!... 29 ncu Tümen'in yürüyüşünü hızlandırınız!..." diye söylendi.

İhsan Paşa şöyle cevap verdi. "Emriniz baş üstüne Paşa Hazretleri!..." İhsan Paşa ile karşılıklı bakıştık kaldık!... Enver Paşa ayrılınca bana; "Hakaret ediyor!... Durum göz önünde!... Bununla birlikte kendileri Başkomutandır!... Ne emrediyorsa, öyle yapmak zorunluluğundayız!..." dediler! Yeniden yola koyulduk!."

29 ncu Tümen Komutanı Kurmay Albay Arif (Bayırın)'dan ibret verici cumleler:

"Vakit ilerlemiş, saat dördü bulmuştu!... Bu sırada bel noktasının iki tarafında düşman avcılarının mevzi almış oldukları hissediliyordu!... Böylece düşmanla temas ortaya çıkmış olduğundan, artık önemli olayların gecikmeyeceği anlaşılmıştı!...Vakit saat 6'yı geçmiş ve gece karanlığı da başlamıştı!... Tümen Karargâhı, Başkomutanlıktan aldığı emir üzerine ilerlemekte bulunan 87 nci Alay'ı yolda karşılayarak berberce ilerlemeye başladı ve ormanla daldı!...Gecenin karanlığı ile bir kat daha kararmış olan ormanda, diz boyu karlar içerisinde ilerleyen askerler ve hayvanlar, inişlere rastlayınca yuvarlanıyorlar, yıkılıyorlar ve bel noktasına kadar kar bulunan yamaçlarda düşman ateşinden de zarar görüyor ve ardından yokuşlarda duraksıyordu!... Birliklerin düzenini ve irtibatını bozan bu pek zahmetli ve meşakkatli hal devam ettikçe, vakit de gece yarısına yaklaşıyordu!... Bununla beraber, bir hayli mesafe geçilerek bel noktasının bulunduğu yerin eteklerine sokulunmuştu!... Bu saatler ve gecenin zifiri karanlığı içinde cepheden ilerlemekte olan 86 ncı Alay tarafından ve yükseklerden; "Allah Allah!..." sesleri işitilmeye başlandı!..."

Gece savaşı, gece yarısından az sonraya kadar sürer. Düşman büyük bir süngü savaşı ile püskürtülür. Rus askerleri, makineli tüfeklerini de bırakarak kaçmışlardır. Ancak bu ufak tefek başarılara rağmen, o gece **Sarıkamış** ele geçirilemez. 28 nci Tümen'in birlikleri geceyi **Sarıkamış** yakınlarındaki ormanlarda geçirmek durumunda kalırlar. Bu harekâtta görev alan kimi subayların, alınan sonuçlara bakarak yaptıkları bazı yorumlar her ne kadar bazı çelişkiler içerse de, konunun gerçekçiliğini ortaya sermek bakımından anlatımlara sadık kalınmıştır.

"TOPLANMAYA, SOLUK ALMAYA ZAMAN BIRAKILMIYOR!...

Bir bölüm Rus subayı dinlenmede

9 ncu Kolordu'nun Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Şerif (İlden):

"Bir tek topa mevzi aldıran Başkomutan Vekili Enver Paşa da birkaç bölüğün karlı bir yamaçtan Soğanlı Yaylası'na gece saldırısı yapmasını düzenlemekle uğraşıyordu!... Aslında bu andan itibaren 8 nci Kolordu Karargâhı gerçek anlamda komutadan düşürülmüştü!... Kolordunun komutası sanki bir orta malı oldu kaldı!... Enver, Bronsart, Feldman ve hatta Guze, toplara, alaylara, taburlara, bölüklere istedikleri gibi emirler verdiler!... İşin tuhafı verilen bu emirlerden, çoğu zaman değil Kolordu Karargâhı'nın, tümen komutanlarının bile haberi yoktu!...

Güneş batımından sonra gece saldırısı başladı!... Gece yarısına dek sürdü!... Bu saldırı için cepheden 86 ncı Alay'ı görevlendirdiler!... 28 nci Tümen'in öbür iki alayı ise, soldaki ormanın içinden geçerek yaylaya çıkacak, Rusların sağ kanadını çevirecek ve ***Sarıkamış****'a yürüyüp işgal edecekti!... Herkes* ***Sarıkamış****'ı saldırılacak tepenin hemen arkasında sanıyordu!... Gerçekte ise* ***Sarıkamış****, sekiz kilometre daha uzaktaydı!... Cepheden yürüyen bölükler zamanından önce ortaya çıkarıldılar!... Bu nedenle çok kayıp verdiler!.. Bu üzücü olaya neden olan yine Enver Paşa'nın acelesi ve merakı oldu!... Bölükler ileriye yürüdüler!... Enver Paşa da avcıyı adım adım izledi!... Doğal olarak, biz de birlikte!... Almanlar ise, Başkomutan Vekili'nin böyle geceleyin bir avcı hattı önünde nereye kadar sürükleneceğini anlamayarak bir süreliğine sessizce izlediler!... Ay ışığı karlı yaylayı aydınlatıyordu!... Ancak ormanların içi karanlıktı!... Bu kez İhsan Paşa, yeniden Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya başvurdu ve saldırı için yürüyen alayın, savaşın etkisi ile yandan sevk edilen alayların ise pek derin ve karlı bir ormanı bütün gece yürümek güçlüğüyle, takatsiz kaldıklarını anlattı!... Tümenin hiç değilse birkaç saat dinlenip, toplanmasına izin verilmesini rica etti!...*

Enver Paşa da başka bir çözüm yolu bulamadığı

için bu ricayı kabul etti!... Hem Başkomutanlık ve hem de kolordu ve tümenlerin karargâhları orman içinde ateş yakarak beklemeye başladılar!...

Tam bu sırada, keskin bir soğuk ve şiddetli bir tipi başladı ve Enver Paşa'nın acelesinden doğan felaketi tamamladı!... Askerler, ayaklarındaki çarıklarla, diz boyu karlı ormanın yamaçlarını söktüremeyerek, geceleyin subayların gözlerinden kaybolmuş ve şurada burada dinlenmeye koyulmuştu!... Bunların içinde ateş yakmayı becerenler de vardı!... Fakat birçokları da orada donarak ebedi uykuya dalmışlardı!... Yol boyunca perakende olarak birliğinden geri kalıp da donup giden askerlerle ormanın içinde kalan talihsizler, gündüz olduktan sonra anlaşıldı ki, tümenlerin sayıca yarısından bile çoktular!...

İşte böyle 29 ncu ve 17 nci Tümenler düşmana dahi ulaşmadan önce Enver Paşa'nın şeytani, melun ve sefil bir hevesi uğrunda, gereksiz yere ve hiçbir zorunluluk olmadan, bir deneme uğruna mahvedilmişlerdi!...

Adam, kış ortasında, bilinmez ormanlarda ve dağlarda gece yarısı koca bir tümenle kumar oynuyordu!... Oysa bu 29 ncu Tümen, Azap Savaşları'nda ne kahramanlıklarla savaşmıştı!... Yine bu tümen, Bulgar saldırılarına karşı Çatalca'da nasıl özverili olarak göğüs germişti!... Bu tümeni, Bulgarlar ve Ruslar ezememişlerdi!... Fakat Enver Paşa, didiklemeyi ve yemeyi başarmıştı!...

Şimdi bu uğursuz 25 Aralık gecesinde, soğuğun etkisi ile elden çıkmış ve derin bir kar tabakasıyla kesik, ormanlıklı bir arazide her yana dağılmış, nereye geldiğini, nereye gideceğini geceleyin bilmesi çok güç bulunan alayların herkesten gelişigüzel emirler alması, bu seçkin 29 ncu Tümen'in seçkin Komutanı Albay Arif Bey'i pek güç bir duruma düşürmüştü!...

Her şey gelişigüzel, sözlü ve birbirleri ile çelişen emirlerle yönetildi!... Arif Bey, üzüntülü ve endişeliydi!... İhsan Paşa'nın sorularına karşı durumu şöyle açıkladı:

"Toplanmaya, soluk almaya zaman bırakılmıyor!... Eldeki değerli subayların tümü gereksiz yere harcanıyor!... Alay komutanlarımızın üçü de mahvedildi!... Agah Bey, şehit düştü!... Sabit Bey'le Lütfullah Bey, avcı hattında Çerkezköy'e girdiler ve kapandılar!... Elde kalan birkaç yüz askerle, 5-10 top bildiğiniz gibi saldırıya değil, savunmaya ayrılarak, eğer 10 ncu Kolordu beklenirse, belki bir dereceye kadar amaca yardım etmiş olabilir!... Enver Paşa Hazretleri, genç, acele ediyorlar!... Askerlere ve subaylara hiç acımıyorlar!... Bari bir sonuç alınabilse!..."

*Albay Hafız Hakkı Bey'in 25 Aralık öğle vakti Kars-***Sarıkamış** *hattına varmak konusundaki hesabı ise bu savaşa uymadı!... Yani kısacası, Kuşatma Harekâtı düşmüştü!..."*

Aslında Ruslar bütünüyle büyük bir panik içindedirler. Rus General Mişlayevski, birliklerine verdiği ; **"güçlendirilmiş mevzilere çekilme"** emrinin uygulanmasını bile beklemeden, **Sarıkamış** Grubu'na ikinci kez **"geri çekilme"** emri vermek zorunda kalmıştır. 2 nci Türkistan Kolordu Komutanlığı'na atanan General Yurdeniç, sabah saat

03.00'ten itibaren gönderdiği emirlerle bazı birliklerinin derhal **Sarıkamış**'a hareket etmelerini ve bazı birliklerinin de **Sarıkamış**'a giden geçitlerin savunulması için geri çekilmelerini bildirmiştir.

Bu konuda en açık anlatım **Rus Ordusu Kurmay Başkanı Albay Maslofski**'den gelmektedir. Kendisi şöyle diyordu:

"Kızılkilise civarında, Osmanlıların ilk birlikleri görülmeye başlanmıştı!... Sarıkamış, artık doğrudan doğruya tehdit edilmekteydi!... Gerçekten Sarıkamış'ın durumu çok kötüydü!... Osmanlı komutanlığı, Sarıkamış'ta düzenli birliklerden hiçbirinin bulunmadığını pek güzel istihbarat etmiş bulunduklarından, Sarıkamış'ı ele geçirmek için küçük bir birliğin yeteceğine inanmışlardı!...

Sarıkamış tümüyle savunmasız bir halde bulunmaktaydı!... Orada ancak iki yedek tabur vardı!... Bu taburlardan biri menzil (ulaşım) hizmetlerinde, diğeri de Sarıkamış'taki çeşitli mağaza ve depoların karakol ve muhafaza hizmetlerinde görev yapmaktaydılar!... Her iki tabur da, çok yaşlı insanlardan oluşturulmuştu!... Ayrıca başlarındaki subay sayıları da çok azdı!..."

Rusların **Sarıkamış**'ı savunmak için ellerinde sadece ulaştırma birliklerinden toplanan az sayıda askerleri vardı. Üstelik radyo istasyonları, Osmanlı topçularının açtığı isabetli ateşle tümüyle tahrip olmuş ve böylece Tiflis ile olan radyo bağlantıları tümüyle kopmuş durumdadır. Bütün bunlar General Mişayevski'nin verdiği kararını değiştirmesine yetmektedir. General Mişlayevski artık **Sarıkamış**'ı savunmaktan da, Osmanlılarla savaşmaktan da, ellerindeki mevzilerin savunulmasından da vazgeçmiştir.

Bütün Rus birliklerinin, **Sarıkamış**'ta hiç durmaksızın, en seri şekilde geri çekilmelerine karar verilmiştir.

Bunun en güzel ifadesi, tüm Rus birliklerine gönderilen ve içindeki panik havası açıkça gözlemlenen aşağıdaki emrin satırları arasında gizlidir:

"Durumun değişmesi üzerine bazı birliklerimiz, düşmanı oyalamak için mevzilerinde kalacak, diğer bütün birlikler, karanlık basınca Sarıkamış doğrultusunda, kademeli ve büyük bir düzen içerisinde en seri şekilde çekileceklerdir!...

Emrim olmadıkça, Sarıkamış'ta hiçbir duraklama yapılmaksızın çekilme sonuna kadar devam edecektir!..."

Ruslar için **Sarıkamış**'ın içinde bulunduğu durum gerçekten kritikleşmiştir. Ancak ne var ki, **Sarıkamış** hâlâ bir askeri garnizon konumundadır. **Sarı-**

Türklerin eline geçmesinden korktukları Sarıkamış Tren İstasyonu, 1914

kamış'ta, her zaman için Tiflis ya da Kars yönünde gelip giden askeri birliklere rastlamak olasıdır. Bu gün de velev ki tam bir rastlantı sonucu da olsa, Tiflis'e doğru gitmekte olan 2 nci Türkistan Kolordusu'nun her alayından bir takım askerle, kolordunun Hafif Topçu Takımı ile bir Obüs Takımı, **Sarıkamış**'a gelmiş bulunmaktaydılar.

Sarıkamış'ın kritik durumu içinde kendilerini bulan Türkistan Avcı Alayı'nın yüzbaşılarından İgnatoviç, elindeki bu kuvvetlerle acele olarak **Sarıkamış**'ta bir savunma hattı ve teşkilatı oluşturur. Aradan kısa bir süre geçince, akşama doğru Ruslar, **Sarıkamış**'taki güçlerini biraz daha artırmaya başlarlar. Yine o gün, yine tesadüfen, Tiflis'ten izinli dönmekte olan Rus Albay Bukretof, çeşitli cephe gerisi gruplardan bir miktar askerle bir müfreze kurar ve bu müfreze ile Çerkezköy ile Yağmurlu Dağı'nın savunmasına koşar.

Bu arada, General Yudeniç'in araçlarla Karaurgan'dan gönderdiği bir tabur da **Sarıkamış**'a ulaşmış bulunmaktadır. Yine aynı gün, Tiflis'ten kalkan son trenle **Sarıkamış**'a gelen Tiflis Harp Okulu'ndan yeni mezun olmuş yüz kadar genç Rus subay da **Sarıkamış** savunmasına katkıda bulunurlar. Ancak deneyimsiz ve çok genç olan bu okuldan yeni mezun subaylar, daha ilk çarpışmalar sırasında hayatlarını kaybederler. Bu gelişmeler karşısında Rus Orduları Başkomutanı Vekili General Mişlayevski, Rus Karargâhı subaylarından Yüzbaşı Karolof ve Yüzbaşı

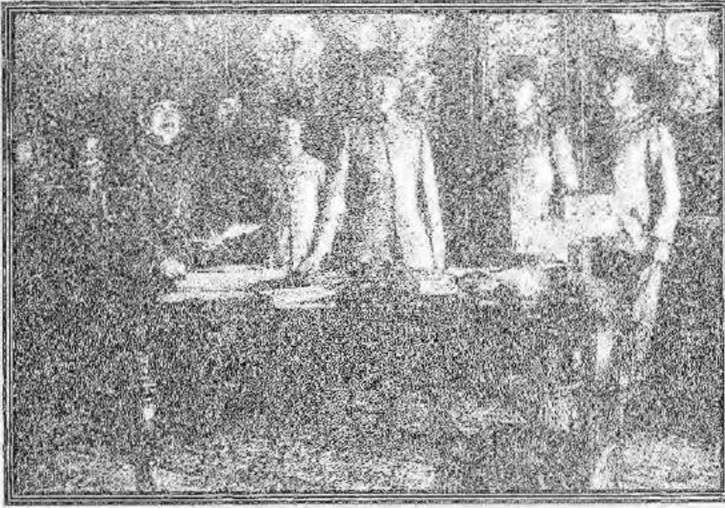
Koçeryevski'yi trenle acele bir şekilde **Sarıkamış**'a gönderir. Sonuçta Rus ordusu içinde başlayan panik havası dağılmaya başlamıştır. Tesadüfen de olsa, **Sarıkamış**'ta bir toparlanma sürecine giren Rus askerleri arasında yeni bir umut yeşermeye başlamıştır. Bu arada kendisinden bir türlü haber alınamayan Hafız Hakkı Bey komutasındaki 10 ncu Kolordunun birlikleri, karşılarına çıkan Rus birliklerine saldırmışlardı. Bu saldırıları ise gecenin geç saatlerine kadar sürmüştür.

Gerçekten Pernek Savaşı, 10 ncu Kolordu'nun bu bölgede yaptıkları en şanlı savaşlardan biri olmuştur. Kolordunun birliklerinin vermiş oldukları pek büyük kayıplara rağmen neredeyse: "**Bir tek mermi atmadan, süngüleriyle düşman mevzilerine aslanlar gibi saldırarak düşmanı mevzilerinden söküp almışlardır!...**" Rus birlikleri ise, gecenin bu geç saatlerinde, biraz da karanlıktan yararlanarak, dağınık bir şekilde Ardahan yönündeki dağlara doğru kaçmışlardır.

Bu konuda **10 ncu Kolordu Komutanı Hafız Hakkı Bey**'in aynı gece yayınladığı raporda durum resmen şöyle anlatılmaktadır:

"Kolordunun bütün subay ve askerlerinin üstün gayretleri sonucunda ve Allah'ın yardımıyla karşımızdaki düşman alayları tamamen dağılarak çekilmişlerdir!... Düşmanın bir çok subayı ve yüzlerce askeri esir edilmiş, binden fazla silah, araba ve çok sayıda cephanesi ele geçirilmiştir!..."

10 ncu Kolordu Komutanı Hafız Hakkı Bey, kendince yapmış olduğu plana göre, 10 ncu Kolordu'nun 30ncu Tümeni gece sabaha karşı saat 03.00'da yeniden yürüyüşe başlayacak ve "**Alla-**

Bonsart Paşa ve kumanda heyeti

huekber Dağları'nı aşacaktır!..."Bu arada **10 ncu Kolordu, 32 nci Tümen Komutanı Yarbay Ali Osman Bey**'in aynı gece yayınladığı tamim:

"Askere bu gece mutlaka sıcak yemek yedirilmesi ve hayvanların da iyice doyurulması gerektiğinden, köy muhtarları vasıtasıyla her tabura birer sığır verilecek ve gerektiği kadar arpa ve saman temin edilecektir!... Alınan erzak karşılığında mal sahiplerine mutlaka senet verilecektir!... Ayrıca, gerek subaylar ve gerekse askerlerden, halkın mal, ırz ve canına karşı olacak en küçük bir saldırı ya da tecavüzün cezasının "yarın sabah idam edilmek!..." olduğunu bilmeli ve yanındakilere anlatmalıdırlar!..."

26 Aralık 1914 günü gelip çatmıştır. **Sarıkamış**'a sadece birkaç kilometrelik bir yol kalmıştır. Yer yer soğuk ve koyu bir sis vardır. Görüş mesafesi ise çok çok azdır. 8 nci Kolordu'ya bu sabah verilen emre göre saldırı sabah saat 06.00'da başlaması gerekmektedir. Ama saldırı başlamış değildir. Çünkü saldırıya geçmesi gereken birlikler, uzun ve zorunlu yürüyüşler sebebiyle etrafa dağılmışlar ve bu sebeple birliklerin asker sayıları çok azalmıştır. Hatta bir gece evvel yapılan saldırının ardından da pek çok askerin etrafa dağıldıklarından özellikle alaylar sayıca çok zayıf kalmışlardır. Ancak tüm bu sayısal eksiklikler ve zorlu doğa şartlarına rağmen sabah saat 07.30'da 29 ncu ve 17 nci Tümenlerle saldırıya geçilir.

İşte saldırıya ilk geçen **28 nci Tümen Komutanı Kurmay Albay Arif** (Baytın)'ın kaleminden o sabah:

"Alaylarımız yayılıp ilerlemeye başladıkları sırada, düşmanın şiddetli piyade ve makineli tüfek ateşine uğradıkları gibi, sahra topçusu tarafından da gerimizdeki topçumuza şarapnel yağdırılmaya başlanmıştı!... Düşmanın sahra toplarının menzilleri uzun, mesafeleri belirli ve atış sahaları açık olduğundan, bizim kısa menzilli dağ toplarının ateşinden zarar görmeksizin serbestçe atışlarını yönlendirdikleri görülüyordu!... Bizim topçularımız ise sadece düşman piyadelerini ve makineli tüfeklerini hedef almışlardı!...

Böylece; asıl "SARIKAMIŞ SAVAŞI BUGÜN BAŞLAMIŞTI!..."

Bu sıralarda ordugahlarından çıkarak Çerkezköy'üne doğru inmek isteyen Ordu ve Kolordu Karargâhları da düşman topçu ateşlerinden epey zarar görmüştü!...

Enver Paşa'nın Tümen Karargâhı'nın ilerisinde

görülmesi üzerine, derhal yanına gidildi!... Kendisi karla kaplı toprak bir tümseğin gerisinde çömelmiş ve devam eden topçu ateşinin altında, mermiler başımızın üzerinde parçalandıkça, içgüdüsel olarak eğiliyordu!..."

İsterseniz biz yine saldırıya geçen **29 ncu Tümen Komutanı Kurmay Albay Arif** (Baytın)'ın aşağıdaki cümlelerine bir göz atalım:

"29 ncu Tümen'den üç, 17 nci Tümen'den iki ve 28 nci Tümen'den de bir alayın katıldığı bugünkü **Sarıkamış** *Savaşı, günlerce hiçbir istirahat yüzü görmeksizin, şiddetli soğuklarda, açık ordugâhlarda geceyi geçiren yorgun askerlerin, düşman piyadesinin sayısı kısıtlı olmasına karşın, topçusunun ve makineli tüfeklerinin imha edilememiş olması sebebiyle, düşmanın ateş üstünlüğü kazanması ve bu nedenle topçumuzun ateşiyle zedelenerek hazırlanmamış mevzilere karşı saldırılarında, birliklerimizin birçok kayıplarla karşı karşıya kalması, savaşın yönetiminde üst makamların, alt kademelerdekilerin hareketlerini ve yaptıklarını şaşırtacak derecede gereksiz müdahaleleri yüzünden akşama doğru sonuçsuz olarak kalmıştır!..."*

Böyle bir durum karşısında kalınınca Kolordu Komutanı İhsan Paşa'nın, **"Dağılan askerleri toplayarak birlikleri yeniden düzen sokmak ve saldırıya da yarın sabaha karşı devam edilmesi!..."** teklifi Enver Paşa tarafından kabul edilir.

Böylece saldırı bir gece öncesi olduğu gibi yine durdurulup ertelenir. Ancak birlikler geceyi, yine ateş hattında, orman içinde ve buzlaşmış karlar üzerinde geçiriler.

9 ncu Kolordu Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Şerif (İlden)'in anlatımı:

"Uzun bir yorgunluk, müthiş bir Soğanlı Dağı tipisi altında uykusuz geçen uğursuz gece hepimizi perişan etmişti!... Biz 9 ncu Kolordu kurmayları kimliğimizle bugün hemen hemen hiçbir iş görmedik!...Tümenlere bizzat Enver Paşa ve maiyetindekilerin verdikleri emirler; ***"Bizden olmayan ve bizden doğmayan görüş ve düşüncelere aynen katılmak!..."*** *demek olacağından, bunu yapmadık ve zaten yapamadık!..."*

Enver Paşa, 9 ncu Kolordu'ya, bir gece öncesi **Sarıkamış***'a saldırıya geçilmesini emretmişti. Ancak bu emir bilinen sebeplerden ve özellikle askerin perişan hali ve çok ağır doğa şartları sebebiyle yerine getirilememişti. Hâlbuki bu saldırı gerçekleştirilmiş ve sonuca varılmış olunsaydı, o sıralarda* **Sarıkamış***'taki Rus güçlerinin zayıflığı sebebiyle bir zaferle sonuçlanabilirdi.* **Sarıkamış***'ta birliklerin dinlenebileceği düşüncesi nedense asker ve komutanlar tarafından yeterince değerlendirilememiştir.*

Ruslar ise tüm bu olanları bir başka pencereden değerlendirmektedirler. İşte **Rus Orduları Başkomutan Vekili General Nikoloski**'nin olaylara bakış açısı:

"Türklerin 29 ncu Tümen Komutanı, **Sarıkamış***'ta Ruslara çok sayıda takviye kuvveti gelmekte olduğu sonucuna vararak ve bağlı olduğu 9 ncu Kolordu'nun diğer tümeninin de gelmekte olduğunu düşünerek, bu tümenin gelişine kadar* **Sarıka-**

mış'a saldırmayı ertelemeye karar vermiş ve bu karar sayesindedir ki, **Sarıkamış** *kurtulmuştur!...* **Sarıkamış** *Garnizon Komutanı General Voropanov, ilk günlerde durumu tamamen ümitsiz gördüğünden,* **Sarıkamış***'ı elde bulundurmak imkânı kalmadığını ve geceleyin bütün depoları yakarak geri çekilme gerektiğini bildirmiştil...*"

Aslında 28 nci Tümen de nerede olduğu ve ne yaptığı hakkında hiçbir bilgi alınamayan birliklerden biridir. Üstelik tümenle irtibat sağlaması, durumunu öğrenmesi için gönderilen irtibat subayı da geri gelmemiştir. Bu arada ele geçirilen Rus esirlerinden, Rusların **Sarıkamış**'taki güçlerini iki piyade alayına çıkardıkları anlaşılmaktadır. **Sarıkamış**'ın dört kilometre kadar batısındaki bir kayalık tepeden Rusların bölgedeki hareketlerini inceleyen ve gözetleyen Binbaşı Nuri Bey, gece saat 03.20 itibarıyla gönderdiği raporda şunları yazmaktadır:

"*Ruslar, güvenlik önlemleri alınmış olan altı kilometre uzunluğundaki bir yürüyüş kolu ve bu kola paralel birçok araba kolu halinde* **Sarıkamış***'tan Kars'a doğru çekilmeye devam ediyorlar!...Çekilen bu kolların güçlü olmalarından, bunların 11 nci Kolordu ile Süvari Tümeni karşısındaki Rus güçleri olduğu ve halen* **Sarıkamış***'ta karşımızda direnen güçlerin de bu çekilmekte bulunan güçleri korumak için savaştığı kanısını güçlendirmektedir!...*"

Akşam olmuş, gün batmıştır. Enver Paşa ve Karargâhı, Çerkezköy'ün 1,5 kilometre kuzeybatısında yol üzerinde geceleme durumunda kalmıştır. Yiyecek olarak da herkesin yanında birer parça kuru ekmekten başka bir şey bulunmamaktadır. **Sarıkamış** bölgesindeki 9 ncu Kolordu, akşama kadar saldırılarını insanüstü gayretlerle devam ettirmeye çalışırken, **Sarıkamış**'ı savunmak üzere Ruslar tarafından başka cephelerden araçlarla gönderilen bir tabur asker, inatçı bir direnişe girmiş ve büyük kayıplar vermiştir. Bu taburun komutanı olan Rus Yarbay Koben de bu ölenler arasında bulunmaktadır. Diğer taraftan, Çerkezköy savunmasını yapmakta bulunan Rus Albay Bukretof ve birliği, Osmanlı saldırılarına daha fazla dayanamamış ve bölgeyi boşaltma kararı almıştır.

Durumu **Rus Ordusu Kurmay Başkanı Albay Maslofski**'nin ağzından dinleyelim:

"*Bugün 26 Aralık 1914, 8 nci Türk Kolordusu Kumandanı İhsan Paşa, 29 ncu Tümenini* **Sarıkamış** *üzerine sevk etmiş ve böylece eşit olmayan güçlerin savaşı başlamıştı!... Neredeyse hiç kabilinde bulunan güçlerimiz süratle savunma tertibatı alarak, fevkalade bir şekilde direnişe geçtiler!...* **Sarıkamış** *savunmasının küçük bir nüvesi olarak kalmış olan bu tabura büyük darbeler indirilmiş ve büyük kayıplara uğratılmışlardır!... Bu arada taburun komutanı olan Yarbay Koben de ölmüştür!... Öğleden sonra saldırılarına devam eden Osmanlıların baskısı karşısında Albay Burkerof'un birliği, Yukarı* **Sarıkamış***'ı terk etme zorunluluğunda kalmıştır!... Asıl* **Sarıkamış***'ın durumu çok kritik bir hal almıştı!...*

yetinmişlerdir!... Sonradan anlaşıldığına göre, 9 ncu Osmanlı Kolordusu Kumandanı İhsan Paşa, Rusların fevkalade direnişleri üzerine, Rusların **Sarıkamış***'ta önemli bir çokluğu olduğunu zannederek, kesin saldırıyı gerçekleştirmek için, kolordusunun bütün güçlerinin gelmesini beklemeye karar vermiştir!..."*

Savaşın ibresi yavaş yavaş Ruslar lehine dönmeye başlamıştır. Değişik bölgelerden ve cephelerden **Sarıkamış**'a takviye altı piyade taburu ve iki batarya ulaştırılmıştır. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen gerek Osmanlı ve gerekse Rus komuta heyetlerinde büyük karmaşalar yaşanmaktadır. Örneğin Osmanlı güçleri, havanın kararması ile birlikte saldırıları durdurmuş ve beklemeye geçmiştir. Oysa saldırılara devam edilmiş olunsaydı kesine yakın bir ihtimalle **Sarıkamış**'a rahatlıkla girmeleri mümkün olabilecekti.

Rus süvarileri karşı saldırıda

Fakat Osmanlı güçleri bugün saldırıya devam etmeyerek, yalnız Yukarı **Sarıkamış***'ı işgal etmekle*

Kar ve tipi altında yolunu bulmaya çalışan askerlerimiz

Ruslar ise **Sarıkamış**'ın savunulmasının artık imkânsız bir hale geldiğini, birliklerinin imha edilmesinden kurtarılması için tümüyle geri çekilme konusunu tartışma noktasına gelmişlerdir. Bu arada, **Sarıkamış** Rus güçlerinin komutanlığına, geçici olarak, Albay Barkofski getirilmiştir. Diğer taraftan, 2 nci Türkistan Kolordusu Komutanı General Yudeniç, grubun komutanı General Mişlayevski'nin **"genel bir çekilme"** düşüncesine karşı çıkmaktadır ve bu konuyu görüşmek ve karara bağlamak üzere, gece geç vakit Mecingert'teki karargâha gider ve şöyle der:

*"Bardız (Gaziler) yakınlarında gözetleme yapan keşif kollarımızdan aldığımız raporlar, Türk kordularının cephe gerisiyle bağlantılarının çok zayıf olduğunu, gerilerden yiyecek ve cephane desteği alamadıklarını göstermektedir!... Allahauekber Dağı, sayılamayacak ölçüde, donmuş Türk askerinin ölüleri ile doludur!... Türklerin çok güç şartlar altında saldırdıkları anlaşılmaktadır!... Birkaç gün içinde hiç savaşamayacak duruma geleceklerdir!... Bu nedenle, **Sarıkamış** bölgesindeki durum açıklığa kavuşuncaya kadar genel geri çekilmeyi ertelemek gerekir!..."*

Rus Ordusu Kurmay Başkanı Albay Maslofski, durumu şu şekilde özetlemektedir:

*"Alınan önlemlerin esası, 3 ncü Osmanlı Ordusu ile genel bir savaşa girmekten kaçınmak içindi!... Bu yüzden de, bütün kolordu birliklerine **Sarıkamış**'ta durmayarak daha doğuya, daha ileri bir cepheye çekilmek emri verilmiştir!... Birliklerin bir kısmının **Sarıkamış**'ta bırakılmasından maksat, geri çekilmeyi sağlama almaktı!..."*

Komutanlıkça yapılan planlamaya göre Osmanlı

10 ncu Kolordusu'na bağlı 30ncu Tümen, sabah saat 03.00'da harekete geçer. Artık **Allahuekber Dağları** aşılacak ve kestirmeden **Sarıkamış**'a varılacaktır.

30 ncu Tümen, gerçekten çok soğuk bir havada, buzlaşmış karlı dağlar üzerinden zorlukla ayırt edilebilen patikaları izleyerek ilerlemeye çalışmaktadır. Bu doğa şartlarının gerektirdiği gibi, ancak birerli kolda yürünebildiğinden, yürüyüş kolunun uzunluğu çok büyüktür. Artık kötü kader yüzünü yavaş yavaş göstermeye başlamıştır. Tümenin 93 ncü Alayı'nın birliklerini, yaylanın tam tepe noktasında büyük, göz gözü görmeyen bir tipi yakalamıştır. Askerleri aniden sarmalayan kar fırtınası ve tipi, birliğin hiçbir önlem almasına fırsat dahi tanımaz. Artık kimsenin kimseye yardım edecek, yön verecek hali kalmamıştır. O uzun derinlikli yürüyüş kolları tümüyle dağılmış, alay tam anlamı ile bir çöküntü içine düşmüştür. Subayların üstün gayretlerine rağmen dağılan, kaybolan, donup kalan askerlere ne söz dinletmek ve ne de onları tekrar bir araya getirme imkânı kalmıştır.

Bu tipiye yakalanan 93 ncü Alay'ın Allahuekber Dağları'nı aşma girişiminde, bu panik ve herkesin kendi canını kurtarabilir miyim düşüncesi içinde olmasına doğa şartlarının acımasızlığı da katılınca, **26 Aralık 1914** gecesi, Başköy'e koca alaydan ancak 300 kadar asker ulaşabilir. Tümenin ise yüzde 90'ı elden çıkmıştır. Sabaha kadar çok zor şartlarda da olsa taburlara varabilen askerlerin sayısı ise yüzü aşmamaktadır. Kayıpların çoğu da, tipinin, soğuğun ortaya çıkardığı donmalar şeklinde olmuştur. Varılan yöredeki misafirperver köylerin halkı, hem bu mevsimde yapılan harekât sebebiyle hayretlerini iletmekteler ve bu arada o köylere varabilen askerlere bir tas sıcak çorba ve bir sıcak ortam sağlamak peşinde koşmaktadır. Ancak bu ilgi, az sayıda oralara kadar varabilen askerlerin hayatta kalma sebeplerini oluşturmuştur.

10 ncu Kolordu Birlikleri'nin Allahuekber Dağları üzerinden yürütülmesine yol açan hatalardan biri de, elde bulunan haritaların eksik, yanlış ve yetersiz olmalarından da kaynaklanmaktadır. Kolordunun Alman Kurmay Başkanı olan Binbaşı Lange'nin elindeki harita her ne kadar bu mesafeyi 15 mil olarak göstermekte ise de, aslında bu mesafe 25 mili dahi aşmaktadır. Alman Kurmay Başkanının yaptığı hesaplamaya göre bu mesafe 5 saatte geçilebilecektir. Hâlbuki iki tümenimiz tam 19 saat yürümek durumunda kalmışlar ve güçlerinin neredeyse yarısını kaybetmişlerdir.

9 ncu Kolordu Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Şerif (İlden), durumu şöyle yansıtmaktadır:

"Kışın böyle dağ yollarına pek erkenden çıkmak genellikle benimsenen en pratik kuraldır!... Erkenden dağlarda hava sakindir, derler!... Fakat bu kural ancak gezginler ve teker teker yolculuk yapanlar için geçerlidir!... Tümenle emredilen saatte yürüyüşe başladılar!... Güç olmakla birlikte çıkış oldukça düzenli oldu!... Fakat iyi beslenmemiş, iyi konaklandırılamamış ve sonuç olarak günlerden beri dinlendirilmemiş olan askerler bir fırtına ile düzenlerini kaybettiler, dağıldılar, uçurumlara

Sahte zafer haberleri üzerine İstanbul'da yapılan kutlamalar

düştüler ve karlar altında gömülüp kaldılar!...

30 ncu Tümen Beyköy'e, 31 nci Tümen Başköy'e, geç vakit, perişan bir halde ve döküntü şeklinde vardılar!... Harita mesafesi beş saat iken ancak 18 saatte varabilmişlerdi!... Bir taburdan topu topu 80 asker geldi!... Halbuki bu tabur tam 800 askerden oluşuyordu!... Gerçekten 40 bin mevcutlu 10 ncu Kolordu'nun en az 26 bin mevcutlu bu iki tümeninden ancak 3.200 asker gelebilmişti!... Bunların da yüzde 20'sinin ayakları yaralıydı!..."

Kesin olan bir şey varsa 10 ncu Kolordu'nun birlikleri bir günde geçilecek diye çıkılan Allahuekber Dağları'nı geçme girişimleri, birlikler ayrı ayrı zamanlarda varmış olsa da, 10 ncu Kolordu'nun tümüyle Başköy'e ulaşması dahi üç gün sürmüştür!...

Albay Hasan Vasfi, Albay Hafız Hakkı Bey'den aldığı emirle 21 saat yol yürümüştü. Aldığı bu emirle de askerlerinin hiç uyumadan, dinlenmeden, karda, tipide, dondurucu soğukta 24 saat daha yürümesini istiyordu. Albay Vasfi Bey, atına atladı ve karargâhındaki subaylarla birlikte 93 ncü Alay'ın karlarda açtığı izlerden Başköy'e doğru atını sürdü. Allahuekber Dağı'nın doruğuna yaklaşırken donmuş kalmış askerlere rastlamaya başladı. Bu feci olayları, bir defa da, kurtulan bir **"Meçhul Asker"**imizin ağzından dinleyelim:

"Konaklama yerlerinden karanlıkta hareket ettik!... Birlikler sessizce kol başlarını birer, ikişer izliyorlardı!... Kol başlarında köylü kılavuzlar vardı!... Haritaya göre üç saat sonra bizler doruk çizgisindeki boyun noktasını geçeceğimizi sanıyorduk!... İki kat mesafe yürüdük!... Yine de yokuş çıkmaktan kurtulamadık!... Dağa çıktıkça çevrenin görüntüsü hem güzel, hem de vahşi bir şekil alıyordu!... Her taraf sonsuz karlardan ve yalçın derelerden oluşmuş gibi görünüyordu!... Bizler kar ve buz kayaları ile örtülü olan bütün bu tepeleri, dereleri ve bir çok alçak dağları ayağımızın altında görüyorduk!... Topçuların bu dik ve derin karlı dağ yolundan nasıl çıkacaklarına aklım ermiyordu!... Bin zahmet ve güçlükle, fakat disiplin ve düzenden ayrılmayarak çıkıyorduk!...En sonunda çıktık!... Fakat bizi, arka tarafı iniş bir boyun noktası değil, çok

geniş ve uçsuz bucaksız görülen kardan bir yayla karşıladı!... Pek yorulmuş ve takatsiz kalmıştık!... Tam yaylanın ortasında keskin bir rüzgar ve arkasından şiddetli bir tipi başladı!... Bu andan itibaren göz gözü göremez oldu!... Kimsenin kimseye yardım etmesi ve hatta söz söylemesi, sesini duyurması olanağı kalmadı!... Uzun, sonsuz denecek kadar uzamış olan yürüyüş kolu dağıldı!...

Askerler enginlerde, dere içlerinde, ormanın bucaklarında, nerede bir kara nokta, nerede dumanı çıkan bir ocak gördüyse oraya saldırdı ve böylece koskoca alay çözülüp eridi!... Subaylar çok uğraştı!... Fakat kimseye söz duyurma gücü kalmamıştı!... Hala gözümün önündedir!... Yol kenarında karların içine çömelmiş bir asker, bir yığın karı kolları ile kucaklamış, titreyerek, çığlık atarak dişleri ile kemiriyor, tırnakları ile kazıyordu!... Kaldırıp yola doğru götürmek istedim!... Asker önceki hareketini, çığlığını, dişleri ile, tırnakları ile çabalamasını hiç bozmadı ve beni hiç görmedi bile!... Zavallı çıldırmıştı!... Böylece şu uğursuz buzullar içinde biz belki on binden fazla insanı bir günde karların altında bıraktık ve geçtik!..."

İlk başlarda gözlenenler tek tük ölülerdi. Ancak, doruğu aşıp da yaylaya varınca, sağa sola dağılan ayak izlerinden birçok askerin yürüyüş kolundan ayrıldığını gözlemledi. Yürüyüş kolunun her iki yanının derinliğine bakılınca, uzaklarda kül renginde, hareketsiz benekler dikkati çekiyordu. Bunlar tipinin henüz üstlerini örtemediği donmuş askerlerdi. İleride gözüken küçük beyaz kabarcıkların her birinin altında bir askerin yattığı anlaşılıyordu. Kefensiz yatan bu askerler için bir dua okumaktan başka yapacak bir şey kalmamıştı. Beş bine yakın askerden oluşan 93 ncü Alay, ancak 300 askerle Başköy'e varabilmişti. İçi kan ağlaya ağlaya **Albay Hasan Vasfi Bey**, geride kalan iki alayın aynı felâkete uğramaması için bir atlı ile bu alaylara **Sarıkamış Faciası**'nı tüm çıplaklığı ile yansıtan Türk Askeri Tarihi'nin en acı emrini gönderdi. Emir şöyledir:

"1. Bu gece birliklerinizin Başköy'e kadar gelmesi emri geçersizdir!... Çünkü Arsenik'ten Başköy'e kadar yürüyüş yedi saatten aşağı değildir!... İzlenecek yol dolaşık olarak bir yaylayı aşıyor!... İnsan, hayvan hepsi donuyor!... Hayvanların yükleri devrilmiş, yol boyunca cephane, makineli tüfek ve malzemeler saçılmış, çok acı bir manzara gösteriyor!... Bu yaylayı gece aşmak aynı şekilde bir cinayettir!... Birlikler, Arsenik'ten hareket etmişse, yaylanın batı yamacı üstünde ve Yayla Köyü yönünde büyük bir çam ormanı vardır!... Birliklerin ormanda gecelemesi ve gece bol bol ateş yakarak ve elden geldiğince hiç uyumayarak şiddetli donmanın ve felâketin önüne geçilmesi zorunludur!...

2. Yarın birliklerin dinlenme günüdür!...

3. Eğer Arsenik'ten çıkmamışsanız, iyi kılavuzlar alarak ya da yanınızdaki kılavuzları alıkoyarak Issızdere yoluyla ilerleyiniz'..."

10 ncu Kolordu'nun toplu bir halde harekâtını sağlayamayan Hafız Hakkı Bey, bu düzensiz ve doğa mücadeleli yürüyüşle **Sarıkamış**'ın fethi rüyalarını ve umutlarını tümüyle kaybetmiştir. **Sarı-**

kamış Harekâtı'nda üç hata ön plana çıkmaktadır.

Birincisi 3 ncü Ordu'nun saldırı planının aynen uygulanmaması ve buna karşılık kuşatma harekâtının çok fazla genişletilmesiydi.

İkincisi ise 9 ncu Kolordu'nun, bir taktik hata sebebiyle **Sarıkamış**'a giremememsiydi.

Üçüncüsü de, 10 ncu Kolordu Komutanı Hafız Hakkı Bey'in, Allahuekber Dağları'nı geçmeye kalkması ve böylece askerlerinin dağılmasını önleyememesidir. Çünkü Oltu'dan Bardız'a (Gaziler) ve **Sarıkamış** yönüne giden yollar çok daha iyidir.

Sarıkamış'ın faciaya dönüşen bu kuşatma harekâtı belki de her üç kolordunun planlı bir hareketi sağlanabilseydi bir zafere dönüşebilirdi. Oysa daha harekâtın ilk gününden itibaren bu konu üzerinde hassasiyetle durulmamış, durulsa bile eldeki imkânlarla bunların sağlanması da mümkün olmamıştır. Hele hava şartlarının çok bozuk oluşu, kısıtlı ve ilkel haberleşme ve teknik imkânsızlıklar içinde kalan bu üç kolordu birbirlerinden habersiz ve başlarına buyruk bir harekât içinde kendilerini buluvermişlerdir. Hele hele Başkomutan Enver Paşa'nın, geride, her üç kolorduya ulaşabileceği bir yerden savaşı yönetmek varken, heyecanlı ve ateşli yapısı onu daima en ileride, avcı hatları içinde ve hatta zaman zaman onlarında ilerisinde tek başına bulunması, onu sorumlu bir Başkomutan sıfatının dışında sıradan, kabına sığamayan bir çavuş durumuna indirgemiştir.

27 Aralık 1914 günü, **Sarıkamış** Harekâtı'nın altıncı ünüdür. Başkomutan Enver Paşa, tüm olumsuzluklara rağmen bugün **Sarıkamış**'a girebileceğinin hesapları içindedir. 17 nci Tümen, gece geç saatlere kadar düşmana saldırılarda bulunmuş ve kısmen dağınık bir şekilde ormanda geceleme durumunda kalmıştır. Bu tümenin, yedi tabur kadar gücü vardır. Ancak taburların asker sayısı 300 kadardır. Tümene sabah saat 10.15'te saldırı emri verilmiş olmasına rağmen, bu emrin alaylara ulaştırılması mümkün olmamıştır. Aslında cephede düşman gücü çok da zayıftır. Bu 17 nci Tümen, saldırıya bir geçebilse başarı şansı çok yüksek olacaktır.

Enver Paşa'nın tüm gayretine rağmen saldırı bir türlü gerçekleşemedi ve ilerleme olmadı. Sabahtan beri avcı hattında bulunan karargâh subaylarından büyük bir kısmı şehit düştüler. Zaten uzun süredir çeşitli nedenlerle azalan subay ve erbaş sayıları da bir türlü tamamlanamamıştır.

Tüm bu olumsuzluklar içinde Enver Paşa ise, İstanbul'a Genelkurmay aracılığı ile devamlı zafer haberleri göndermekte ve kısa bir süre sonra Rusların tümüyle bu bölgeden ve özellikle **Sarıkamış**'tan atılacaklarını bildirmektedir. Doğaldır ki bu haberleri alan İstanbul halkı birçok zafer yürüyüşleri ve kutlamaları yapmaktan geri kalmamaktadır.

9 ncu Kolordu Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Şerif (İlden)'e göre durum;

"Çok kan döküldü!... Çok subay feda edildi!... Hatta tüm savaş hattının merkezi demek olan Çerkezköy'e kısmen de olsa girildi!... Fakat sağ kanat, Rusların akşama doğru Kötek'ten yetişen

güçleriyle tümüyle ezildi ve kırıldı!... Ruslar Çerkezköy'e de karşı saldırıda bulundular!... Orada her nasılsa hayatta kalan bir avuç kahramanı çembere aldılar!...

17 nci Tümen ise, bir gece önceki saldırı ve karşı saldırılardan bitkin düşmüştü!... Ancak bu tümenin 51 nci Alayı'nın Kahraman Komutanı Gani Bey'in sevk ve yönetiminde harikalar yaratıyordu!... Beş kez, on kez, yüz kez ileriye atılıyor, fakat Çerkezköy'ün taşlı tepesini bir türlü ele geçiremiyordu!... Zaten elindeki gücü bir bölük kadar bile kalmamıştı!..."

Rus Ordusu Kurmay Başkanı Albay Maslofski ise şöyle demektedir:

"Osmanlı 9 ncu Kolordu Komutanı İhsan Paşa, hemen bütün gücü ile sabahleyin **Sarıkamış***'a saldırdı!.. Saldırılar birbirlerini izliyordu!... Birliklerimizin fevkalâde direnişi karşısında Osmanlılar, çok üstün kuvvetlerine rağmen akşama kadar bütün cephede ancak çok az bir ilerlemeye muvaffak olabilmişlerdi!... Demiryolunun 600 adım yakınlarındaki Turnagöl Dağı'nın eteklerini işgal etmişler, demiryolu hattı ve Kars şosesine hakim bütün sırtları zapt etmişlerdi!...*

Sarıkamış *Grubumuz ile Tiflis arasındaki her türlü irtibat artık kesilmişti!...*

Bu durum, General Mişlayevski'nin üzerinde şiddetli bir etki yapmış olmalı ve **Sarıkamış** *Grubu'nun bir çıkmaza girdiğine hükmetmiş bulunmalı ki, birlikleri bırakarak Tiflis'e gitmeye karar vermişti!..."*

Rus Orduları Başkomutan Vekili General Nikoloski'nin durum değerlendirmesi:

*"***Sarıkamış** *bölgesinde çok miktarda Osmanlı birliği toplanmış!...* **Sarıkamış***'taki durum General Mişlayevski için şüphesiz ki son derecede kötüydü!... Akşama doğru, bizzat Enver Paşa tarafından yönetilmekte olan beş Osmanlı tümeninin* **Sarıkamış***'a yaklaşmakta olduklarını ve bunların ileri unsurları tarafından Kars demiryolu hattının kesildiği öğrenilmişti!...*

General Mişlayevski, Enver Paşa'nın **Sarıkamış***'ta kurduğu tuzaktan Kafkas Ordusu birliklerinin kurtulmasına imkân görmüyordu!... Kafkas Ordusu'nun ve yetenekli kumandanlarının başarılı olabileceklerini de tahmin ve hesap edemiyordu!... Bu sebeple, Osmanlılar tarafından esir alınacağını düşündüğü birliklerin yerine yeni birlikler oluşturmak üzere Tiflis'e gitmek için ayrılmıştı!..."*

Tüm bunlar olurken gerçekten ibret olacak şöyle bir olay geçer. 9 ncu Kolordu Komutanı İhsan Paşa, geride yere çömelmiş soğuktan tir tir titreyen genç bir teğmeni 29 ncu Tümen Komutanı Albay Arif (Baytın)'a gösterdi. *"Enver Paşa, bu çocuğu yerini terk ettiğini görerek yakalamış!... Bana teslim ederek derhal idam edilmesini istedi!... Harp Divanı'nca sorgusu yapılıncaya kadar yanınızda kalsın!..."*

İhsan Paşa'nın soruşturma, sorgu diyerek zaman kazanmak istediği anlaşılıyordu. Teğmen 17–18 yaşlarında gösteriyordu. Zayıf yapılı, sarı benizliydi. Üstünde yıpranmış ince bir kaput vardı. Ayağındaki ayakkabı patlamış ve dağılmıştı. Titreyip

duruyordu. **29 ncu Tümen Komutanı Albay Arif (Baytın), teğmeni tanımıştı. Dönüp, 9 ncu Kolordu Komutanı İhsan Paşa'ya** şöyle dedi:

"Paşam!... Bu çocuk seferberlik ilan edildiğinde Harp Okulu'nun son sınıfındaymış!... Gönüllü olarak savaşa katılmak için başvurmuştur!... Bize gönderdiler!... Tümenin en genç teğmenidir!... Savaşın başından beri takım komutanıdır!... Şimdiye dek iyi hizmeti geçmiştir!..."

29 ncu Tümen Komutanı Albay Arif (Baytın), genç teğmene döner ve sorar:

- *"Oğlum!... Enver Paşa seni neden yakaladı!..."*

Genç teğmenin verdiği cevap tam bir dramdı:

"- Efendim!... Bir hafta önce, takımımda 40 kişi vardı!... Yollarda çok kayıplar verdik!... Sabah, Çerkezköy'e doğru saldırıya geçtiğimizde ancak on kişiydik!... Hep birlikte ileri atıldık!... Ruslar inatla direniyorlardı!... Çok zor ilerliyorduk!... Çerkezköy'e yaklaştığımızda şiddetli bir ateşle karşılaştık!... Askerlerin hepsi de şehit düştü!... Tek başıma kaldım!... Ne yapacağımı şaşırmıştım!... Alay Komutanı'nı ararken biraz soluk almak için bir ağacın dibine oturdum!... Ön hatlara gelen Enver Paşa Hazretleri, beni orada buldu!..."

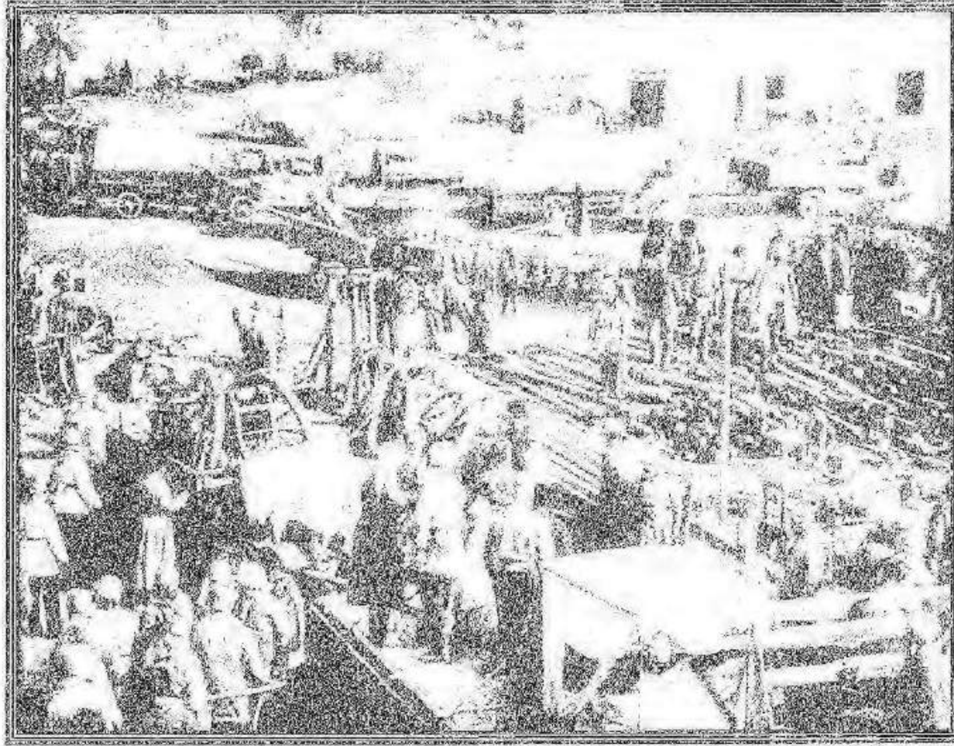
Diğer taraftan Ruslara karşı saldırılara devam ediliyordu. 9 ncu Kolordu Komutanı İhsan Paşa, dürbünüyle **Sarıkamış** yönünü tarıyordu. Biraz sonra Enver Paşa çıkageldi. Yanında General Bronsart von Schellendorf, Yarbay Feldman ve Yarbay Felix Guze vardı. Saldırının umutsuzluğu artık gizlenemez olmuştu. Enver Paşa'nın gittikçe hırçınlaştığı her halinden belliydi. Saldırı bir bozguna dönüşmek üzereydi.

Enver Paşa, bu hırçınlık ve bedbinlik içinde **9 ncu Kolordu Komutanı İhsan Paşa'ya** dönerek sorar: *"Teğmen hakkında verdiğim emir yerine getirildi mi?"*

İhsan Paşa büyük bir soğukkanlılıkla şöyle cevap verir: *"Hakkında idam kararı almak için Harp Divanı'na verdik!... Sorgusunu yapıyoruz!..."* Bu cevap üzerine, **Enver Paşa** sinirlenerek şöyle haykırır: *"Ne sorgusu? Derhal idam edilecek!..."*

Enver Paşa'nın emri çaresiz olarak yerine getirilecekti. Askerlerden oluşturulan bir **"İdam Mangası",** Enver Paşa'nın ve Alman subaylarının bulunduğu yerin biraz gerisinde düzenlerini aldılar. Askerler, tüfeklerini kaldırdılar. Omuzlarına dayadılar. Namlularının ucu ile teğmeni buldular. Ardından ağlamaklı bir ses duyuldu: *"Ateş!..."* On tüfek birden patladı. Genç teğmen, önce sarsıldı, sonra da kaykılıp, karlar üstüne kapaklandı. Bir iki titreme belirtisi görüldü, ardından o da kesildi.Sıcak kanı karı eritmiş, cepheye gelirken, uğruna can vermeyi düşündüğü toprağa karışıp gitmişti. Enver Paşa'nın bu kanun tanımaz ve despotçasına uyguladığı idam kararının ardından, **29 ncu Tümen Kom. Albay Arif** (Baytın) şöyle demektedir:

"Zavallı genç, bir zorba komutanın emriyle, Karargâh Bölüğü tarafından kurşuna dizildi!... Zayıf vücudu yere yıkıldı!. Fakat gözlerimizin önünde çöplüğe atılmış bir suçlu gibi değil!... ***Sarıkamış****'ta hayatlarını feda edenler gibi, şeref meydanına serilmiş bir şehit gibi gözlerimizde büyüdü ve yürek-*

Rusların Hasankale'deki malzeme depoları

Bu çocuk da bir anadan doğdu!... O ana da çocuğunun beşiğini sallarken aynen Enver Paşa'nın annesi gibi **"Oğlum büyük adam olsun!... Paşa olsun!..."** diye ninni söyledi!... Enver, şimdi paşa oldu!... Ocak söndürmeyi, ev bark yıkmayı, ordular batırmayı becerdi!... Ama bu çocuk paşa olmadı!... Hatta üsteğmen bile olamadı!... Ona hayatının en büyük mutluluk müjdesi, takım komutanlığına atandığı gün verilmişti!... Şimdi ise şımarık ve katil bir lanetlenmişin beceriksizliğini, bilgisizliğini örtmek için, sözde disiplin adına verdiği emirle günahsız ve suçsuz kurşuna dizildi!... Enver'in şu beş yıla sığdırdığı cinayet ve hainlikleri, Neron'un işkence ve zulmünde yoktur!... Ama **Sarıkamış** sırtlarında kendisi bile barınacak bir kovuk, gırtlağına sokacak bir lokma ekmek bulamadığı bir günde, kış ve yoksulluk ordunun dörtte üçünü kemirmişken, bu zavallı çocuğu, şanssız annesine çok görmesi kadar bir cinayet dünya üzerinde yoktur ve olmayacaktır da!..."

lerimizde öylece yer tuttu!..."

Kendisi ile konuşma imkânı bulmuş olan **Yarbay Şerif** (Köprülü)'nün anlattıkları:

"Çocuk Tümen Karargâh Bölüğü'ne teslim edildi!... Allah, bu zavallı, rengi soluk, hasta çocuğa rahmet eylesin!... Çoğumuzun evlerinde buna yakın oğullarımız vardı!... Bu günahsız şehide yapılan zulüm ve haksızlık bize unutulmaz bir iç yarası açtı!... Hala donuk gözleri, zayıf ve bitkin, iki bacağının üstünde zorlukla duran iki avuçluk vücudu, ince kolları, bükülen boynu gözümün önündedir!...

Allahuekber Dağları eteklerinde karlar üstünde donmuş kalmış askerlerimiz

Enver Paşa da yavaş yavaş başarısızlığı kabullenme eğilimine girmektedir. Bu konuda birliklere gönderdiği ve bir takım ipuçları veren emri dikkat çekicidir:

"9 ncu Kolordu, bugün kendisinden beklenen sonucu elde edememiştir!... Kolordu, şimdi bulunduğu hatta kalacak ve mevzilerini pekleştirerek savunmaya hazır bir duruma getirecektir!... Kesin sonucu elde etmek için 10 ncu Kolordu'nun gelmesini bekleyeceğim!... 11 nci Kolordu karşısında bulunan düşman geri çekiliyor!... Çekilen düşmanın ilk kısımlarının yarın savaş meydanına gelmesi muhtemeldir!..."

10 ncu Kolordu'nun bazı alayları bütün gün uzun ve yorucu bir yürüyüşle Allahuekber Dağları'nı aşmayı başarmıştır. Ancak durumları gerçekten çok kötüdür. Örneğin, 30 ncu Tümen üç alayı ile bütün gece sabaha kadar yürümüş ve Beyköy'e varmıştır. Ancak şiddetli kar fırtınası, tipi tüm yürüyüş kollarını dağıtmış, askerlerin çoğu da bulabildikleri çukurlara ve derelerin kuytularına sığınmış, yarıdan fazlası da öylesine dağlarda donup kalmışlardır. Hedeflerine varanların çoğu da ayakta dahi durabilecek durumda değillerdir. Bu arada 31 nci Tümen'in durumu daha kötüdür.

Bütün bu olumsuzluklarla sarmalanmış du-

ruma rağmen, **10 ncu Kolordu Komutanı Kurmay Albay Hafız Hakkı Bey** hala iyimserdir. İşte o gün yayınladığı bildiri:

"Dün kolordunun Allahuekber Dağı'ndan aşması, olağanüstü zor oldu!... Sahra toplarımızı, Ersenek'ten Beyköy'e ancak akşama doğru ulaştırabildik!... Bugün süvarilerimiz, düşmanı geri atarak Selim'i işgal etti!... Şu dakikada demiryolunu da kesmiş olduklarını ümit ediyorum!... Şimdi düşman ***Sarıkamış****'tan 23 vagonlu bir trenle piyade askerleri getirdi!... Bu askerler yayılmış olarak geliyorlar!...*

Biz düşmanın süvarilerini geri atacağız!... Bölgemdeki Rum ve Ermeni ahali, bütün arabaları ve eşyaları ile kaçıyorlar!... Çoğunun arabalarını çevirdik!... Kolordu, bu gece buralarda rast geldiği düşmanı, Allah'ın yardımıyla, şiddetli saldırılarla perişan edecek ve yarın sabah Selim'den ***Sarıkamış****'a doğru önündeki düşmanın büyük kısmının gerilerine saldıracaktır!..."*

Ancak raporda belirtildiği gibi, esas saldırının ertesi gününe ertelenmiş olması sebebi ne olursa olsun, **Sarıkamış** Savaşı'nın sonucunu etkileyebilecek bir karardır. Böylece Rus güçlerinin toparlanmasına zaman kazandırılmaktadır. 11 nci Kolordu ise zaten iki gündür Ordu komutanı ile temas kuramamıştır. Bu kolordunun bulunduğu bölgede hava bugün de çok soğuktur. Birliklerde tam ve kısmi donmalar çok artmıştır. Erlerin giyim kuşamları çok zayıf ve çoğu çadırsız bir durumdadır. Birlikler, devamlı bir şekilde hareket halinde bulunduklarından hep açıkta gecelemektedirler. Bu nedenle, çok miktarda yiyecek, odun ve yakacak talebi bulunmaktadır. Top arabalarını çeken mandalar ve öküzler aşırı soğuklara dayanamamakta ve devamlı bir şekilde ölmektedirler. Sağ kalanları ise çok zayıf ve hasta durumdadırlar. Durumun aynen devam etmesi halinde tüm hayvanların telef olması kaçınılmazdır. Bu da topların tümüyle devre dışı kalması ile noktalanacaktır.

28 Aralık 1914 tarihi, **Sarıkamış** Harekâtı'nın yedinci günüdür. Başkomutan Vekili Enver Paşa, son kozlarını oynamak ve şansın yardımı ile dahi olsa her türlü can ve kan bedeli karşılığında hedefine doğru yürümek istemektedir.

9 ncu Kolordu Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Şerif (İlden) şöyle demektedir;

"Bugün bir rica ve istirham sonucunda, Başkomutan Vekili Enver Paşa, tümenler adına elde kalan birkaç yüz kişinin dinlenmesine izin verdi!... Bugün tümenler az çok yeniden düzenlenecek ve birbirlerine karışmış bulunan askerler ve birlikler kendi yerlerine gönderileceklerdi!...

Fakat, Başkomutan Vekili Enver Paşa, ***Sarıkamış*** *tarafında her gördüğü hareketi Rusların geri çekilmesine bağlamayı kafasına yerleştirmişti!... Çerkezköy'de ve* ***Sarıkamış****'ta biraz duman gördü;* **"Yakıyorlar!... Kaçacaklar!..."** *diyerek tüm güçlere yeniden saldırı emri verdi!...*

Tümenler, beş on dağ topları, beş on makineli tüfekleri ve birkaç yüz tüfekleri ile yeniden ateşe başladılar!..."

Gerçi Bardız (Gaziler) ile **Sarıkamış** arası 20 kilo-

metredir. Ancak çok kötü hava şartları ve yolsuzluk nedeniyle ulaşım çok büyük zorluklarla yapılabilmektedir. Telefon ve telgraf benzeri haberleşme imkânları da olmadığından, Enver Paşa'ya bu bölgede yaşanan olaylar hakkında detaylı ve zamanında bir bilgi aktarımı yapılamamaktadır.

Bugünkü saldırıların tam bir fiyasko ile sonuçlandığı artık ortaya çıkmıştır. **29 ncu Tümen Komutanı Albay Arif (Baytın), 9 ncu Kolordu Komutanı İhsan Paşa**'nın yanına gider ve sitemli bir dille şu sözleri dile getirir:

"Paşam!... Toparlanmaya, soluk almaya zaman bırakılmıyor!... Eldeki değerli subaylar boşu boşuna harcanıyor!... Alay kumandanlarımın hepsi yok edildi!... Agâh Bey dün, Sabit Bey bugün şehit düştü!... Lütfullah Bey, Çerkezköy'de kapana kısıldı!... Elde kalan birkaç yüz askerle, beş-on top saldırıya değil, savunmaya ayrılarak 10 ncu Kolordu beklenirse, belki bir dereceye kadar amaca hizmet edebilir!... Enver Paşa Hazretleri gençtir!... Acele ediyorlar!... Askerlere, subaylara acımıyorlar!... Hiç olmazsa bir sonuç elde edilebilse!..."

28 Aralık 1914 günü gelişmeler, olaylar ve ürettiği sonuçları itibarıyla gerçekten önemli bir gündür. Bu durumu komutanların ağzından değerlendirmeye alalım.

9 ncu Kolordu Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Şerif (İlden):

"28 nci Tümen Komutanı Albay Ethem Bey'in yanına gittim!... Ethem Bey, Enver Paşa'nın sınıf arkadaşı ve aynı zamanda 20nci yüzyılın en temiz, en seçkin, en melek huylu ve saf Müslüman'ı ve ordumuzun en kaderci ve alçakgönüllülükle ağırbaşlılığı birleştirmiş güvenilir ve sakin bir tümen komutanıydı!... Bana, Rusların Çamurludağ tarafından yavaş yavaş kuşatmaya başladıklarını söyledi!... Umutsuz ve üzgündü!... Durumu düzeltmek için ölmek ya da genel bir geri çekilmeden başka bir çare göremiyordu!..".

28 nci Tümen Komutanı Kur. Albay Ethem Bey:

"Geri çekilme buralara kadar geldikten sonra pek ağırdır!... Şurada, şu karlı tepede, gece gündüz Allah'a yalvarıyorum!... Bana bu felaketi göstermesin ve şehitlik nasip etsin!... Ne diyeyim!... Allah selamet versin!... Enver Paşa, çok ataktır!... Ona söz kâr etmez, öğüt dinlemez!... Aceleci, inatçı, dik kafalıdır!... İnsana cesaret gerek ama böyle kış kıyamette cesaretten çok alınacak akıl gerekli değil midir? Şu tümenin içine düştüğü haline bakıyorum da gözümden yaşlar geliyor!... Allah bilir, sonumuz nereye varacak? Enver Paşa sakardır; şanssız mı, güçsüz mü bilemem!... Fakat hiçbir girişiminde başarı yoktur!... Ben bu işin sonundan korkuyorum!... Tümenleri eritti, yok etti, kazancımız ise sıfır!..."

8 nci Kolordu Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Şerif (İlden):

"Ethem Bey'in temiz dilinden Allah adı hiç eksik olmazdı!... Öyle kutsal bir kişiydi!... Bizim kullanabildiğimiz senli, benli sözcüklerden dilini incitir diye korkardı!... Onun bu şikayetlerini ben şöyle çeviriyordum: "Ah!... Onun ne hain olduğunu bir ben bilirim, bir de Allah bilir!... Gözü o kadar kısa

görür ki, ona göre kendi benliği ile ordu arasında fark bulmaz!... Kendi atı ne kadar çabuk giderse, ordu da o kadar çabuk gider sanır!... Tümenin başına geçti!... Soluk aldırmadan yürüttü, sürdü!... Döküntüleri toplama olanağı yok!... Ne dağ görür, ne tipiden anlar, ne de Allah'tan korkar!... İnatçı, cahil, uğursuz bir şeydir!... İşte merhumun benim sözlerimle dediği buydu!... Yani, başka bir deyimle, merhumun yerinde bulunsaydım ben de öyle derim!... Albay Arif Bey de aynı görüşteydi!... İhsan Paşa, aslını hepimizden önce fark etmişti!...

Aynı gün Ömer Lütfü Bey'e de düşüncelerini sordum!... Ömer Lütfü Bey, bana iki sözcükle Enver Paşa'nın tüm kimliğini açıkladı: "Sakardır!... Şanssız mı, iktidarsız mı bilmem!... Fakat hiçbir girişiminde başarısı yoktur!... Ona söz dinletmek mümkün değildir!...Öbür arkadaşlarım da gezdikleri cephe bölümlerinden hep aynı duygu ve görüşlerle döndüler!..."

9 ncu Kolordu, 83 ncü Alay Komutanı Binbaşı Ziya (Yergök):

"Herkesin yetkileri alınmış!... Komutanlara komuta ettirilmiyor!... Maneviyatımız tümüyle kırılmıştı!... Üstelik, komuta edenlerin çoğu da yetkilerini kendileri düşürmüşlerdi!... Başkomutan Enver Paşa ise karargâhını bir kayanın arkasında kurmuş, bir an önce **Sarıkamış***'ı ele geçirme sevdasına düşmüş, daima o tarafı gözetleyip duruyordu!... Kendi birliklerimizin durumunu bir defa olsun gözden geçirmemişti!... Aldığı raporlara göre emirler veriyordu!... Kolordu ve tümen komutanlarını aracı olarak kullanıyordu!...*

Sarıkamış *işi gittikçe sarpa sardığında, Enver Paşa sinirlendikçe daha da sinirleniyor, ne Almanlar, ne de bizim komutanlar ona karşı bir görüş açıklama cesaretini*

At arabası ile götürülen yaralı Rus askeri

*gösteremiyorlardı!... Böylece işler çığırından çıkıyor, görüşme imkânı olmuyor, her girişim ve her saldırı olumsuz sonuçlar veriyordu!... Artık bu durumda, **Sarıkamış**'ın alınamayacağı kanaati iyice uyanmıştı!... Bizi ancak 10 ncu Kolordu selamete çıkarabilirdi!... Fakat o da bir türlü yetişemiyordu!... Oysa ki, tüm ümitler ona bağlanmıştı!...*

9 ncu Kolordu Komutanı İhsan Paşa:

*"Son yürüyüşten evvel, genel mevcudu diğer tümenler gibi 6.500 civarında olan 29 ncu Tümen'in halen bütün kuvveti 300 piyade, 11 top ve 8 ağır makineli tüfekten ibarettir!... Çerkezköy'de halen 29 ncu Tümen'in taburlarından ve hatta 51 nci ve 84 ncü Alaylardan bazı subay ve askerler vardır!. Bunlar, **Sarıkamış** ve Kötek'ten Rus güçleri tarafından kuşatılmıştır!... Tümenle olan tek bağlantı yolu da düşmanın şiddetli ateşi altındadır!... Bunlarla irtibat kurmak için belirli aralıklarla gönderilen yirmiyi aşkın asker şehit edilmişlerdir!... Şimdi yanıma ulaşabilen bir askerin getirdiği rapordan anlaşıldığına göre, orada bulunan askerler bir ev ve bir samanlığa sığınıp kendilerini savunmaya çalışmışlarsa da çoğu şehit düşmüş, geriye de hasta ve yaralılar dahil birkaç subayla yirmi kadar asker kalmıştır!...*

29 ncu Tümen, içinde bulunduğu durumu nedeniyle, bir fırsatını bulur bulmaz saldırıya geçecektir!... Köyde çevrilmiş durumda bulunan müfrezemize, raporu getiren askerin aracılığı ile metin olmaları bildirilmiş ve ordumuzun yarın kendilerini kurtaracağı ve mümkünse bulundukları yerden çıkış yapmaya çalışmamaları emredilmiştir!..."

Bardız (Gaziler) bölgesinde şiddetli kış üç gündür aralıksız bir şekilde hükmünü sürdürmekte, tipi ve fırtına tüm hızıyla devam etmektedir. Her gün daha da bastıran soğuktan birçok asker donarak ölmektedir. 10 ncu Kolordu'ya gelince, tüm birlikleri de aynı sıkıntıları yaşamaktadırlar. Bulundukları bölgede yollar nispeten düzgündür ama birlikler çok yorgun, uykusuz ve açtır. Birçok asker birliklerinden kaçıp çevredeki köylerin evlerine sığınmaktadır.

Bugün için yapılması planlanan harekât, askerlerin çok yorgun ve bitkin durumda bulunmalarından ancak güneş doğduktan sonra ve çok az sayıda askerin katılımı ile başlayabilmiştir. Bugünün gecesinde **91 nci Alay Komutanı Binbaşı Bahattin Bey'in** verdiği rapor durumu şöyle özetlemektedir:

*"Kolordu komutanının emriyle, **Sarıkamış** bölgesine hakim sırtları tuttum!... Alayımız dünden beri hiç durmaksızın savaşmaktadır!... 150 mevcudu kalan alay sabaha kadar değiştirilemeyerek, askerler soğuk ve ayazdan hareketsiz bir duruma girmişlerdir!... Askerlerin çoğu dağılmış, toplamak için gönderdiğim subay ve askerler de geri dönmemişlerdir!...*

Düşman güçlüdür!... Şimdi iki bölükle sol kanadımızı çeviriyor!... Bizi dereye dökmek için zorluyor!... Solumuzda bulunan 30uncu Tümen'den bir yardım göremiyoruz!... Bu durumda kuvvet gönderilmezse, bu bölgenin düşmesinden meydana gelecek sorumluluk tümenimize ait olacaktır!...

Alaydan geride kalan askerlerin toplatılarak çok

Rus General Yudenich

çabuk bir şekilde gönderilmesini arz ve rica ederim!..."

9 ncu Kolordu, 83 ncü Alay Komutanı Binbaşı Ziya (Yergök)'ü dinleyelim:

"Yerimiz, dereye yakın, çukurda ve ılık bir havaya sahipti!... Biz de bol ateş karşısındaydık!... Yukarılardaki ayaza ve soğuğa karşılık burada adeta bir bahar havası hakimdi!... Eh artık bu geceyi rahat bir şekilde geçirir, uykusuzluk belasından kurtulmuş oluruz!..." diye düşünürken,Tümen Komutanı, yanında Enver Paşa'nın bir yaveri ile başımızda belirdi!...

Bana dönerek, "84 ncü Alay düşman tarafından şiddetle baskı görmektedir!... O alaya takviye edeceksiniz!... Yaver Bey, sizi oraya götürecektir!... Hemen hareket ediniz!..." Taburlar yürüyüşe hazır oldukları için hemen yola çıktık!... Askerler karlara bata çıka yürüdükçe içim sızlıyordu!... Ormandan yaklaşık 500-1000 metre uzaklıktaki tepeye geldik!... Askerler kardan yapılmış siperler içindeydiler!... Düşmana ait bir ize ise rastlamadım!... Alayım, bu siperlerin arkasında durdu!... Ona yeni bir düzenleme yaptırmam gerekiyordu!...

Orada kurulmuş olan bir çadıra girdim!... Çadırda soba yanıyor!... İçerisi adeta hamam gibi!... Alay Komutanı başta olmak üzere birçok tanıdık subay gülerek, şakalaşarak, neşe içinde çay içiyorlardı!...

Selam verdim ve Alay Komutanı'na; "Zamansız olarak bizi buralara kadar getirttin!... Ortalıkta tehlikeyi gerektiren bir durum göremiyorum!... Buraya yorgun ve terli bir şekilde gelen askerimin günahı da, vebali de senin boynunadır!... Tabur komutanları dışarıda bekliyor!... Git ve gerekli tertibatı aldır!..." dedim!..."

10 ncu Kolordu, 28 Aralık 1914 gününü önemli bir çatışma içine girmeden geçirmiştir. Kolordu Komutanı, bütün birliklerinin Divik'te gece sessizliğinde toplanmasını ve toparlanmasını sağlar. Yaptıkları planlamalara göre ertesi sabah günler öncesinden planlanan **Sarıkamış**'ta olacaklardır.

Türk Süvari Alayı, küçük bir Rus gücünü dağıtarak ilerlemişti. Kars'a giden demiryoluna ulaşarak rayları söktü. Böylece Rusların demiryolu ile Kars'tan destek almaları önlenebilecekti. Bunun üzerine, **Enver Paşa'nın Emir Subayı Yüzbaşı Mazhar Bey, 10 ncu Kolordu Komutanı Hafız Hakkı Bey'e 28 Aralık 1914 tarihli şu emri getirir:**

"11 nci Kolordu karşısında bulunan düşman, 25 Aralık 1914 tarihinden bu yana geri çekilmektedir!... 11 nci Kolordu, bu düşmanı yakından izlemekte. Şimdiye dek üç makineli tüfek, iki top ve birçok tutsak aldık!... Düşmanın çekilen gücünün 3 ncü Kafkas ve 4 ncü Türkistan Tümenlerinden, yani yedi alaydan oluştuğu anlaşılmaktadır!...

Bunların bugün savaşmaya başlayacakları sanılmaktadır!...

9 ncu Kolordu, iki gündür **Sarıkamış***'ta düşmana yaptığı saldırılarda başarıya ulaşamadı!... Bundan dolayı, ben Horum'dan gelen düşmanı bu çizgide karşılamak ve başlangıçta savunmada kalmak ve ondan sonra yeniden saldırıya geçmek istiyorum!...*

Bu nedenle, 10 ncu Kolordu bir an önce **Sarıkamış** *yönünden ilerleyerek, 8 nci*

Kolordu'nun sol kanadına yaklaşmalıdır!...Kızılkilise'den **Sarıkamış***'a giden yolun üstünde ve doruk çizgisinin* **Sarıkamış** *yönünde bulunuyorum!..."*

Tam aksine, Rus Ordusu'nun Komutanı General Mişlayevski, artık her şeyin bittiğine inanmakta, **Sarıkamış**'ın kaybedilmesi bir yana, ordusunun bir kurtuluş imkânının kalmadığına inanmaktadır.

İşte o günlerin bu panik havası içinde **Rus Ordusu Kurmay Başkanı Albay Maslofski**'nin satırlarından yansıyanlar:

"General Mişlayevski bugün sabah saat 08.00'da yanına Kurmay Başkanı General Bolhovitinof'u da alarak, söylediğine göre de Kafkasya'yı savunmak için yeni bir ordu oluşturmak amacıyla karargâha ait araçlarla **Sarıkamış***'tan ayrılmış, Osmanlı tehlikesinden uzak tek yol olan kötü ve dolaşık bir yolu izleyerek, Kağızman üzerinden Tiflis'e hareket etmişti!...*

General Mişlayevski, yolda görüştüğü 4 ncü Kafkas Rus Kolordusu Komutanı Oganofski'ye **Sarıkamış** *savaşının sonucunu beklemeksizin, hemen bütün kolordusunu Ağrı Dağı bölgesine, eğer Osmanlıların saldırıları orada da devam ederse, daha uzağa, Erivan yönüne çekmesini emretmişti!...*

General Mişlayevski, Azerbaycan Müfrezesi Kumandanı General Çernezibof'a da aynı emri vermiş, derhal Tebriz ve Rumiye'yi tahliye ederek, Culfa'ya çekilmesini tebliğ etmişti!..."

Görülüyor ki, bizim askerlerimiz ne kadar perişan bir halde olurlarsa olsunlar, kumandanlarımız ne kadar umutsuz olurlarsa olsunlar aslında Ruslar bizden çok daha büyük bir panik içindediriler.

İşte bunun bir delili olarak, General Mişlayevski neredeyse tüm birliklerine bir an önce kaçmalarını emretmesinin dışında, kendisi de Tiflis'e varır varmaz Şehir Meclisi'nde yaptığı konuşmasında **"Yakın bir Osmanlı tehlikesi"**'nden bahsedince, halk kaçmak için istasyonlara ve yollara dökülmüşler ve büyük bir panik başlamıştır.

Bu arada **General Mişlayevski, Kağızman'da iken Sarıkamış Grubu Komutanı General Bergman**'a dahi şu telgrafı çeker:

*"***Sarıkamış***'ta ortaya çıkan son durum üzerine, 1 nci Kafkas Kolordusu ve 2 nci Türkistan Kolordusu'ndan oluşturulan karma birliklerin komutanlığını üzerinize almanızı öneririm!... Yanınızda kalacak olan General Yudeniç ile birlikte* **Sarıkamış***'ta Osmanlıları perişan ederek kendinize demiryolu boyunca Kars doğrultusunda yol açmaya çalışınız!..".*

Aslında bu geri çekilme konusunda, Rus ordusu-

Enver Paşa

nun değişik kumanda kademelerinde bir karmaşa yaşanmaktadır. General Bergman, General Mişlayevski'nin geri çekilme emrine aynen uyulması taraftarıdır. Çekilme emirlerini hemen bütün birliklerine yazılı olarak göndermiştir. İşte **General Bergman'ın General Yudeniç'e gönderdiği 28 Aralık 1914 tarihli telgrafı:**

"General Yudeniç'e, 28 Aralık 1914 tarih ve 946 numaralı telgraftan:

Osmanlıların **Sarıkamış** *havalisinde şiddetle direnişleri, onların karşısında mevzilerinde bulunan birliklerimize yolların da uzak olması sebebiyle erzak ve ekmek gönderilememesi, beni geri çekilme için emir vermeye zorunlu kıldı!...*

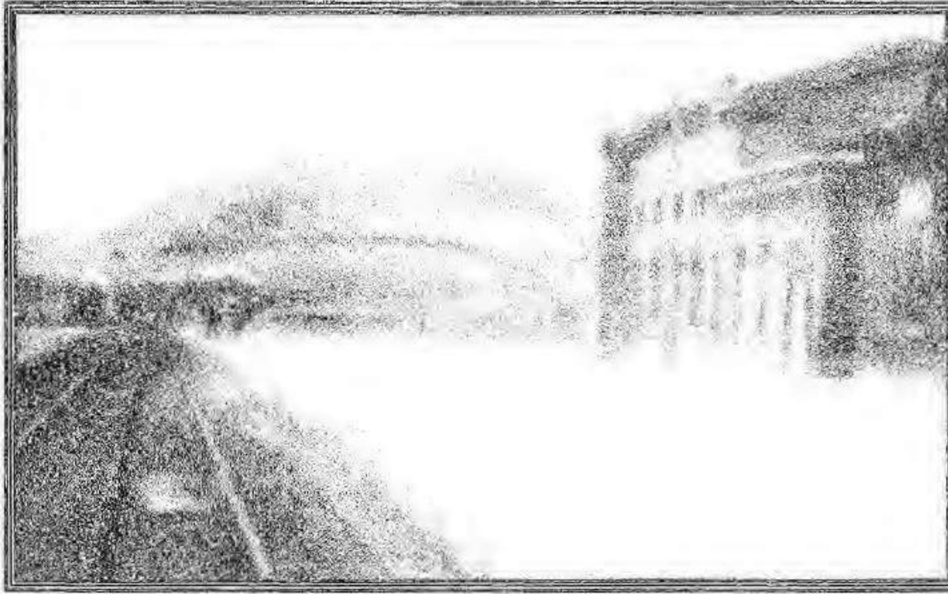
General Bergman'ın General Devit'e gönderdiği 28 Aralık 1914 tarihli telgrafı:

"General Devit'e, 28 Aralık 1914 tarih ve 947 numaralı telgraftan:

Bugün akşam karanlığı zamanı, mümkünse **Sarıkamış***'a doğru, eğer mümkün değilse, Kağızman'a doğru çekilmenizi emrederim!... Yaralıları ve topçuları düşmana hiçbir şekilde terk etmeyin!... Eğer nakliye vasıtalarını sevk etmek mümkün olmazsa, onları mutlaka imha edin!... Birliğinize düşen bu görev, güç de olsa şereflidir!..."*

Geri çekilme konusunda muhalif bir tutum içinde bulunan General Yudeniç, Ordu Kurmay Başkanı sıfatını kullanarak General Bergman ile derhal temasa geçmiş, geri çekilmenin durdurulmasını ya da hiç olmazsa **30 Aralık 1914** tarihine kadar ertelenmesini ısrarla rica etmiştir. Bu konuda **Rus Ordusu Kurmay Başkanı Albay Maslofski**'nin yorumları ve değerlendirmeleri şöyledir:

"General Yudeniç; "Eğer geri çekilecek olursak bunun sonucu kesin bir bozgun ve kendi mahvımıza sürüklenmek olacaktır!... Eğer savaşmayı sonuna kadar sürdürecek olursak, o zaman ya mahvolacağız ya da zafer kazanacağız!... Yani, birinci şıkta sonuç zorunlu ve mutlaka olumsuz olacak, ikinci şıkkın ise olumlu bir olasılığı bulunacaktır!..." kararında idi!...

Stratejik konumdaki Sarıkamış Tren İstasyonu - 1914

Rus güçleri arasındaki bu karmaşa devam ederken, Enver Paşa, kendi birliklerinin içinde bulunduğu perişan durumuna ve yorgunluğuna bakmaksızın **Sarıkamış**'ı alma düşüncesinden asla vazgeçmiş değildir. Enver Paşa, gece vakti saat 02.30'da Çerkezköy'ün kuzeybatısındaki karargâhından 8 nci Kolordu'ya aşağıdaki şu emri yayınlar:

"3 ncü Ordu, bugün 9 ncu ve 10 ncu Kolorduların **Sarıkamış***'ta birleşmelerinin ardından, düşman ordusunu yok etmek üzere saldırıya geçecektir!... Kolordu ve tümen komutanlarının ileri savaş hatlarından çok geride kaldıkları dikkatimi çekmiştir!... Komutanlar ve karargâhları ortada ve zamanında müdahale edebilecek kadar ileride bulunmalıdırlar!..."*

Sabahın erken saatlerinde, tüm **Sarıkamış** Vadisi yine yoğun bir sisle örtülüdür. Bu sebeple düşmanla ilgili hiçbir gözlemin yapılması mümkün olmamaktadır. **29 ncu Tümen Komutanı Kurmay Albay Arif** (Baytın) durumu şöyle anlatmaktadır:

"Bugün için kolordudan verilen emre göre, Çerkezköy'ün taşlı tepesine saldırıda bulunulacaktı!... 10 ncu Kolordu, Allahuekber Dağları'nı aşarak, sağ kalan ilk kademelerinin ovaya inerek **Sarıkamış***'a yaklaşmakta olduğu, ilk defa olarak bu emirde yer almıştı!... Çerkezköy'ün girişine kadar ilerleyen 51 nci Alay'la, köye yaklaşan 50nci Alay'ın tekrarlanan saldırılarının başarılı olmaması ve bu iki alayın kahramanca yaptıkları savaşta verdikleri kayıplara karşılık kendilerini besleyecek ve ilerlemelerine destek olacak kadar yedek güçleri de bulunmaması yüzünden Taşlıtepe'den Rusları söküp atmak mümkün değildir!..."*

Diğer taraftan, 10 ncu Kolordu birlikleri de bu **29 Aralık 1914** günü **Sarıkamış**'a saldırılarına başlamıştır. Bütün geceyi yoğun Rus saldırıları altında geçiren 91 nci Alay ise şiddetli ayazın ve dondurucu soğuğun etkisi ile iyice dağılmış ve mevcudu 150 askere kadar inmiştir Alay tamamen imha olmaktan, süvari alayının son dakikadaki takviyesi sayesinde kurtulmuş ve geri çekilmeyi başarmıştır. Bu sırada 31 nci Tümen, kolordudan aldığı emirle akşama doğru **Sarıkamış**'a saldırıya geçer. Bölgenin çeşitli bölümlerinden toplanan 600 askerle yapılan bu saldırıda çok büyük bir fedakârlıklar sonunda nihayet **Sarıkamış**'a girmeyi başarırlar. Ancak bu sırada Ruslar yeni yeni takviyeler alırlarken, **Sarıkamış**'a giren bu askerler, aç oldukları için elde tutulamayıp emirsiz olarak **Sarıkamış**'ın içine dağılırlar. Bunun üzerine de derhal kasabanın terk edilmesi ve ormanlık alana çekilinmesi talimatı verilir. Saldırıya 600 askeri ile başlayan 31 nci Tümen, 350 askerini bu çatışmalarda kaybeder. Bu arada Alay Komutanı Binbaşı Bahattin Bey ile bölük komutanlarından dördü de şehit düşerler. Kendi başlarına kalan diğer askerler, gece karanlığından yararlanarak gündüz işgal ettikleri siperlere dönerler. Tüm bu gelişmeleri, bir de bizim bazı kumandanlarımızın anlatımlarından dinleyelim.

29 ncu Tümen Komutanı Kurmay Albay Arif (Baytın)'ın raporundan:

"Kolorduya, 87 nci Alay'ın büyük bir bölümünün Çerkezköy'de kuşatılmış bir halde olup, iki gündür kurtarmak için etkili bir yardım yapılamadığı ve tümen subaylarının çoğu şehit ve yaralı olarak saftan çıktıklarından, kadroların çok azaldığı cihetle, 29 ncu Tümen'in saldırıda kullanılmasına artık imkân kalmadığından, mümkün olursa bir diğeri ile değiştirilerek geriye aldırılması bildirilmiştir!..."

9 ncu Kolordu Komutanı İhsan Paşa'nın gece saat 23.30'da Ordu Komutanlığı'na gönderilen rapordan:

"Bugün 29 ncu ve özellikle 17 nci Tümen bölgesinde yine kanlı savaşlar olmuş, fakat düşman mevzilerine yaklaşılmasına rağmen hedefler ele geçirilememiştir!...

Eğer beş günden beri devam eden ve 9 ncu Kolordu için çok kanlı bir şekil alan **Sarıkamış** *Savaşları için tümenler henüz veremedikleri savaş raporlarını hazırlamaya zaman bulmuş olsalardı, bu savaşların ne kadar büyük fedakârlık safhalarını içerdiği daha açık bir şekilde anlaşılabilirdi!...*

Son anda öğrendiğime göre, tabur ve bölük komutanlarının yarıdan fazlası ve takım subaylarının üçte biri ya şehit düşmüştür, ya da yaralıdır!... Asker kayıpları ise tümenlerde her gün birkaç yüzü bulmaktadır!... Son alınan raporda, 29 ncu Tümen'in elinde 190 askerlik bir güç bulunmaktadır!..."

10 ncu Kolordu Komutanı Kurmay Albay Hafız Hakkı Bey, gece saat 23.30'da Ordu Komutanlığı'na gönderdiği rapordan:

'**Sarıkamış** *Savaşı'nı bugün olmazsa, yarın mutlaka kesin bir sonuca vardırmak üzere bölgeye dağılmış olan askerleri toplamak için subaylar*

Savaşın şiddetlenmesi ile etkinlikleri kaybolan ve dağılan aşiret süvarileri

gönderin!... 92 nci Alay, 800 mevcudundadır!... 89 ncu Alay'ın bir kısmı ile yolda bulunan iki sınır taburu ve bir sahra topçu bataryası bu sabaha kadar gelmiş olacaklardır!...

Bu güçler toplanınca, şiddetli bir topçu ateşi ve kolordunun bütün birlikleri ile **Sarıkamış***'a saldıracağım!... 3 ncü Ordu da her taraftan birden saldırıya geçince, Allah'ın yardımı ile başarıya ulaşacağımız inancındayım!..."*

31 nci Tümenin 3 ncü Alayı da, **Sarıkamış**'a 250–300 metre mesafede orman içinde yerini almış bulunmaktadır. Zaten Kolordu Komutanı Kurmay Albay Hafız Hakkı Bey, tümene bu gece yapılacak bir baskınla **Sarıkamış**'ın kesin olarak ele

geçirilmesini emretmiştir. Verilen bu emre uygun olarak, gece karanlığında demiryolu hattının geçtiği derede toplanan birlikler, saat 22.00'ye doğru **Sarıkamış** Tren İstasyonu'na, kasabanın girişindeki köprüye ve taşlı tepelere saldırırlar. Bu durumu karşı taraf olan Rusların yetkili ağızlarından anlamak için onların komuta kademesindeki bazı kişilerin anlatımlarına bir göz atalım.

Rus Orduları Başkomutan Vekili General Nikolski:

"**Sarıkamış** *İstasyonu'nu korumakla olan birlikler, Osmanlıların ani olarak yaptıkları gece saldırısı neticesinde, dağılarak perişan olmuşlardır!...*"

Rus Ordusu Kurmay Başkanı Albay Maslofski:

"Osmanlılar, bugün bütün gece aralıksız ve şiddetli bir şekilde saldırılarda bulunmuşlardı!... Akşam, saat 10.00 sularında, büyük güçlerle, merkezimize doğru kesin bir saldırıya geçtiler!... İstasyon ve **Sarıkamış** *girişindeki köprü bizim için çok önemli bir saha idi!... Çünkü burada cephane ve levazım depolarımız bulunmaktaydı!... Eğer bunlar Osmanlıların eline geçecek olursa bütün birliklerimiz cephanesiz ve mermisiz kalacaktı!... Üstelik yiyeceğimiz de kalmayacak, açlık başlayacaktı!... Osmanlılar büyük güçlerle yaptıkları saldırılarını şiddetle sürdürüyorlardı!... Birliklerimiz,* **Sarıkamış** *içlerine çekilme zorunda kaldılar!... Bu sırada Albay Kravçenko, köprüyü savunan birliklerin yanına gitmiş fakat o da vurularak ölmüştü!...*

Geri çekilen birliklerimizin hemen arkasından Osmanlılar **Sarıkamış**'*a girmişler; istasyonun yanı sıra, bütün kenar mahallelere kadar evleri ve 156 ncı Piyade Alayımızın Kışlası'nı işgal etmişti!...* **Sarıkamış** *cephesi yarılmış,* **Sarıkamış** *tehlikeye girmiş, durum çok kötü ve kritik bir hal almıştı!... General Perjevalski, dakika dakika elindeki yedek güçleri tehlikeli yerlere sevk ediyordu!... Ağır süngü savaşları gecenin geç saatlerine kadar sürdü!... Orman yamacındaki Türkler de* **Sarıkamış**'*a inmeye başlamışlardı!... Albay Termen, iki bölükle hemen oraya koştu!... Askerlerimiz, Türklere saldırmışlar ve onları süngü hücumu ile geriye çevirmişlerdi!...*"

Bu durum birliklerimiz ve askeri harekâtımız için bir dönüm noktasıdır. Öyle ki, Rusların; **"Türkler büyük güçlerle saldırıyor!..."** dedikleri Türk Birliği iki bölüklük Rus askerine dahi karşı koyamayacak kadar zayıf düşmüş bir Türk birliğidir. General Prejevalski, **Sarıkamış**'ı inatla savunmaya devam etmektedir. Ruslar, bu gece karanlığında **Sarıkamış**'a getirdikleri silahlarla, hemen ateş üstünlüğünü ele geçirmişlerdir. Buna karşılık, Rusların bu takviyeleri karşısında Türk birlikleri her türlü ikmal ve yiyecek imkânlarından yoksundur. O kadar ki, Türk ordusu askerine yeteri kadar mermi dahi dağıtamamaktadır. Bu sebeple de **Sarıkamış**'a giren askerlerimiz, ele geçirdikleri yerlerde tutunamamıştır. Hatta, **Sarıkamış** girişindeki Rus alayının kışlalarını işgal eden Türk taburu, Rusların elindeki Kars Kalesi'nden şafak vakti **Sarıkamış**'a getirilen Rus havan topçusunun ateş yağmuru altında kalıp karşılık dahi veremez bir halde

kalınca, teslim olmak zorunda kalmışlardır.

Ertesi gün yani **30 Aralık 1914** günü **8 nci Kolordu Komutanı İhsan Paşa, 3 ncü Ordu Komutanı Enver Paşa'ya** aşağıdaki raporu gönderir:

"**22 Aralık 1914** *günü, ileri yürüyüşe başladığında kolordunun savaşan piyade gücü 21.000 ve kollar hariç genel mevcudu da 28.000 idi!... İleri harekâtla beraber, özellikle sona yaklaşıldıkça, yanların güvenliği için çıkarılan toplam bir alaydan fazla birlik ve ayrıca sahra toplarını korumak için de çoğu istihkâmcılardan oluşan yine bir alay civarında birlikten hiçbiri bir daha tümenlerine katılamadıklarından, 24 Aralık 1914'te sınır geçildiği zaman kolordunun genel savaşan mevcudu 18.000 idi!... Bardız'da (Gaziler) kolordunun üç tümeninin yaptığı savaşlarda ve 25 Aralık 1914 tarihine kadar yapılan* **Sarıkamış** *saldırısında, şiddetli kışın etkisi ve düşmanın inatla direnmesi sonucunda kolordu tümenlerinin mevcudu aşağıdaki gibidir!... 17 nci Tümen'in savaşan piyade gücü 110, 29 ncu Tümen'in savaşan piyade gücü 190, 28 nci Tümen'in savaşan piyade gücü 700 olmak üzere kolordunun bütün toplamı 1000 askerdir!...*

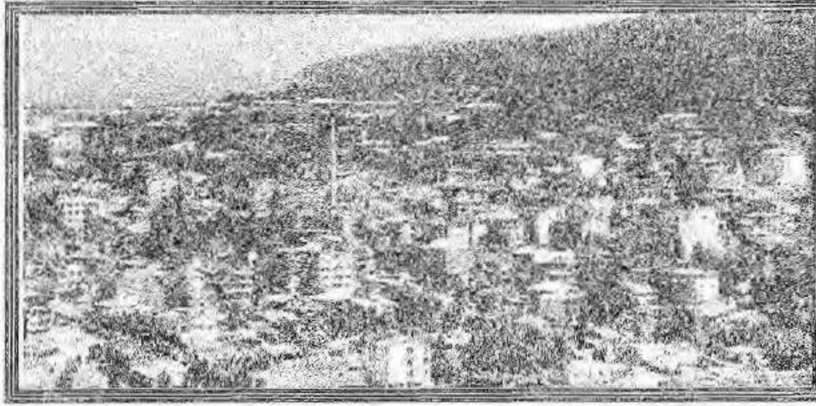
Bardız ve daha geride kalan askerlerle, Sağlık Birlikleri tarafından gönderilen donmuş ve yaralı askerlerin sayısı hakkında kesin bir bilgi alınamamıştır!... Fakat pek güçlü bir şekilde ümit edilebilir ki, kolordu gerilerde kalan askerlerini toplamak ve Bardız (Gaziler) bölgesinde Ruslara karşı savaşan birliklerden yararlanmak üzere on günlük bir zaman dilimine sahip olsaydı, 10 bin mevcuda yükselmesi mümkün olurdu!...

Savaşan güç olarak kabul ettiğimiz askerlerin büyük bir kısmının bedensel kabiliyetleri zayıflamıştır!... Topçu asker ve subaylar yarı yarıya kaybedilmiştir!... 40 dağ topunun ancak 20 tanesi iyi bir durumdadır!... Hayvanlar ise takatsiz ve zayıftırlar!... Bunlardan çıkarılan sonuç, kolordunun saldırı yeteneğinin kalmadığıdır!... Bu izahattan maksadım, kolordunun bugünkü durumunu belirterek, bundan ne dereceye kadar başarı elde edilebileceğini rakamlara dayanarak açıklamaya çalışmaktır!...

Şimdiye kadar verilen her türlü savaş görevlerinin son derecede kahramanlık ve fedakârlıkla yapılması sonucunda büyük kayıplara uğramış olan 8 nci Kolordu, elinde bulunan kaynaklardan yararlanabilmek için, 10-15 günlük bir fırsat elde edebilseydi, kendisini toplamak hususunda pek büyük umutların var olduğunu ayrıca arz ederim!..."

Aslında, **30 Aralık 1914** günü, Rus Ordusu için, devamlı bir iyileşmenin öne çıktığı gün olur. Rusların ateş üstünlüğü Türk birliklerini oldukları yerlerde çakılıp kalmasına sebep olmuştur. Özellikle Rusların **Sarıkamış**'a getirdikleri 15'lik havan ve obüs bataryaları, savaşın gidişatını değiştirme yetmiştir. Bunlardan atılan top mermileri ağır kayıplara yol açmakla asker ve subayların maneviyatını bozmaktadır.

Başkomutan Vekili ve 3 ncü Ordu Komutanı Enver Paşa ve karargahı da çalışmalarda zaman zaman zor duruma düşmüşlerdir. Bugüne kadar Kurmay Başkanı Yardımcısı Alman Yarbay Guze dahil altı subay yaralanmıştır!...Ayrıca Alman Yar-

Sarıkamış Kasabası

bay Feldman, Enver Paşa'nın Baş Yaveri Binbaşı Kazım (Orbay) Bey, Ordu Baştabibi ve bir emir subayının ayakları donmuştur!... Enver Paşa ise donma tehlikesi geçirmiş ve iki subay da hasta düşmüştür!... Cephane ve yiyecek durumu tüm karargâh için de çok büyük bir sıkıntı oluşturmuştur!...

10 ncu Kolordu'nun tüm saldırı gücü 1.800 tüfekten ibarettir. Etraftan toplanan 800 asker ise saldırı yapacak güçte değillerdir!... Kolordu Komutanı, dağılmış olan diğer askerleri toplatarak birliklere çeki düzen vermeye ve askerleri dinlendirmeye karar vermişse de, öğleden sonra 9 ncu Kolordu bölgesinde top ve tüfek seslerinin devam etmesi üzerine, elinde bulunan güçleri ile düşman mevzilerine saldırıda bulunmak zorunluluğunda kalır.

90ncı Alay, gece bulunduğu siperlerde Ruslar tarafından sarıldığını ancak gün doğduktan sonra farkına varabilmiştir. Alay, Rus kuşatmasını yarmak için yaptığı çıkışlardan bir sonuç elde edemez. Son kalan bir subay ve 20 askerin sığındıkları cephanelik de Ruslar tarafından havaya uçurulunca, alayın tüm askerleri şehit düşerler!...

29 ncu Tümen Komutanı Kurmay Albay Arif (Baytın) şöyle demektedir:

"Bugün, **Sarıkamış** *Savaşı'nın dönüm günü oldu!... Düşman geçen birkaç gün içerisinde* **Sarıkamış***'taki birliklerini dünden itibaren takviye etmeye başlamıştı!...*

Rus havan toplarının açtığı ateş o kadar etkiliydi ki, karargâhın etrafına ve gerideki orman alanlarına isabet eden mermilerin açtığı çukurlar adeta birbirleri ile birleşmiş dairelerle bir delikli kevgir halini almıştı!... Tam bu sırada kendimize siper yaptığımız kaya parçasının hemen önünde bir top mermisi patladı!... Ortalık barut gazları ve toz duman arasında kaldı!... Hepimizin yüzü, üstü, başı sarı kara barut gazlarından renk renk olmuştu!... Biraz sonra ayağa kalkıp bakınca, merminin yarım insan boyunca bir çukur oluşturduğunu gördüm!... Etrafıma göz gezdirince meydandaki manzaranın çok feci olduğunu gördüm!... Biraz uzağımızda bulunan bir askere isabet eden bir başka mermi, o zavallının yarı belinden aşağı kısmını götürmüş, diğer birkaç yaralı ile hayvanlar da parça parça olmuştu!..."

10 ncu Kolordu Komutanı olan Kurmay Albay Hafız Hakkı Bey, **Sarıkamış**'a saldırıyı sürdürmek kararlılığını hâlâ taşımaktadır. Ancak birlikleri düşmanın ateşinden çok kışın şiddetinden erimiş du-

rumdadır. Askerler akşam olunca sığınacak kuytu bir köşe bulabilmek için civar köylere dağıldıklarından, ertesi sabah tekrar bir araya gelmeleri çok zor olmaktadır. Bu yüzden çok büyük zaman kayıpları yaşanmaktadır. O kadar ki, askerleri soğuk ve donma tehlikesi sebebiyle sığındıkları bu yerlerden çıkararak tekrar savaşa sokmak için çok zaman şiddet yolu uygulamak gerekmektedir. Buna direnen 40-50 kadar asker, diğer askerlerin gözü önünde kurşuna dizilmişlerdir. 32 nci Tümen'den gönderilen raporda ise; "**Toplam beş alaylı Bardız** (Gaziler) **Grubu'nda mevcudun 500 askere indiğini ve hiçbir iş yapamaz hale gelindiği**" bildirilmektedir.

Rusların **Sarıkamış** Grubu ise, her geçen saatte diğer bölgelerden gelen takviyelerle üstünlük kurmuşlardır. **Rus Sarıkamış Grubu Komutanı General Bergman, Tiflis'te** bulunan **Kafkas Orduları Başkomutanlığı'**na gönderdiği raporda:

"**29 Aralık 1914** *gecesi*, **Sarıkamış** *İstasyonu ve demiryolu köprüsü civarındaki Türk saldırısının geri püskürtülerek 400 kadar esirin alındığını ve 30 Aralık 1914 sabahı* **Sarıkamış**'*a açılan geçitleri Türk askerlerinin cesetleri ile dolu olarak bulduklarını, şimdiye kadar ele geçirilen 20'si subay, 1500 kadar Türk esirinin iskan, iaşe ve tedavisinde zorlandıkları, bu konuda acil yardımda bulunulması gerektiği!...*" bildirilmektedir.

Ruslar, Türk ordusunun gerçek durumunu bölgeden kaçan Ermeniler ve esir düşen Türk askerlerinden öğrenilmiştir. General Yudeniç, bölgedeki Ermeni casuslarından aldıkları günlük raporlardan, bütün Türk birliklerinin şiddetli kış ve doğa şartlarında, soğuktan, kardan, donmalardan, açlıktan ve hastalıklardan adeta tükenme noktasına geldiğini, iş yapamayacak durumda olduklarını ve elde kalan topu topu 6 bin civarındaki Türk askerinin de bitkin bir halde aynı akıbeti beklediklerini bilmektedir. Harekâtın başından beri hep "**geri çekilme konusunda muhalif!...**" olan **General Yudeniç**, o sıralarda **Mecingert'te** bulunan **General Bergman**'a şu telgrafı çeker:

"*Aldığım bilgilere göre,* **Sarıkamış** *Savaşı bizim için başarılı bir şekilde gelişmektedir!... Düşman geri püskürtülmek ve kuşatılmak üzeredir!... Düşmanı Bardız Deresi'ne atmayı amaçlayan saldırımız sürdürülmektedir!... Türklerin* **Sarıkamış** *ile Bardız (Gaziler) arasındaki bağlantı yolu kesilmiştir!... Türklerin sağ kanadımızdan kuşatma yapmaya kalkışmaları olasılığı yoktur!...*

Türkleri baskı yaparak yerlerinde tutmaktayız!... Eğer, biz geri çekilirsek, daha kötü bir duruma düşmüş olacağız!... Oysa biz, Türkleri toptan yok etme zorunluluğundayız!... Buna imkânımız da vardır!... Bugünkü bu fırsattan yararlanmalıyız!... Zira bu fırsat bir daha ele geçmeyecektir!... Bu nedenlerle, yarına kadar bulunduğumuz mevzilerde kalarak zaman kazanmayı ve **Sarıkamış**'*a giren düşmanla hesap görmeyi gerekli görmekteyim ve bu konuda ısrarlıyım!...*"

Bu sırada **Türk Genelkurmayı Ataşe Başkanlığından** şu bildiri yayınlanır:

"*11 nci Kolordu'nun, 3 ncü Ordu Komutanlığı ile çabuk ve sağlam bir haberleşme bağlantısı yok-*

*tur!... **Sarıkamış** önündeki 9 ncu Kolordu, yaptığı saldırılar ve diğer bir çok nedenden erimiş ve en buhranlı günlerini geçirmeye başlamıştır!... **Sarıkamış** Kuşatma Harekâtı başlarken kolorduya verilen talimatta, eğer ordu ile bağlantı kurulamazsa, kendi inisiyatifi ile hareket ederek karşısındaki düşmanla sıkı temasta bulunması ve böylelikle de karşısındaki düşman güçlerinin cepheden ayrılmasının engellenmesi istenmişti!...*

Bu emre rağmen kolordu gayet ağır davranmakta ve karşısındaki Rus güçlerine şiddetli bir harekette bulunmayarak adeta bulunduğu bölgede oyalanmakta idi!...

Bugün, 11 nci Kolordu'nun karşısında bulunan iki Rus kolordusu birliklerini rahatça geri çektiği halde, kolordunun bu durumdan haberi dahi olmamıştı!... Ruslar çekilirken yoğun sisten faydalanmışlardı!... Ancak bu durum, 11 nci Kolordu için bir mazeret olamazdı!...

***Sarıkamış** bölgesindeki 9 ncu ve 10 ncu Kolordular, özellikle iki gündür ölüm kalım savaşı vermekteydiler!... 9 ncu Kolordu'nun cephedeki mevcudu 700, 10 ncu Kolordu'nun 1800'e kadar düşmüştü!... Buna karşılık Ruslar, Aras bölgesindeki cephelerden binlerce asker kaydırarak, **Sarıkamış** bölgesinde giderek güçlendirmişlerdir!... Böyle bir durumda 11 nci Kolordu'nun her türlü çabayı göstererek karşısındaki düşmana her türlü baskıyı yapmaması 3 ncü Ordu için çok sakıncalı bir hareketti!...*

*Kolordu komutanının, **Sarıkamış** bölgesinde yapılmakta olan savaşların durumu hakkında bilgi sahibi olmaması da bağışlanır bir neden değildi!... Çünkü 22 Aralık'tan beri devam eden harekât hakkında bilgi sahibi olmak için önemli bir çaba da gösterilmemişti!..."*

9 ncu Kolordu Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Şerif (İlden) şöyle demekte:

"Saldır!... Çevir!... Baskı yap!... Bu biçimdeki 11 nci Kolordu Komutanı Galip Paşa'ya yağdırılan emirler, kendisine sivrisinek vızıltısı gibi geliyordu!...

Galip Paşa, zaten çok kös dinlemiş deneyimli bir komutan idi!... Bundan başka, Enver'in ne kumaş olduğunu en iyi bilen kişiydi!..."

Bir ateşin başına çökmüş bulunan gözleri ağlamaklı, dudakları titreyen **9 ncu Kolordu Kurmay Başkanı Yarbay Şerif** (Köprülü) **ile kurmay kurulundan Yarbay Ömer Lütfü** bulunmaktadır. **Enver Paşa'ya sunulmak üzere, kolordunun** son durumunu belirten bir rapor yazmışlardır. Bu raporda, **Sarıkamış** önlerinde oynanan dramı bütün çıplaklığı ile yansıtan son bölümü şöyledir:

'**30 Aralık 1914** *akşamına dek yapılan saldırılar ve mevsimin şiddeti, kolordunun tüm mevcudunu bin askere kadar düşürmüştür!... Nerede ve ne miktarda kaybımızın bulunduğu hakkında kesin bir bilgi alınamamıştır!... Bununla birlikte kuvvetle umulur ki, 9 ncu Kolordu'nun gerideki köylerde dağılmış olan insanlarını toplamak ve bugün çarpışmalara katılan birliklerden yararlanmak üzere on günlük bir zaman bulunsa, 10.000 mevcuda yükselmesi büyük bir olasılıktır!...*

Bugünkü mevcut askerlerin ve hayvanlar ile gereçlerin şimdiki değerinin noksan olduğu yüksek makamınızca bilinmektedir!... Örneğin, savaşır durumda olduklarını kabul ettiğimiz askerlerin büyük çoğunluğu bedensel güçsüzlük ile karşı karşıyadır!... Topçu subayları ve askerleri büyük ölçüde kayıplar arasındadırlar!... Hayvanlar yorgun ve güçsüzdürler!... Kırk dağ topunun bugün ancak yirmisi işlemektedir ve tüm cephede ancak 16 makineli tüfekten yararlanabilmektedir!...

Sonuç olarak, 9 ncu Kolordu'nun saldırı yeteneği kalmadığı görüşlerinize sunulur!... Bu sunmadan amaç, kolordunun şimdiki durumunu bildirmek ve yüksek görevlerden, bu kolorduya verilecek savaş görevlerinin ne dereceye kadar yerine getirebileceğine ilişkin sayılara dayalı bir belge hazırlayabilmektir!...

Şimdiye kadar kendisine verilen tüm savaş görevlerini son derecede büyük bir özveriyle yerine getirerek, çok büyük kayıplara uğramış olan 9 ncu Kolordu, mevcut kaynaklarından yararlanabilmek için 10-15 günlük bir zamana sahip olursa, kendisini toplamasında büyük umutlar olduğu ayrıca görüşünüze sunulur!..."

Enver Paşa, Yarbay Şerif (Köprülü) **ile Yarbay Ömer Lütfü Bey'den** gelen raporunu henüz okumaktayken, bu sefer **10 ncu Kolordu Komutanı Albay Hafız Hakkı Bey'den** dramatik bir rapor daha aldı. İşte perişanlık arz eden rapor:

"Aldığım bir raporda; Ardahan yolu yönünde bırakılmış olan birlik ile sahra toplarının Oltu ile olan bağlantısı tehlikeye düşmüştür!... Birlik komutanı şehit düşmüştür!... Lütfen, bize acıyarak yardım göndermezseniz, toplar Rusların eline geçecektir!... Elimde 800 yorgun ve cansız haldeki askerden başka gücüm yok!... Bunları dinlendirmeye çalışıyorum!... Saldırı yapma olanağımız kalmamıştır!... Biraz savunma düzeni almaya çalışıyorum!... Biraz toparlanabilirsem belki yarın akşam saldırıya geçebilirim!..."

O sırada, Enver Paşa'nın yanında bulunan ve her iki raporu da okuyan kurmay subaylar, durumun kritik oluşu ve iki kolordunun da saldırı yapamayacak durumda olduğunun bildirilmesi nedeniyle, geri çekilme emri verileceğini bekliyorlardı.

Ancak Enver Paşa'nın ertesi gün için verdiği emri görünce donup kaldılar. İşte **Enver Paşa'nın her iki kolorduya verdiği emir:** ***"Bütün gücünüzle ve şiddetle saldırıya devam edilecektir!..."***

31 Aralık 1914 günü gelince Enver Paşa, 9 ncu Kolordu bölgesinden ayrılarak hemen yanı başlarındaki 10 ncu Kolordu Karargâhı'nın bulunduğu yere gider. Ancak, son bir umutla günlerdir bir türlü haber alamadığı 11 nci Kolordu'dan gelecek desteği beklemeye karar verir. Bu destek talebinin 11 nci Kolordu'ya ulaştırılma görevi de cephe gerisindeki güvenilir bir köylüye havale edilir.

Kareli bir defterden koparılan bir kâğıda yazılmış olan tarihsiz, imzasız bu emirle sağlanmaya çalışılan desteğin sonu yine hüsran olur.

Sabah saat 08.15'te **Bardız'daki (Gaziler) 32 nci Tümen Komutanlığı'na, 3 ncü Ordu Komutanı Enver Paşa** tarafından gönderilen emir, bir yerde

diğer gelişmelerin ipuçlarını vermektedir:

"9 ncu ve 10 ncu Kolordular bugün **Sarıkamış***'a saldırılarına devam ediyorlar!... Düşmanın bizimle Bardız (Gaziler) arasında, Kızılkilise'ye doğru ileri yürüyüşte olduğu haber alınmıştır!...Karşınızdaki düşman güçlerini yararak* **Sarıkamış***'a doğru yürüyünüz!... Burada savaşa katılınız!.. Ayrıca eğer 11 nci Kolordu'dan herhangi bir bilginiz varsa derhal bildiriniz!..."*

Bu arada cephede esir alınan Müslüman bir Rus'tan, **Sarıkamış**'ta artık çok büyük bir Rus gücünün bulunduğu bütün detayları ile öğrenilmiştir. Ayrıca Ruslar, Kars ile olan bağlantılarını yeniden kurmuş durumdadırlar. Aslında 10 ncu Kolordu'nun birlikleri **Sarıkamış** İstasyonu civarında ve **Sarıkamış**'ın kuzey kısımlarında bulunmaktadır. Ama birlikler birbirlerine karışmış, hastalık ve donmalar ile saf dışı kalan asker sayısı, çatışmalarda yaralanan asker sayısının birkaç misline ulaşmıştır. Kolordunun emrinde bulunan iki tümenin savaşın başlangıcında 20.000 olan mevcudu artık 1.500'e düşmüştür. Tüm bu olumsuz şartlara rağmen, köylere dağılmış durumdaki askerlerin toplanması ile saat 06.00'da yeniden başlatılan saldırı, öğleye doğru artan sisin de olumlu katkıları ile şiddetlenerek devam eder. Bu saldırılarda Ruslara gerçekten ağır kayıplar verilir ve **Sarıkamış** Deresi'ne varılır.

Durumu bir de **Rus Orduları Başkomutan Vekili General Nikolski**'den dinleyelim:

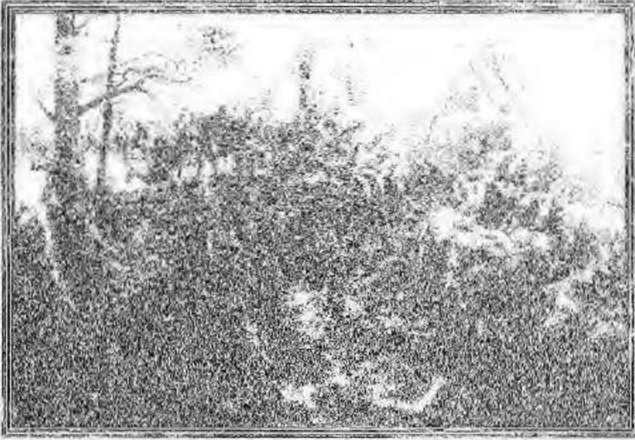
"Öğleden sonra saat 14.00'a doğru yoğun bir sis peydah oldu!... Bir süre sonra duyulan ***"Allah Allah!..."*** *sesleri saldırının başlamış olduğunu göstermekteydi!... Türkler, dağlardan bir çığ ve sel gibi, günlerden beri savaşarak yorgun düşmüş ve hiç dinlenmemiş olan birliklerimizin üzerine saldırmışlarsa da, kırılması güç bir direnişle karşılaşmışlardı!..."*

Aynı gün saat 16.30'da **10 ncu Kolordu Komutanı Kurmay Yarbay Hafız Hakkı Bey,** şöyle bir rapor gönderir:

"Dün gece sol kanattan yaptığım saldırı başarı ile sonuçlanmadığı gibi, sağ kanatta orman içinde bulunan birlikler de zamanında hazırlanamadığından, genel durumun yararı bakımından bugün gündüz vakti yine bütün güçlerimle saldırıda bulundum!... Elde küçük bir yedek güç oluşturması için, geride kalmış olan dağınık askerleri toplamak üzere subaylar gönderdim!... Öğleden sonra cepheyi yoğun bir sis bastığından saldırının topçu ile desteklenme imkânı bulunmuyor!...

Saat 17.00'da tüm karargâh subaylarının en ileri avcı hattına kadar sürecek genel bir saldırı yaptıracağım!... Şayet başarı sağlarsam **Sarıkamış***'ı işgal edeceğim!... Başaramazsam, şimdi bulunduğum sırtta birlikleri toplamaya çalışacağım!...*

Sarıkamış*, kolordunun sağ tarafına 400-500 metre mesafededir!... Eğer 1-2 gün içinde ordunun diğer güçleri direnir ve benim karşımda bulunan düşman güçleri de büyük takviyeler almazsa, askerleri toplar toplamaz, ben yine başarılı saldırılar yapabileceğimi sanıyorum!. Görünüşe göre düşman çekilme niyetinde değildir!..."*

Allahuekber Ormanları'nda kalan Mehmetçiklerimiz

Bu raporun gönderilmesinin ardından, Kolordu Komutanı tarafından verilen emirle birlikler yeniden genel bir saldırıya geçerler. Çoğu yerlerde de düşman mevzilerinin içine girmeyi de başarırlar. Ancak düşman güçlerinden açılan etkili ateş sonucunda askerler tutunamayarak geri çekilme zorunda kalırlar. Sonucu itibarıyla, **Sarıkamış**'a yapılan 3 ncü saldırı da sonuçsuz kalır ve başarı sağlanamaz.

Esir düşen askerlerimiz

Üstelik akşama doğru takviye alan Rus güçleri bir karşı saldırıya geçerler. Bu arada alayların kayıpları çok büyük boyutlara ulaşır. Özellikle 17 nci Tümen cephesinin bir bölümünde piyade gücü diye hiçbir şey kalmaz.

Aşçı, seyis, yedekçi ve diğer tek tek toplanabilen 50–60 kadar askerle bölgeyi savunma telaşına girilir. 17 nci Tümen cephesinde gece saat 21.00'a kadar devam eden Rus saldırılarında, Rusların daha fazla ilerlemesi mümkün olmaz. Ancak bu arada koskoca tümenden geriye topu topu 16 subay ve 171 asker kalmıştır.

"ACIKLI SONA DOĞRU KOŞAR ADIM!..."

Karlar altında donup şehit düşen askerlerimiz

Bu dramatik görüntü, **29 ncu Tümen Komutanı Kurmay Albay Arif** (Baytın)'ın cümlelerinde şöyle yansımaktadır:

*"**Sarıkamış Faciası**'nın son perdesini teşkil ettiği hususuna Ordu Başkomutan Vekili Enver Paşa tarafından kanaat getirilmiş ve başarı umutları de tümüyle kaybedilmiş olduğundan, kolordulara verilen talimat arasında alay sancaklarının da Erzurum'a gönderilmesi bildirilmişti!...Tümen, tebliğ edilen bu emir üzerine, 85, 86 ve 87 nci Alayların sancakları getirildi!...*

Hasta ve yaralı olduğu halde savaş alanından ayrılmak istemeyen ve fakat tümence tedavi edilmek üzere geriye gitmeye razı edilen 85 nci Alay, 2 nci Tabur Komutanı Yüzbaşı Fazıl Bey ile 87 nci Alay sancağı, 85 nci Alay Yaveri olup kolundan yaralı bulunan Teğmen Tevfik'e de 85 nci ve 86 ncı Alay sancakları gözlerimizden yaşlar akarak teslim edildi!...

Bunlar da uğrunda nice kanlar dökülen ve değerli hayatlar sönen sancakları bellerine sararak, karanlıkta düşman tarafından tutulmuş tehlikeli yollardan, yanlarındaki sekiz askerle birlikte geçerek geldiler!..."

Başkomutan Vekili ve 3 ncü Ordu Komutanı Enver Paşa, bir taraftan 10 ncu Kolordu Komutanı Hafız Hakkı Bey'in gönderdiği, kısmen de olsa iyimser raporlar ile diğer taraftan 9 ncu Kolordu Komutanı İhsan Paşa'nın belki gerçekleri yansıtan ve belki de biraz da olduğundan daha kötü gösteren raporlar arasında net bir tutum takınamıyordu. Günlerdir haber alınamayan 11 nci Kolordu'dan da hâlâ ümit kesmemişti. Üstelik Hafız Hakkı Bey'in gönderdiği raporda görüldüğü gibi, **Sarıkamış**'taki Ruslar öyle pek umursanmıyordu. Enver Paşa, hâlâ bir zafer umudunun olduğunu düşünmektedir.

Talat Paşa ve Bonzart Paşa

Diğer taraftan, 3 ncü Ordu ile doğ-

Esir düşmüş Türk askerleri

rudan haberleşme imkânı bulamayan komutanlar, çok kritik durumlarda, o anda genel durumun gerektirdiği kararları vermekten ve hatta fedakârlıklarda bulunmaktan kaçınmışlardır. Diğer taraftan Ruslar, Türklerin **Sarıkamış** bölgesinde giriştiği tüm saldırıları durdurmuşlar, Tiflis ile olan telefon ve radyo bağlantılarını yeniden kurmuşlardır. Bundan daha önemlisi, Avrupa'daki Rus Batı Cephesi, Varşova'da bulunan Kafkas Süvari Tümeni'nin de **Sarıkamış**'a destek olarak gönderilme kararı da alınmıştır. Bu gelişmeler paralelinde **Rus Ordusu Kolordu Komutanı General Yurdeniç'in Tiflis'te bulunan Başkomutan Graf Varansof Daskof'a gönderdiği aşağıdaki telgraf** çok şeyi anlatmaktadır:

"Türklerin durumu ümitsizdir!... Onları imha etmeye gücümüz vardır!... Kars'ta bulunan 3 ncü Avcı Tugayı'nın Türklere saldırmak üzere Divik'e gönderilmesini emir buyurunuz!..."

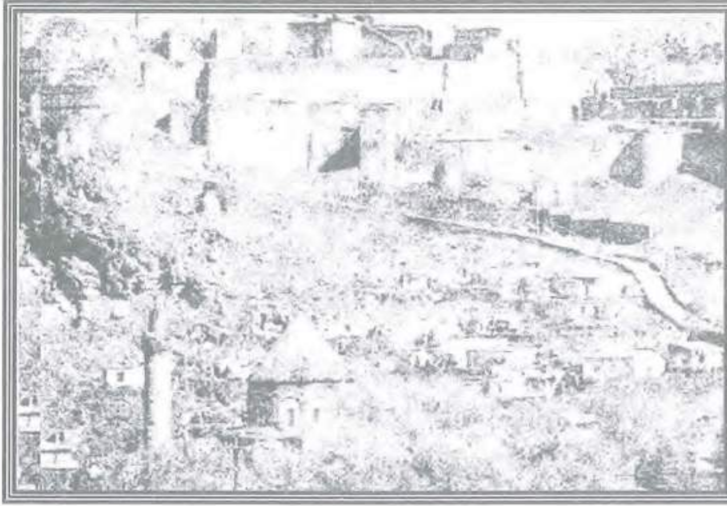
General Yurdeniç'in gönderdiği bu telgraf, Başkomutan Graf Varansof Daskof tarafından olumlu karşılanır ve istenilen desteğin gönderileceği açıklanır. Verilen cevabi telgrafta; *"Eğer Türkler geri çekilecek olurlarsa, birlikler çok yorgun olsalar bile şiddetle izlemeleri!..."* emri verilir.

Rus Ordusu Kurmay Başkanı Albay Maslofski'nin görüşleri de Rusların artık eski panik havalarından kurtulduğunu anlatmaktadır:

"Bugünden itibaren General Bergman'ın ***"Her ne pahasına olursa olsun, Sarıkamış'tan çekilmek!..."*** *hakkındaki düşünceleri zaafa uğramıştır!... Zira* ***Sarıkamış****'taki tehlike tümüyle bertaraf edilmiştir!..."*

Rus General Yudeniç'e göre, Türklerin **Sarıkamış**'ı işgal etmek için on gün önce başlatmış olduğu harekât, artık tamamen durdurulmuş ve bu bölgedeki tehlike tümüyle ortadan kalkmıştır. Bunun üzerine General Bergman'dan, **Sarıkamış**'taki Bölge Komutanı Perjevalski'nin tüm birlikleri ile şiddetli ve kesin bir saldırıya girişilmesini rica eder.

Bu arada, son saldırı için yola çıkan Rus takviye birliği **Sarıkamış**'a yaklaşmıştır. Böylece çok bü-

Kars ve Kalesi. 1914

yük bir güç **Sarıkamış**'ta toplanmış ve Türklere karşı saldırıya geçebilecektir. Doğaldır ki Rus ordularının ikmal ve malzeme ile erzak temin imkânları ile, Türk güçlerinin imkânları oranlanamayacak kadar büyük farklılıklar göstermektedir. Görüldüğü gibi Rus güçleri en fazla bir iki gün içinde büyük güçlerini **Sarıkamış**'a ulaştırabildikleri halde, değil takviye getirmek, Türk birlikleri arasında en küçük haberleşme imkânı dahi bulunmamaktadır.

31 Aralık 1914 günü, cephenin çeşitli kesimlerinde bütün gece devam eden çatışmalar, sabaha doğru daha da şiddetlenmiştir. 3 ncü Ordu'nun daha da

tehlikeli bir duruma doğru sürüklenmektedir. Yaralı ve ayakları donmuş bir durumda bulunan subaylar Oltu'ya sevk edilirler.

Enver Paşa, 9 ncu Kolordu'ya aşağıdaki emri gönderir:

"Size takviye güçleri gönderilecektir!... Durumu fena görmekte bir neden bulunmamaktadır!... Çünkü topçu ve makineli tüfeklerimiz çoktur!... Ben düşmanın saldıracağına inanmıyorum!... Ağır yaralı ve hasta olanları Divik'e gönderin!... Arpa ve yiyecek gereksinimleriniz için halen Divik'te bulunan Menzil Komutanı Yüzbaşı Kemal Bey'e başvurun!..."

9 ncu Kolordu'nun en son gönderdiği raporda; *"Harekâtın ilk gününde yaklaşık 30.000 askeri bulunan kolordunun, bir önceki günkü tüm mevcudu 900 civarına inmiş olduğu, bu miktarın da bugün için yarıya da düştüğü!..."* bildirilmektedir.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen Enver Paşa, 10 ncu Kolordu'nun kendini toparlaması ve 11 nci Kolordu'nun da saldırılarını sürdürebilmeleri halinde hâlâ olumlu bir şeyler yapılabileceğine inanmakta ısrarlıdır. Bu arada **Genelkurmay Atase Başkanlığı'ndan yayınlanan bildiri** çok şeyi anlatmaya yeterli görülmektedir:

"Zaten Galip Paşa komutasındaki 11 nci Kolordu da **Sarıkamış***'taki buhranlı durumu düşünerek, harekętinde acele etmiyordu!... Şimdiye kadar yapılan savaşlarda bir gün savaşmış, bir gün dinlenmişti!... Nitekim yarın yapılacaklarla ilgili Kolordu Komutanı'nca verilen emirde de, bugün kısmen saldırmış olan tümenlerin yarın bulundukları hatta kalarak noksanlıklarını tamamlamaları istenmişti!... Şayet Galip Paşa,* **Sarıkamış***'taki ölüm kalım mücadelesine destek olacak şekilde hareket etmiş olsaydı,*

Esir düşmüş Türk askerleri

şiddetli kışın bütün olumsuzluklarına rağmen bugün 3 ncü Türk Ordusu'nun durumu bu kadar kötü olmazdı!..".

Ertesi gün yani **1 Ocak 1915** günü, Enver Paşa, artık elinde doğru dürüst bir gücün kalmadığını anlayınca, kalan askerlerin boş yere kaybedilmesini önlemek amacıyla kısmen inadı bırakmış ve **"kritik durumlarda mevzi düzeltme"**'ye yönelik küçük geri çekilmelere izin vermişti. Bundan yararlanan Albay Arif (İlden) de ilk iş olarak askerlerini aşama aşama geri çekerek yeni bir savunma hattı kurup Rus ilerleyişini durdurma başarısını gösterdi.

Bu arada, **Rus Albay Temrin'in Albay Lastochkin'e** gönderdiği şu rapor vardır:

"Türklerin moralleri günden güne bozuluyor!... Grup grup tutsak oluyorlar!... Türk ordusu ise şimdilik varlığını koruyor!... Top, makineli tüfek ve tüfekleri vardır!... Ateşleri etkili sayılabilir!... Ancak birkaç gün sonra açlık ve soğuktan doğal olarak eriyip gidecekler!... Kayıplarımız küçümsenemez!... Birliklerimiz yorgun düşmüşlerdir!... Kışın dağlarda saldırıya kalkmak, özellikle düşmanın işgal ettiği dağ ve tepe doruklarına aşağıdan yukarıya doğru saldırmak çok zordur!...

Derin karlar içinde ve sürekli düşman ateşi altında binbir güçlükle ilerliyoruz!... Siper kazmak olanak dışıdır!... Dağlarda kış operasyonu ancak düşman birliklerinin bulunmadığı yerlerde yapılabilir!... Türkler de bize kadar bu şekilde gelmişlerdir!... Fakat onların işgal ettikleri mevzilere karşı hareket çok zordur!...

Bütün bunlara dayanarak şunları söyleyebilirim: Biz sessiz sessiz hiçbir harekette bulunmadan ***Sarıkamış****'ta beklemeliyiz!... Varsın Türkler yiyeceksiz ve zayıf destek koşulları içinde açlık ve soğukla karşı karşıya kalarak dağ doruklarında otursunlar!... Birkaç gün içinde oralarda yok olup gideceklerdir!..."*

2 Ocak 1915 günü saat 13.30'da, **Başkomutan-**

Ele geçirdikleri Osmanlı topları önünde poz veren Rus subayları. 1915

lığın yayınladığı 3 ncü Ordu emrinde; *"9 ncu ve 10 ncu Kolorduların mevzilerinde kalmalarını, ancak tüm gereksiz topların, vasıtaların, yaralı ve hastaların Başköy üzerinden Oltu'ya gönderilmesini!...* **Sarıkamış** *civarında bulunan 9 ncu ve 10 ncu Kolordu birliklerinin bundan böyle,* ***Sol Grup Ordusu*** *adı altında Tuğgeneral* ***Hafız Hakkı Paşa****'nın emrinde olacağı!..."* bildirilmiştir.

Bu yayınlanan emirlerden de anlaşılacağı gibi Enver Paşa'nın "**Geri çekilme hazırlıklarına başladığı!...** ve Hafız Hakkı Bey'in "**Tuğgeneralliğe (Mirliva) terfi ettirilerek tüm cephelerin sorumluluğunun ona verildiği!...**" görülmektedir.

Ancak bu uygulama her ne kadar tüm güçlerin bir komuta altında toplanmasından doğacak yararlı bir uygulama olarak görülüp yorumlansa da, daha kıdemli olan 8 nci Kolordu Komutanı İhsan Paşa dururken böyle bir uygulamaya geçilmesi o güne kadarki örf ve adetlere ters düşen bir hareket olarak değerlendirilmiştir.

Aynı gün yani **2 Ocak 1915** günü, 8 nci Kolordu, **Sarıkamış** cephesinde son direnişlerini sergilemektedirler. Durum her an daha da kötüleşmekte, üstelik geriden gelebilecek bir takviye imkânı ortadan kalkmıştır. Ellerindeki kısıtlı asker ve silahla bu cepheyi tutmak, her an biraz daha güçleşmektedir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, Sarıkamış dereleri Ruslar için kolay geçilebilecek yerler olmamaktadır. Buralardaki bir avuç Türk askeri karşısında Ruslar, attıkları her ileri adımın faturasını çok ağır ödemektedirler.

Kolordu'nun Ordu Komutanlığı'na gönderdiği raporda; *"Rusların yaptıkları saldırılar topçu ve makineli tüfek ateşleri ile püskürtülmekte ve ağır kayıplar verdirilmektedir!.."* denilmekte ise de, yine Kolordu Komutanı'nın bu sefer ormandan, saat 17.45'te yazdığı son raporda; *"Kolordunun genel mevcudunun 344 askere düştüğünü ve üstelik bu sayıya bugünkü kayıpların dahil olmadığı!..* bildirilmektedir!... Üstelik bulundukları ormanlık bölge, Rusların ağır top ve makineli tüfek ateşi altında bulunmaktadır. Ancak Enver Paşa, ısrarla kolordunun bulunduğu hatta kalmasını emretmektedir.

10 ncu Kolordu'nun sağ yanı, sabahın erken saatlerinde başlayan ağır Rus bombardımanı karşısında bozguna uğramıştır. İleri hatlarda bulunan birlikler Rus topçusunun ateşi karşısında "**plansız ve düzensiz bir şekilde geri çekilmek zorunda!...**" kalmıştır. Rusların ellerindeki tüm güçleri ile 8 nci ve 10 ncu Kolordular arasındaki boşluğa yüklenmesi sonucu da yoğun ateş altında kalan Türk askerleri, çok sayıda kayıplar vermiş-

Esir düşmüş Türk askerleri

ler ve etrafa dağılmışlardır.

Durumu, **3 ncü Ordu Kurmay Başkanı Olan Albay Felix Guze**'den dinleyelim:

"10 ncu Kolordu'nun sol taraftan kuşatıldığı anlaşıldı!.. Bu konudaki ilk haberi kahraman bir çavuş getirdi!... Bir mermi parçası askerin bütün alt çenesini dili ile birlikte alıp götürmüştü!... Bu müthiş yaranın etkisi ile bütün vücudu titremekte olan asker, Enver Paşa'nın Yaveri Binbaşı Kazım (Orbay) Bey'e yaklaştı!... Yazı yazmak istediğini imâ etti!... Kendisine kurşun kalem ve kâğıt verildi!... Asker şunları yazdı: "Avcı hattımız sol baştan Rus piyadelerinin saldırısına uğradı!...Bundan sonra da Binbaşı Kazım (Orbay) Bey'e kendisi ile beraber gelmesini işaret etti!... Binanın karşısında 1.000 metre kadar uzakta bulunan düşman araçlarını gösterdi!..."

10 ncu Kolordu Komutanı Tuğgeneral Hafız Hakkı Paşa'nın raporu:

"Karargâhtan birkaç genç subay görevlendirilirse, ümit ederim ki, Divik bölgesinden silahlı ve sağlam 1.500 kadar asker toplanabilir!... Bu askerler verilecek genç subaylarla teşkilatlandırılıp, karınları da iyice doyurulursa, yarın muhtemelen bir alay gibi kullanılabilirler!... Şayet Lange Bey de Başköy'e gönderilerek aynı çalışmaları yaparsa, kısa zamanda buralardan 10.000 askerin toplanabileceği kanısındayım!..."

Görüldüğü gibi durumun gerçekten çok vahim bir hâl almış olmasına rağmen Tuğgeneral Hafız Hakkı Paşa'nın göndermeye devam ettiği bu iyimser, daha doğrusu hayal mahsulü raporlar, Enver Paşa'nın çekilme konusundaki kararsızlığına yeni yeni kararsızlıklar eklemektedir.

Genelkurmay ATASE Başkanlığı'ndan şu bilgi aktarılıyordu:

"11 nci Kolordu, bugün de ***Sarıkamış*** *bölgesinde kolordu birliklerine yararlı olamamıştı!... Oysa* ***Sarıkamış****'taki Türk birlikleri eriyerek çok az bir mevcuda düşmüştü!... Acilen yardıma gereksinimleri vardı!... Kolordu, karşısındaki düşmanı yeterince sıkıştıramadığından Rus güçleri bu cepheden süratle ayırdıkları güçleri, rahat bir şekilde* ***Sarıkamış****'a takviye olarak aktarabiliyorlardı!...*

Allahuekber Dağları'nda donup kalmış öbek öbek askerlerimiz

Üstelik 11 nci Kolordu, orduya ne kendi durumu hakkında bir bilgi göndermiş, ne de ordunun içinde bulunduğu durumu öğrenmek için bir çaba gösteriyordu!..."

Diğer taraftan, Rusların **Sarıkamış** bölgesinde Türklere karşı kullanmayı planladıkları birlikleri, yürüyüşlerini tamamlamışlardır. General Yudeniç, Rus birliklerinin **Sarıkamış** bölgesinde toplanmalarını ve Türk birliklerinde bir geri çekilme belirtisi görülmesi halinde derhal saldırıya başlanması için General Bergman ile temaslarına başlamıştır. Ama ne yazıktır ki, Rusların bu hareketliliğini kendince; **"Ruslar Kars'a doğru çekiliyorlar!..."** şeklinde bir iyimserlikle yorumlamakta ısrar eden Sol Kanat Ordusu Komutanı Tuğgeneral Hafız Hakkı Paşa, kendisine gönderilecek takviye kuvvetlerin hayali içinde yaşamaktadır. Bu düşünceleri paralelinde **Tuğgeneral Hafız Hakkı Paşa, saat 19.30'da** aşağıda belirtilen emri yollar:

"Bugün yapılan gözlemlerden, düşmanın bu gece Kars doğrultusunda çekilmeye başladığı sanılmaktadır!... Ayrıca yine bugün **Sarıkamış***'ın 5-10 kilometre batısından işitilen top sesleri, düşmanı sıkıştıran 11 nci Kolordu'nun ilerlediğini gösteriyor!... Başköy'e de mühim güçlerimiz gelmiştir!... Kolordular bulundukları mevzileri savunmaya devam edeceklerdir!... Gece de* **Sarıkamış***-Kars yolu doğrultusunda çekilmekte olan düşmana saldıracaklardır!...*

Ben **Sarıkamış***'ın bir kilometre kuzeyindeki mev-*

zide bulunmaktayım!... Düşmanın **Sarıkamış**'*ı boşaltması halinde bana derhal haber verin!..."*

Bu arada, Tuğgeneral Hafız Hakkı Paşa; "**Sarıkamış** *zaferini bu baskınların tamamlayacağını ve bu yolda gayreti görülenlerin ödüllendirileceği!...*"ni ayrıca vurgulamaktadır.Oysa Ruslar değil geri çekilmek, tam aksine bir gün sonra yapacakları büyük saldırıları için Divik bölgesine birliklerini kaydırmaktadır.

Tuğgeneralliğe terfi eden Hafız Hakkı Paşa

11 nci Kolordu'dan ise hâlâ hiçbir haber alınamamaktadır. Değil **Sarıkamış** saldırısına destek olmak, aksine Kolordu Komutanı Galip Paşa: "*Kolordunun yerinde kalması ve tümenlerin Rus saldırılarına karşı hazırlıklı bulunması*" şeklinde emirler yayınlamaktadır. **Enver Paşa** ise, **Sarıkamış** önündeki Sol Kanat Ordusu'nun sıkıntılı durumdan kurtarılması için 11 nci Kolordu'nun saldırıları mutlaka canlandırması gerekliliğine inanmaktadır. Bu nedenle, bizzat kendisi 11 nci Kolordu bölgesine geçme kararı almıştır. Bu karmaşalı durum **3 ncü Ordu, Yedek Tümen Komutanı Kurmay Albay Aziz Samih**'in anlatımında şöyle yerini almaktadır:

"11 nci Kolordu'nun Rus hududunu geçtiğini haber aldık!... Diğer kolordulardan ise haber yok!... Bu habersizlik beş gün devam etti!... Böyle çöl ortasında kalmış gibi habersiz ve bilgisiz kalmak, bütün duygularını ordunun hareketlerine çevirmiş olan halkta ümitsizlik, bedbinlik oluşturmaya başladı!... Herkes bir felâket kokusu duymuş gibiydi!... 11 nci Kolordu 4-5 günden beri ordu kumandanlığından emir ve talimat almadığından bahse-

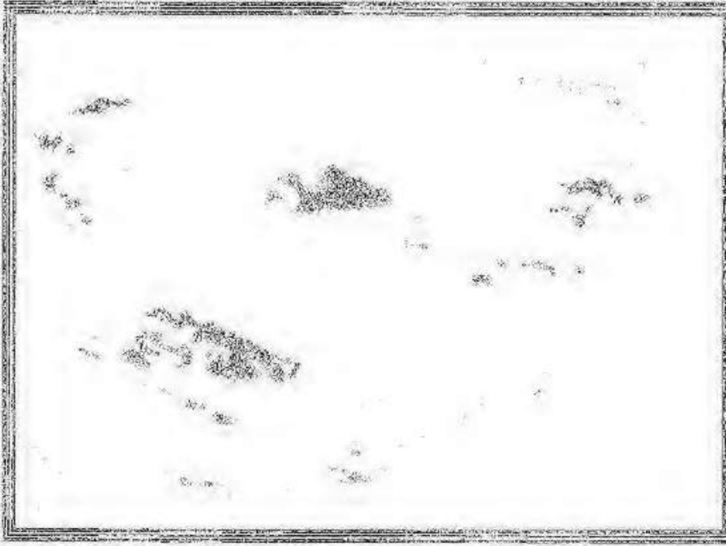

Esir düşmüş Türk askerleri toplu halde sevk edilirlerken

derek ilden ve menzilden bilgi ve haber soruyordu!... Fakat bu makamlar da bir şey bilmiyorlardı!...

Saldırı başladığı zaman Başkumandanlık Vekaleti, harekât hakkında kendisinden başka hiç kimsenin, hiçbir yere bilgi vermesini yasaklamıştı!... Onun için cephe ile Erzurum arasındaki telgrafhaneler hiçbir telgrafı ve haberi nakletmiyorlardı!...

Hatta Hafız Hakkı Bey, 10 ncu Kolordu Komutanıyken,İstanbul'daki Sultan Hanım'a çektiği telgrafın kopyasını Erzurum'daki telgrafhane almış, özel olarak ile ve menzile göndermişti!... Bu telg-

Allahuekber Dağlarının doruklarındaki buzlar arasında donup kalmış askerlerimiz

rafta **Sarıkamış**-Kars demiryolunun kesildiği ve birkaç vagonun ele geçirildiği yazılıydı!... Başka bir şey ise duyulmuyordu!... 11 nci Kolordu'nun birbiri arkasına her gün yaptığı saldırılar, asker mevcudunu azaltmış ve sayısını 4.000'e indirmiş olduğundan takviye asker istiyordu!..."

Görüldüğü gibi bu savaşta gerek Türkler cephesinden, gerekse Rusların cephesinden istihbarat çok eksik ve hatta yok denecek kadar azdır. Özellikle Rus komutanlar, karşısındaki Türk güçleri hakkında yakın da olsa bir tahminde bulunamamışlar, bu bilgilere de tam anlamı ile sahip olmadıklarından Türk güçlerini takipte tereddütte kalarak kendilerince büyük başarılardan uzak kalmak durumunda olmuşlardır.

Bugün Divik'e, derme çatma yüz kadar Türk askerinin yaptığı saldırı karşısında koskoca Rus kolordusunun saldırısını durdurma gereği duyması hep bu şekildeki istihbarat yoksunu ve abartılı tahminlere dayalı değerlendirmeler ön planda olmuştur.

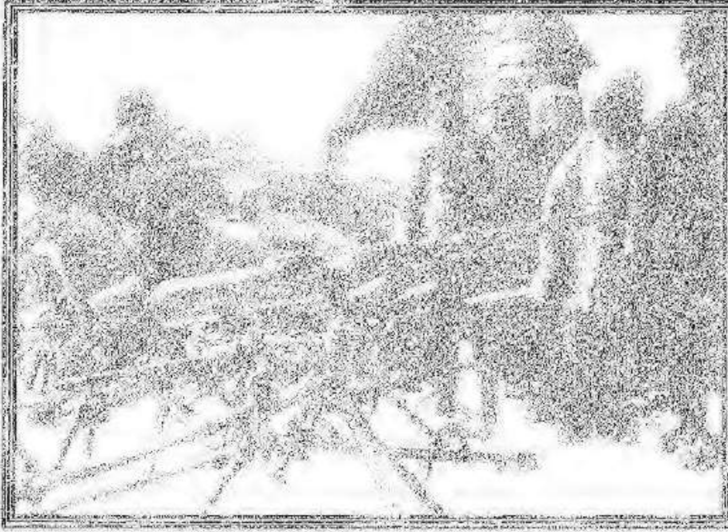
Diğer taraftan Türk güçlerinin durumu gerçekten yürekler acısıdır.

Tüm bunlar göstermektedir ki, Rus askerleri de Türk askerleri kadar olmasa da çok yorgun ve bitkin bir haldedir. Bu durum Rusları da tam anlamı ile gerçekçi bir değerlendirme yapma konusunda açmazlarla karşı karşıya bırakmışlardır. Türk ordusunun içinde bulunduğu sıkıntıları, çöküşü, bitkinliği bilseler bile yine de Türk ordusundan çekinmektedirler: İşte bunun en güzel örneğini **Rus Ordusu Kurmay Başkanı Albay Maslofski**'nin anlatımında bulabiliriz:

*"General Bergman'ın hiçbir girişimde bulunmadığını gören General Yudeniç, telefonla ona yeniden şu bilgileri verir: "Birliklerimizin yorgunluğu son haddini buldu!...Türkler 4 ncü Alay'a şiddetle saldırıyorlar!... **Sarıkamış** karşısındaki Türklerin saldırmalarını göz ardı edemeyiz!... Türklerin çekilip gitmek yerine **Sarıkamış**'a girmeleri çok kötü ve berbat bir şey olur!... Benim takviyeye gereksinimim yoktur!... Fakat size hemen bütün güçlerinizle, mümkün olduğu kademede ve süratle saldırıya geçmenizi tekrar ederim!..."*

29 ncu Tümen Komutanı Kurmay Albay Arif (Baytın)'ın ibretlik satırları:

"Bugün fazlaca bir değişiklik olmadan geçti!... Gece kolordudan gelen emirde ***"Takviye birlikleri-***

Rus ordusunun ele geçirdiği Alman Krupp marka makineli tüfekler

***mizin gelmekte olduğu!...**"'ndan mevzilerde sebat edilmesi isteniyordu!... Ayrıca, Rusları oyalamak ve belki yerlerini terk ettirmemiz istendiğinden, tamir ederek kullanılır hâle getirdiğimiz tek topla da bütün gece **Sarıkamış**'a doğru aralı olarak rastgele birer mermi savuruyorduk!...*

Bu uzun ve öldürücü gün ve gecelerin nasıl yaşandığını düşünmek ve hatırlamak bile insanı titretmektedir!... Çevirme harekâtının ertesi gününden itibaren Soğanlıdağ ormanları içerisinde yayılan birliklerde, 2-3 gün geçtikten sonra her rütbedeki subaylarla, askerlerin ve yanlarındaki hayvanların yiyecekleri tamamen olasılıklara terk edilmiştir!...

*Hatta Başkomutan Vekili Enver Paşa ile yanındakiler açıkta geçirdikleri ilk gecede bile etraftaki birliklerden yiyecek istemek zorunda kalmışlardı!... Çünkü tüm ümitler, iaşe için **Sarıkamış**'ın işgali ile ele geçirileceği hayal edilen bol yiyeceklere bağlanmıştı!...*

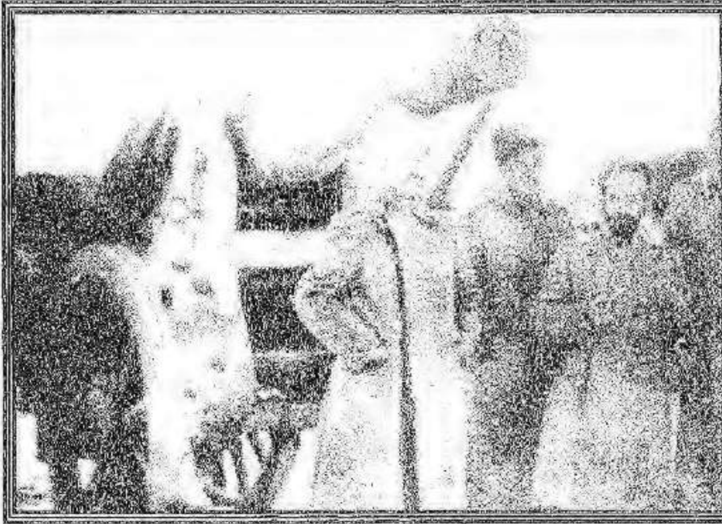
Fakat bu ümit boşa çıkınca, genellikle büyük bir hayal kırıklığına uğranıldı!... Artık hangi rütbede ve mevkide olursa olsun, her birey kendi hayatı ile uğraşmak zorunda kaldığından, torbada, cepte saklanan peksimet kırıntıları ve Bardız'da (Gaziler) bulabildikleri şekerleme ve şeker parçaları ile nefislerini körletmeye çalışıyorlardı!... Gıdasızlıktan bedenin ısısı düştüğünden, donma olayları daha da artmakta ve hayatta kalanların ise, yüz, el ve ayakları aynı şekilde donduklarından etrafta hayalet gibi serseri bir halde dolaşmaktaydılar!..."

Türk güçleri günlerdir süren bu amansız savaşlardan sonra neredeyse tamamen erimiştir. Ancak, tüm bu olumsuzluklara rağmen toplama da olsa, devşirme de olsa, oluşturdukları küçük gruplarla Ruslara saldırmaktan geri kalmamaktadırlar.

İşte tam bu ortamda, **Başkomutan Vekili ve 3 ncü Ordu Komutanı Enver Paşa,** vasiyetnamesini yazıp hükümete gönderme gereğini duyar. Bu vasiyetnamede biraz kendini savunma, biraz hayalperestlik, biraz pişmanlık ve özellikle epey bir vatan sevgisi satırlarına rastlamak mümkündür. İşte o vasiyetname:

"Hükümete!...

Planım, Ruslara hemen hemen iki misli üstün iki kolordu ile arkalarına düşerek onları geri çekilmeye mecbur etmek ve bu suretle 11 nci Kolordu ve Süvari Birliği ile takip edilen düşmanı karşılayıp

Ruslar tarafından ele geçirilen bir Türk topu. 1915

tümüyle mahvetmekti!... 9 ncu ve 10 ncu Kolordu, başarı ile bu hareketi yaptı, düşmana saldırdı ve fakat yenemedi!...

Şimdi 11 nci Kolordu ve Süvari Birliği'ni bekliyorum!... Gelir de yetişirse, düşmanı bozacağım!... Fakat, onlar gelmeden düşman zayıflamış birliklerimize saldırır ve bu saldırıda başarılı olursa, o zaman ordu mahvolmuş demektir!... Şimdiye kadar asker ve subaylar, hiç kusursuz savaştılar!... Her manevrayı yaptılar!...

Eğer Allah yardım ederse başarı kesindir!... Eğer başarılı olamazsam, son askerimle beraber öleceğim!...

Bu halde vasiyetim: Ben görevimi yaptığımı sanıyorum ve öyle ölüyorum!... Düşmana sonuna kadar karşı koyuyoruz!... Herhalde başarılı olacağız!... Ben yaptıklarımdan hiçbir pişmanlık duymadan kalben müsterih olarak ölüyorum!...

Yaşasın Dinim!... Yaşasın Vatanım!... Yaşasın Sultanım!...

Eğer geride kalanlara yardım etmek isterseniz, eşim Sultan Efendi Hazretleri'nin tahsisatı yeterli değildir!... Kendisinin refah içinde yaşaması için hiç olmazsa Başkomutanlık tahsisatımın, kendi tahsisatına ilave ve eşimin refahının teminiyle, Kutsal Rahmet'e ulaşmam için birkaç hayır yapılmasını rica eder ve yükselmesine çalışmaktan başka bir gaye beslemediğim din ve milletimin yükselmesine de dua eder, tanıyanlara selam ederim!...

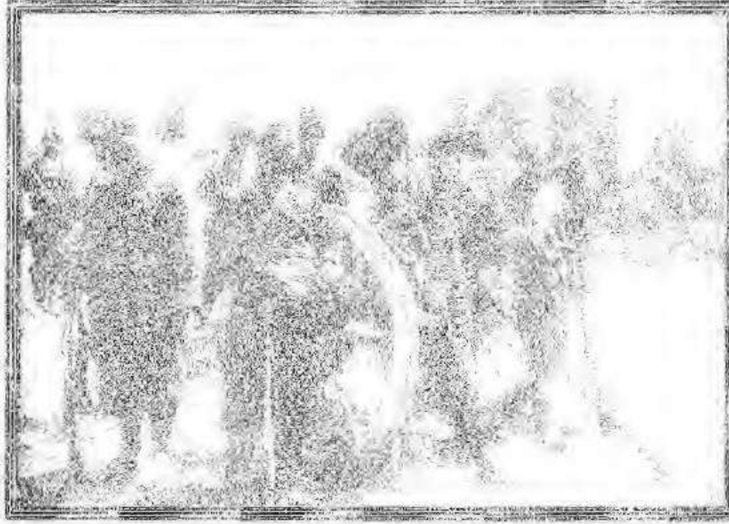
Yaşasın Müslümanlık, Osmanlılık ve Osmanlıların Padişahı Sultan Mehmed Han!...

Servet adına hiçbir şeyim yoktur!... Gerçi ne varsa eşim Sultan Efendi Hazretleri'ne bırakıyorum!...".

Enver

4 Ocak 1915 günü gelip çatmıştır. Enver Paşa, 11 nci Kolordu'nun durumunu görmeden geri çekilmek niyetinde değildir. Düşüncesine göre, eğer 11 nci Kolordu'nun yeteri kadar gücü varsa, Sol Kanat Ordusu'nun durumunu düzeltebilecek bir harekât yapmanın imkânı hâlâ vardır. Bu düşünce paralelinde, sabah saat 07.00'da Bardız (Gaziler) üzerinden, 11 nci Kolordu'nun bulunduğu bölgeye geçmek üzere hareket eder. Yolda Rus Kazak keşif kolu üzerlerine ateş açar. Bu ateşten Karargâh subaylarından Alman Bonsart Paşa hafif bir yara alır.

Aynı saatlerde Ruslar, yağan kara ve şiddetli tipiye

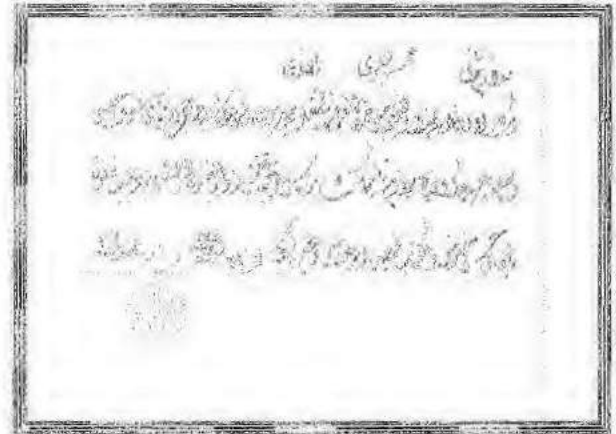
Rusların ele geçirdiği bir Türk topu

rağmen **Sarıkamış**'tan Türklere karşı tüm güçleri ile çok şiddetli bir saldırıya geçmişlerdir bile. 3 ncü Ordu'nun genel durumu artık tam manası ile ümitsizdir. **Sarıkamış** bölgesinde tam bir ölüm kalım mücadelesi verilmektedir. 9 ncu Kolordu sağ cephede, 10 ncu Kolordu ise sol cephede tutunmaya çalışmaktadırlar. Ancak iki kolordunun arasında çok büyük bir boşluk oluşmuştur. Ruslar da özellikle saldırılarını bu boşluğa yönlendirmişlerdir.

Kolordularda kalan bir avuç Türk askeri inatla direnmektedirler. Hafız Hakkı Paşa, saat 14.00'da, 9 ncu Kolordu'nun Karargâhı'na gelerek durumu inceler ve mücadelenin asla bir olumlu sonuç üretemeyeceğini görerek **"Geri Çekilme Emri"** ni verir. Bu emirde Hafız Hakkı Paşa; hiç olmazsa, cephedeki kalan askerleri, topları ve diğer kalanları kurtarabilmek için 8 nci Kolordu'nun panik yapmadan, topluca ve düzgünce geri çekilmesini emreder.

Bu kararın hemen ardından, Rusların esas saldırıları başlar ve yoğunlaşır. Rus birlikleri, içinde Hafız Hakkı Paşa'nın da bulunduğu 8 nci Kolordu Karargahı'nı şiddetli bir ateş altına alır. Hafız Hakkı Paşa, diğer cepheye gitme bahanesi ile atına atlayıp süratle uzaklaşır. O sırada ise ağzından şu kelimeler dökülmektedir: *"Şerefimizden başka her şeyi yitirdik!..."*

9 ncu Kolordu için bütün **Sarıkamış** Harekâtı'nın en hüzünlü ve dramatik dakikaları başlamıştır. Rusların obüs toplarıyla ateş altına alınan kalan Türk piyadelerinin bir kısmı yaralı, bir kısmı yarı donmuş ve perişan bir halde direnmeye çalışmakta ve bir yandan da esir düşmemek için geri çekilmeye uğraşmaktadır. Bu arada Rus güçlerin iki kolordu arasındaki boşluğa iyice girdiklerinden, 9 ncu Kolordu tümüyle arka taraftan da kuşatılmaya başlanmıştır.

Enver Paşa'nın Vasiyeti

"BÖYLE BİR DURUMDA ÖLÜM KADER MİDİR?"

Bu acımasız durumu özetleyen **Rus 154 ncü Alayı Bölük Komutanı Yüzbaşı Vaşakidze**'nin satırları:

"Öğleden sonra tabur komutanımdan aldığım emir üzerine, komutam altında bulunan 14 ncü Bölük'le, Türklerin ileri direnme noktasını oluşturan ve üzerinde üç çam ağacı bulunan kayalıklı tepeye derhal saldırıya geçtim!... Türklerin burada güvenlik askerleri ile birlikte iki makineli tüfeği vardı!... Bunları geri attım ve orman kenarında ele geçirinceye kadar izledim!... Komşu birliklerin ilerlemesini beklemeksizin, saldırı istikametini dik açı oluşturacak şekilde değiştirerek, dün gece bizzat keşfettiğim Türk komuta yerine doğru mümkün olan süratle harekete geçtim ve kuşattım!..."

Özellikle 9 ncu Kolordunun durumu gerçekten perişan ve acınacak durumdadır. Rus güçleri tarafından tümüyle kuşatılmış durumdadırlar. Şimdi o hüzünlü ve acıklı anların kimi subaylarımızın ağzından anlatımlarına bir göz atalım.

9 ncu Kolordu Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Şerif (İlden):

"Biz, ilk patırtıyı geçirmek için, 28 nci Tümen Grubu tarafına çekilmek niyetindeydik!... Oradan gelen bir süvari, düşmanın şimdi 28 nci Tümeni tümüyle esir aldığını söyledi!... Demek ki iş işten geçmişti!... Acele ile cebimizdeki evrakı ateşe attık!... Kolordu Karargâh bayrağını kırarak, bezini yaktık!... Üstümüze Rusça "Davranmayın!... Teslim Olun!..." sesleri ile ellerinde tabanca, çevrelerinde süngülü Ruslarla gelen bir düşman subayına teslim olduk!...Herif bizi ileri karakol postası sanmış!... Tümümüzü subay elbisesi ile görünce ve hele bir Kolordu Karargâhı Komuta Kurulu olduğumuzu anlayınca, mal bulmuş mağribi gibi sevindi!...

Bir türlü inanamıyordu!... Çünkü bizde böyle bir Komuta Heyeti kılık ve kıyafeti kalmamıştı!... Tam on bir günden beri şu ormanlar içinde kar üstünde, fırtına ve tipi altında yaşamaktaydık!... Her şey bitmişti!... Ruslara doktorlar da dahil olmak üzere, bugün 106 subay, yaklaşık 80 asker, bir kırık top kundağı ve birkaç at teslim edilmişti!..."

29 ncu Tümen Komutanı Kurmay Albay Arif (Baytın):

"Rus piyadeleri, 9 ncu Kolordu Karargâhı'na girdiler!... Bu kargaşa içinde eldeki silahlar kırılmış, makineli tüfek ve toplar tahrip edilerek düşmanın bullanamayacağı hale getirilmişti!... Üzerimizde düşmana yarayabilecek evrak gibi her ne varsa imha edilmeye çalışılıyordu!... Etrafımız sarıldı!... Rus askerleri gittikçe yaklaşarak, subayları ve askerleri birer birer esir alıyorlardı!...

Kolordu Komutanımız İhsan Paşa da Karargâh Heyeti ile birlikte süngülü Rus askerleriyle gelen bir subay tarafından teslim alındılar!... Biraz son-

Esir düşen askerlerimizin bir bölümü

ra da bizler!...Bizleri teslim alan Rus subayı, Türkistanlı bir Türk subayı olduğunu söyledi!... Özellikle bizlere sertlik gösteren bir Ermeni askerini silahı ile tehdit ederek bizleri ondan korudu!...

Saat öğleden sonra 15:00'ı gösteriyordu!..."Ruslar beklentilerinin aksine Kolordu ve Tümen gibi Yüksek Komuta Heyetleri'ni ellerine geçirdiklerinden dolayı pek memnundu ve aynı derecedeki seyir halinde esir aldıkları atlı subayların atlarına binmesine izin verdi!...

Başta Kolordu Komutanı olmak üzere oluşturdukları bir kol halinde, süngülü piyade ve süvari muhafızların eşliğinde, açık bir sırt üzerinden **Sarıkamış** *İstasyonu'na doğru sevk etmeye başladılar!... Bizler henüz sıcak karargâhından çıkmış ve otomobilinde temiz kıyafetiyle istasyon civarına gelmiş bulunan Rus Kolordu Kurmay Başkanı tarafından teslim alınarak topluca kışlalara götürüldük!...*

Asteğmen Muhittin (Dinçsoy):

"Havalar çok soğuktu!... Devamlı kar yağıyordu!... Dağlarda kar bir metreyi aşmıştı!... Yol yok, ikmal yok!... Askerin karnı aç!... Arkasında elbisesi yok!... Özellikle sahil çocukları, üzerlerindeki elbiseleriyle karların içinde donuyorlardı!...

Sağ tarafımızdan ateş sesleri geliyordu ki, meğer düşman arkamızı çevirme harekâtı yapıyormuş!... Bizler ileri saldırıya devam ettik!...Özellikle Alahuekber Dağları'nda açlık ve soğuktan çok kayıp verdik!... Öyle ki, Sarıkmış önlerine geldiğimizde, birlikler mevcudunun yarısını kaybetmiş durumdaydı!...

Kar iki metre!... Arkamız Ruslar tarafından çevrilmiş!... Ne cephane, ne güç ve ne de yiyecek bir şey geliyordu!... Bu durumda bile birkaç defa **Sarıkamış***'a girdik!... Fakat geri püskürtüldük!... Biz hiçbir takviye güç alamazken, düşman her ikmalini yapıyor, hatta bir iki günde bir cephedeki askerini bile değiştiriyordu!... Gerek saldırılar, gerek açlık ve don yüzünden birlikler iyice erimiş, mevcutlar dörtte birden da aşağı düşmüştü!...*

Ruslar o kadar yaklaştı ki, çamları siper ederek, tabancalarla çarpışıyorduk!... Artık sonumuz gelmişti!... Düşman, iki metre kadar kar üzerinde aç biilaç Soğanlı tepelerinde ağır toplarla bizleri döverken, bizim ancak mantelli ve dağ toplarımız

Tutsak düşen Türk askerleri tipi altında götürülürken

cevap vermeye çalışıyor, fakat ne çare ki, attığımız mermiler kendi üzerimizde patlıyordu!...

4 Ocak 1915 günü yani bugün ikindi vakti, ben üçüncü tüfek başındaydım!... Bir ara solumdaki dördüncü tüfeğe baktığımda, Rusların tüfek başındaki Şevket Çavuş'u süngülediklerini gördüm!... Hemen tüfek mecrasını çıkarıp kara gömdüm!... Ruslar tepeme dikildiler!... Artık son nefesimi verdiğimi sanarak içimden Kelime-i Şahadet getiriyordum ki, tabanca ile dürbünümü aldıktan sonra bana tepenin ardına girmemi söylediler!... Tepenin yarısına gelmiştim ki, bir Rus'un diz çökerek beni vurmak için nişan aldığını gördüm ve yere yattım!...

İkinci bir ateşe gerek kalmadan bir Kazak subayının araya girdiğini ve bana işaretle yürümemi söylediğini anladım!... Koşarak tepeyi döndüğümde, Kolordu Kumandanı İhsan Paşa, Tümen Komutanı Albay Arif, benim Bölük Kumandanım Ali Beylerle daha bazı subay ve askerlerin orada toplandığını gördüm!... Aralarına ben de karıştım!... Bizi **Sarıkamış**'a doğru yürüttüler!..."

Üsteğmen Hüsamettin (Tuğaç):

"İki silah patladı!... Arkasından keskin bir düdük çınladı!... Bir anda etrafımızdaki atlılar çoğaldılar!... Ben ve yanımdaki Alvarlı Necip Onbaşı ile Kırıkköylü Mehmed henüz ata binmemiştik!... Derin karda bir yere kaçamadık!... Yakalandık!... Tabancamı kullanmama bile vaktim olmadı!... Yirmi kadar Kazak'ın başında bulunan subay nazik davrandı!... Beni teselliye çalışıyordu!...Ne dediğini anlayamıyordum ama sözleri yumruk gibi beynime iniyor ve gırtlağımı tıkıyordu!...

Artık süngülü iki askerin yanında tek atlı bir araba ile **Sarıkamış**'a gidiyordum!... Biraz uzakta 60-70 kadar Türk askerine rastladım!... Bunlar da **Sarıkamış**'a doğru gidiyorlardı!... Eski bir yağmurluğun altında, çoğu pantolonsuz, beyaz donla ve yırtık çarıkla savaşan ve geceleri siperlerde donup kalan 11 nci Kolordu'nun askerleri gözümün önüne geldi!... Gece keşif yaparken, ben böyle üst üste, yan yana donup kalmış çok askere rastlamıştım!...

En soğuk iklimlerden olan Soğanlı Dağları'nın bu şiddetli kışında, buralarını bir yağmurluk, bir de yazlık elbise ile aşmak zorunda kalan 9 ncu Kolordu'yu düşündüm!... Bu yarı aç ve yarı çıplak ordunun, doğanın bütün sertliklerini de yenerek, iyi hazırlanmış düşmanla nasıl boy ölçüşebilmeye

Ruslar tarafından götürülen bir grup tutsak Türk askeri

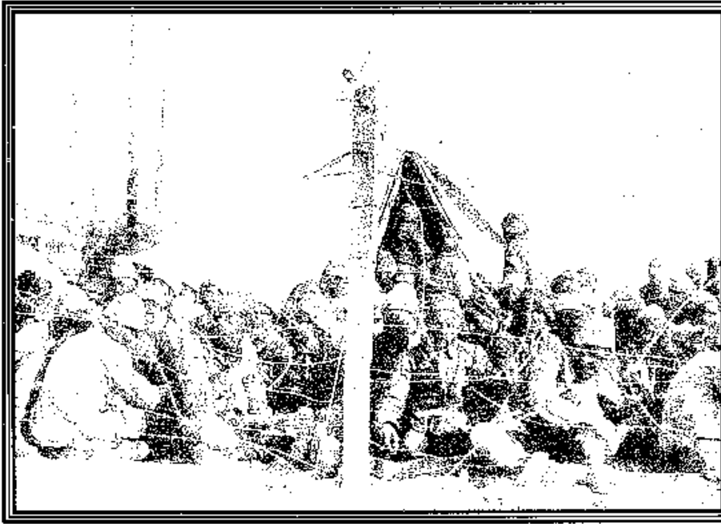
kalktığını da düşündüm!... Bunun sonu yenilgiydi!... Ne yazık bu aslan gibi insanlara!... Ne feciydi bu acı gerçekler!... Halbuki bu savaşa ne büyük bir istek, ne tatlı bir heyecan içinde gitmiştim!... Böyle mi gelecektim sana **Sarıkamış***!...*

Akşama doğru geldik **Sarıkamış***'a!.... Büyük kış saldırısının hedefi olan* **Sarıkamış***, demek burasıymış!... Görmek istemiyorum!... Bir hıncım vardı buraya!.... Burada yenilmiştik ve bir ordu harap oldu bu yolda!... Bu kasabaya alayımla zafer sevinçleri içinde girecek yerde, şimdi iki Rus süngüsünün tehdidi altında giriyordum!... Neden alamadık burayı? 9 ncu, 10 ncu Kolordularımız ne oldu? Enver Paşa gerçekten esir mi? İçimden bir hüzün tufanı taşıyor, hüngür hüngür ağlamak istiyorum!..."*

Tüm bu olan bitenler karşısında **Rus Ordusu Kolordu Komutanı General Bergman, Rus Başkomutanlığı'na** şu bildirisiyle durumu özetler:

"Komutam altında bulunan bütün subay ve askerlerin adına, elde edilen büyük ve şanlı zaferi, asil şahsınıza bildirmekten son derecede mutluyum!...Bugün saat 17.00'dan sonra kesinlikle anlaşılmıştır ki, **Sarıkamış** *bölgesinde savaşan 9 ncu ve 10 ncu Türk Kolorduları tam bir bozguna uğratılmışlardır!... 100'ün üzerinde subay ve 1.000'den fazla asker ve erbaş esir alınmıştır!... Birçok top, makineli tüfek, cephane, nakliye kolları gibi malzeme elimize geçmiştir!... Bunların tam miktarı daha belli olamamıştır!... Türklerin sağ kanadını oluşturan 9 ncu Kolordu, iz ve eseri kalmamak üzere tamamen imha edilmiştir!... 10 ncu Kolordu'nun bir kısmı kurtulmaya çalışmakta ise de, bunların geri çekilme yolunu kesmek üzere birliklerimiz izlemeye devam etmektedirler!..."*

Gerçekten, 9 ncu Kolordu tümüyle esir edilmiştir. Hafız Hakkı Paşa kumandasındaki 10 ncu Kolordu ise kendisinde sayıca çok çok üstün olan Rus güçlerine karşı akşama kadar direnir ve akşam karanlığından yararlanarak çekilmeyi başarır. Enver Paşa, tüm bu olanlardan habersiz, hala hayaller içinde yaşamaktadır. İstihbarat diye bir şey kalmadığından ne 9 ncu Kolordu'nun tümüyle esir düştüğünü ve ne de 10 ncu Kolordu'nun büyük kayıplar vererek geri çekildiğini bilmemektedir.

Sarıkamış Faciası'nda tutsak düşen Türk askerleri tel örgüler arkasında

Durum, bu büyük facianın gölgesinde seyrini sürdürürken **4 Ocak 1915 tarihli İstanbul gazetelerinde** insanı acı acı düşündüren şöyle bir bildiri yayınlanır:

"Genel Karargâhtan bildirilmiştir:

Kafkasya'daki ordumuzun komutanlığından bugün gelen bilgilere göre, birliklerimiz zaferlerle dolu ilerleyişini sürdürmektedir!... Ordumuzdan bir bölüm güçler **Sarıkamış***'a dek ilerleyerek buradaki çetin çarpışmalarda kesin bir başarı kazanmıştır!...* **25 Aralık 1914***'ten beri, birliklerimiz Ruslardan 2.000'i aşan tutsak alarak, 8 top, 13 makineli tüfek, birçok silah, çok miktarda cephane ve her türlü savaş malzemesi ele geçirilmiştir!... Ayrıca bol miktarda yiyecek de ele geçirilmiştir!...*

Sarıkamış *ile Kars arasındaki iki dolu askeri tren ele geçirilmiş ve* **Sarıkamış***-Kars demiryolu birkaç yerinden havaya uçurulmuştur!... Daha kuzeydeki birliklerimiz yeni başarılarıyla dikkati çekmektedirler!... Tavskert'ten Rus toprakları içine girerek ilerleyen bir kolumuz, bir Rus taburunu, bir boğazda etkili ateş altına almıştır!... Düşman taburu 200 ölü ve 400 yaralı vermiş ve geri kalanı darmadağınık kaçmıştır!..."*

Enver Paşa, olduğu yerden hemen iki emir gönderir:

"11 nci Kolordu Komutanlığına:

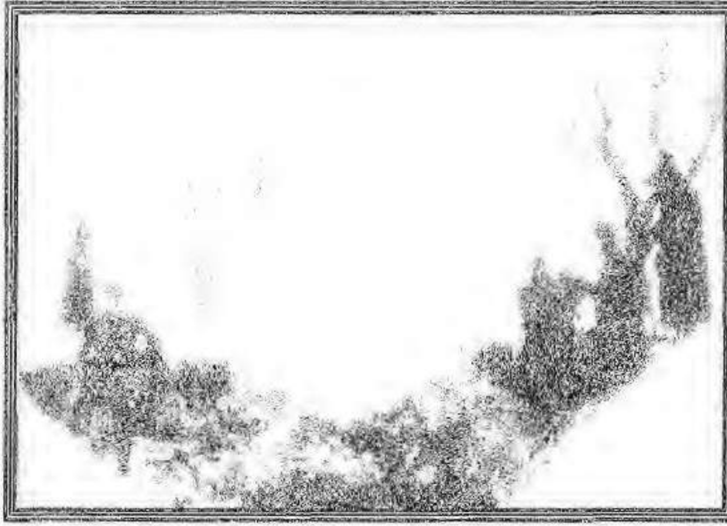
9 ncu ve 10 ncu Kolordular, **Sarıkamış***'ın kuzeybatısında güçlü bir düşmanla savaşmaktadır!... Yapılan keşiflerden düşmanın Kars'a doğru çekilmekte olduğu anlaşılmıştır!... Hemen şiddetle ilerleyiniz!..."*

"Sol Kanat Ordusu Komutanı Hafız Hakkı Paşa'ya:

Köylülerden öğrenebildiğim kadarıyla 11 nci Kolordu Kötek'te bulunmakta ve Köroğlu Dağı'nda mevzi almış olan düşmanla savaşmaktaymış!...

11 nci Kolordu'ya şiddetle ilerlemesini emrettim!... Durumu sordum!... Gelecek bilgileri size ileteceğim!..."

Böyle bir bildirinin yayınlandığı gün acı da olsa, **Rus General Bergman'ın Tiflis'teki Kafkas Ordusu Komutanı ve Kafkasya Genel Valisi Kont Vorontsov Dashkov'a gönderdiği müjdeli telg-**

Allahuekber Dağları'nda donup kalan şehitlerimiz ve başında Rus subaylar

raf büyük bir tezadın yansıması olmaktadır:

"Komutam altında bulunan bütün subaylar askerler adına, kazanılan büyük ve şanlı zaferden dolayı, soylu ve yüce kişiliğinizi kutlamaktan son derecede mutluluk duyuyorum. Bugün, 4 Ocak 1915 günü öğleden sonra saat beşte kesinlikle anlaşılmıştır ki, ***Sarıkamış*** *kesiminde operasyonlar yapan 8 nci ve 10 ncu Türk Kolorduları tam bir yenilgiye uğramışlardır!...*

9 ncu Kolordu Komutanı İhsan Paşa ile 17 nci, 28 nci ve 29 ncu Tümen Komutanları, iki Tümen Komutan Vekili ve kurmayları ile birlikte 108 subay ve 1.000 den fazla asker tutsak alınmıştır!... Birçok top, makineli tüfek, cephane, katır ve gereç elimize geçmiş, fakat bunların miktarı henüz saptanamamıştır!... Türklerin sağ kanadını oluşturan 9 ncu Kolordu, izi ve artığı kalmamak üzere toptan yok edilmiştir!... 10 ncu Türk Kolordusu'nun bir bölümü hâlâ kurtulmaya çalışmakta ise de, bunların geri çekilme yolunu kesmek için süvari birlikleri gönderildiği gibi, 3 ncü Avcı Tugayı ve Gunibski Alayı tarafından izlenmektedir!"

Sarıkamış Harekâtı'nın on beşinci günü olan **5 Ocak 1915** tarihine gelinmiştir. **Sarıkamış** bölgesinde her şeyin bitmiş olduğundan habersiz bir durumda bulunan Enver Paşa, günlerdir durumundan hiçbir haber alamadığı 11 nci Kolordu bölgesine nihayet ulaşmıştır.11 nci Kolordu'nun karşısındaki Rus güçleri iki tümene yakın görünmektedir. 11ni Kolordu ise neredeyse bir tümen gücüne kadar düşmüştür. Her ne kadar asıl kayıpların çoğu savaş dolayısıyla verilmiş olsa da, kolordunun Enver Paşa'ya verdiği rapora göre, bu azalmanın önemli bir bölümü bazı askerlerin çevredeki köylere dağılmasından olmuştur.11 nci Kolordu, tümenlerini cepheyi savunabilecek şekilde yaymış, bütün gücüyle savaşmıştır. Ancak Ruslar, kolordunun cephesinde buldukları zayıf noktalara saldırarak ağır kayıplar verdirmişlerdir. Bu arada 11 nci Kolordu'nun takviye edilmesi için Erzurum Valisi, orada bulunan depo erlerinden üç tabur askeri elbiseli ve fakat silahsız olarak bu sabah yola çıkarmıştır. 3 ncü Ordu'nun çok büyük kayıplar vererek adeta erimesi sebebiyle yeni güçlerin getirilmesi gereği doğmuş ve **Ordu Komutanı Enver Paşa, İstanbul'daki 1 nci Ordu Komutanlığı'na**

son bir umutla aşağıda emri vermiştir. Emir şöyledir:

"1 nci Ordu Komutanlığına, İstanbul

5 nci Kolorduyu, mümkünse derhal trenle Ulukışla'ya ve oradan da Kayseri-Sivas üzerinden Erzurum'a gönderiniz!... Her tümende bir sahra ve bir dağ topçu taburu bulunsun!... Birliklere de kışlık elbise giydirilsin!..."

Enver Paşa, iki gündür **Sarıkamış** bölgesinden hiçbir bilgi alamamış durumdadır. Oralarda olanlardan, bitenlerden haberdar değildir. Enver Paşa'nın başına yeni geçtiği 11 nci Kolordu, Rus General Yudeniç'in savunduğu cepheye karşı çok şiddetli bir saldırıya kalkmıştır. Rus güçleri ilk saldırıları karşılamalarına, yeni yeni takviyeler almalarına, ikmal imkânlarının üstünlüğüne rağmen büyük kayıplar vermişler ve bulundukları mevzileri büyük zorluklarla koruyabilmişlerdir.

Rus Ordusu Kurmay Başkanı Albay Maslofski şöyle demektedir:

"Enver Paşa, bizzat kendisi 11 nci Kolordu birliklerini saldırıya sevk ve teşvik etmekte, ona bakarak askerler de şiddetli ve kahramanca saldırılara kalkışmakta, olağanüstü cesaret ve sebat göstermekteydiler!... Birliklerimiz, bu kahramanca saldırılar karşısında gerçekten büyük kayıplara uğramışlardır!..."

Hafız Hakkı Paşa, bundan iki hafta önce **Sarıkamış**'a doğru yürürken kabına sığamıyor ve sanki herkesten önce **Sarıkamış**'a varacakmış gibi atını en önde sürmüş, kolordusunun başında yürümüştü. O günlerde dilinden şu cümle düşmüyordu: *"Ben, ordunun öncüsüyüm!... Hepiniz beni izleyin!..."* Hafız Hakkı Paşa, bu kez canını kurtarmak, hiç değilse tutsak düşmemek için, yine aynı cümleyi kullanıyordu: *"Ben, ordunun öncüsüyüm!... Hepiniz beni izleyin!..."* demiş ve atını kamçılayarak öne geçerek, ordunun bu sefer arkadan kendisini izlemesini istemişti. Hafız Hakkı Paşa'nın atını mahmuzlayıp savuştuğu söylentisi, geri kalan askerlerin moralini bozmuştur. Şimdi durum ilk günlerin aksine gelişiyordu. Askerler artık terk edildikleri düşüncesine kapılmışlardı. Bu durum iste istemez; *"Ordu Komutanı'nın savuştuğu yerden ne edip edip ben de kurtulmalıyım!..."* düşüncesi onları kaplamıştı.

Rus General Bergman bu sefer askerlerine bir kutlama bildirisi yayınlar:

*"**Sarıkamış** Savaşçıları!... Bundan dört hafta önce, Çar Hazretleri mevziilerimizi ziyaret ederek ve yararlılık gösterenleri ödüllendirerek bizleri nurlandırmışlardı!... Çar Hazretleri, o zaman Kafkas Ordusu birlikleri arasında bulunduklarından dolayı memnun olduklarını belirtmiş, aynı zamanda büyük hizmet beklediklerini ifade etmişlerdi!... Türklerin kuşatma hareketi anlaşıldığından bu yana geçen iki hafta içinde , komutam altında bulunan **Sarıkamış** Grubu, üç yönlü bir cephede çarpışma zorunda kaldı!...*

Sizler, ey şanlı Kafkasya ve Türkistan Birlikleri!...

Yarı bele dek yükselen karlar içinde uzun yürüyüşler yaparak ve sıfırın altında yani eksi 20 derece soğuklarda ateşsiz geceler geçirerek, topraklarımızın bütünlüğüne göz diken haddini bilmez düşmana karşı başarıyla savaştınız ve çatı altının ne demek olduğunu unuttunuz!...

Kahraman subaylar ve askerler!... Rusya, kendi askeri tarihine parlak bir sayfa daha eklendiği için sizlere minnettar bulunuyor!..."

6 Ocak 1915 günü, Enver Paşa, Hedik Köyüne gelir. İlk işi Sivas'ta bulunan Depo Taburları'nın derhal Erzurum'a gönderilmesini emretmek olmuştur. Bu emirle, aynı zamanda Erzurum Menzil Müfettişliği'nin de bir dağ topu ikmali yapmasını da ister.

Başkomutan Vekili ve 3 ncü Ordu Komutanı Enver Paşa'nın, eşine Hedik Köyü'nden yazdığı mektubun satırları arasında, içinde bulunduğu hayal alemi ile gerçeklerin çatışmasını görmek olasıdır. İşte bu mektuptan satırbaşları:

"Ordumuzun sağ kanadı, yanı 11 nci Kolordu gereken hızda ilerleyemediğinden, Hafız Hakkı Paşa'yı bırakıp evvelsi gün Diyonik'ten hareket ettim!... Bu sırada ufak bir Kazak kolu ile küçük bir çatışmamız oldu!... Bu çatışmadan Kurmay Başkanım Bonsart Paşa kolundan yaralandı!... Fakat hafif!...

Bütün gün karlı, sarp yollardan geçtikten sonra akşam, Zivin Köyü'ne vardık!... 11 nci Kolordu Komutanı'nı buraya çağırdım!... Durumu anladım!... Fena değil, ancak pek yavaş gidiliyor!... Hemen bugün saldırıya geçmesini söyledim!... Emirler hazırlandı ve ben de yattım!... Yattığım yer, köyde bir dükkan imiş!... Ne ise sobası var ve sıcak bir yerdi!... Bu sabah erkenden, harekât yeniden başladı!... Fakat genel harekâtın sonuçları belli değil!... Bakalım, Allah ne gösterecek? İnşallah bu harekât bir hayırlı sonuç versin ki, ben de hemen kumandayı bir uygun kişiye bırakıp geleceğim!..."

Akşama doğru **Sol Kanat Ordusu Komutanı Hafız Hakkı Paşa'dan** bir rapor alınır. Raporda son iki gündür yaşananlar çok kısa mesajlarla özetlenmektedir:

"Düşman **4 Ocak 1915** *sabahı, çok üstün güçlerle* **Sarıkamış***'ta şiddetli bir saldırıya geçmiştir!... Tamamen kuşatılmış ve iki kanadı bozulmuş olan ordunun bütün malzemeleri ile kurtarılması yine de başarıdır!..."*

Sarıkamış'taki mücadelenin artık kaybedildiğini öğrenen **Başkomutan Vekili ve 3 ncü Ordu Komutanı Enver Paşa, Hafız Hakkı Paşa**'ya gece şu emri gönderir:

"Oltu-Erzurum yolunu güvenlik altında tutunuz!... Bizimle haberleşme bağlantınızı mutlaka muhafaza ediniz!... Düşmanın sizi izleyip, izlemediğini ve eğer izliyorsa hangi doğrultuda ve ne kadar güçle izlediğini bildiriniz!..."

"ENVER PAŞA'NIN CEPHEYİ TERK EDİŞİ VE HAFIZ HAKKI PAŞA'NIN HAZİN SONU!..."

Enver Paşa

7 Ocak 1915 günü, Enver Paşa artık umudunu tümüyle tüketme noktasına gelmiştir. Kendince, bölgede daha fazla bulunmanın bir yararı ve gereği olmadığı düşüncesine kendini kaptırmıştır. Enver Paşa, Hafız Hakkı Paşa'yı yanına çağırır ve 3 ncü Ordu Komutanlığını ona bırakarak acele bir şekilde İstanbul'a dönme kararı alır.

İşte **Başkomutan Vekili ve 3 ncü Ordu Komutanı Enver Paşa'nın komutayı Hafız Hakkı Paşa'ya** devrettiğini bildiren ve **İstanbul'daki Başkomutanlık Karargâhı'na** çekilen telgraf:

"Ruslara karşı başlamış olan harekât, Rus ordusunun kesin bir şekilde yenilgisiyle sonuçlanmadıysa da, iyiden iyiye sarsılmasına, düşman arazisinin bir kısmının ele geçirilmesiyle düşmanın sınır dışına çıkarılmasına imkân verdi!... 15 gün süren sürekli saldırılarımız sonucunda yorulmuş olan ordumuzu dinlendirilmek ve daha sonraki ileri harekâta hazırlanmakla uğraşılacaktır!... Ben, ordunun komutasını Hafız Hakkı Paşa'ya bırakarak İstanbul'a hareket ediyorum!...Bununla birlikte bütün bu bilgilerin ve İstanbul'a hareketimin gizli tutulmasını istirham ederim!...

Sarıkamış *Harekâtı sırasında Rusların, köylerdeki Müslüman halka akıl almaz işkenceler yaptığı, el koyduğu malların bedellerini ödemediği, seyyar hastanelere baskınlar yaparak hasta ve yaralıları parçaladığı!...*

Eğer Ruslar bu hareketlerinden vazgeçmezlerse, aynı hareketlerle karşılık verileceği!... Bu durumun tarafsız devlet temsilcilikleri ile Rus hükümetine duyurulması konusunun acilen teminini rica ederim!..."

3 ncü Ordu Yedek Tümen Komutanı Kurmay Albay Aziz Samih (İlter):

"Erzurum'a Rus esirlerden 14 subay getirilmişti!... Bunlardan çok kötü haberler duyuldu ve yayıldı!... 34 ncü Tümen Komutanı Bekir Bey ağır yaralı, 10 ncu Kolordu Topçu Komutanı İskender Bey şehitmiş!... Ordunun geri çekildiği söylentileri, Narman bölgesinden de geldi!... Halk göçe hazırlanıyormuş!...

Başkomutanlık Yaveri Kazım Bey'in ve Alman Feldman'ın ayağı donmuş!... Alman Feldman'ın; ***"Türkler için tırnağımı dahi kesmem!..."*** *dediğini işitmiştim!... Talih galiba şimdi ayağını kestirecek!...*

Bu dedikodular arasında iken, Enver Paşa'nın Kurmay Başkanı Alman Bonsart imzalı bir telgraf geldi!... Otomobil, iki binek ve bir yük arabası gönderilmesi, Erzurum'da da, İstanbul'a gitmek üzere otomobil ve kızak hazırlanması emrediliyordu!... Bu arada yollar yaralı, hastalarla ve donmuş askerlerle dolu!... Yolların etrafları hayvan leşleri ile örtülü!... Yollarda bırakılmış 12 santimetrelik toplar!... Köprübaşında bir doktor bırakılmış!... Lâkin, ilacı yok!..."

Sinop, Rus savaş gemileri tarafından bombalanmıştır. Hopa dolayları da tümüyle Rus savaş gemileri ile dolu olup, kıyılar bombalanmaktadır. Yavuz savaş gemimiz aldığı isabetle, derhal bakıma çekilmiştir. **8 Ocak 1915** günü gelmiş ve **Başkomutan Vekili ve 3 ncü Ordu Komutanı Enver Paşa**'nın İstanbul'a hareket günü gelip çatmıştır. Aynı gün tarihli **3 ncü Ordu'ya hitaben** bir bildiri yayınlar. Bildiri şöyledir:

"Arkadaşlar!...

Hemen bir ay oluyor ki, içinizde bulunarak günlerce süren savaşlarda düşmana nasıl saldırdığınızı gördüm!... Havanın, yerin ve düşmanın gösterdiği direnmeleri, her türlü yoksulluğa bakmayarak kırdınız ve düşmanı ata topraklarından sürüp götürdünüz!... Düşmandan yerler aldınız!... Bu uğurda harcadığınız emekler, hiçbir zaman kaybolmayacaktır!... Bundan dolayı sizi Padişahımız başta olduğu halde bütün millet kutluyor!... Ben yine İstanbul'a dönüyorum!... İnşallah, bundan böyle de büyük başarılar kazanarak düşmanı bir daha baş kaldırmayacak derecede kahreder ve şehitlerimizin ruhunu şad edersiniz!... Sizi Allah'ın birliğine emanet ediyorum!... Unutmayınız ki, Allah, her zaman yardımcınızdır!..."

Başkomutan Vekili

Enver Paşa

Bu arada 3 ncü Ordu Komutanlığı'nın kendisine verildiği bildirilen Hafız Hakkı Paşa'dan hâlâ bir haber çıkmamıştır. Belki de bilerek cevap vermemiş ve Enver Paşa'nın bulunduğu Hedik'e de gelmemiştir.

Bu gelişme karşısında **Başkomutan Vekili Enver Paşa, Hafız Hakkı Paşa'ya 8 Ocak 1914 tarihli** yeni bir emir gönderir. Emir şöyledir:

"3 ncü Ordu Komutanlığına atandınız!... Ben yarın İstanbul'a hareket ediyorum!... İstanbul'dan İran'a gitmek üzere çıkarılan bir tümenin sizin emrinize girmesi talimatını verdim!... Ayrıca, İstanbul'dan 5 nci Kolordu, Ulukışla yoluyla Sivas üzerinden Erzurum'a hareket etti!... 11 nci Kolordu, Erzurum'dan 5.000 ikmâl askeri aldı!... Genel gücü 10.000 tüfektir!... Buna göre ne düşünüyorsanız, hemen bildiriniz!... Beni görmek ister misiniz? Yoksa gideyim mi?"

Yaptıkları program gereği Enver Paşa ve Alman Kurmay Başkanı Bonsart Paşa, yaverleri, **9 Ocak 1925** günü sabah saat 07.00'da Hedik'ten ayrıldıklarında, Hafız Hakkı Paşa hâlâ Hedik'e gelmiş değildir. Cephe genelinde durum her geçen saat daha da bozulmaya devam etmiştir. Hafız Hakkı Paşa'nın umutları tükenmek üzeredir. Artık öncelikle Köprüköy'e, ardından da Erzurum'a çekilme-

yi düşünmektedir.

Yine **Hafız Hakkı Paşa'nın** günlüğüne düşen şu birkaç satıra göz atalım:

*"**10 OCAK 1915:** Hava güzel, ben hastayım!... Derece-i hararetim (ateşim) 37,5. Her tarafım ağrıyor!... Vaziyet yine sakin!...Yaralılara maaşlarına mahsuben 10 kuruş verdirdim!... Yaralı çavuşların Erzurum'a sevkini emrettim!..."*

Bu arada Başkomutan Vekili Enver Paşa ve maiyeti Ulukışla'ya varmışlardır bile. Artık cepheden çok uzaklardadırlar. Bilinçli olmasa da etrafındakilere ***"Bütün ordu mahvoldu!..."*** diye sözler sarf etmektedir.

Enver Paşa'nın içinde bulunduğu ruh halinin **Kurmay Yarbay Halil** (Kut)'un ağzından dinleyelim:

"Enver Paşa, Bonsart Paşa ve Rauf Bey, Ulukışla'da hazırlatılan bir trene bindik!... İstanbul'a dönüyorduk!... Enver Paşa'nın ağzını bıçak açmıyordu!...

*Yorgun bir halde gözleri dalıyor, düşünüyor, düşünüyordu!... Bana dönerek: **"Sarıkamış Harekâtı çok kötü sonuç verdi!..."** dediler!..."*

Bu arada gerek 3 ncü Ordu Komutanı Hafız Hakkı Paşa'nın askerleri, gerekse Rus General Yudeniç'in askerleri, şiddetli soğuk ve ardı arkası kesilmeyen korkunç bir tipinin altında siperler içinde süngü savaşı yapmakta ve sayıca eksilmekteydiler.

Bu durumu bir de **Rus Ordusu Kurmay Başkanı Albay Maslofski**'den dinleyelim:

"Şiddetli soğuklar ve kar tipileri ile karışık rüzgarlar sebebiyle, birliklerimiz çok büyük zorluklarla, karlar içinde ağır ve fakat aralıksız hareketlerle saldırıyorlardı!. Türkler şiddetle direniyorlar, yarı donmuş ayakları kararmış olan bu askerler, bizim süngü darbelerimize karşılık vermektedirler!...

Askerlerimiz onların siperlerine girdikleri zaman, Türk askerleri son mermilerini kullanmaktaydılar!..."

İşte o günlerin ve ertesi günlerin gelişen olaylarını bizim **3 ncü Ordu Yedek Tümen Komutanı Kurmay Albay Aziz Samih** (İlter), şöyle özetlemektedir:

*"Tümen tutunamayacak hale gelmişti. Eğer geri çekilirse, bütün karargâhlar, kafileler, kollar hepsi karmakarışık olacak ve tümüyle düşmanın eline düşecekti!... Tümen Kumandanı, Ordu ve Kolordu Kumandanları'nı geri çekilmeye ikna etmek için aracı olmamı rica ediyorlardı!... 14 Ocak'ta, durumu Hafız Hakkı Paşa'ya anlattım!... İçinde bulunduğumuz şartlardan çok kahramanlık duygusu ile hareket eden Hafız Hakkı Paşa dedi ki: **"Gidersek, kaçtı derler!..."***

11 nci Kolordu geri çekiliyor!... Yollarda kalpleri yakan göç manzaraları!... Zavallı kadınlar, çocuklar yalınayak bir kağnıya yahut da bir öküze kirli birkaç yorgan yüklemiş, bir iki zayıf inek ve danayı önüne katmış bilinmeyen bir ufka doğru yol alıyorlar!... Ordunun her çekilişi bu göç manzaralarını yeni baştan yeniliyordu!... Bizimle yapılan tüm savaşlar hep yok etme sonuçları vermiştir!... Av-

Donarak şehit düşmüş askerlerimiz ve başında Rus subaylar

rupalıların arasındaki savaşlarda asker olmayan halk nadiren ve kısmen yerlerini terk ederler!... Düşmanın zulümlerine ve katliamlarına uğramazlar!...

Fakat bizimle olan din ve millet düşmanlığından dolayı insana yakışmayan muamelelere kalkışırlar!... Sonradan da bütün o düşman eline geçen yerlerin halkı göç ederler!... 19 Ocak'ta, Ordu Karargâhı, Hasankale'ye geldi!... **Sarıkamış** *saldırısına başlamadan evvel bu hatta idi!... Herhalde bu sebeple, Ruslar artık bizi daha geriye atmaya kalkışmadılar!... Çok büyük mahrumiyet içinde ve insanın tahammül hudutlarını aşan kar, soğuk, tipi ve fırtınalar arasında, en yüksek dağlar üzerinde Türk ordusu gerçekten büyük bir fedakârlık ve kahramanlık örneği sundu!...*

Ermeniler açıkça düşmanlıklarını gösterdiler!... Savaşın daha başlangıcında birliklerimizdeki Ermeni askerler kaçtılar ve düşman tarafına geçtiler!... Hatta, Ermeni doktorlardan bile kaçanlar oldu!... Halbuki, ordu onları kendi öz evladından hiç ayırmamış, taburlara, onbaşı ve çavuşların bir çoğu Ermenilerden tayin edilmişlerdi!... Ordu Karargâhı, Hasankale'ye iyice yerleşti!... Günler geçti Rusların artık saldırmayacaklarını anlayınca hepimiz evlere çıkmaya başladık!... Hafız Hakkı Paşa da Hükümet Konağı'na yakın bir evde kalıyordu!...

6 Şubat günü sabahı, Hafız Hakkı Paşa'yı evinin önünde gördüm!... Dedi ki; "Ben hasta oldum fakat yatamadım!... Erzurum'a gidiyorum!... Birkaç gün istirahat edeceğim!... Üç gün sonra gelirim!..." Hafız Hakkı Paşa'nın ve yaveri Halet Bey'in hastalığı tifüs imiş!...12-13 Şubat gecesi beni uyandırdılar!... Telefona gittim!... Menzil Müfettişi Avni Paşa, 3 ncü Ordu Komutanı Hafız Hakkı Paşa'nın güneş battıktan 2,5 saat sonra öldüğünü ve nereye gömüleceğini Galip Paşa tarafından Enver Paşa'ya sorulmasını istedi!... Odasına giderek Galip Paşa'yı uyandırdım, söyledim!... Pek üzüldü ve ağladı!...

Halbuki Hafız Hakkı Paşa'ya epeyce kızgın olduğunu biliyordum!... Ordu Komutanı'na kadar yayılma durumunu genişleten tifüs ve lekeli humma çok insanımızı öldürüyordu!... Hasankale'nin kuzeyinde uzun ve derin hendekler açılmış, arabalar her gün buralara sürekli ölüler taşıyorlardı!...

13 Şubat günü, Hafız Hakkı Paşa'nın Erzurum'a gömülmesi için Enver Paşa'dan cevap geldi!... Galip Paşa ve karargâh subayları ile birlikte Erzurum'a gittik!... Hafız Hakkı Paşa'yı Erzurum'da, Kars Kapısı'nda toprağa verdik!..."

Aslında, **Sarıkamış** Harekâtı'nın baş aktörleri olan Enver Paşa ile Hafız Hakkı Paşa, çok bilgili, cesur, enerjik ve yetenekli komutanlardır. Ancak harekât esnasında neredeyse birbirlerine karşı kayıtsız kalmayı yeğlemişlerdir. Böyle büyük bir harekâtın gerektirdiği çok sıkı bir işbirliği içinde olmamayı tercih etmişlerdir. Sonuç olarak, harekâtın başarısızlığında asıl hala mevsimin ve doğa şartlarının ağırlığından çok, özellikle bu komutanların harekâtın yapılış tarzındaki aceleci, inatçı ve kendi başına buyruk tavırlar sergilemeleridir.

Eğer lojistik yönden iyi hazırlanmış, stratejik ve taktik kurallara uygun, komutanların birlikte düşünüp, birlikte karar aldıkları planlı bir harektâla, başarı şansı yine de çok büyük olurdu.

9 ncu Kolordu, 83 ncü Alay Komutanı Binbaşı Ziya (Yergök)'ün görüşleri:

"**Sarıkamış** *Harekâtı nasıl olmalıydı? Öncelikle kışın şiddeti göz önünde tutulmalı, önlemler buna göre alınmalıydı!... Askerin soğuktan korunması için iyi giydirilmesi, iyi yedirip içirilmesi zorunluydu!... Bu arada düşmanın her türlü cephane ve silah bolluğu çok iyi hesap edilmeliydi!...*

Ayrıca ordunun yüksek maneviyata gereksinimi vardı!... Subay ve erleri seve seve ölüme göndermek için onlara haksızlıklar yapılmamalı, hevesleri kırılmamalı, cezalandırmalar ve ödüllendirmeler konusunda çok dikkatli hareket edilmeliydi!...

Hayırlı bir sonuç elde edebilmek için, bütün bu imkânsızlıklar önceden düşünülmeli, önlemler de ona göre alınmalıydı!... Örneğin, askerleri bozuk yollardan, karda, çamurda günde 40 kilometre yol almaya zorlamak büyük bir yanlışlıktı!... Bu mesafe en fazla 20 kilometre olarak hesaplanmalıydı!...

Düşmana görünmemek için, gece yürüyüp gündüz dinlenmek daha akıllıca bir hareket olurdu!... Türk ve Müslüman halkın arasından rehber bulmak daha kolaydı!...

Hafız Hakkı Paşa'nın yaptığı planın aksine, yani bir düşman tugayı imha etmeye çalışma uğruna koskoca 10 ncu Kolordu'yu Allahukber Dağları'na saplamak büyük yanlıştı!... Hafız Hakkı Paşa bu yanlışı yapmasaydı, **Sarıkamış** *kesin olarak ele geçirilir, geçici de olsa amaca ulaşılırdı!...*

Sarıkamış *Faciası'nı doğuran nedenleri şöyle sıralayabiliriz:*

1. Kış!... Ordu bu yüzden adeta felç olmuştur!...

2. Enver Paşa'nın deneyimsizliği ve çılgınca hareketleri!...

3. Hafız Hakkı Paşa'nın deneyimsizliği ve çılgınca hareketleri!...

4. Subaylar!... Teğmeninden kolordu komutanına kadar subaylarımızda görev aşkı yoktu!... Namus, şeref ve izzeti nefis duyguları noksandı!... Savaş demek, düşmanı yenme yollarını aramak, gerektiğinde de bu yolda seve seve kan akıtmak demektir!... Bizim subay arkadaşlarımız; **"Dostlar**

Tutsak edilen Türk askerlerinin konduğu Semipalatink kampı

"Bir savaşı kazanmak için, ondan önceki barış yıllarında çok dikkatli hazırlanmak gereklidir!... Eğer zorunlu olmayan işlere harcanan paralarla savaş stokları oluşturulsaydı, savaşta gerek asker, gerek halk ve gerekse millet için gerekli yedek her nevi erzak, buğday, arpa, şeker, gaz, demir ve benzerleri, daha barış zamanında toplanarak ambarlara konulabilseydi, hastaneler ıslah edilseydi, sonradan, askere ve halka arpa, mısır, kestane, nohut, hatta tahta talaşı karıştırılmış ekmek, keçiboynuzu karıştırılmış un, kurtlu fasulye yedirmez ve şekersiz çay içirmezdik!...

şehit, biz gazi!..." *diyerek mümkün olduğu kadar kaçamak yolu arıyorlardı!... Subaylarımızdaki bu eksiklik, yüzyıllardan beri iliklere işlemiş bir huy olarak devam ediyordu!...*

5. Askerlerimizin maneviyatı kırılmış, komutanlarına güvenleri kalmamıştı!... Bardız'a (Gaziler) girdikten sonra askerin açlığı ile donarak ölmesiyle ilgilenen birlik komutanı pek azdı!...

Enver Paşa, askerimizi anlamamış, ordumuzu tanımamıştı!... Böyle bir komutanın komuta ettiği ordunun akıbeti de doğaldır ki, böyle olur!..."

Genelkurmay Harekât Şube Müdür Yardımcısı Kurmay Binbaşı Ali İhsan (Sabis) ise durumu şöyle özetlemektedir:

Kafkas cephesinde, 3 ncü Ordu'da vatanı savunan birçok askerlerimizin bir avuç fındıkla günlük nasiplerini aldıkları, uygun mevsimlerde bu kahramanların hayvanlar gibi dağlara sevk edilip, yiyecek ot arayarak beslenmelerine çalışıldığı belki savaş çığırtkanlarının malumu değildir!... Yahut ***"Savaş"*** *diye bağıranlar, bu feryatlara kulaklarını tıkamışlardı!...*

Savaş, savaş zamanı kazanılmaz!... Ancak, uzun barış yıllarında inceden inceye çalışılarak, hazırlıklar yapılarak kazanılır!... Savaş, kendi başına bir ekin biçimidir!... Barış zamanında ne ekilmişse, savaş zamanında o biçilir!..."

"SARIKAMIŞ FACİASI'NIN DOST DÜŞMAN YORUMLARI VE ONLARI İZLEYEN HASTALIK FELÂKETİ!..."

Sarıkamış Faciası'nın savaş sonrasının değerlendirmelerine bir de dost ve düşman tarafının yorumları ile bir göz atalım::

Rus Orduları Başkomutan Vekili General Nikolski:

"Enver Paşa tarafından, **Sarıkamış** bölgesine, makineli tüfekler ve az sayıda *topçu ile desteklenen 30-35.000 dolayında bir gücün sevk edilmiş olduğu anlaşılmaktadır!... Bu güç, harekâtın ilk günlerindeki ilerlemeyi başarıyla devam ve tamamlamak için yeterliydi!... Ancak bazı Türk komutanlarının, Rus komutan ve askerlerinde olduğu gibi, büyük bir azim ve morale sahip olmaları gerekirdi!... Görüldüğü kadarıyla Enver Paşa bu konuya çok az önem vermişti!... Enver Paşa,* ***Sarıkamış*** *bölgesinde azami güç toplamasına rağmen düşmanın yeteneklerini hiç dikkate almamıştır!...*

Diğer taraftan, kolordu komutanlarından aşağıya doğru olan diğer Türk ast birlik komutanları, Enver Paşa tarafından kendilerine verilen ve büyük bir cüret isteyen görevleri başaramamışlardır!... Anlaşıldığına göre, birliklere ve komutanlarına barış zamanı eğitimlerinde kendi inisiyatifleri ile hareket etmek, tehlikeye atılmak ve riske girmek gibi vasıflar aşılanamamıştır!... Türk ordusunda bulunan Alman eğitmenler de, Türk kolordularının eğitimine ve onlara inisiyatifin ne demek olduğu hususunu öğretmeye belki de zaman bulamamışlardır!...

Örnek olarak, 26 Aralık 1914'te, 29 ncu Türk Tümen Komutanı, ***Sarıkamış****'ta Yüzbaşı Mushelof tarafından iki topla açtığı ateşten şaşırmış, kendisine tam ve kesin bir başarı getireceği şüphesiz olan* ***Sarıkamış*** *saldırısını durdurarak, diğer Türk tümenlerin gelmesini beklemeye karar vermiştir!... Bütün Türk komutanlar, başta kolordu komutanları olmak üzere, en ümitsiz saldırılarını bile hiçbir tereddüt göstermeden ve cesurca yapmaktaydılar!... Mevzilerini delicesine ve inatla savunmaktaydılar!... Gerçekte ise bu konuda tereddüt gösterenleri, geri çekilenleri merhametsizce kurşuna dizmekteydiler!...*

Küçük komuta heyetleri ve askerler ise, tarihi olan sabır ve tahammüllerini göstermişlerdir!... Türk askeri kışın en şiddetli zamanlarında bile savaşabilecek bir güce sahipti!... Dondurucu soğuğun şiddetinden telefonların bile işlemediği zamanlarda, 2-3 hafta süreyle ve devamlı olarak, bir barınaktan yoksun kaldıkları anlarda bile hiç durmadan savaşmışlardır!... Oysa bu asker düzensiz olarak beslenmekte ve erzak gelişigüzel verilmekteydi!... Böyle tahammülü zor şartlar altında bulundukları halde, Türk askerleri kahramanca çarpışmaktaydılar!... Tam on gün, hiç istirahat etmeksizin, inatçı bir şekilde savaşa devam etmekteydiler!..."

3 ncü Ordu Kurmay Başkanı Alman Yarbay Fe-

Donarak şehit olan askerlerimizin Ruslarca toplu mezarlara gömülüşü

lix Guze:

"Uğranılan bu felâketin sorumluluğu Enver Paşa'dadır!... Güçlü ve mert bir karakterde olan Enver Paşa, bu sorumluluğu daima kendi üzerine aldı ve bunu hafifletmek, yahut gizlemek için hiçbir girişimde bulunmadı!... 33 yaşında güzel ve sevimli bir adam olan Enver Paşa, savaşta hiç kendini düşünmez, haksız yapılan bütün işlerde arkadaşlarına ihtar eder, tehlikeli anlarda çok cesur ve soğukkanlıdır!.

Almanya'da birkaç yıl bulunmasına ve yüksek olan askeri zekâsına rağmen, Başkomutanlık Vekaleti ve Harbiye Nazırlığı görevlerinin gerektirdiği kadar gelişmemiştir!... Hemen bütün Türk kumandanları gibi, Enver Paşa da aşırı derecede çalışırdı!... Cüretli ve esaslı kararlar verir, yüksek sevk ve idareye ait görüşlerinde sebat ederdi!..."

Bu kadar acımasız ve büyük can bedelleri ödenen **Sarıkamış** Savaşları'nda nihayet **18 Ocak 1915** tarihinde gerek Türk ordusu, gerekse Rus ordusu savaş başlamadan önceki hudutlarındadırlar. Yani, Allahuekber Dağları ve ormanlarını da kapsayan savaşın geçtiği tüm **Sarıkamış** ve çevresi bölgesi tekrar Rus güçlerinin eline geçmiştir. Ancak çok açık bir gerçekle sarmalanmış olarak, bu topraklar tekrar Ruslara bırakılırken oralarda karlar, buzlar altında kalan 3 ncü Ordu'nun on binlerce askerinin bedeni ve canı ile birlikte terkedilmiştir.

Kışın sona ermesi ile dağlarla çevrili çok geniş bir açık arazi içinde **"karlar ve buzlar altında yatan Mehmetçikler!..."** havaların ısınmaya başlaması ile birlikte donuk cesetleri çözülme ve kokuşma gibi bir durumla karşı karşıya kalmaktadır. Bu sebeple onların acil bir şekilde defnedilmesi gerekmektedir.

Rus Ordusu Kur. Başkanı Albay Maslofski'nin bu konudaki değerlendirmeleri:

"Savaş bittikten sonra General Yudeniç, Kars As-

*keri Dairesi Kumandanı'na; "***Sıcakların başlaması ile bulaşıcı hastalıkların çevreye yayılmasını önlemek için Sarıkamış Savaşları'nda ölmüş olan Türk askerlerinin cesetlerinin, zaman kaybetmeksizin ve süratle defnedilmesini****" emretmişti!...*

1915 yılı Mart ayında, içinde benim de görev aldığım Askerlik Dairesi, General Yudeniç'e 23.000 Türk askerinin defnedilmiş olduğunu rapor etmişti!... Sadece **Sarıkamış** *civarında defnedilmiş olan Türklerin miktarı 18.000 civarındaydı!..."*

Durumu bir de o günlerin **din görevlilerinden Molla Mustafa**'nın dediklerinden duyalım:

"Karlar kalkmış, ilkbahar gelmiş!... Kars Valisi Ziboviç, **Sarıkamış** *Kaymakamı'na emir buyurmuş; "Selim Nahiyesi'ndeki Türklerden 300 amele çıkarınız ve her yüz kişinin başında bir hoca bulunsun!..* **Sarıkamış** *ormanlarındaki Türk askerlerinin cesetlerini toplayarak defnetsinler!..." demiş!...*

Sarıkamış*'ın Türk köylerinden toplanan 300 amele ile gittim!... Ormanlar içerisinde donup kalan cenazeler için büyük hendekler kazılarak, bazısına 800, bazısına 500, bazısına 1.000 tane Türk şehidini merasimle gömdük!... Her hendeğin başına , kaç şehidin defnedildiğini yazarak bir taş koyduk!... Bir hafta kadar bu cenazelerin toplanması için çalıştık!... Bizim bulabildiğimiz ve defnettiğimiz şehitlerin sayısı 12.000 kadardı!..."*

Gerçekten ilkbaharda, karlar eriyince felâketin boyutu daha bir belli olmuştu. Türk askerlerinin cansız bedenleri, bütün kış boyu kurdu kuşu beslemişti... Yöre köylüsü, ağaçların üstünde at, katır ya da insan iskeletleri görüp dehşete düşüyordu; "**O iskeletler nasıl çıktı oraya?**" diye...Oysa, ağacın üstüne çıkan iskeletler değildi; ağacı tümüyle örten karların üzerinde yol almaya ve dağı geçmeye uğraşan 3 ncü Ordu erleri, donup kalmışlardı kıvrıldıkları yerde... Cesetlerini önce vahşi hayvanlar parçalamış, sonra da kuşlar, kargalar didiklemişti. Etlerinden sıyrılan iskeletler de karların erimesiyle ağaçların tepesinde kalmışlardı. Ve ne yazıktır ki; "**O yıl kurtlar insan etine doymuştur.**"

Sarıkamışlı bir ihtiyar olan Süleyman Dede, şöyle anlatıyordu gözlemini:

"Buradan o dağlara baktığımızda, üzerine kar düşmüş çalılıklar görürdük!... O çalılıkların, kurda kuşa yem olmuş askerlerimizin kemikleri olduğunu yanlarına gidince anladık!..."

Sarıkamış Savaşı'nın hemen ardından başta tifüs olmak üzere, birçok salgın hastalık sebebiyle, Erzurum merkezli tüm 3 ncü Ordu bölgesinde inanılmaz derecede büyük trajediler yaşanmaya devam etmiştir.Gerek savaştan önce ve gerekse savaş sırasında gereğince önem verilmeyen sağlık teşkilatı, imkânsızlıkların, ilaçsızlıkların, kadrosuzlukların ve araç gereç eksikliği sebebiyle ortaya çıkan bu salgın hastalıklara karşı tam bir çaresizlik içinde kalmışlardır. Özellikle tifüsü oluşturan bitlerin, neredeyse yuvalandığı elbiselerden, iç çamaşırlardan, en basit bir etüvden geçirme ile arındırılması mümkün iken, o etüv makinesinin getirilmesi yolların yetersizliği sebebiyle bölgeye ulaştırılamamış olması ayrı bir ayıbımız olmuş ve böylece çok büyük can bedelleri ödenmiştir. Bu

konuda askerler arasında, ağızdan ağıza dolaşan; ***"Bizi Ruslar değil, bitler yendi!..."*** sözü çok şeyi anlatmaya yetmektedir.

Bu hazin durumu tüm açıklığı ile anlatan **3 ncü Ordu Kurmay Başkanı Alman Yarbay Felix Guze**'nin aşağıdaki satırları gerçekten ibretliktir:

"Merhum Hafız Hakkı Paşa, ordunun kırılmış olan cesaretini tekrar düzeltmek için bu kısa süre içinde çok şeyler yaptı!... Ama ne yazıktır ki, Şubat ayında tifüs hastalığından vefat etti!... Kendisini sonsuzluğa uğurlarken çok gözyaşları akıtıldı!... Bu cephede verilen kurbanlardan birisi de kendisiydi!... Bulaşıcı hastalıklardan tifüs, lekeli humma, dizanteri gibi hastalıklar tüm şiddeti ile devam ediyordu!... Bu hastalıkların menzildeki büyük nakliyat sırasında mı ortaya çıktığı, yahut da huduttaki çete savaşlarından mı alınmış olduğu belli değildir!...

Ancak doğuda temizliğe pek dikkat edilmemiş olması, herhalde bu hastalığın ortaya çıkmasına ve salgın haline dönüşmesine sebep olmuş, çok yorgun askerler de bu hastalık için çok uygun bir zemin hazırlamışlardır!... Şimdiye kadar alınmış olan sağlık önlemleri, ileri derecede ortaya çıkan hastalıkların önüne geçmek için yeterli olmamıştı!... Hastanelerin adedi ve büyüklüğü ise yeterli değildi!... Mevcut bu hastaneler de çok kirli bir durumdaydılar!... Çamaşır ve yatakları noksandı!... Doktorların sayısı da gereksinimi karşılayamıyordu!... Durumu düzeltmek için atılan adımlar ise çok yavaş yürüyordu!...

Hastaların geriye nakillerinde çok büyük sıkıntılar yaşanıyordu!... Bu iş için ne otomobil, ne de demiryolu vardı!... Hastaların sağlık durumuna uygun olmayan

at arabası, kağnı gibi araçlarla taşınmaları zorunluydu!... Ancak, bunların da sayıları yeterli değildi!... Yaya gitmeleri uygun olmayan hastalar bile yaya yürütülüyorlardı!... Her gün cepheden gelen hasta sayıları artmaktaydı!... Onların geriye sevk edilmelerinden vazgeçmek de olmuyordu!... Sıkıntılar her geçen gün daha da çoğalmaktaydı!..."

Hastalıklar ve onların getirdiği salgını bir de o günlerde oralarda görev yapan **3 ncü Ordu Başhekimi Dr. Tevfik** (Sağlam)'dan dinleyelim:

"Kafkas cephesinde 3 ncü Ordu Sağlık İşleri Başkanlığı'na tayin edildim!... 32 yaşında genç bir sıhhiye subayı olarak yüklendiğim bu ağır görevde 3,5 yıl kaldım!... Burada çok şey gördüm ve öğrendim!... Hastaneler, cidden her şeyden mahrum bir haldeydiler!...

Dezenfeksiyon araçları hemen hemen yok gibiydi!... Seferberlik ilanından savaşın başlangıcına kadar geçen 3 aylık yığınak devresinde göze çarpan en büyük eksiklik, geri sağlık hizmetlerinin düzenlenmemiş ve özellikle bu geri sağlık teşkilâtının hiç kurulmamış olmasıdır!...

Hastalıklar, özellikle tifüs, lekeli tifo ve dizanteri, birçok doktor ve eczacının hayatına mâl olmuştu!... Hastalıktan kurtulanların çoğu da henüz nekahat devresinde ve hastalığın bıraktığı zayıflık ve bitkinlik içinde bulunuyorlardı!... Ayrıca, savaşta 21 doktor ya esir düşmüş ya da kaybolmuştu!... Son derecede güç olan uzun yürüyüşler ve sa-

vaşlar sırasında birçok subay ve asker soğuktan donarak öldü!...

Birçoklarının da el ve ayakları dondu!... Bunların bir kısmı sonradan öldü ya da sakat kaldı!... Geri kalan asker ise son derecede bitkin bir halde idiler ki, bu durum onları böyle salgınlar karşısında en küçük bir bulaşma ile ölmüşlerdir!...

Hasta ve yaralılar her tarafa dağılmış, öteye beriye sığınmış bir çok asker memleketlerine gönderilmiş, bir kısmı da yollarda ölmüştü!... Özellikle Pasinler Ovası'nda, Tortum Vadisi'nde, Erzurum Ovası'ndaki köylere sığınan askerlerden ölenler olmuş, hastalananlar ise bakımsızlıktan harap olmuşlardır!... Köprüköy'de hasta ve yaralılar 15 kadar ev, ahır ve samanlık gibi yerlerde, bir taraftan firarilerle, diğer taraftan ölülerle karışık bir halde bulunuyorlardı!...

Hasankale'de kışlada oluşturulan derme çatma hastanede 1.600, kasaba içindeki 20 kadar evde 1.000 den fazla hasta ve yaralı vardı!... Bundan başka Hasankale'nin her evi hasta ve firarilerle doluydu!... Erzurum ise hasta, yaralı, firari, kısacası her türlü asker akını ile karşı karşıya kalmıştı!... Sokaklarda, hanlarda, ahırlarda ölenler pek çoktu!... Hastalık salgınları en yüksek devresini yaşıyordu!...

Sahra Sağlık Müfettişi Süleyman Numan Bey, lekeli tifodan yatıyordu!... Ordu Komutanı Hafız Hakkı Paşa, 3 Şubat 1915'te tifüse tutularak 13 Şubat 1915'te de ölmüştü!... Doktorların da hemen hemen tamamı hastalanmış ve büyük bir kısmı ölmüştü!...

Bu aralık salgınlar, Erzincan'da görülmüş ve hastanelerde neredeyse yer kalmamıştı!... Merkez Hastanesi'nden başka Aziziye ve Harbiye Kışlaları da hastane olmuştu!... Orada da doktorların birçoğu hastalanmış ve birçoğu da ölmüştü!... Düzenli bir istatistik yapma imkânı hiç yoktu!... Hastalara değil teşhis koymak, künyelerini kaydetmek bile çok defa mümkün olmuyordu!...

Sarıkamış *Savaşı'nda üzerinde durulması gereken en önemli nokta şudur: Bu büyük girişimde elbette pek çok yaralı, kışın en şiddetli zamanında bu bölgede elbette pek çok hasta olacaktı!... Salgınlar, orduyu zaten her taraftan sarmıştı!... Buna karşılık geri sağlık teşkilâtı yok denecek kadar azdı!... Hasta ve yaralı sevk yolları düzenlenmemişti!...*

Özet olarak bu büyük işe girişilirken, sağlık hizmetlerine hiçbir değer ve önem verilmemişti!... Yukarıda anlatmaya çalıştığım tablo, bu boş vermezliğin acı cezasından bir sahnedir!..."

Aslında, savaştan önce Erzurum'da seyrek olarak görülen tifüs, savaşın başlaması ile adeta alevlendi. O kadar ki, bütün evlere ve hatta hastanelere yayıldı. Tifüsün önlenememesinin ilk sebebi, bitlenmenin önüne bir türlü geçilememesiydi. Askeri ve yöre halkını adeta kırıp geçiren tifüsün önlenmesi için, her şeyden önce bitlerin ve bitli ortamların ortadan kaldırılması gerekiyordu. Heyhat, gerek elbiseleri, gerekse iç çamaşırları ve gerekse de eşyaları temizleyecek ne bir araç ve ne de malzeme vardı.

Örneğin Hasankale Hastanesi'nde hiçbir dezen-

Enver Paşa'nın Sarıkamış dönüşü Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau'ya verdiği imzalı resim. 1915

feksiyon aleti ve malzemesi olmadığı için, hastanede bitler adeta kaynaşıyorlardı. Hastanenin kendisi başlı başına bir mikrop yuvasıydı. Hatta hastanede görev yapan üç Başhekim tifüsten ölmüşlerdi.

Hastane önüne kazılan 20 metre boyunda, 2 metre derinliğindeki çukurlara ölenler adeta istif edilir gibi üst üste diziliyorlardı. Bu tifüs salgını, ancak 1915 yılının yaz aylarında kontrol altına alınabilmiştir. İbret alınacak esas konu ise, savaş boyunca şehit düşen doktor sayısının yedi olması yanında, salgın hastalıklardan ölen doktor sayısının 52 olmasıydı.

SON NOKTA!...

Alman Generali von der Goltz Paşa'nın şu sözleri dikkate değerdir:

"Kafkasya'da, maalesef Napolyon Bonapart olduğunu iddia eden ve cahil yetişen birçok adam vardır!... Bunlar, ordularına güçleriyle bağdaşmayan görevler vermişlerdir ve bu yüzden ordularını büyük zarara uğratmışlardır..."

1915 yılının Ocak ayının ilk günlerine kadar İstanbul'da yayınlanan tüm resmi bildiriler hep zafer haberleriyle doludur. Ancak bu günleri izleyen süreçte yayınlanan resmi bildirilerde **Sarıkamış** harekâtı hakkında hep anlaşılmaz, pek bir anlam çıkarılamayan ifadelerin yer alması halkta kısmen de olsa bazı kuşkuların doğmasına sebep olmuştur. Bu arada Rus basınında devamlı bir şekilde çıkan zafer haberleri, halkta ister istemez.savaşın beklendiği ya da ilk

günlerde resmi bildirilerde olduğu gibi sonuçlanmadığı kuşkusunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. **Harbiye Bakanı Enver Paşa'nın 5 Ekim 1915 tarihinde Meclis-i Mebusan'da yaptığı konuşmasından** bir kesit:

"Kafkasya'da, patlayan Rus top ve tüfeğiyle başlayan saldırı, önce ilerler gibi olmuştur!... Fakat aradan bir ay geçtikten sonra Rusları kendi toprakları içinde takip edecek şekilde karşı saldırıya geçerek onları hırpaladık ve bugüne kadar gördüğünüz gibi, Rus ordusunu artık bizim için bir tehlike oluşturmayacak hale getirdik!..."

Bence bu konuda en dikkati çeken konuşma, **Sofya Ataşemiliteri Mustafa Kemal Bey'in (Atatürk), o günlerde atandığı Çanakkale'deki yeni görevi nedeniyle Başkomutan Vekili Enver Paşa** arasında geçen bu diyalogdur.

İşte bu konuşmayı **Mustafa Kemal** (Atatürk) **Bey'in** ağzından dinleyelim:

"Sofya'dan İstanbul'a geldiğim zaman, Enver Paşa da **Sarıkamış** Harekâtı'ndan İstanbul'a dönmüş bulunuyordu!... Önce kendisini ziyaret etmek için makamına gittim!... Biraz sonra Enver Paşa'yla karşı karşıya bulunuyorduk!... Enver biraz zayıf düşmüş, rengi solmuş bir halde idi!... Söze ben başladım:

- *Biraz yoruldunuz!...*

- *Yok!... O kadar değil!...*

- *Ne oldu?*

- *Çarpıştık!... O kadar!...*

- *Şimdiki durum nedir?*

- *Çok iyidir!..*

Enver'i daha fazla üzmek istemedim!...

Kendi işime sözü getirdim :

- *Teşekkür ederim. Numarası 19 olan bir tümene beni kumandan tayin buyurmuşsunuz. Bu tümen nerededir? Hangi kolordu ve ordunun emrinde bulunuyor?*

- *Ha, bunun için belki genelkurmayla görüşürseniz daha kati malumat alabilirsiniz.*

- *O halde siz daha fazla rahatsız etmeyeyim. Genelkurmayla görüşürüm..."*

Mustafa Kemal (Atatürk)

ACIKLI SON VE MUTLU BAŞLANGIÇ:

Cepheden dönebilen kısıtlı sayıdaki askerlerden bir bölüm

Sarıkamış *Harekâtı'ndan sonra Ruslar, bir yıl kadar herhangi bir ileri harekâtta bulunmaya kalkmadılar. Bunun en büyük sebebi, böyle bir ileri harekât için Türk arazilerinin fevkalâde zorluklar ve engebelerle dolu olmasıydı. Diğer önemli sebep ise,* **Sarıkamış** *Harekâtı sonunda Rusların da en az Türkler kadar yıpranmış bir durumda olmalarıdır.* **Sarıkamış** *Harekâtı, bir yönüyle de Türk halkının en zor şartlarda bile vatanı için neler yapabileceğini gösteren üstün bir feragat ve kahramanlık destanıdır. Bunun en güzel örneği ise üzerinden bir sene geçtikten sonra yazdığı Çanakkale Destanı ve onu izleyen üç yıl sonra bir de Kurtuluş Savaşı'nın tüm zorluklarını aşarak tam anlamı ile özgürlüğüne kavuşmuş olmasıdır.*

Sarıkamış'ta **Ruslara esir düşen Kurmay Yarbay Şerif** (İlden) şöyle diyordu:

"Enver, devlet işleriyle ilgili her girişime atılırken belki can atarak ***"Aman batıyor, kurtarayım"*** *demiştir!... Fakat girişimi başarısızlığa uğrayınca sadece basit bir dudak büküşüyle* ***"Zaten batacaktı, battı!..."*** *deyip geçtiği ise kesindir...Tarihlere ant olsun ki, büyük bir Türk ordusu, bilgisiz ve deli komutanının hırsıyla, yüksek dağlar üstünde, kara kışın tipisiyle, yüzyılların düşmanının güllesi ve kurşunuyla uğraşa cenkleşe, ulusal bağımsızlık uğruna tümüyle mahvoldu da, bir eri bile sırt çevirmedi!...* **Sarıkamış**'*ta hiç panik olmamıştır..."*

Sarıkamış'a ulaşmayı başaran, ama kentin hemen dışında soğuğa teslim olan bir **Türk birliğinin askerleri, Rus Kurmay Başkanı Pietrorovic'i Enver**'den daha fazla etkilemişti. Şöyle not aldı anı defterine **Rus subayı:**

"....Allahuekber Dağları'ndaki Türk müfrezesini esir alamadım. Bizden çok evvel Tanrılarına teslim olmuşlardı!... 31.12.1914 Perşembe..."

Sarıkamış *Harekâtı sonunda, Doğu Anadolu kapıları, Ruslara açıldı.* ***13 Mayıs 1915****'te Ermenilerin işbirliği yaptığı Rus kuvvetleri, önce Van'a, bilâhare Muş ve Bitlis'e girdi. Ermenilerin harp esnasında Ruslara yaptıkları büyük hizmetin karşılığı olarak, bu illerin valilikleri, Ermenilere verildi. Harpten sonra, Ermeni-Rus işbirliği sonunda, bölge halkına karşı müthiş bir soykırıma girişildi.1918 yılı sonbaharında Birinci Dünya Savaşı kesin bir yenilgi ile sonuçlanınca, Enver Paşa, tıpkı* **Sarıkamış**'*ta yaptığı gibi kaçmayı planladı. Ancak bu kaçış Rus güçleri önünden, karlı, buzlu dağ ve yaylalardan, donmuş ve şehir olmuş Mehmetçiklerin kayıp bedenlerinden değil, İstanbul'dan gizlice kalkan bir Alman denizaltısı ile Rusya'ya sığınmak şeklinde olacaktı. Bu büyük savaşın sonunda, İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri, Almanlarla bir iki ufak sınır düzeltmeleri dışında bir anlaşma ortamı oluştururlarken, diğer taraftan yeni bir cumhuriyet kurmalarına da yardımcı olmuşlardır. Ancak bu anlayışlı tavır ve uygulamayı Osmanlı İmparatorluğu için gündeme getirmeyi düşünmemişlerdir dahi. Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını kendi aralarında paylaşmak gibi bir çabanın içine girmişlerdir.Aldıkları karara göre;* ***"İngiltere, Bo-***

ğazları ve İstanbul'u!... Fransa, Suriye, Güneydoğu Anadolu'yu ve Çukurova kesimini!... İtalya, Antalya'dan Kuşadası'na uzanan Batı Akdeniz ve Güney Ege'yi!..." işgal edeceklerdi. Ayrıca bu savaşta karşılıklı bir tek kurşunun dahi sıkılmadığı "Yunanistan, İzmir ve Ege Bölgesi'ni!..." *işgal edeceklerdi.*

O günlerde Enver Paşa, sığındığı Rusya'da, Kafkasya'da beklemekte ve Mustafa Kemal'in giriştiği ***"Ulusal Kurtuluş Hareketi"*** *bir başarısızlıkla, bozgunla sonuçlanırsa, bir Rus kolordusunun başına geçerek Anadolu'ya girme planları yapmaktadır. Bunun için eski İttihatçıların desteğini arkasına almış olduğunu hesap ediyordu. Geçekten de bu eski İttihatçılar, el altından Enver Paşa'nın propagandasını yapmakla meşguldüler. Ancak bu hareket gerek gerçek aydınlar ve gerekse subaylar arasında büyük ve olumsuz yankılar uyandırır ve yapılan propaganda boşa çıkar.*

İşte o günlerde, Anadolu'nun göbeğinde yeni yeni yeşermeye başlayan Ankara Hükümeti'ni ele geçirmeye niyetlenen eski İttihat ve Terakkicilere tam bir tavır koyan ***Gazeteci Falih Rıfkı (Atay), Akşam gazetesinde şöyle seslenmektedir:***

"Bugün, o hataların yıktığı memleketin harabesi ve toprağının yıkıntısı üstünde, bize özgürlük kazandırmak ve Anadolu'yu, İzmir'i, İstanbul'u, Edirne'yi kurtarmak için çırpınan Mustafa Kemal Paşa; eğer Doğu Anadolu harap olmasaydı, eğer yalnızca komutanların hatası yüzünden ölüp gidenler sağ olsaydı, bugün Yunanlıları denize dökmüş olacaktı!

Şimdi Mustafa Kemal Paşa, Hafız Hakkı'nın mezarı ile Enver Paşa'nın ara sıra Anadolu'nun harabeleri arkasından beliren görüntüsüne yumruklarını sıkıp sorsa ve dese ki; "Dostlar siz ne yaptınız? Türklerin yaşamak ve ölmek için vatana gerekli oldukları gün bugündür!... Doğu Anadolu'yu aradık, taradık!... Her yıkıntının altından bir insan iskeleti çıkıyor!... Kemik olan o yiğitler, bugün namus ve özgürlük için dövüşeceklerdi!... Bu özgürlük ve namus savaşında birinin bile ölmesine zor razı olduğumuz o ordularca Türk'e nasıl kıydınız!..."

Falih Rıfkı Atay

KAYNAKÇALAR

1- Büyük Osmanlı Tarihi – Enver Ziya Karal – Türk Tarih Kurumu Yayınları

2- 20 nciYüzyıl Tarihi – Arkın Kitabevi - İstanbul

3- Hatıralar – Cemal Paşa – İş Bankası Yayınları – İstanbul, 2001

4- Birinci Dünya Harbi – Ali İhsan Sabis – Nehir Yayınları – İstanbul, 1991

5- Under Five Sultans – Mary Mills Patrick – The Century Co. Yayınevi – New-York, 1929

6- İttihat ve Terakki – Ahmad Feroz – Kaynak Yayınları – İstanbul, 1999

7- **Sarıkamış** Hareketleri – General Nikolski – Genelkurmay Basımevi – Ankara, 1935

8- Historisches Archiv des Auwaertigen Amtes - Bonn

9- Enver Paşa – Şevket Süreyya Aydemir - Remzi Kitabevi – İstanbul, 1999

10- **Sarıkamış**'tan Esarete - Ziya Yergök Remzi Kitabevi – İstanbul, 2005

11- Dünya Savaşı'na Giden Yol – A. Haluk Ülman – İmge Kitabevi – İstanbul, 2002

12- **Sarıkamış** İhata Manevraları ve Meydan Muharebeleri – Kaymakam Şerif (Köprülü) – İstiklal Matbaası – İstanbul, 1338

13- Enver Paşa'nın Özel Mektupları – Arı İnan – İmge Kitabevi – Ankara, 1997

14- Size Ölmeyi Emrediyorum – Edward J. Erickson – Kitap Kitabevi – İstanbul, 2003

15- İmparatorluğa Veda – İlhan Bardakçı – Alioğlu Yayınları – İstanbul, 2002

16- Umumi Harpte Kafkas Cephesi – General Maslofski – Genelkurmay Yayınları – Ankara, 1935

17- Deutsche-Türkische Handelsbeziehungen seit dem Berliner Verlag – Verlag Gustav Fischer – Jena, 1901

18- Genel Kültür Ansiklopedisi

19- Kırk Yıllık Kara Günlerde Karsınız – Cem Ender Aslanoğlu – Posof Kültür Derneği Yayını – İstanbul, 1987

20- Zeytindağı – Falih Rıfkı Atay – Bateş Yayınevi – İstanbul, 1981

21- Bilinmeyen Tarihimiz – Mim Kemal Öke – İrfan Yayınları

22- Bağdat Demir ve Petrol Yolu - Edward M. Earle – Örgün Yayınevi – İstanbul, 2003

23- Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri – Mareşal Fevzi Çakmak – Genelkurmay Matbaası – Ankara, 1936

24- Mahmud Şevket Paşa'nın Günlüğü – Adem Sarıgöl – IQ Yayınları – İstanbul, 2003

25- Griff nach der Weltm acht – Fritz Fısher – Almanya, Düsseldorf, 1961

26- Amiral Dönitz'in Birinci Dünya Savaşı Hatıraları – Hayat Tarih Mecmuası – 1966 Mart sayısı

27- Die Kaukasusfront im Weltkrieg bis zum Frieden von Brest – Felix Guze – Liebzig, 1940

28- **Sarıkamış** Harekâtı – Yavuz Özdemir – Ervak Yayınları – Erzurum, 2003

29- Başımıza Gelenler – Mehmet Arif – Tercüman Ya-

yınları – İstanbul, 1975

30- Feryadım – Ahmed İzzet Paşa – Nehir Yayınları – İstanbul, 1992

31- Can Çekişen Türkiye – Pierre Loti – Elips Kitap – İstanbul, 2004

32- Ambasador Morgenthau's Story – Henry Morgenthau – Page and Company – New York, 1918

33- La Turquie d'Asie – V. Cuinet – Paris, 1905

34- II. Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları – Yücel Aktar – Gündoğan Yayınları – Ankara, 1999

35- Harp Hatıralarım – Ali İhsan Sabis – Güneş Matbaası – Ankara, 1951

36- Yükselen Hilal – Ernest Jaackh - Uğur Kitabevi – İstanbul, 1946

37- The Crisis of İmperialism 1865/1915 – Richard Shannon – Paladin Yayınevi – Londra, 1976

38- Public Record Office Foreign Office - Londra

39- Atatürk Söylev, Demeç ve Söyleşiler – Sadi Borak – Kırmızı-Beyaz Yayınları – İstanbul, 2004

40- The Guns of August – Barbara W. TuchmanO

41- Galdstone – Philip Magnus – Dutton Paperback Yayınevi – New-York, 1964

42- **Sarıkamış** Dramı – Alptekin Müderrisoğlu – Kastaş Yayınları – İstanbul, 1997

43- Kafkas Cephesinin 1 nci Dünya Savaşı'nda Lojistik Desteği – Tuncay Öğün – Atatürk Araştırmalar Merkezi – 1999

44- Şark Yıldızı – Hikmet Ilgaz – Öztürk Matbaası – İstanbul, 1954

45- Büyük Harpte X. Kolordu ve **Sarıkamış** – Selahattin (Yarbay) – 83/8 Numaralı Askeri Mecmua – İstanbul, 1931

46- Şemsi Paşa ve İttihad Terakki – Müfid Şemsi – Nehir Yayınları – İstanbul, 1995

47- Bir Doktorun Harp ve Memleket Hatıraları – Dr. M. Derviş Kuntman – Silahlı Kuvvetler Dergisi sayı:215

48- United States Reports on Trade Finance and Foreign Office – 1896

49- National Archives of United States - Washington

50- Abdülhamit'in Rüşüşü – Francis Mc. Cullagh – İstanbul Kitaplığı – 1990

51- İlk Dünya Harbinde Kafkas cephesi – Aeif Baytın – Vakit Matbaası – İstanbul, 1946

52- Bozgun – Hafız Hakkı Paşa – Kervan Kitapçılık - İstanbul

53- Tarih Sohbetleri - - Yılmaz Öztuna – Ötüken Yayınları – İstanbul, 1988

54- Tarihin **Sarıkamış** Duruşması – Ramazan Balcı – Tarih/Düşünce Kitapları – İstanbul, 2004

55- Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi

56- Kar Çiçekleri – Figen Topsever – Meç Yayınları - Ankara

57- Üç İstanbul – Mithat Cemal Kuntay – Oğlak Yayınları – İstanbul, 2001

58- Ben Kendim – Aubrey Herbert – 21' nciYüzyıl yayınları – Ankara, 1999

59- Osmanlı'nın Son Yüzyılı – Durmuş Yılmaz – Alagöz Yayınları – Konya, 2000

60- Cepheden Cepheye – Mümin Mustafa – Arma Yayınları – İstanbul, 1992

61- Almanların Türkiye Göçü – Robert Anhegger – Ta-

rih ve Toplum Mecmuası – İstanbul, Eylül, 1985

62- Eagles on the Crescent – Frank G. Weber – Cornell University Press – New York, 1970

63- Sarıkamış'ta Köy Gezileri – Süleyman Kazmaz – Atatürk Kültür Merkezi – Ankara, 1995

64- Fünf Jahre- Türkei – Liman von Sanders – Verlag von

65- Osmanlı/Rus Harplerinde Sarıkamış – Tuncay Öğün – İnönü Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi – 1992

66- Atatürk'ün Özel Mektupları – Sadi Borak – Kırmızı-Beyaz Yayınları – İstanbul, 2004

67- Bu Mülkün Sultanları – Necdet Sakaoğlu – Oğlak Yayınları – İstanbul, 2000

68- Yüzbaşı Selahattin'in Romanı – İlhan Selçuk – Cumhuriyet Kitapları – İstanbul, 2002

69- Caucasion Battlefields, A History of the wars on the Turco-Caucasion Battlefields 1828/1921 – W.E. Allen – Paul Muratoff – Cambridge University Press – Cambridge, 1953

70- NAUS Despatches of US Ministers to Turkey'in 29 Ekim 1894 Tarihli Gizli Raporu

71- 1908 Devrimi – Aykut Kansu – İletişim Yayınları – İstanbul, 2001

72- Ana Ben Ölmedim – Cemalettin Taşkıran – İş Bankası Yayınları – İstanbul, 2001

73- İmparatorluktan Cumhuriyete – Mehmet Özel – Kültür Bakanlığı Yayınları

74- Birinci Cihan Harbi – Kazım Karabekir – Emre Yayınları – İstanbul, 2000

75- Balkan Harbi'nden Sonra Şarkta Almanya – Jaeck – İlham Matbaası – İstanbul, 1331

76- 1 nci Dünya Savaşı – Cepheler – Mehmet Özel – Kültür Bakanlığı Yayınları

77- Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu – Mine Erol

78- Artvin Destanı - - Hayrettin Tokdemir – Fon Matbaası – Ankara, 1978

79- Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi Hatıralarım – Yahya Kemal Bayatlı – Fetih Cemiyeti – İstanbul, 1999

80- Bitmeyen Savaş (Halil Paşa) – Taylan Sorgun – Kamer Layınları – İstanbul, 1997

81- Not To Me Only - Frank Gates

82- Avrupa'nın Kıskancında Abdülhamit – Orhan Koloğlu – İletişim Yayınları – İstanbul, 1998

83- Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı; Talat, Enver, Cemal Paşalar – Ziya Şakir – Anadolu Kitap Deposu – İstanbul, 1943

84- Gallipoli, Bedeutung und Verlauf der Kampfe – Hans Knnegiesser Pascha

85- Yavuz'un Kaçışı – Raymond Mc Laughlin – Milliyet Yayınları – Dilek Matbaası – İstanbul, 1978

86- Asya İçin Mücadele ve Şark Meselesi – Hans Rohde – Büyük Erkan-ı Harbiye Reisliği X. Şube Neşriyatı – İstanbıl, 1932

87- Destanlaşan Gemiler – Erol Mütercimler – Kastaş Yayınları – 1987

88- Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi – Lothar Rathmann – Gözlem Yayınevi – İstanbul, 1976

89- Türk Rus Mücadeleleri Tarihi – Yahya Okçu – Doğuş Matbaası – Ankara, 1953

90- Golç Paşa'nın Hatıratı – Çev: Salih Mayakuşu –

Büyük Erkan-ı Harbiye Matbaası – İstanbul, 1932

91- Meydan Larousse

92- Ordu ve Siyaset Ahmet Turan Alkan – Ufuk Kitapları – İstanbul, 2001

93- Modernleşen Türkiye'nin Tarihi – Erick Jan Zürcher – İletişim Yayınları – İstanbul, 2001

94- 20 nciYüzyıl Siyasi Tarihi (1914/1980) – Fahir Armaoğlu – İş Bankası Kültür Yayınları – İstanbul, 1994

95- The Bastard War 1814/1918 A.J. Barker – The Dial Press – New York, 1967

96- Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler – Burhan Oğuz – Can Matbaası – İstanbul, 1983

97- Türkiye Üzerine Makaleler – Pierre Loti – Der Yayınları – İstanbul, 1995

98- Balkan Savaşları – Richard C. Hall – Homer Kitabevi – İstanbul, 2003

99- Büyük Türkiye Tarihi – Yılmaz Öztuna – Ötüken Yayınları – İstanbul, 1983

100- Abdülhamit'in Yıldız Hatıraları – Tahsin Paşa – Muallim A. Halit Kütüphanesi – İstanbul, 1931

101- Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi – A. D. Noviçev – Onur Yayınları – Ankara, 1979

102- The First World War – Maurice Rickards – Michedll Moody

103- I Ask You Ladies and Gentlemen – Leon Surmellan

104- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Tarihi – Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi

105- Teşkilatın İki Silahşoru – Soner Yalçın – Doğan Kitapçılık – İstanbul, 2001

106- Cihan Harbi'ne Neden Girdik – Kâzım Karabekir – Emre Yayınları – İstanbul, 1994

107- Memories of a Turkish Statesman – Djemal Pasha Hatchinson and Co. – London, 1922

108- Birinci Cihan Harbi ve **Sarıkamış** – Necdet Öklem – Bilgehan Basımevi – İzmir, 1985

109- Büyük Harp / Kafkas Cephesi – M. Zayonçkovskiy – Askeri Mecmua Haziran 1935 sayısı

110- Germania Gazetesi – Berlin, 1.Kasım.1898 tarihli nüshası

111- Heroes and Legends of World War I – Arch Whitehouse – Doubleday and Co. İnc. – New York, 1964

112- Abdülhamit'in Hatıra Defteri – İsmet Bozdağ – Kervan Yayınları İstanbul, 1999

113- Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerin Raporları – Aktes Nimet Kurat - Ayyıldız Matbaası – Ankara, 1966

114- Birinci Dünya Harbi'nde Erzurum ve Sağlık Organizasyonları Hatıraları – Prof. Dr. Nazım Şakir – Yeni Deren Matbaası – Ankara, 1968

115- Paris'ten Tih Sahrasına – Ali Fuat Erden – Ulus Matbaası – Ankara, 1949

116- Babam Abdülhamid – Ayşe Osmanoğlu – Güven Yayınevi - İstanbul

117- 39 No'lu Türk Tarih dergisi – Fahri Belen – İstanbul, 1970

118- Abdülhamit Han'ın Muhtıraları – Mehmet Hocaoğlu – Oymak Yayınları – İstanbul, 1999

119- Türkiye Mektupları – Helmuth von Moltke – Rem-

zi Kitabevi – İstanbul, 1969

120- Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları – Aziz Samih İlter – Ankara, 1934

121- Seksen Yıllık Hatıralarım – Cemil Topuzlu – Arma Yayınları – İstanbul, 1994

122- Zeytindağı – Falih Rıfkı Atay – Bateş Atatürk Dizisi – İstanbul, 1981

123- Abdülhamid'in Çin'e Gönderdiği Nasihat Heyeti – Yıllar Boyu/Yakın Tarih Dergisi – Haziran, 1928 sayısı

124- Romans of the Bosphoures – Lady Neave Dorina – Hutchinson and Co. Ltd. - Londra

125- İnançsızlığın Anatomisi – Kemal Ural – Şule Yayınları – İstanbul, 2003

126- Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları – Rahmi Apak – Türk Tarih Kurumu Basımevi – Ankara, 1998

127- İkdam Gazetesi – 18.Ekim.1898 (2 Cemaziyelahir 1316) tarihli nüshası

128- Osmanlının Alacakaranlığı – Roland Barellies – Güncel yayıncılık – İstanbul, 2003

129- General Bronsart von Schellendorf'un Hatıraları

130- Büyük Harpte 3'üncü Orduda Sıhhi Hizmet – Tevfik Sağlam – Genelkurmay Yayınları – İstanbul, 1941

131- Ermeni Tehciri ve Gerçekler – Yusuf Halaçoğlu – Türk Tarih Kurumu Basımevi – 2001

132- Neuwider Zeitung Gazetesi – Berlin, 19.Ekim.1898 tarihi sayısı

133- Tıbbiyeli (Jöntürklerden Sontürklere) – Tahir Hatipoğlu – Otopsi yayınevi – İstanbul, 2002

134- Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri – Başmabeyinci Lütfi – Sıralar Matbaası - İstanbul

135- Tuna Nehri Akmam Diyor – Rupert Furneaux – Doğan Kitap – İstanbul, 1999

136- Ordu ve Politika – Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu – Kutup Yıldızı Yayınları – İstanbul, 2003

137- Cihan Harbi'nde Avrupa Hükümetleriyle Türkiye'nin Paylaşılması – E. E. Adomof – Ahmet İhsan Matbaası – İstanbul, 1926

138- İkdam Gazetesinin 13 Ekim 1898 (27 Cemaziyelevvel 1316) tarihli nüshası

139- **Sarıkamış** K. Manevrası ve Meydan Savaşı – Köprülülü Şerif İlden – İş Bankası Yayınları – İstanbul, 2001

140- İkinci Abdülhamit'in İngiliz Siyasetine Dair Muhtıralar – İsmail Hakkı Uzunçarşılı – İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi – Say: 7 – Tarih, 10 Eylül 1954

141- Fransız L'ILLUSTRATİON Dergisinin 24 Ekim 1911 günkü sayısı

142- Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu - İlber Oltaylı – Kaynak Yayınları – İstanbul, 1993

143- Norddeutsche Allegemeine Zeitung – Berlin- Gazetesinin 13 Kasım 1898 tarihli nüshası

144- Plevne'de Bir Avusturyalı – Charles S. Ryan – İş Bankası Yayınları – İstanbul, 2005

145- Tarih-i Hayatım – Başkatipzade Ragıp Bey – Kebikaç Yayınları – Ankara, 1996

146- Bir Ülke Nasıl Batırılır – Ersal Yavi – Yazıcı Yayınevi – İzmir, 2003

147- Bir Neslin Dramı – Hüsamettin Tuğaç – Çağdaş Yayınları – İstanbul, 1975

148- Edebiyatımızda Kars – M. Fahrettin Kırzıoğlu – Işıl Matbaası – İstanbul, 1958

149- Hicaz Demiryolu – Murat Özyüksel – Tarih Vakfı Yurt Yayınları – İstanbul, 2000

150- Siyasi Hatıralarım – Sultan Abdülhamit – Hareket Yayınları – İstanbul, 1990

151- Suyu Arayan Adam – Şevket Süreyya Aydemir – Remzi Kitabevi – İstanbul, 1999

152- Kumandanlarımızın Harp Hatıraları – Selahattin Güngör – Kanaat Kitabevi – İstanbul, 1937

153- Türk İnkilap Tarihi – Yusuf Hikmet Bayur – Türk Tarih Kurumu Basımevi – 1991

154- Türkiye'nin Yakın Tarihi – Sina Akşin – İmaj Yayınları – Ankara, 2001

155- **Sarıkamış**'a Giden Yol – Özhan Eren – Alfa Yayınları – İstanbul, 2005

156- İttihad ve Terakki Cemiyeti- M. Şükrü Hanioğlu – İletişim Yayınları – İstanbul, 1989

157- Türk Ellerinde Hatıralarım – Fahrettin Erdoğan - Yeni Matbaa – İstanbul, 1954

158- Anadolu 1913 – Bela Horvart – Türk Tarih Vakfı Yayınları – İstanbul, 1997

159- Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi – Fahri Belen – Genelkurmay Basımevi – Ankara, 1964

160- Kendi Mektuplarında Enver Paşa – M. Şükrü Hanioğlu – Der Yayınları – İstanbul, 1989

161- Başbakanlık Yıldız Osmanlı Arşivi

162- Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye – Stefanos Yerasimos – Belge Yayınları, 2001

163- Bozgunda Fetih Rüyası – Beşir Ayvazoğlu – Kabalcı Yayınları – İstanbul, 2001

164- Bir Yedeksubay'ın Anıları – Faik Tonguç – İş Bankası Yayınları – İstanbul

165- Çağdaş Türkiye 1908-1980 – Mete Tunçay - Cem Yayınları – İstanbul, 1990

166- Büyük Harpte Kafkas Cephesi – Feliz Guze – 79 Numaralı Askeri Mecmua – İstanbul, 1931

167- Fransız L'ILLUTRISION Dergisinin muhtelif sayıları

168- XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payı – A. Gündüz Ökçün – Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları – Ankara, 1969

169- Franzıs Le Petit Journal Gazetesinin muhtelif 1914 sayıları

170- Balkan Savaşı – Mahmud Muhtar Paşa – Güncel Yayıncılık – İstanbul, 2003

171- 1. Dünya Harbi'nde Kafkas Cephesi – Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı – Ankara, 1993

172- Talat Paşa Gurbet Hatıraları – Cemal Kutay – Kültür Matbaası – İstanbul, 1983

173- Mustafa Kemal'den Atatürk'e – Tahsin Öztin – Hür Yayın – İstanbul, 1981

174- Mevlanazade Rıfat'ın Anıları – Metin Martı – Arma Yayınları – İstanbul, 1992

175- Türkiye İnkılabının İçyüzü – Mevlanazade Rıfat – Yedi İklim Yayınları – İstanbul, 1993

176- İngiliz Punch Dergisinin muhtelif sayıları

177- Hatıralar – Cemal Paşa – İş Bankası Yayınları – İstanbul, 2001

178- Büyük Harpte Kafkas Cephesi – Miralay Baki – Askeri Matbaa – İstanbul, 1933

179- Hastanın Başucunda Kırk Gün – Stephan Lauzan – Beyan Yayınları – İstanbul

180- Siyasi Hatıralarım – Şeyhülislam Cemalettin Efendi – Tercüman 1001 Temel Eser – İstanbul, 1978

181- Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük – Tarık Zafer Tunaya – Turhan Kitabevi – İstanbul, 1981

182- Tek Adam – Şevket Süreyya Aydemir – Remzi Kitabevi – İstanbul, 1999

183- İkinci Adam – Şevket Süreyya Aydemir – Remzi Kitabevi – İstanbul, 1999

YAZARIN DİĞER ESERLERİ

Gönül Bahçemde Küçük Gezintiler

İnsanları Seveceksin

Gençler Sorunu mu? Yetişkinler Sorunu mu?

Mutluluk Çıkmazı

İçerdekiler – Dışarıdakiler

Dost Dost Dedikleri

Kader

İnsan Olma Sanatı

Ben Kimim? Siz Kimsiniz?

Atatürk'ün Ağzından Atatürkçülük

Düşüncenin Istırabı

Ölümün Pembe Yüzü

İçimizdeki Sessizlik

Sevginin Gizemi

Bir Millet Böyle Kurtuldu

İnsanın Bitmek Bilmeyen Arayışı – Mutluluk

Her Şeye Rağmen Aşk

Pırıltılar – Kıpırtılar

Türk Kadınının Uyanışı

İnsanı Tanıma Sanatı

Mustafa Kemal ve Vahdettin

Kanla Yazılan Destan – Çanakkale

Hanri BENAZUS

SARIKAMIŞ FACİASI

Moskova'daki Askeri Müze'de sergilenen satırlar:

"Onları teslim alamadım!.. Çünkü..

İlk sırada, diz çökmüş beş kahraman. Omuz çukurlarına yasladıkları mavzerleri ile nişan almışlar!.. Tetiğe asılmak üzereler!.. Ama asılamamışlar! Kaput yakaları, Allah'ın rahmetini o civan delikanlıların yüreklerine akıtabilmek istercesine semaya dikilmiş, kaskatı!.. Hele bıyıkları! Hele hele bıyıkları ve sakalları!.. Her biri birer fulyanın oku gibi çelik imsaki!.. Ya gözler?.. Donmuş olmasına rağmen, şu kahredici tipinin bile onları kapatamadığı gözleri!.. Apaçık!.. Tabiata da, başkumandanına da, karşısındaki düşmanına da isyan eden ama Allah'ına teslimiyetle bakan gözler! Açık, vallahi apaçık!

İkinci sırada öyle bir manzara ki!.. Hiçbir heykeltıraş benzerini yapmayı başaramamıştır. O ürkütücü ayaza rağmen, sağlarında fişekleri dökülecekmiş üzerlerinden atmaya tenezzül etmemiş iki kalırın yanında, başları semaya dönük, altın masal güzeli Mehmed!.. Sanki bir avuçlamışlar ki, hayatı biz ancak böyle bir hırsla avuçlayamamışızdır! Öylesine kaskatı kesilmişler!

Ve sağ başta binbaşı Mustafa Nihat!.. Ayakta!.. Yarabbi, bu ne bir ayakta duruştur ki, karşısında düşmanı da, kâfiri de, lanetisi de Allah'ın huzurunda diz çöküş halinde gibi!.. Endamı, düşmanı dize getiren bir "Tekbir" velvelesi gibi!.. Belindeki fişeklerinin yuvalarını sol ile kapatmaya, bütün gece düşen kar bile razı olmamış! Sol eli boynundaki dürbünü kavramış!.. Havada donmuş!.. Kale sancağı gibi!.. Diğer eli belli ki, semaya uzanıp rahmet dilerken öylesine başlaşmış!.. Heykeltir, başı açık!.. Göz, erkek, kömür karası saçları beyaza bulanmış!.."

Allahuekber Dağları'ndaki Türk müfrezesini esir alamadım. Bizden çok evvel Allah'larına teslim olmuşlardı!..

Rus Kurmay Başkanı Pietrovic
31.12.1914 Perşembe, Sarıkamış

ISBN 975-[illegible]-1

